YOUTH POLICY:
PROBLEMS AND PROSPECTS

NUMBER 7

Drohobych - Rzeszow
2016

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ВИПУСК 7

Дрогобич – Жешув
2016

УДК 316.346.32-053.6+159.992.8(082)
ББК С550.325.1я42+Ю951.ю51я43
М-754

Редакційна колегія:

Відповідальний редактор – проф. **Світлана Щудло** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка).

Заступник редактора – д-р **Пьотр Длугош** (Жешувський університет).

Члени редколегії: проф. **Людмила Сокурянська** (Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна), проф. **Марія Зілінська** (Зеленогурський університет), проф. **Беата Шлюз** (Жешувський університет), проф. **Мар'ян Нєзгода** (Ягеллонський університет), проф. **Віталій Онищук** (Одеський національний університет ім. І.І.Мечнікова), проф. **Лариса Хижняк** (Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна), доц. **Оксана Зелена** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), доц. **Ірина Мірчук** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), доц. **Олександра Проць** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), доц. **Богданна Гвоздецька** (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка).

Молодіжна політика : проблеми та перспективи: збірник наукових праць / Ред. С. Щудло, П. Длугош. – Дрогобич – Жешув : «Трек ЛТД», 2016. – Вип. 7 . – 282 с.

Youth policy : problems and prospects: / Red. S. Shchudlo, P. Dlugosz. – Drohobych – Rzeszow : «Trek LTD», 2016. – Nr 7. – 282 s.

ISSN 2307-9223

Пропонована збірка є спільним українсько-польським науковим проектом. До неї увійшли наукові статті, присвячені теоретичним і практичним питанням формування та реалізації молодіжної політики у країнах Центральної та Східної Європи. Увага авторів зосереджується на правових, політичних, соціологічних і духовних проблемах соціалізації молоді в умовах суспільства ризику.

Збірник адресований управлінцям, науковцям, молоді.

ISBN | 978-617-7263-17-2

Рецензенти:

Проф. **Оксана Даниленко**, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Проф. **Надія Скотна,** Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 19.04.2016 року)

Адреса редакційної колегії:

82100, Львівська обл., м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кафедра правознавства, соціології та політології.

Тел. 3-81-44, **e-mail:** kpspddpu@gmail.com, **www.**kpspddpu.ucoz.ua

© ДДПУ, 2016
© UR, 2016

ЗМІСТ

1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДІ

Людмила Юзва. Маркери патріотизму, репрезентовані студентством в образі українського суспільства…… 10

Оксана Олійник. Особливості політичної культури студентів в умовах політичної кризи (на прикладі дослідження студентів філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка) …… 20

Наталія Коляда. Теоретичні та прикладні аспекти громадянського виховання студентської молоді ……..……... 28

Георгій Уджмаджуріdзе. Політична участь як соціальна практика (на прикладі студентської молоді Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара) ……... 33

Микола Туленков, Тетяна Вербицька. Ціннісні преференції студентської молоді у соціологічному вимірі ……..…… 42

Renata Suchenek. Tożsamość obywatelska i patriotyczna młodych Wybierających życie na emigracji w czasach kryzysu na przełomie XX i XXI wieku …… 47

Людмила Скокова . Мовна соціалізація і мовні компетенції молоді в Україні: регіональні особливості …….. 53

Яна Зоська, Станіслав Катаєв. Уявлення школярів м. Запоріжжя про систему патріотичного виховання ……..……... 59

Олександра Проць. Розвиток студентського самоврядування в Україні на основі досвіду Польщі: правові аспекти ……..…… 62

Ольга Безрукова. Особливості розгортання волонтерського руху в Україні як необхідна умова формування громадянського суспільства та прояв соціальної відповідальності громадян ……..…….. 68

Дарія Руда. Соціально ангажоване образотворче мистецтво «жлоб-арт»: соціологічна розвідка ……..…… 74

Яна Білоусова. Соціальні протести студентської молоді як вияв національної ідентичності ……..…… 77

Елліна Позднякова-Кирбят'єва. Роль соціального партнерства у створенні умов для успішної життєдіяльності переселенців…… 82

Dorota Czakon-Tralski, Bogdan Pliszka. Poczucie bezpieczeństwa we współczesnym świecie. Młodzież a dorośli. Przykład Polski ……..……. 86

2. МОЛОДЬ У СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Beata Szluz. Życie w związku czy w pojedynkę? Między koniecznością a wyborem …….. 98

Віталій Оницук. Динаміка поколінної трансформації в українському суспільстві ….. 104

Maria Borczykowska-Rzepka, Beata Skwarek. Poczucie samotności jako potencjalny czynnik ryzyka zachowań agresywnych wśród młodzieży gimnazjalnej …….. 109

Віталій Докаш. Світоглядні орієнтації молоді: зміни в умовах глобалізації (на прикладі соціологічних досліджень) ……..……. 118

Лідія Тиміш. Релігійність молоді дрогобича і перемишля: трансформаційні тенденції та декларативність глибини почуттів ……...……..……. 123

Mariola Kulon, Marcin Jaworek. Młodzi ludzie w cyberprzestrzeni w dobie globalizacji. Perspektywy i zagrożenia ……. 129

Anna Pidhaietska. Students` volunteering in Canada: social and personal dimensions …….. 138
Agnieszka Łąkowska, Marcin Jaworek. Współczesne perspektywy rozwojowe młodych ludzi w dobie globalizacji ……..…... 144
Наталія Кантор. Гендерна рівноправність в ЄС та Україні: порівняльно-правовий Аспект …….. 149
Оксана Бялик. Засоби статевого виховання учнівської молоді в закладах освіти країн Євросоюзу ……. 154
Єлизавета Копельців-Левицька. Альтернативні способи розв'язання конфліктів

3. МОЛОДЬ НА ПОГРАНИЧЧЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Ірина Мірчук. Віртуалізація життя молоді пограниччя (на матеріалах міжнародного соціологічного проекту) ……. 161
Оксана Зелена. Етнічна толерантність молоді Дрогобиччини (за результатами соціологічного дослідження) ……. 168
Богданна Твоздецька. Вплив прикордонного статусу Львівщини на повсякденні практики молоді ……..... 173
Ярослав Комарницький. Ставлення сучасної української та польської шкільної молоді до політики: порівняльний аналіз пограниччя ……. 177
Наталія Варга. Трудова соціалізація випускників шкіл пограниччя (Україна, Польща, Угорщина) ……..... 183
Ярослава Лебідь, Владислава Орел. Вплив культурного капіталу сім'ї на формування уявлень студентства щодо чинників життєвого успіху ……..…. 189
Олександра Свід. Ціннісні орієнтації українських та польських студентів: порівняльний аналіз ……. 196
Білозеров Костянтин, Серокуров Денис. Політико-ідеологічні уподобання як чинник протестної активності студентської молоді …….. 201
Тетяна Головченко. Професійно-статусні домагання студенства: порівняльний аналіз України та Польщі ……..…. 209
Володимир Тищенко. Міграційні настрої студентства пограниччя Центральної та Східної Європи ……..……. 214
Ігор Щербак. Події на сході України в оцінках студентства України та Польщі ……. 219

4. ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА: СУЧАСНІ ТРЕНДИ

Людмила Сокурянська. Методологічні та методичні проблеми міжнародних компаративних досліджень студентської молоді ……. 228
Лариса Хижняк. Особливості втілення ідеї «портфельного працівника» в умовах електронної освіти ……..…. 234
Денис Яковлев. Освітня політика чи політика *versus* освіта ……...…. 239
Оксана Заболотна. Транскультурна освіта на тлі соціальних змін ……... 245
Наталія Гордієнко. Специфіка формування освітніх траєкторій вихованців інтернатних навчальних закладів ……. 251
Владислав Вербець. Діагностика якості освіти у вищому навчальному закладі: пошуки, проблеми та перспективи ……...…. 256
Ярина Мороз. Підходи до оцінювання якості вищої освіти ……..…. 263
Олена Городецька. Мотивація вибору навчального закладу та професійні пріоритети першокурсників ……..…. 268
Світлана Щудло. Освітні суб'єкти про реформу вищої школи: *case study* Дрогобича ... 275

CONTENTS

1. THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS FORMATION OF CIVIL IDENTITY AND YOUTH PATRIOTISM

Ludmyla Yuzva. The markers of patriotism are presented student through appearance of Ukrainian society ……...… 10

Oksana Oliynyk. Particular qualities of student's political culture in situation of political crisis (on example of study faculty of philosophy's students of Taras Shevchenko National University of Kyiv) …… 20

Koliada Nataliya. Theoretical and applied aspects of civic education students ……..…… 28

Georgii Udzmadzuridze. Political participation as social practice of students of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University ……...… 33

Mykola Tulenkov, Tatiana Verbetska. Value preferences of students in the sociological Dimension ……..…… 42

Renata Suchenek. Civic and patriotic identity of young people choosing to emigrate during the crisis at the turn of 20th and 21st century ……...… 47

Ludmyla Skokova. Language socialization and language competence of ukrainian youth: regional features ……..…… 53

Yana Zoska, Stanislav Kataev. Views of students of Zaporizhzhya on the system of patriotic education …… 59

Oleksandra Prots. Development of student self-government in Ukraine based on experience Poland: legal aspects ……. …… 62

Bezrukova Olha. Particular qualities of deployment of volunteer movement in Ukraine as a necessary condition for the formation of civil society and expression of citizens social responsibility ……...… 68

Dariya Ruda. Social engaged art "Zjlob-art": sociological exploration ……. 74

Yana Bilousova. Social protests of the student youth as a phenomenon of national identity 77

Ellina Pozdnyakova-Kirbyateva. Part of social partnership for arrangement of conditions for successful vital-activities of displaced people …….. 82

Dorota Czakon-Tralski, Bogdan Pliszka. Feeling of safety is in the modern world. Young people and adults. Polish example ……..…… 86

2.YOUTH IN THE MODERN GLOBALIZATION PROCESSES

Beata Szluz. Living in a relationship or alone? Between necessity and choice 98

Vitaliy Onyschuk. Dynamic of generational transformations dynamics of the Ukrainian society 104

Maria Borczykowska-Rzepka, Beata Skwarek. Loneliness as a potential risk factor for aggressive behavior among junior high school youth ……. 109

Vitalii Dokash. Orientation of youth: changes in globalization (on the data of sociological research) 118

Lidiya Tymish. Religiousness of young people of Drohobych and Przemysl: transformation tendencies and declaration of depth of senses 123

Mariola Kulon, Marcin Jaworek. Young people in cyberspace in the era of globalization. Prospects and threats ……129

Anna Pidhaietska. Students` volunteering in Canada: Social and personal dimensions ……133

Agnieszka Łąkowska, Marcin Jaworek. Contemporary perspectives of development of young people in the age of globalization …… 138

Nataliya Kantor. Gender equality in the European Union and Ukraine: comparative legal aspects …… 144
Oksana Byalik. Means of sex education pupils in educational institutions of the EU …… 149
Yelyzaveta Kopeltsiv-Levytska. Alternative ways of solving conflicts …….. 154

3.YOUTH OF BORDERLANDS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Iryna Mirchuk. Life's virtualization of youth of boderland (on the materials of international sociological research) …… 161
Oksana Zelena. Ethnic tolerance of Drohobychyna youth (according to the results of sociological research) …… 168
Bohdanna Hvozdecka. Influence border status of Llviv region on the everyday practice of youth …….. 173
Yaroslav Komarnitskyy. Attitude of modern Ukrainian and Polish school youth to policy: comparative analysis of borderland cities ……..… 177
Varha Nataliya. Labour socialization of the graduates at frontier (Ukraine, Hungary, Poland) ……... 183
Orel Vladislava, Lebid Yaroslava. The influence of family cultural capital in forming student's ideas as for the factors of life success …… 189
Oleksandra Svid. Value orientations of Ukrainian and Polish students: a comparative Analysis …….. 196
Kostyantyn Biliserov, Denys Serokyrov. Political and ideological preferences as a factor of students protest activity ……..……..... 201
Tetiana Holovchenko. Professional and status demands of students: comparative analysis of Poland and Ukraine …… 209
Volodymyr Tyshchenko. Migration sentiments of the students living in the border regions of central and eastern Europe …… 214
Igor Shcherbak. Evaluation of eastern Ukraine events by Ukranian and Polish students …… 219

4.EDUCATION POLICY: MODERN TRENDS

Ludmila Sokurianska. Methodological and methodical problems of international comparative research of student youth ……... 228
Larysa Khyzhniak. The Features of the «Portfolio Worker» idea implementation under the conditions of electronic education …… 234
Denys Yakovlev. Does education policy or policy *versus* education? …… 239
Oksana Zabolotna. Transcultutal education against the background of social change …… 245
Natalia Gordienko. Specifics of forming educational trajectories of students of boarding Schools …….... 251
Vladyslav Verbets. Diagnosting of education quality of university: Search, problems and prospects …… 256
Yaryna Moroz. Variants of evaluation of higher education quality …… 263
Olena Horodetska. Choice motivation of school and professional priorities of freshmenю…..268
Svitlana Shchudlo. Educational actors about the higher education reform: *case study* of Drohobych ……..…… 275

1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПАТРІОТИЗМУ МОЛОДІ

THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF FORMATION OF CIVIL IDENTITY AND YOUTH PATRIOTISM

Людмила Юзва,
кандидат соціологічних наук,
асистент кафедри методології та методів соціологічних досліджень,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МАРКЕРИ ПАТРІОТИЗМУ, РЕПРЕЗЕНТОВАНІ СТУДЕНТСТВОМ В ОБРАЗІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасному суспільстві ставлення до патріотизму, бачення його ваги та ролі, відношення до різних його складових досить неоднозначне, особливо в середовищі молоді. Дослідницьку увагу привернули маркери, які транслюються групою молоді щодо патріотизму. У статті викладено основні результати емпіричного соціологічного дослідження проективних малюнків студентів. Результати аналізу даних, отриманих в межах даного дослідження, дозволяють проілюструвати набори маркерів, які студентська молодь пов'язує з патріотизмом у баченні українського суспільства в цілому. Базовою методикою дослідження виступив проективний малюнок. Досліджувана група студентської молоді у відповідних проективних малюнках повністю відобразила характеристики сучасного етапу еволюції феномену патріотизму.

Ключові слова: *патріотизм, студентська молодь, проективний малюнок, маркер*

Патріотизм надто складний і багатогранний феномен. Якщо ж здійснити екстраполяцію патріотизму на рівень різних вікових груп, то отримуємо ще більш навантажений теоретичний конструкт. Абстрагуючись від суто теоретичних міркувань і звернувшись до кількісних даних кількарічної давнини, можна побачити, що 54,6% молодих українців не пишалися тим, що є громадянами України. Про це свідчать результати дослідження Інституту Горшеніна за підсумками річної програми міжнародних досліджень «Студенти – образ майбутнього», проведених в 2010 – 2011 роках [1]. Власне, з того часу відбулись вагомі події історичного та політичного, в першу чергу, значення на теренах України. У яких власне молодь відіграла далеко не останню роль. Тож, останні дослідження демонструють кардинально інші цифри і сьогодні 81% української молоді пишаються своїм громадянством. Таким є один з результатів дослідження, проведеного GfK Ukraine на замовлення Міністерства молоді та спорту України [2].

Однак, повертаючись до вихідної тези і міркуючи про методологічні особливості вивчення феномену патріотизму, зокрема, у такій віковій групі як молодь, виникла гіпотетична ідея перевірити якими будуть результати дослідження патріотизму молоді не за класичним соціологічним інструментом (анкетою) в межах опитування, а в ході застосування одного з проективних методів. Адже саме даний тип методів спрямований на виявлення складних феноменів: їх місця й образу у свідомості людини, що ґрунтовно доведено в праці Н. Отріщенко [3].

Як справедливо зазначає І.В.Чернова, «масив літератури, присвяченої патріотизму, спричинює ілюзію вивченості даного соціально-психологічного феномена, який, зазвичай, постає як щось відоме та саме собою очевидне. Проте, якщо звернутися до численних визначень цього поняття, стає зрозумілим – це «відоме», більш того, певною мірою «узвичаєне» поняття містить чимало різних смислових нюансів та тлумачень.» [4, с. 229]. Автор здійснює аналіз наукового дискурсу, при цьому розкриваючи динаміку поглядів вчених щодо тлумачення поняття «патріотизм» і на підставі здійсненого глибокого аналізу наводить певні узагальнення. Одним з найвагоміших серед них є твердження про те, що патріотизм, якщо мати на увазі його ґенезу, виникає як почуття, звідси у процесі життєдіяльності людини це почуття все більше соціалізується й осмислюється через

патріотичну рефлексію особистості, у формуванні якої велику роль відіграє культурний контекст, дух громадянського суспільства, зокрема звичаї та традиції тощо [4, с. 237].

На відміну від статті І. Чернової, переважна більшість публікацій, які торкаються проблеми патріотизму знаходяться в межах тематики патріотичного виховання. Як, наприклад, публікація Р. Гули, присвячена проблемам патріотичного виховання в сучасному українському суспільстві, або В. Марковець, де розглядаються технології впливу державної політики на процес формування патріотичного виховання молоді [5, 6].

Публікації ж з описом методології та методик дослідження феномену патріотизму «традиційно» (як і більшості інших об'єктів дослідницького інтересу) відсутні у вітчизняному науковому просторі.

Методологія дослідження. Для реалізації мети проведено емпіричне дослідження на масиві проективних малюнків, виконаних студентами першого року навчання факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка у жовтні 2015 року. На цих малюнках представлено бачення студентами образу сучасного українського суспільства.

Об'єктом дослідження є патріотичні маркери, що були репрезентовані через образ сучасного українського суспільства, на проективних малюнках студентської молоді.

Об'єктами репрезентації є проективні малюнки із зображенням образу сучасного українського суспільства виконані студентською молоддю (приклади див. Рис. 1).

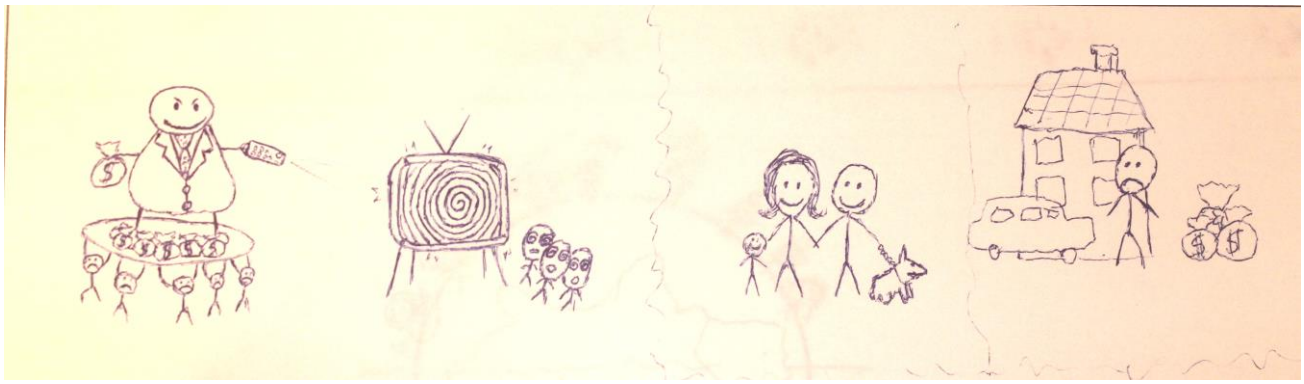

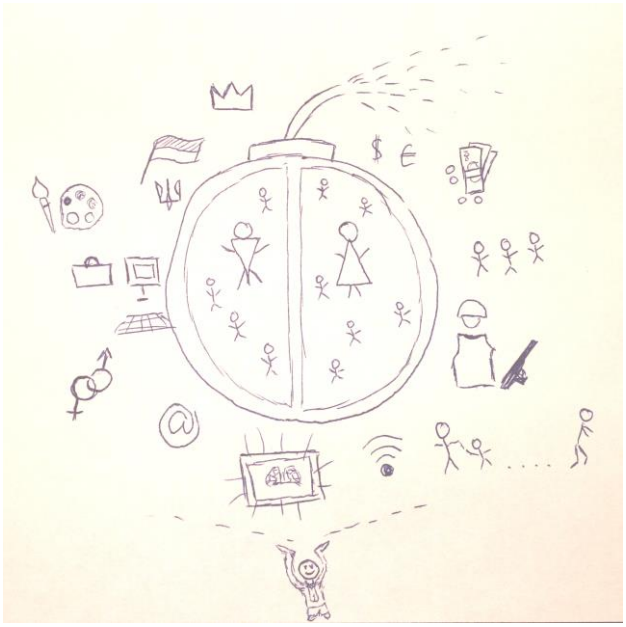

Рис. 1. **Приклади проективних малюнків з масиву**

Предметом дослідження особливості подання та бачення патріотичних маркерів, що їх представляють на проективних малюнках представники сучасної української студентської молоді. Під маркерами розуміються визначальні контексти (за С.С. Трояном) [7, с. 66].

Методи. Основу широких пояснювальних можливостей якісних методів досліджень складають техніки, що ґрунтуються на проективних і асоціативних методиках, тестуванні, символічному аналізі тощо. Їх застосування в дослідницьких алгоритмах з використанням якісних методів дуже ефективне. Проективні методики дають можливість «обдурити» свідомість людини й обійти психологічний захист, завдяки чому дослідник може довідатися про реальне ставлення респондентів до досліджуваного предмета. Проективні методики поділяються на п'ять груп:

- Асоціативні.
- На завершення завдання.
- Методики конструювання.
- Експресивні.
- Ранжування.

Власне, до групи експресивних методик належить і методика проективних малюнків, або інакше – психорисунків. Акцентом уваги *експресивних методик* є емоційне сприйняття респондентами досліджуваного об'єкту. Дані, отримані за допомогою цих методик, дають можливість зрозуміти не тільки реакцію респондента, а й образи, які у їхній свідомості асоціюються з досліджуваним об'єктом. Процедура методик з використанням *психорисунків* полягає в тому, що респондентів просять намалювати будь-який добре відомий об'єкт так, щоб відобразити графічні елементи, які асоціюються у них з цим об'єктом. Тож, базовим *методом даного дослідження* є проективний малюнок. Також, в дослідженні використано техніки методу контент-аналізу, а саме – *пошуковий шлях* на етапі кодування, тобто категорії вибирались з малюнків, для конструювання кодифікатора. Додатково застосовано прагматичний шлях обрання категорій, які в свою чергу, в даному випадку ототожнюються з маркерами. Візуалізація числових даних виконана на основі побудови діаграм та WordCloud[1], які витримують вимоги якісного аналізу з мінімальним зверненням до

[1] В досліджені використано ресурс http://worditout.com/

кількісних даних. Оскільки в них (у WorldCloud) числові дані візуально нівельовані, однак присутні у вигляді розміру концептів, що аналізуються.

Вибірка. Протягом 2015/ 2016 н.рр. на факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка зараховано 65 студентів. Тож генеральну сукупність становлять 65 малюнків. Однак з причини відсутності в день збору інформації певної кількості студентів, а саме 4, по факту генеральна сукупність містить 61 малюнок. Оскільки дослідження ґрунтується на суцільну вибірку, то вибіркову сукупність складає 61 малюнок.

Аналіз масиву даних. На основі аналізу малюнків масиву було виділено 50 образів, які представлено на них і за допомогою яких студенти репрезентували концепт «українське суспільство». Дані образи було типологізовано й на основі даної типологізації виділено 9 маркерів (див. Табл.1). Після проведення кодування було зафіксовано 282 візуальні мітки даних образів-маркерів.

Таблиця 1.

Типологізація маркерів дослідження *(з частотами)*

Маркер	Образ	n	∑
Родинний маркер	кохання	4	48
	родина	21	
	дім	13	
	дитинство	10	
Соціальний маркер	релігія	3	25
	освіта/ наука	14	
	робота	4	
	соцмережі	4	
Маркер війни	армія	2	14
	війна	9	
	окупація Криму	1	
	майдан	2	
Меркантильно-владний маркер	гроші	27	35
	влада	8	
Маркер проблем	олігархія	10	50
	корупція	6	
	медіазалежність (зомбування)	5	
	деградація молоді	7	
	алкоголізм	3	
	комплекс меншовартості	1	
	пасивність	3	
	байдужість	3	
	песимізм	4	
	брендоманія[2]	4	
	егоцентризм	1	
	невизначеність	3	
Майновий маркер	багатство	3	17
	бідність	14	
Політико-географічний маркер	ЄС	3	9
	Америка	3	

[2] Залежність від брендового одягу, гаджетів й т.п.

	Радянський Союз	2	
	Росія	1	
Маркер природи	сонце	9	31
	дерево	8	
	веселка	1	
	гроза/ блискавка	1	
	квіти	3	
	хмари/ дощ	7	
	птахи	1	
	яблуко	1	
Громадянсько-патріотичний маркер	мапа	5	53
	герб	8	
	калина	1	
	глечик	1	
	вінок	4	
	національне вбрання	10	
	прапор	20	
	вигуки ("Слава Україні!", "Смерть ворогам!")	2	
	гімн	1	
	булава	1	
		$\sum_n$= **282**	

Змістовний аналіз даних.

Перш за все варто окреслити характеристики та загальну картину розподілу маркерів, які було виявлено на проективних малюнках. Тож, в масиві було виявлено:

- ***Родинний маркер.*** Сім'я традиційно належить до базових цінностей українського народу (і не лише) й безліч досліджень з року в рік фіксують одну з провідних позицій саме цієї цінності в житті людей [8]. До того ж група досліджуваних за своєю віковою та соціальними характеристиками (як люди, у яких щойно завершився період дитинства, беззаперечно, в більшості випадків асоційований з родиною) прогнозовано має демонструвати актуальність саме цієї цінності для них. Власне, родинний маркер в загальному розподілі дослідження займає третю рангову позицію (17,02%), що підтверджує вищенаведені твердження (див. Рис. 2).
- ***Соціальний маркер*** (8,87%). Студентською молоддю репрезентовано групу міток, які й було віднесено до соціального маркеру, що є, фактично, передбачуваним результатом, оскільки ми маємо справу з соціалізованими суб'єктами. Рангова позиція соціального маркеру є «усередненою»[3].
- ***Маркер війни*** (4,96%) можна назвати сучасним маркером України, оскільки він пов'язаний з сьогоденними подіями на теренах країни. Частка його не є значною, що, вочевидь, відображає віддаленість респондентів від проблеми військових дій і фіксує лише загальне інформаційне залучення до проблематики.
- ***Меркантильно-владний маркер*** (12,41%) хоча й було виділено на основі фіксації лише двох міток на малюнках (гроші та влада) отримує досить значну частку в розподілі. Певна кількість проективних малюнків містить різноманітні зображення образу влади й

[3] Соціальний маркер (≈9%), маркер природи (≈11%) та меркантильно-владний маркер (≈12%) займають середню нішу розподілу поряд з маркерами громадянсько-патріотичним, проблем та родинним, які мають найвищі частки, й групу з найнижчими частками складають політики-географічний маркер (≈3%), маркер війни (≈5%), майновий маркер (≈6%).

значно більша – грошей. Водночас, варто зауважити, що фактично, всі випадки зображення влади супроводжуються зображенням і грошей. Вони репрезентуються студентською молоддю як взаємозалежні невід'ємні елементи. З іншого боку, можна сказати, що наявність даного маркеру демонструє «специфіку» українського суспільства, як такого, в якому влада та гроші є «цінністю» категорією, яка, водночас, викликає відторгнення молоді, оскільки зображення міток даного маркеру частіше мають негативний контекст.

Рис. 2. **Розподіл маркерів дослідження**

- ***Маркер проблем*** (17,73%) має другу рангову позицію в розподілі. Однією з причин чого є те, що він складається з найбільшої кількості міток (12), серед яких найчастотнішими є олігархія та деградація молоді. Олігархія репрезентується, вочевидь, студентською молоддю як мітка, яка має постійне гостре обговорення вже досить тривалий період в різних колах українського суспільства. А деградація молоді – це фіксація стану групи, представниками якої є респонденти, бачення його зсередини, так би мовити.
- Майновий маркер (6,03%) містить лише дві мітки майнових станів. І демонструє розкол українського суспільства на бідних і багатих. Більшість проективних малюнків, що містять зображення даних міток подають їх через демонстрацію розриву між цими двома станами, через їх протиставлення. Відбувається репрезентація дуже різкого поділу суспільства на два стани з прірвою між ними, яку мав би наповнювати найчисельніший середній клас.
- ***Політико-географічний маркер*** (3,19%) – демонструє агентів впливу на Україну на політичній мапі світу. Серед них зображено «класичних» ЄС, Америку, Радянський Союз та Росію.
- ***Маркер природи*** (10,99%) має досить значну частку в розподілі, але пояснюється це «фоновістю» даного маркеру. Тобто, елементи природи часто використовуються на проективних малюнках для наповнення простору. Меншою мірою це стосується лише двох образів – дерева й сонця. Оскільки саме українське суспільство на певній кількості малюнків зображується у вигляді дерева[4], а сонце, вочевидь, часто представлено на малюнках як символ віри у краще майбутнє, характерної для представників молодого покоління.

[4] Коріння якого, наприклад, точать черви.

- Нарешті, ***Громадянсько-патріотичний маркер*** (18,79%) отримав першу рангову позицію в розподілі. Оскільки, він є предметом дослідження, то він більш детального аналізу.

То ж, ***Громадянсько-патріотичний маркер***, містить у своєму складі 10 міток, які в свою чергу, можна типологізувати (див. Табл. 2 та Рис. 3).

Таблиця 2.

Типологізація міток-образів громадянсько-патріотичного маркеру *(з частотами)*

Тип мітки-образу	Мітка-образ	n	∑
Державницькі образи	Мапа	5	33
	Герб	8	
	прапор	20	
Історичні образи	національне вбрання	10	11
	булава	1	
Артикуляційні образи	вигуки	2	3
	Гімн	1	
Символічні образи	калина	1	6
	глечик	1	
	вінок	4	
		$\sum_n$= **53**	

Рис. 3. **Розподіл типів міток-образів громадянсько-патріотичного маркеру**

Загальна ситуація з частотністю міток-образів, що наповнюють громадянсько-патріотичний маркер виглядає наступним чином: найістотнішу позицію має «прапор», а наступну за значимістю посідає «національне вбрання» (див. Рис. 4 та Рис. 5). Ці дві мітки репрезентують своєрідний musthave сьогоднішнього історичного етапу України.

Рис. 4. **WordCloud образів-міток громадянсько-патріотичного маркеру**

Український прапор, який був довгий час національним символом, став згідно з 20-ю статтею Конституції Державним прапором України [9]. Однак, його символьне значення не було поруйноване набуттям офіційного статусу державної символіки. Швидше, навпаки.

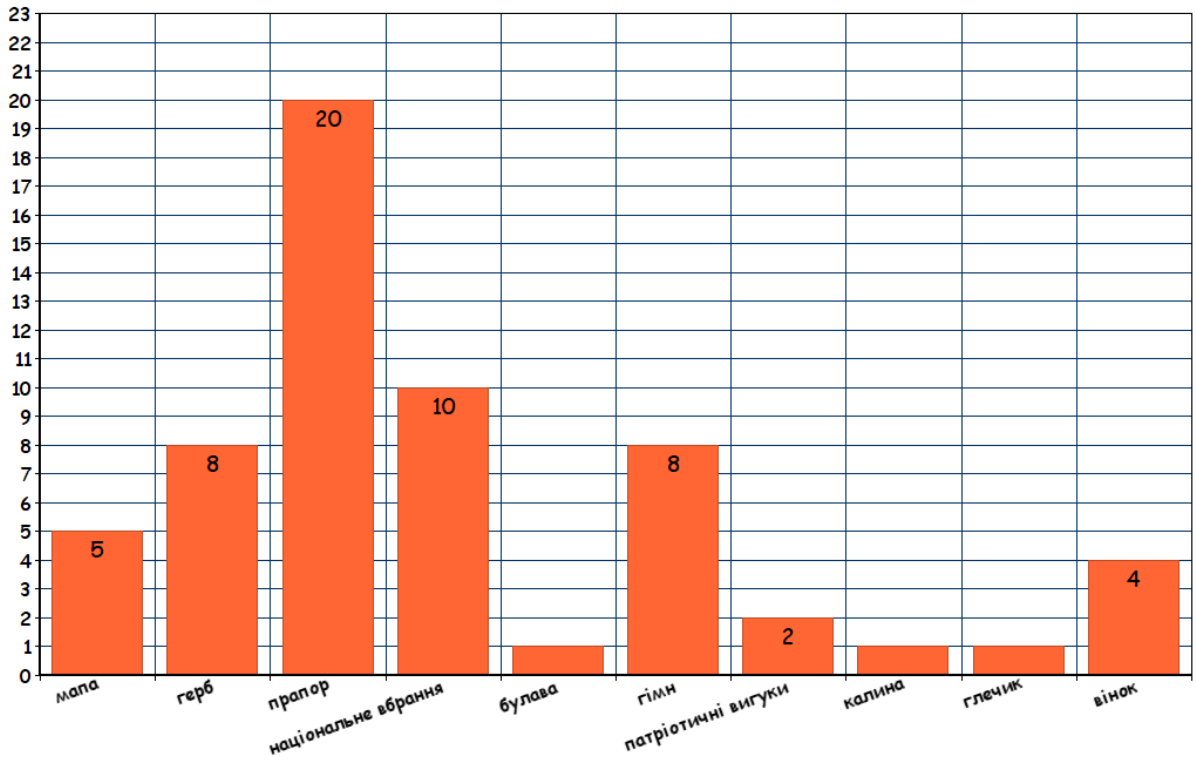

Рис. 5. **Частотний розподіл образів-міток громадянсько-патріотичного маркеру**

У «кризові» періоди сучасної історії України можна було спостерігати використання саме прапору частіше в значенні символу, аніж офіційної державної символіки. Чи не найяскравіше це можна було простежити в період Революції Гідності, коли одним з наймогутніших символьних значень українського прапору стало значення-заклик не здаватись (за словами П. Порошенка [10]).

Така ніша, що її зайняв саме прапор, обґрунтовується також з позиції специфіки сприйняття, характерної для представників сучасного соціуму, усього що оточує. Суть цієї специфіки полягає в тому, що максимальний вплив мають і найбільшу увагу привертають візуальні образи. Тож, відповідно, саме прапор і національне вбрання отримали, ґрунтуючись на вищенаведене твердження, максимальні частки у розподілі.

Типологізація ж міток-образів громадянсько-патріотичного маркеру демонструє в цілому найістотнішу частку саме державницьких образів (див. Рис. 6). Себто, вплив офіційного статусу державних символів відкидати в жодному випадку не можна.

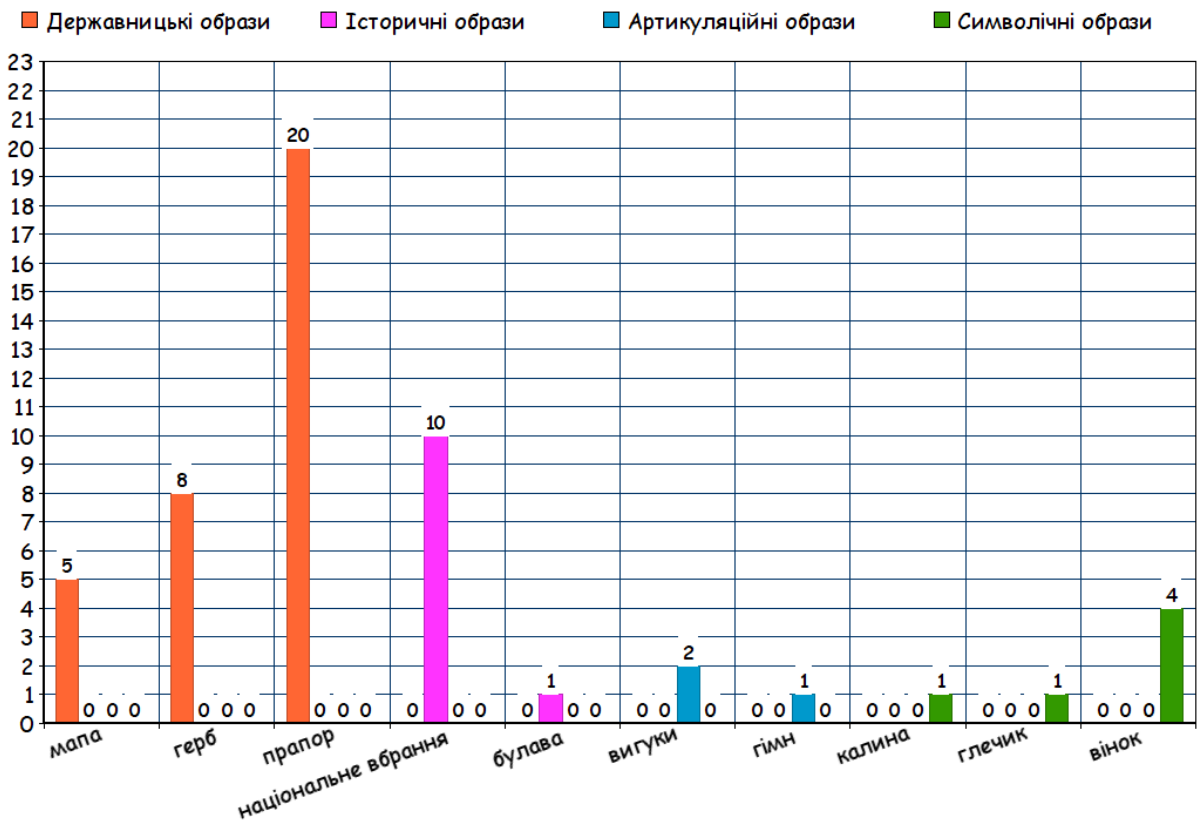

Рис. 6. **Частотний розподіл типів міток-образів громадянсько-патріотичного маркеру**

До того ж, до типу державницьких образів потрапляють такі, які найпростіше відтворити в межах саме даного дослідницького методу. Власне, з цієї ж причини, вочевидь, тип артикуляційних образів, як таких які найважче відтворити, має позицію з найменшими частотами й отримує близько 6% в розподілі (див. Рис. 2).

Цікаво, що до типу символічних образів потрапляють такі предмети як глечик, вінок та (рослина) калина. Образ вінка було актуалізовано під час Революції Гідності, коли жінки масово носили їх на Майдані. Тож, вочевидь, дана актуалізація і відобразилась наразі в дослідженні. Калину не даремно називають одвічним символом України, фіксуючи такий її статус прислів'ям «Без верби й калини нема України», що відтворено дослідженні. З усього розмаїття рослинних[5] символів України до розподілу потрапила саме вона.

Висновки. За даними дослідження Інституту соціології за 2015 рік всього 67 відсотків населення країни пишалося своїм громадянством, на противагу 81% таких серед молоді. Таким чином виходить, що молодь виявляє значно більший рівень патріотизму, ніж

[5] Наприклад, верба, пшениця, соняшники й т.п.

населення загалом, тобто, відчувається певний прогрес між поколіннями [2]. Зрештою, застосування методики проективних малюнків щодо сприйняття українського суспільства невеликою студентською групою демонструє дане громадянсько-патріотичне налаштування. Адже сааме громадянсько-патріотичний маркер отримав максимальну частку в розподілі. Факторами впливу на саме таку позицію даного маркеру є суспільно-політичні події, що відбулись нещодавно в українському суспільстві. Звісно, й ті трансформації, що тривають досі. Наповнення ж громадянсько-патріотичного маркеру вказує на ті особливі характеристики, через які молодь воліє демонструвати свої внутрішні патріотичні переконання-бачення.

1. Майже половина української молоді не вважає себе патріотами [Електронний ресурс] // УНІАН. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://tsn.ua/ukrayina/mayzhe-polovina-ukrayinskoyi-molodi-ne-vvazhaye-sebe-patriotami.html

2. Українська молодь — патріоти, мандрівники, песимісти: результати нового дослідження [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://hromadskeradio.org/programs/na-svizhu-golovu/ukrayinska-molod-patrioty-mandrivnyky-pesymisty-rezultaty-novogo-dos

3. Отріщенко Н. В. Застосування проективних методів у соціологічних дослідженнях: критерії надійності та валідності : дис. канд. соц. наук : 22.00.02 / Отріщенко Наталія Володимирівна – Київ, 2015. – 250 с.

4. Чернова І. В. Проблема патріотизму в сучасному науковому дискурсі [Електронний ресурс] / Ірина Вікторівна Чернова // Військово-науковий вісник. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://www.asv.gov.ua/content/nauka/editions/15/2011-15/228-238.pdf

5. Гула Р. В. Патріотизм в Україні: уроки минулого, сучасний стан, погляд у майбутнє [Електронний ресурс] / Руслан Володимирович Гула // Архіви України. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_6_2013/03.pdf

6. Марковець В. М. Технології впливу державної політики на процес формування патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс] / В. М. Марковець // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=746

7. Троян С. С. Цивілізаційно-культурні маркери України у вимірі глобалізації [Електронний ресурс] / С. С. Троян // Чорноморський літопис. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/chernomlitopis/3/12.pdf

8. Руденко Ю. Морально-етичні цінності українського народу [Електронний ресурс] / Ю. Руденко, Д. Баришев // Стожари. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://svitua.org/index.php/pro-ukrainy/istoriia/item/1634-moralno-etychni-tsinnosti-ukrainskoho-narodu

9. Кукса В. В. Історія становлення й утвердження Державного прапора України [До 20-ї річниці незалежності України] - See more at: http://kpi.ua/flag-photo#sthash.mQdNUaOT.dpuf [Електронний ресурс] / В. В. Кукса // НТУУ "КПІ". – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://kpi.ua/flag-photo

10. Більше ніж символ: прапор як заклик не здаватись [Електронний ресурс] // Телеканал новин "24". – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://24tv.ua/bilshe_nizh_simvol_prapor_yak_zaklik_ne_zdavatis_n604598

Ludmyla Yuzva

THE MARKERS OF PATRIOTISM ARE PRESENTED STUDENT THROUGH APPEARANCE OF UKRAINIAN SOCIETY

In modern society, patriotism, weight and vision of its role related to its various components rather ambiguous, especially among young people. Research attention was drawn markers that are broadcast by the group on patriotism. The article presents the main results of empirical sociological research of projective drawings students. The analysis of data obtained in this analysis, can illustrate sets of markers that connects students with patriotism in the vision of Ukrainian society as a whole. The basic method of research made projective drawing. The study group of students in the projective drawings fully reflected the characteristics of the current stage of evolution of patriotism.

Keywords: *patriotism, college students, projective drawing, marker*

Оксана Олійник,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ (НА ПРИКЛАДІ ДОСЛІДЖЕННЯ СТУДЕНТІВ ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

В умовах політичної кризи та зниження довіри до органів влади набуває актуальності дослідження політичної культури населення, зокрема, студентської молоді як суб'єкта громадсько-політичного життя. Основою статті є дослідження студентів, майбутня професійна діяльність яких пов'язана з політикою. Досліджуються характерні риси їхньої політичної культури і чинники її формування. Дослідження присвячене визначенню рівня політичної культури та оцінці змін, що відбулися в політичній свідомості зазначеної категорії студентів упродовж життя після «Революції гідності». Розглядаються питання про те, які чинники сприяють зростанню політичної активності, що мотивує студентів до участі в політичному житті країни, як вони оцінюють власні можливості впливати на нього.

Ключові слова: *студентська молодь, політична культура, громадсько-політична активність, політична ідентифікація, мотивація громадсько-політичної активності.*

Сучасне українське суспільство характеризується трансформацією майже усіх сфер суспільного життя, і найперше – політичної сфери. Студентство традиційно виступало активним суб'єктом громадсько-політичних подій у нашій країні, про що свідчить досвід «Революції на граніті» 1990 р., «Помаранчевої революції» 2004 р. та «Євромайдану» 2013–2014 р. Рівень політичної культури освіченого студентства не тільки є показником становлення та розвитку України як правової держави, а й дає можливість прогнозувати подальший розвиток громадсько-політичної активності громадян.

Соціологічному дослідженню громадсько-політичної активності студентів присвячено чимало публікацій. Серед ни домінує тематика формування громадянської культури в освітньому середовищі [1], регіональні відмінності у громадсько-політичній активності молоді [2], а також оцінка змін, пов'язаних із досвідом «Євромайдану» [3; 4].

Освічена молодь, зокрема студенти філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, виступає об'єктом і водночас суб'єктом політичних відносин. Зокрема, спеціальності, за якими йде навчання на філософському факультеті, спрямовані на всебічне вивчення політичних явищ та процесів, а також на підготовку майбутніх фахівців у сфері політичних відносин – у т.ч. політологів та державних службовців. Тому дослідження саме цієї специфічної аудиторії видається актуальним.

Політична культура, що складає предмет дослідження, є інтегральною характеристикою, яка включає в себе такі складові як громадська і політична активність (участь у громадських організаціях, рухах, передвиборчих кампаніях, акціях протесту, електоральна активність, членство в політичних партіях, тощо), обізнаність у політичних напрямах та політичному житті суспільства, зацікавленість в політичних новинах, а також політична самоідентифікація.

Отже, *метою* статті є проаналізувати рівень політичної культури студентів філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – КНУТШ) та з'ясувати фактори впливу на формування політичної культури, а також

оцінити її динаміку порівняно з 2014 р., тобто до і після «Євромайдану» і подій, що з цим пов'язані.

Для того, щоб охарактеризувати політичну культуру студентів філософського факультету КНУТШ в контексті змін, що відбулися в політичній свідомості після подій 2013–2014 рр., перевіримо такі *гіпотези*:

- студенти філософського факультету КНУТШ мають здебільшого низький рівень політичної культури, що пов'язано, найперше, з розчаруванням у діяльності органів влади та зневірою в можливості впливати на її дії;
- зниження рівня політичної культури виявляється у низьких показниках політичної активності, відсутності чіткої політичної ідентифікації, обізнаності щодо розподілу політичних сил в країні, слабкій мотивації до участі у політичному житті країни, зниженні інтересу до політичного життя країни порівняно з 2014 р.;
- серед мотивів громадсько-політичної діяльності переважають індивідуальні інтереси студентів;
- рівень політичної культури студентів філософського факультету КНУТШ залежить від спеціальності, на якій вони навчаються: чим ближча вона до політики (зокрема, це спеціальності «політологія» та «державна служба»), тим вищий рівень політичної культури студента порівняно з іншими спеціальностями («філософія», «культурологія», «релігієзнавство»);
- рівень політичної культури студентів філософського факультету КНУТШ залежить від курсу навчання: чим він старший, тим показники політичної культури вищі.

Методом *дослідження стало* онлайн опитування студентів філософського факультету КНУТШ за допомогою оболонки LimeSurvey [5], яке проводилося з 22 по 29 березня 2016 р. Вибірка склала 416 осіб з 866 студентів, що навчаються на філософському факультеті. Похибка репрезентативності не перевищує 4,56% із довірчою ймовірністю 99%; або 3,46% – із довірчою ймовірністю 95%.

З огляду на специфіку методу онлайн опитування (анкета була у відкритому доступі для цільової аудиторії впродовж тижня, відповідали на неї всі охочі, тому вибірка по своїй структурі мала відмінності від генеральної сукупності), в результаті отримані дані були зважені – за курсом навчання та спеціальністю.

На питання «Чи вважаєте Ви себе політично активною людиною?» дало відповідь 276 респондентів. 36% респондентів з них вважають себе політично активними, але більшість відповіли, що не є такими (43 % респондентів). Ще 21% не змогли дати відповідь на це питання. Можна зробити висновок, що політично активні студенти знаходяться в меншості.

Залежно від спеціальності навчання найбільш активними себе вважають студенти спеціальності «політологія» (54% респондентів), «державна служба» (41%) та «релігієзнавство» (33%). Це пояснюється тим, що перші дві спеціальності безпосередньо стосуються політики. Курси, що викладають на цих спеціальностях, прямо або опосередковано пов'язані з питаннями політичного характеру, теорії політики та різних чинників політичного процесу. Найменше політично активних студентів серед спеціальностей «філософія» (16%) та «культурологія» (5%). 24% респондентів-політологів не вважають себе політично активними. Це найменший показник. Найбільше «пасивних» студентів виявилося серед студентів спеціальності «культурологія» – 70% респондентів. Цей показник ілюструє тенденцію віддаленості спеціальності та курсів, що вивчаються, від політики (Рис. 1).

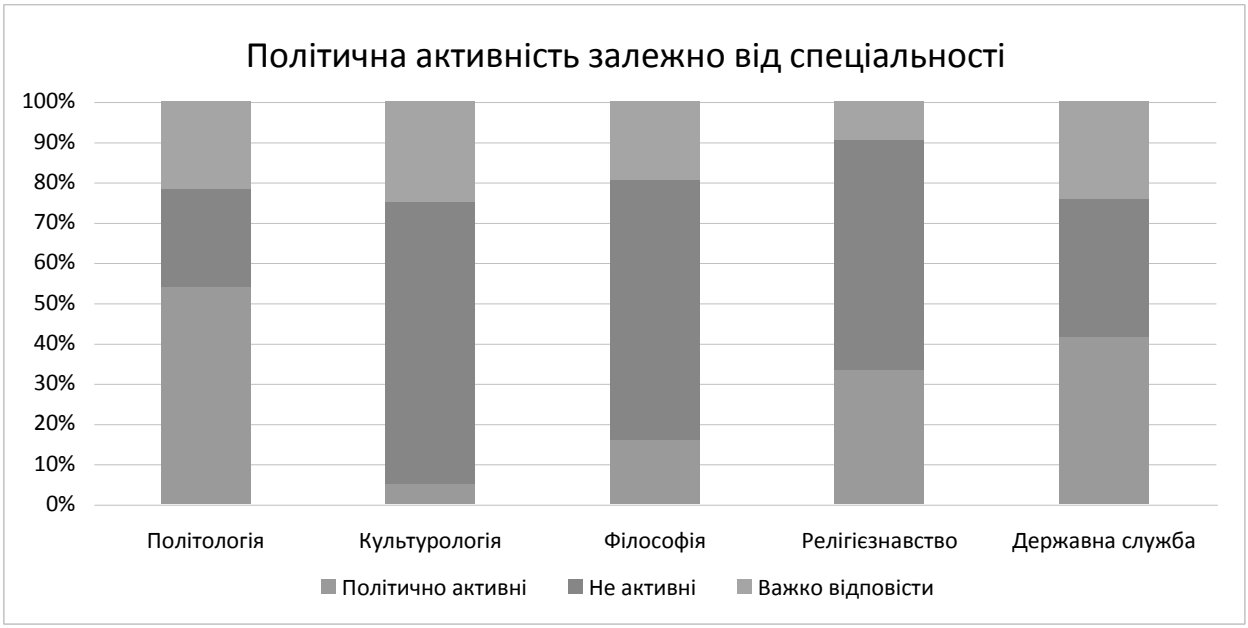

Рис. 1. **Політична активність студентів, залежно від спеціальності (у % по кожній спеціальності)**

Найбільш політично активні студенти філософського факультету навчаються на 6-му курсі (44% респондентів), 4-му курсі (42% респондентів) та 5-му курсі (40% респондентів). Це пояснюється тим, що студенти старших курсів часто працевлаштовані або шукають такої можливості. Їх рівень підготовки дає їм можливість працювати за фахом. Найменшу активність проявляють студенти 1-го, 2-го та 3-го курсів (23%, 37%, 21% респондентів відповідно). Можна зробити висновок, що молодші курси менше цікавляться питаннями політики та працевлаштування і зосереджують свою діяльність на навчанні або інших сферах життя (Рис. 2).

Отримані дані дослідження доводять, що гіпотези про низький рівень політичної культури та його залежність від спеціальності та курсу навчання підтверджується.

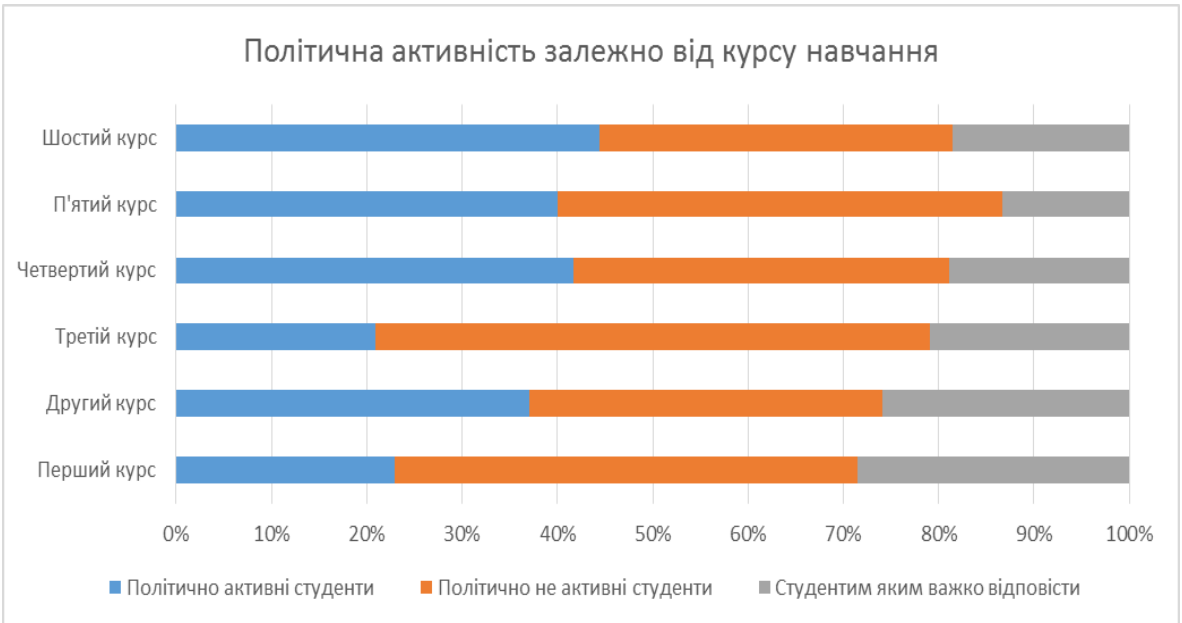

Рис. 2. **Політична активність студентів, залежно від курсу навчання (%)**

Респондентам, що вважають себе політично активними, було запропоновано питання: «Що, на Вашу думку, може сприяти підвищенню рівня Вашої політичної активності?» 20% респондентів (найбільше) зазначили, що виконання політичними силами своїх передвиборчих обіцянок могло б сприяти підвищенню їх політичної активності; 18% респондентів бажали б бачити наявність якісних змін в країні внаслідок зміни центральної влади. 16% визнають, що для мотивування їхньої активності потрібен більш високий рівень власної політичної освіченості. Незначущими виявилися такі чинники підвищення політичної активності, як дестабілізація політичної ситуації в країні (6%), омолодження списків кандидатів (7%), створення молодіжної партії чи руху (9%). Такі результати свідчать про те, що студенти не задоволені діями органів влади, бажають її зміни або оновлення. Розчарованість у владі призводить до низької політичної активності людей. Також існує проблема недостатньої політичної освіченості, що створює труднощі в розумінні політичної ситуації, яка склалася.

17% опитаних зазначили, що є членами громадсько-політичних рухів чи організацій. Порівняно з загальноуніверситетськими даними дослідження UNIDOS[6] (Марченко, с. 65–66), цей показник є значно вищим за 5–7% загалом по університету. До того ж, на спеціальностях, що безпосередньо стосуються політики, таких як «політологія» (23%) та «державна служба» (22%) рівень участі у громадсько-політичних рухах чи організаціях дещо вищий, ніж на тих, що не мають такого стосунку, зокрема «релігієзнавство»(19%), «культурологія» (5%) та «філософія» (11%).

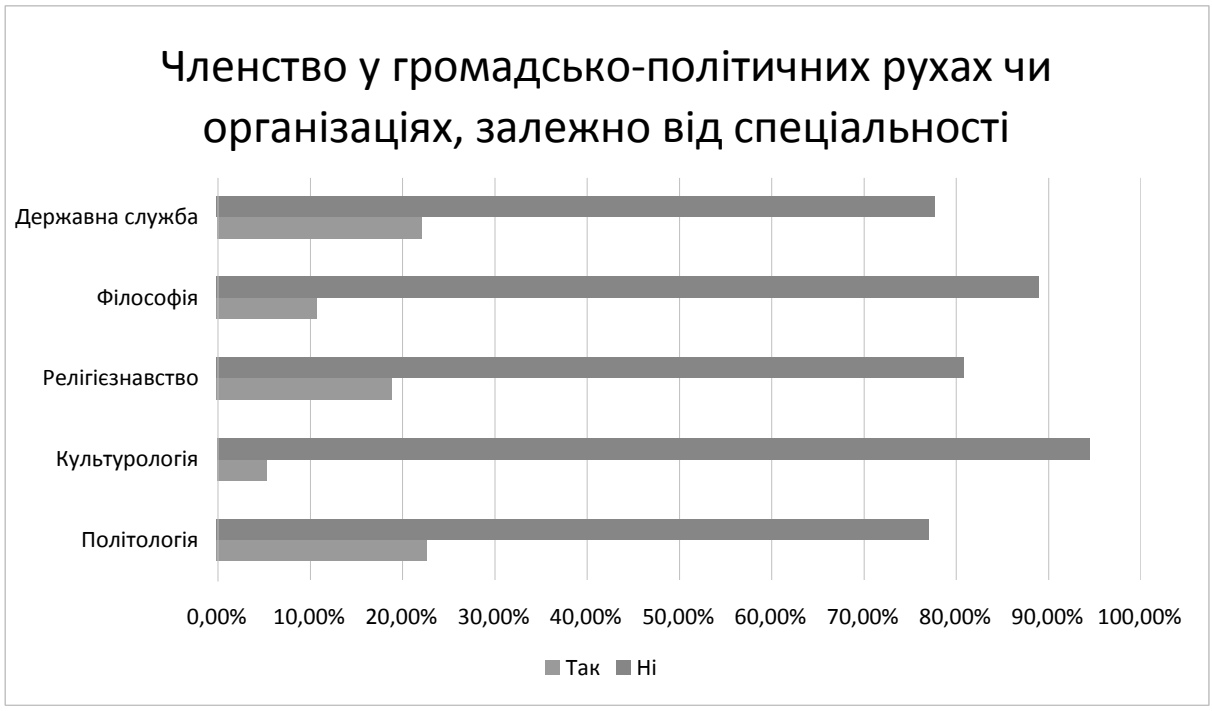

Рис. 3. **Членство у громадсько-політичних рухах чи організаціях, залежно від спеціальності (%)**

Залежно від курсу навчання, найбільш високий відсоток участі у громадсько-політичних рухах чи організаціях спостерігається на старших курсах навчання у магістратурі (5 курс – 27% і 6 курс – 28%).

[6] Щорічне моніторингове опитування студентів КНУТШ, що проводиться студентами старших курсів факультету соціології під керівництвом викладачів факультету та за підтримки адміністрації університету, починаючи з лютого 2009р.

Але членство у політичних партіях є набагато нижчим – усього 3,4% з тих, хто відповів, зазначили, що є членами політичних партій. Серед них найбільше представників спеціальності «державна служба» (12%) та «політологія» (4%). Досить очевидним є також той факт, що найбільший відсоток тих, хто є членами політичних партій, навчаються на 6 курсі у магістратурі (15%). Це пояснюється тим, що остаточне самовизначення в плані майбутнього кар'єрного шляху приходить до більшості студентів під кінець їхнього навчання в університеті.

Отже, можна підсумувати, що політична складова громадсько-політичної активності студентів є незначною, і складається в основному за рахунок напряму подальшої професійної діяльності студентів. 28% опитаних зазначили, що брали участь у передвиборчих кампаніях. Здебільшого це майбутні політологи (44% студентів-політологів) та студенти спеціальності «державна служба» (31% студентів відповідної спеціальності); чоловіки виявилися дещо активнішими за жінок (33 та 25% відповідно – всередині кожної з груп). Природно, що кількість тих, хто має досвід участі у передвиборчих кампаніях, з кожним курсом зростає.

Серед чинників, що спонукають студентів до участі у передвиборчій діяльності – бажання виразити власну позицію (32% з тих, хто брав участь у передвиборчих кампаніях) та необхідність поліпшення власного фінансового становища (31%). 13% робили це через прихильність до програм політичних партій і рухів, 5% – через членство у політичних партіях. Це також є свідченням того, що громадянська складова переважає над політичною складовою громадсько-політичної активності студентів.

При дослідженні електоральної активності студентів виявилося, що на минулих виборах кількість студентів, що голосували, становила 68%, а взяти участь у наступних збирається 54% студентів. Можна припустити, що це пов'язано насамперед із зневірою – відсутність якихось якісних змін породжує думку, що голосування не дає ніякого впливу, тобто голос нічого не вартий.

На питання щодо протестної активності, а саме: «Чи берете Ви участь у політичних акціях/мітингах/ демонстраціях/ страйках?» 26% студентів дали позитивну відповідь. Слід зазначити, що мотивація їхньої участі в акціях протесту пов'язана, здебільшого, з власними інтересами, почуттям солідарності, а також бажанням бути в центрі подій (Рис. 4).

Рис. 4. **Розподіл відповідей на запитання: «З яких причин Ви берете участь у політичних акціях/ мітингах/ демонстраціях/ страйках?» (%)**

Проведене дослідження показало, що дві третини студентів (66%) не підтримують жодних існуючих політичних сил. Такі результати свідчать про відсутність чітких політичних орієнтацій серед студентства філософського факультету та низький рівень зацікавленості у політиці. Винятком стали студенти 6 курсу навчання, більше ніж 50% яких мають власні політичні вподобання. Такий результат зумовлюється тим, що студенти

шостого курсу навчання мають достатню кваліфікацію, щоб здійснити свідомий політичний вибір.

Однак показовим є те, що навіть на таких спеціальностях як «політологія» та «державна служба» у більшості студентів відсутні сформовані політичні вподобання (55 та 66% відповідно). Найбільше студенти підтримують праві, помірно праві правоцентристські, лівоцентристські політичні сили. Також трапляються випадки підтримки студентами політичних сил, що знаходяться в крайніх точках політичного спектру (ультраліві та ультраправі).

Відповіді на питання про те, чи змінилася зацікавленість респондентів політикою порівняно з 2014 роком, демонструють, що кожний третій не визначився із такою суб'єктивною оцінкою. Проте з тих, хто надав відповіді, 29% відмітили, що зацікавленість політикою посилилася порівняно з 2014 роком (найбільше – серед майбутніх політологів та державних службовців), у 20% вона не змінилася, зменшилася у 18%, що свідчить про слабку, але все ж таки позитивну динаміку зростання зацікавленості студентів політичним життям.

Помітна яскрава тенденція погіршення ставлення студентів до органів центральної влади, особливо до Верховної Ради (55%), Президента України (54%) та Кабінету Міністрів (53%). Ставлення до органів місцевого управління дещо лояльніше (у 60% воно не змінилося, у 29% покращилося, у 29% погіршилося), але, як бачимо, серед тих, у кого воно змінилося, переважають зміни у негативний бік.

Така зневіра до органів влади пов'язана, передовсім, з оцінкою її діяльності. При оцінці внутрішньої та зовнішньої політики України, здійснюваної органами влади, найбільша частка респондентів вважає неправильною як внутрішню політику(40% неправильною та 39% – скоріше неправильною), так і зовнішню (25% та 23% відповідно). 14% затруднялися відповісти, а решта визначила внутрішню та зовнішню політику як правильну або скоріше правильну (сумарно відповідно 7% щодо внутрішньої політики та 38% – щодо зовнішньої). Як бачимо, оцінка зовнішньої політики є значно вищою, ніж внутрішньої, проте переважає її негативна оцінка.

Така зневіра у спроможність діяльності органів влади продукує абсентеїзм, а також невіру у власні сили та можливість впливати на політичні процеси.

За результатами опитування більшість із загальної кількості студентів філософського факультету, які брали участь в опитуванні (53%), не вважає, що може впливати на рішення і дії органів місцевої і центральної державної ради. Проте й достатньо велика частина (47% з тих, хто взяв участь в опитуванні) студентів загалом вважає, що має змогу впливати на рішення влади. Кожний четвертий з них (24%) вважає, що може вплинути на рішення і дії місцевої влади; 22% – на рішення і дії як місцевої, так і центральної влади.

Залежно від курсу навчання, ми можемо бачити динаміку, за якою на початку навчального шляху студенти більше вірять в те, що можуть впливати на зміни у рішеннях влади, а з кожним наступним роком ця віра зменшується, проте підвищується вже на шостому курсі, коли студенти здобувають більше практичних знань та вмінь, як саме впливати на владу. Початкові курси, відповідно, характеризується більш високою вірою у власні сили, що пов'язано з ентузіазмом, який присутній практично кожній молодій людині, яка вперше потрапляє до університету та відчуває там колективний дух, який здатний на певні дії, в тому числі на вплив рішень владних органів. Проте, як показало загальне дослідження, більшість студентів філософського факультету не вірить у можливість впливати на рішення та дії органів центральної та місцевої влади (Рис. 5).

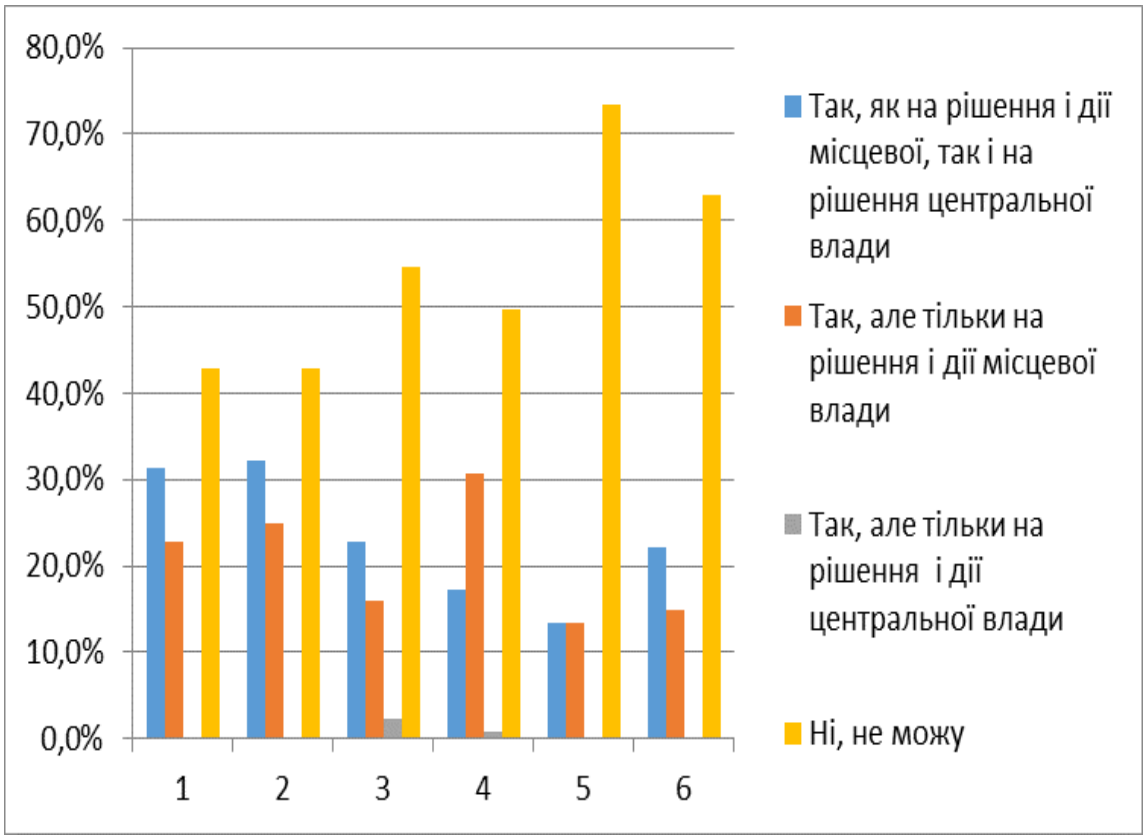

Рис. 5. **Розподіл відповідей на запитання: «Як Ви вважаєте, чи можете Ви впливати на рішення і дії органів місцевої і центральної державної влади?» (%)**

Якщо взяти до уваги той факт, що «Революція гідності» почалася з масових виступів студентів (в тому числі студентів філософського факультету), та саме вони були її рушійною силою, що призвело до зміни центральної влади після її завершення, можна припустити, що студенти філософського факультету не усвідомлюють, що своїми діями дійсно змогли змінити центральну владу в країні, а також засвідчити, що студенти розчаровані результатом «Революції гідності» (нова влада їх також не влаштовує), тому не вважають, що дійсно можуть впливати на рішення та дії центральної влади.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що гіпотези про аполітичність студентів філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка та зниження рівня політичної культури порівняно з 2014 роком через те, що відбулася Революція гідності, підтвердилися. Ці дві гіпотези взаємопов'язані, і основні причини низького рівня політичної культури можна вбачати у розчаруванні «Революцією гідності» та зневірою у ефективність діяльності органів центральної влади. Проте друга гіпотеза підтвердилася лише частково – інтерес до політичного життя у більшості студентів зріс порівняно з 2014 р.

Хоча серед мотивів громадсько-політичної діяльності переважають індивідуальні інтереси студентів, досить вагомими виявляються і колективістські цінності, а також бажання бути в центрі подій і мати можливість впливати на важливі політичні рішення. Студентів приваблює можливість змінити життя своєї країни на краще шляхом вираження своєї позиції, участі у виборах та виборчих кампаніях.

Також підтвердилась гіпотеза про залежність рівня політичної культури студентів філософського факультету КНУТШ від спеціальності, на якій вони навчаються: майбутні політологи та представники державної служби демонструють вищі показники порівняно з

представниками інших спеціальностей. А от курс навчання як чинник впливу на політичну культуру проявив себе тільки в деяких вимірах.

Окрім цього, слід зазначити, що багато респондентів продемонстрували зацікавленість політичними процесами в країні. Тобто, незважаючи на те, що більшість студентів зневірилася у можливості якісних політичних змін, вони все ж таки продовжують тримати руку на пульсі політичних подій. Тому не можна говорити про тотальну аполітичність, скоріше – про зниження рівня політичної активності, яка так само може зрости у зв'язку з полярним (вкрай негативним чи вкрай позитивним) політичним сценарієм. Моніторинг рівня політичної культури має бути постійним, адже динаміка її зростання чи спадання дає можливість спрогнозувати реакцію на ті чи інші політичні зміни у країні. Наразі низький рівень політичної культури створює підґрунтя для розвитку радикальних тенденцій у суспільстві, піднесення ультраправих чи ультралівих течій, оскільки вони озброєні простими і зрозумілими кожному гаслами, які так легко приживаються у свідомості розчарованих людей.

1. Подольська Є.А. Чинники формування громадянської культури молоді в умовах вищої школи/ Подольська Є. А., Подольська Т. В. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – ХНУ ім. Каразіна – Харків: 2015. – С. 225–231.

2. Гражданские позиции молодежи и студенчества в современной Украине (на примере Харьковского региона) : монография / [авт. кол.: В. И. Астахова, Е. В. Астахова и др.] ; под общ. ред. И.С. Нечитайло ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2014. – 176 с.

3. Марченко А. Громадсько-політична активність студентської молоді в епоху «плинної сучасності»: масштаб, характер, наслідки / Алла Марченко // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. наук. праць / Ред. С. Щудло, П. Длугош. – Дрогобич – Жешув: «Трек ЛТД», 2015. – Вип. 6. – С. 63–73.

4. Олійник О.В. Про «байдужих до Євромайдану»: в чому причини скепсису? // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. наук. праць / Ред. С. Щудло, П. Длугош. – Дрогобич – Перемишль : Швидкодрук, 2014. – Вип. 5. – С. 131–135.

5. Сидоров М.В.-С. Використання систем комп'ютерного анкетування в Інтернеті / М.В.-С. Сидоров // Соціальні технології. – 2009. – № 43. – С. 164–175.

Oksana Oliynyk

PARTICULAR QUALITIES OF STUDENT'S POLITICAL CULTURE IN SITUATION OF POLITICAL CRISIS (on example of study Faculty of Philosophy's students of Taras Shevchenko National University of Kyiv)

In situation of political crisis and declining confidence to government, researching of political culture of the population acquires relevance, particularly of students as a subject of public and political life. The basis of the article formed research of student, whose future professional activity is connected with politics. We study the characteristics of their political culture and factors of its formation. Research is devoted to determining the level of political culture and assessing the changes in the political consciousness of this category of students for life after the «revolution of dignity». There is a question discussed of what factors contribute to the growth of political activity that motivates students to participate in political life, as they assess their own ability to influence it.

Keywords: *college students, political culture, social and political activity, political identification, motivation social and political activity*

Наталія Коляда,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Автором розкрито теоретичні та прикладні аспекти громадянського виховання студентської молоді. З'ясовано, що численні прояви активної громадянської позиції студентів є свідченням того, що сучасна молодь – це покоління людей, які у своїй більшості підтримують процеси формування демократичної незалежної держави, відродження України; генерація, що вимагає більш конструктивних і динамічних еволюційних кроків щодо розвитку суспільства; генерація людей, які не сприймають будь-яку фальш, нещирість, пусті обіцянки стосовно свого сьогодення і майбуття. Тому одне із основних завдань цілісної соціальної молодіжної політики полягає у створенні та забезпеченні реальних умов для всебічного розвитку кожної молодої людини, максимальному її залученні до політичного, соціально-економічного та духовного життя суспільства. Завдання ж педагогічної науки – актуалізація багатоаспектної проблеми громадянського виховання, і не лише на концептуальному рівні.

***Ключові слова**: громадянське виховання, студентська молодь, соціальна молодіжна політика, Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія»*

Побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру, виховання ціннісного ставлення до соціального оточення та самої себе, національно свідомого, високоосвіченого, життєво компетентного, толерантного громадянина – патріота, здатного до саморозвитку та самовдосконалення, відповідального перед своєю нацією [1].

Законодавча і нормативна база в нашій державі визначає громадянина як людину, яка живе в демократичній країні і має конституційні невід'ємні громадянські права і свободи. Соціальну значущість громадянського виховання підтверджують Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Програма патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в навчальних закладах України (2013), Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), інші державні нормативно-правові документи.

Сучасні тенденції розвитку українського суспільства висунули на передній план громадського життя проблему громадянськості і як якості суспільства, і як якості особистості. Розвиток демократії нерозривно пов'язаний із підвищенням рівня громадянськості суспільства загалом, а молоді – особливо. Проблеми громадянського виховання молоді завжди знаходяться в центрі уваги педагогів, громадських діячів та політиків. Скільки існують держави, стільки й суспільство висуває і на свій розсуд вирішує питання мети, змісту, шляхів, засобів та методів виховання своїх майбутніх громадян. Особливо ця проблема актуалізується в переломні часи, коли кардинальні зміни в суспільстві змушують до зміни виховного процесу в цілому й до громадянського виховання – передусім [2, с. 84].

У чому ж полягає сутність громадянського виховання? Відповідно до визначення, поданого в Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, громадянське виховання – це процес формування громадянськості як

інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, долучати її до суспільного життя, в якому права людини виступають визначальними [3, с. 8].

Академік О. Сухомлинська визначає громадянське виховання як емоційно-почуттєве прилучення дітей до різних форм знання, розуміння, діяльності й поведінки, спрямованих на прояви громадянськості. На її думку, головна мета громадянського виховання – це підготовка молоді до життя у громадянському демократичному суспільстві, у взаємопов'язаному світі; визнання та прийняття цінностей, що виступають головними, визначальними для даного суспільства. До громадянських якостей відносить: любов до свого народу, краю, вітчизни, толерантність, демократизм, громадянську самосвідомість, громадянську гідність, громадянський обов'язок, громадянську відповідальність, громадянську мужність, громадянську діловитість, працелюбність, повагу до законів держави, чужої думки тощо [4, с. 3].

Що являє собою громадянськість як інтегрована якість особистості? Як свідчить аналіз численних досліджень, громадянськість – поняття надзвичайно об'ємне та багатопланове. Воно включає в себе усі грані соціальної діяльності: виробничо-економічну, суспільно-політичну та соціально-побутову, які тісно взаємозалежні. Поняття «громадянськість» в найбільш загальному плані трактується в двох значеннях: громадянин як підданий конкретної держави; громадянин як свідомий член суспільства.

За визначенням О. Сухомлинської, громадянськість – це інтегративна якість особистості, що дає змогу їй відчувати себе соціально, морально, політично і юридично дієспроможною [5].

Відповідно до визначення, поданого в Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, громадянськість – це духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. З цим пов'язане більш або менш лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, відчуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння домагатися дотримання власних прав та обов'язків [6, с. 7].

Таким чином, громадянськість – це сума певних соціальних, політичних, морально-психологічних якостей людини, які формуються упродовж всього життя людини, але особливо інтенсивно – у юнацькому та молодіжному віці. Громадянськість – це усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхнє становище. Громадянськість є важливою рисою морального обличчя людини. При цьому формування громадянськості дітей та молоді – довгий та складний процес.

Громадянськість як почуття передбачає певне переживання особистістю власної приналежності до своєї нації, народу, його національних героїв та історичного минулого. Тому одним із головних завдань громадянського виховання та формування громадянськості є розвиток патріотизму (від грецького «співвітчизник», «вітчизна») – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за його минуле та сучасність, надбання національної культури, усвідомлене бажання при необхідності його захищати.

У контексті означеного важливою складовою загального виховного процесу підростаючого покоління є національно-патріотичне виховання, головна мета якого – набуття дітьми та молоддю соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина Української держави. Як наголошується у Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, революція Гідності, жертовний подвиг Героїв Небесної Сотні, події, які нині

переживає український народ ще раз засвідчили, що проголошена у 1991 р. державна незалежність потребує постійного захисту, забезпечення національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання дітей та молоді. Революційні зміни у листопаді 2013 – березні 2014 р., війна на Сході країни продемонстрували готовність молодого покоління відстоювати національні цінності, українську державність, орієнтацію на фундаментальні орієнтири світової цивілізації; засвідчили виховання української молодої людині в дусі толерантності і поваги до інших національних спільнот і релігійних конфесій, бажання долучитися до сім'ї народів, які творять спільний європейський дім [7].

На сучасному етапі розвитку України, в умовах загрози денаціоналізації, втрати державної незалежності та потрапляння в сферу впливу іншої держави, виникає необхідність здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: повага до прав людини; толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей; верховенство права; рівність усіх перед законом; повага до національних символів; участь у громадсько-політичному житті держави; готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України [8].

Результативність громадянського, національно-патріотичного виховання великою мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми та методи виховної діяльності стимулюють розвиток активності, свідомості, цілеспрямованості, самоорганізації, самоуправління. Як свідчить аналіз сучасної виховної практики діяльності ВНЗ, в контексті останніх тривожних подій активізується громадянська позиція студентської молоді, про що свідчать численні загальноукраїнські та регіональні заходи, акції.

Як приклад – інноваційний студентський проект Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія», створений та впроваджений на факультеті соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини спільно зі Студентською соціально-психологічною службою, Студентським науковим товариством та Центром педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування НАПН України та МОН України [9].

Перша зміна табору тривала з 24 вересня до 7 листопада 2014 року. Свою роботу національно-патріотичний табір «Дія» урочисто розпочав 24 вересня 2014 року з організації інтелектуально-розважального ток-шоу «Я люблю Україну». У цей же день було проведено акцію «Люби Україну – одягни блакитно-жовту стрічку» (всім бажаючим студенти дарували блакитно-жовті стрічки як символ нашої держави) та спільну з вихованцями Центру психолого-педагогічної реабілітації дітей у місті Умань акцію з виготовлення подарунків для вихованців дитячих притулків Сходу країни під гаслом «Ми діти України – ми за мир».

Наступні форми роботи в межах діяльності Національно-патріотичного табору для студентської молоді «Дія» були не менш цікавими та захоплюючими: 29 вересня 2014 року – «смачна» благодійна акція «Печиво побажань» для всіх студентів, викладачів та гостей університету та національно-патріотична акція «Я – українець і я цим пишаюсь!» (на великій карті України охочі мали змогу позначити місце, де вони мріють побувати); 30 вересня 2014 року – тематична фотосесія «Україна понад усе»; 1 жовтня 2014 року – акція «Україна єдина», під час якої студенти дарували перехожим стрічки та кульки з українською символікою, що відображають єдність та неподільність нашої держави; 2 жовтня 2014 року – благодійний ярмарок; 7 жовтня – акція «Отримай браслет – підтримай солдата»; 8 жовтня – лекції з нагоди відзначення 25-річчя Народного руху; 9 жовтня – розважальний і пізнавальний квест у Білогрудівському лісі під назвою «Козацькі забави» для дітей з Центру соціально-педагогічної реабілітації м. Умань; 14 жовтня – в День козацтва, студенти факультету мали змогу відвідати Маньківський січовий курінь (Черкаська область); 16 жовтня – зустріч студентів та викладачів університету із земляками, учасниками АТО – представниками Уманського взводу 2-го батальйону Національної Гвардії України; 17 жовтня – розпочато збір канцтоварів для дітей із зони військових дій; 21 жовтня – акція

«Прапор побажань» (небайдужі до конфлікту на Сході України студенти залишили теплі слова подяки для військових на прапорі, який було передано бійцям української армії) та відеозвернення студентів зі словами подяки, побажаннями та підтримки для військових, які знаходяться на передовій і відстоюють честь нашої держави; 23 жовтня – завершення Першої зміни Національно-патріотичного табору «Дія», фінальною частиною якої став благодійний концерт під гаслом «У нашій пам'яті назавжди!».

З-поміж інших цікавих і захоплюючих форм роботи заслуговує на увагу розважальний і пізнавальний квест, проведений 9 жовтня 2014 року у Білогрудівському лісі (м. Умань) під назвою «Козацькі забави» для дітей з міського Центру соціально-педагогічної реабілітації у місті Умань. Завдання були найрізноманітніші – від стрибків у мішках до складного лабіринту. Діти проявляли кмітливість, спритність, логічність мислення. Було море сміху та яскравих вражень. На «забави» був запрошений отаман Маньківського Січового Куреня. Гість занурив усіх у неймовірний «чарівний вихор»: цікаві факти про історію козацтва, містичне благословення чотирьох стихій (землі, води, вітру та вогню), посвята маленьких гостей у справжніх козаків та козачок, навчання мистецтву бою на шаблях, знайомство з в'юнким батогом. Така жива взаємодія з дітьми – це не просто найкраща педагогічна практика для студентів, це насамперед можливість проявити себе в повноцінному процесі виховання та формування основних людських цінностей, педагогічних навиків і здібностей, а ще усвідомлення того, що долучився до прекрасної справи.

Всі заходи в межах діяльності Національно-патріотичного табору для студентської молоді «Дія» відбулися з метою сприяння формуванню патріотизму, шани та любові до своєї країни. Студенти дарували стрічки всім охочим та ділилися своїм гарним настроєм. Було приємно спостерігати за тим, як на їхніх обличчях сяяли щасливі посмішки, а в очах жевріла надія на мирне майбуття. Всі кошти, зібрані табором «Дія», були передані людям, які постраждали в зоні дії АТО, на допомогу бійцям української армії, на забезпечення дітей-переселенців всім необхідним для школи.

Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія» має продовження. В межах Другої зміни (з 20 лютого до 23 квітня 2015 року) та Третьої зміни (з 21 вересня 2015 року) організовано соціальні та благодійні акції, флешмоби, поетичні читання, лекції, семінари, конференції, благодійні концерти та ін. З-поміж інших форм роботи – І та ІІ Міський конкурс соціальних проектів серед учнівської та студентської молоді «RAZOM», організаторами якого є факультет соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, заклади соціальної сфери міста та району та Центр педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування (НАПН України та МОН України). Учнівські та студентські соціальні проекти буде презентовано за такими номінаціями: надання соціально-психологічної підтримки внутрішньо переміщеним особам у результаті конфлікту в Україні; соціально-психологічна допомога учасникам АТО та їхнім сім'ям; ми – за мир; ідеї національно-патріотичного виховання, загальнонаціональної єдності, толерантності у науковій спадщині видатних українців Черкаського краю.

З 1 березня 2016 року стартувала Четверта зміна Національно-патріотичного табору для студентської молоді «Дія».

Наведені вище на інші прояви активної громадянської позиції студентів є свідченням того, що сучасна молодь – це покоління людей, які у своїй більшості підтримують процеси формування демократичної незалежної держави, відродження України; генерація, що вимагає більш конструктивних і динамічних еволюційних кроків щодо розвитку суспільства; покоління людей, які бажають вчитися, працювати, власними силами забезпечувати своє життя; врешті, генерація людей гарячих, радикально налаштованих, які не сприймають будь-яку фальш, нещирість, пусті обіцянки стосовно свого сьогодення і майбуття. Тому одне із основних завдань цілісної соціальної молодіжної політики полягає у створенні та забезпеченні реальних умов для всебічного розвитку кожної молодої людини, максимальному її залученні до політичного, соціально-економічного та духовного життя

суспільства. Завдання педагогічної науки – актуалізація багатоаспектної проблеми громадянського виховання, і не лише на концептуальному рівні.

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil

2. Середа В. Вплив громадянського виховання на формування правової культури молодих виборців / В. Середа // Вісник ЦВК. – 2007. – № 2 (8). – С. 83–88.

3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Проект / Наук. творч. коллектив: О. Сухомлинська (наук. кер.) та ін. // Шлях освіти. – 2000. – №3. – С. 7–13.

4. Сухомлинська О. Громадянське виховання: спадщина і сучасність / О. Сухомлинська // Управління освітою. – 2005. – № 24. – С. 3.

5. Сухомлинська О. Громадянське виховання: спадщина і сучасність / О. Сухомлинська // Управління освітою. – 2005. – № 24. – С. 3.

6. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7–21.

7. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil

8. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil

9. Національно-патріотичний табір для студентської молоді «Дія» (I-II зміни) / уклад.: О.О. Гоменюк, М.В. Горенко, Н.М. Коляда, О.Ю. Мазур. – Умань, 2015. – 100 с.

Nataliya Koliada

THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF CIVIC EDUCATION STUDENTS

The author describes theoretical and applied aspects of civic education students. It was found that many manifestations of active citizenship of students is evidence that today's youth - a generation of people who for the most part support the democratic process of forming an independent state, the revival of Ukraine; generation that demands more constructive and dynamic evolutionary step for the development of society; the generation of people who do not take any hypocrisy, insincerity, empty promises about their present and future. Therefore, one of the main tasks of integrated social youth policy is to create and provide real conditions for the full development of each young person, maximum involvement of the political, social, economic and spiritual life of society. The task of teaching science – Update multifaceted problems of civic education, not only at the conceptual level.

Key words: *civic education, college students, social youth policy, national-patriotic camp for students «Action»*

Георгій Уджмаджурідзе,
викладач кафедри соціології,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРАКТИКА (НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА)

Стаття присвячена визначенню рівня політичної участі студентської молоді Дніпропетровського національного уінверситету імені Олеся Гончара. Розкривається сутність феномену політичної участі, наводяться її основні форми прояву у політичних практиках індивідів. Підкреслюється важливість активної політичної участі молоді для становлення та функціонування громадянського суспільства. Вивчається роль ВНЗ у вихованні політично-активної студентської молоді. Аналізуються основні фактори активізації політичної участі молоді. Наводяться кореляційні зв'язки між певними життєвими характеристиками студентів ДНУ та практиками їхньої політичної участі.

Ключові слова: *політична участь, практики політичної участі, молодь, студентська молодь, політична соціалізація, ВНЗ, громадянське суспільство.*

Сучасне молоде покоління має особливий статус в українській соціальній структурі. Як кожне нове покоління, воно має свої особливості та риси, однак важливо розуміти, що сучасна студентська молодь зростала вже в нових умовах – її дорослішання припадає на середину 90-х років. Батьки цих молодих людей, здебільшого, народжувались вже в середині 70-х років, тому більше пристосовані до демократично-ринкових умов. Нове покоління вже знайоме із основними механізмами та перевагами як демократичного політичного устрою так і ринкової економіки. Проте пасивне існування цих цінностей не призведе до формування громадянського суспільства. Громадянськість треба виховувати через суспільні інститути соціалізації, вищим навчальним закладом зокрема.

Характерною ознакою українського суспільства є надважлива роль молоді у практиках політичної участі. У Західних суспільствах молодь, традиційно, вважається менш політично-активною ланкою населення. В основному в політичній участі цих суспільств задіяні індивіди середнього віку, які належать, до так званого, «середнього класу», мають постійну повну зайнятість та є членами декількох громадських організацій [3]. Але в українському суспільстві індивіди середнього та старшого віку досі знаходяться під впливом радянських політичних ідентичностей. Не можна казати, що ці індивіди не проявляють політичну активність (середній відсоток участі у виборах людей середнього й старшого віку вищій ніж у молоді), але у більшості представників цих вікових груп відсутня громадянська політична ідентичність: вони не усвідомлюють важливість й обов'язковість політичної участі, не допускають контролю за політичною сферою держави, нарешті, не є представниками громадянського суспільства.

Феномен політичної участі включає не тільки безпосередні дії індивіда у політичній сфері. У широкому сенсі політична участь включає «внутрішні» громадянсько-політичні переконання індивіда – його готовність брати участь у політичних діях, його ставлення до політики, його потенційну участь у різноманітних заходах задля загальносуспільного добробуту. Тобто ми говоримо про ознаки громадянського суспільства, де «громадянськість» виражається у набутті громадянської ідентичності індивідом через засвоєння громадянської політичної культури. «Зовнішні» прояви політичної участі мають місце у різноманітних активістських практиках індивідів – громадсько-політичних діях, протестних акціях, членством у різноманітних асоціаціях, групах і т.д.

Вищезазначена актуальність визначає *мету* даної статті, поєднуючи теоретичні та практичні аспекти, полягає в дослідженні практик політичної участі студентської молоді ДНУ імені Олеся Гончара.

Дослідженням феномену політичної участі займалися С. Верба, Д. Гончаров, Е. Клюєнко, А. Ковлер, О. Лисеєнко, Л. Милбраф, О. Резнік, Н. Ротар, С. Сальнікова, О. Сергеєва, М. Холмская та ін.

Одну з найбільш повних дефініцій поняття політичної участі дає у своїй роботі «Голос і рівність: Громадянський волюнтаризм в американській політиці» (Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics) Сідней Верба: «Під політичною участю ми маємо на увазі нескладну діяльність, яка має на меті впливати на дії уряду – або безпосередньо впливати на прийняття чи реалізацію державної політики, чи опосередковано впливати на вибір людей, які реалізують ці політики» [11, с. 38]. Верба каже, що в демократичному суспільстві політична участь означає можливість громадян впливати на уряд для задоволення своїх потреб й інтересів.

Найбільш поширеним типом політичної участі є голосування. Голосування відіграє значну роль у функціонуванні держави і підтримці суспільного ладу в цілому, однак крім голосування існує ще ряд типів політичної участі, серед яких називаються: «Працювати і робити свій внесок у виборчі кампанії й організації; контактувати з державними чиновниками; відвідувати протести, марші і демонстрації; працювати на добровільних засадах з іншими задля вирішення проблем спільноти; служіння без оплати на місцеві виборні та призначені ради; бути політично активним, хоча б через громадські об'єднання; та жертвувати гроші на політичні справи» [11, с. 42].

У спільній роботі С. Верби і Г. Алмонда «Громадянська культура: політичні установки і демократія у п'яти націях» (The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations) підкреслюється, що політична участь індивідів, у всій множині її проявів, є виявом політичної культури конкретного суспільства. У багатьох державах для громадян існує звична практика приймати участь у голосуванні і навіть у протестних діях, але лише в країнах із громадянським типом політичної культури індивіди будуть робити це добровільно і без примусу з боку правлячої еліти. Саме добровільність політичної участі і її усвідомленість дають нам можливість говорити про те, що така участь є проявом особистісних позицій і переконань індивідів.

Такі практики стають можливими в ході процесу політичної соціалізації, який передбачає нав'язування потреб громадянської та політичної активності. Перші допомагають людям знайти своє місце в суспільстві – увійти в певну соціальну групу; другі призначені для ефективного функціонування демократичної держави. «Передача громадянської культури є складним процесом, який включає в себе навчання в багатьох соціальних інститутах – у сім'ї, колі ровесників, школі, на робочому місці і в політичній системі як такій» [1].

Найбільш ефективно інститути соціалізації впливають на людей молодого віку. Найчастіше вони контактують з такими інститутами як сім'я, школа, групи інтересів. Можна сказати, що однією з функцій освітньої системи в демократичній державі є виховання політично індивіда. Помічено, що чим вищий рівень освіченості людини, тим вона більш політично і громадсько активна: «Ті, хто володіють більш високим рівнем освіти голосують частіше і частіше приймають участь у політиці» [9, с. 176].

Процес передачі норм і моделей політичної участі починається у сім'ї. Саме цей інститут забезпечує первинну соціалізацію індивіда. «Найсильніші предиктори того чи буде молодий громадянин голосувати пов'язані з його батьками» [10, с. 4]. Якщо батьки дитини є політично-активними членами суспільства – приймають участь у виборах, є членами політичної партії чи громадянських організацій, проявляють громадянську активність – найбільш вірогідно, така модель поведінки буде передана і дитині. «Більш освічені, політично-свідомі та пов'язанні із політикою батьки можуть й передадуть такі атрибути своїм дітям» [10, с. 4].

Наступний етап соціалізації відбувається у шкільному віці. «Всі дослідження політичної активності наголошують на міцному зв'язку між формальною освітою і політичною участю» [8, с. 141]. За цей час індивіди набувають необхідних соціальних навичок, беруть участь у студентському самоврядуванні, отримують необхідний соціальний капітал. Найбільш важливим етапом у самовизначенні молоді, у тому числі у політичній сфері, є навчання у вищому навчальному закладі. У демократичних суспільствах надзвичайно важливу роль у ВНЗ виконують різноманітні студентські об'єднання та асоціації: «Позанавчальна діяльність відіграє важливу роль у соціалізації й перетворенні молодих людей в активних громадян» [10, с. 2].

Молодіжна позанавчальна діяльність у добровільних асоціаціях сприяє громадянській активності у дорослому житті. Зокрема, найбільше заохочують майбутню політичну участь такі види молодіжної діяльності, як участь у студентських радах, товариствах, клубах обслуговування, музичних, драматичних та релігійних гуртках [4, с. 22].

Отож, прищеплення активної політичної участі молоді є одним з провідних завдань вищої школи для виховання громадянської політичної культури та підтримки громадянського суспільства. Найбільш ефективним механізмом для цього слугує позанавчальна діяльність студентів у різноманітних гуртках.

Перейдемо до практичного вивчення рівня та форм політичної участі студентської молоді Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара. У рамках дослідження кафедри соціології Дніпропетровського національного університету «Політична культура студентів ДНУ»[7], респондентам було задано ряд питань, покликаних визначити притаманні їм форми політичної участі.

Так, на питання про формальне членство у політичній партії (організації), були отримані наступні результати:

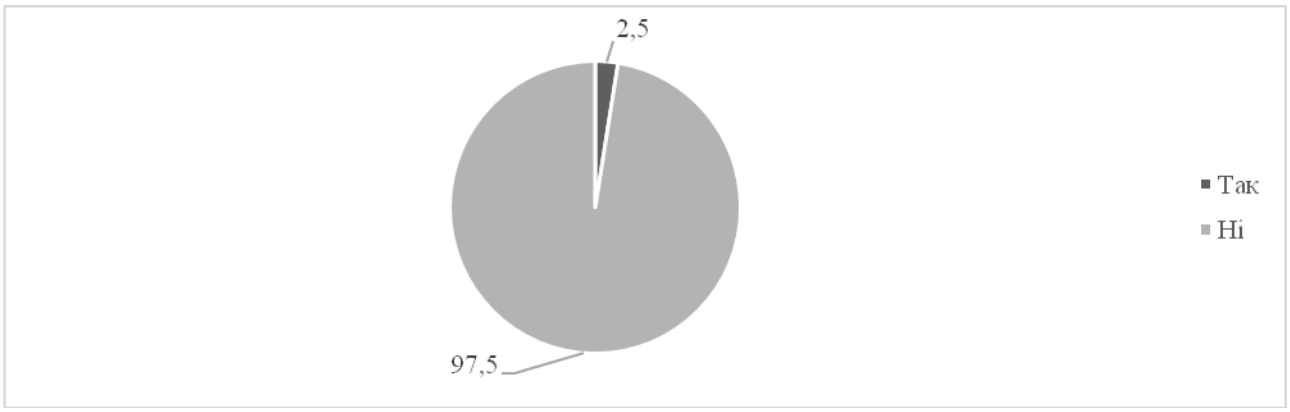

Рис. 1. **Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи є Ви членом якої-небудь політичної партії?», % (n=400)**

Тільки 2,5% опитаних є членами політичних партій (див. рис. 1). Це лише підтверджує твердження про те, що офіційні дані політичних партій про велику кількість студентів серед офіційно зареєстрованих членів суттєво перебільшуються [5, с. 51]. Можна навіть сказати, що для студентів ДНУ нехарактерна така політична практика, як членство у політичній партії.

[7] Дослідження методом анкетування, тривало у період з 24.02.2016 по 04.03.2016; об'єктом дослідження були студенти ДНУ денної форми навчання; розмір генеральної сукупності становить 9970 осіб. Вибірка становить 400 студентів II і IV курсів 10 факультетів університету. Вибірка є репрезентативною, багатощаблевою, з квотуванням на останньому щаблі одиниць спостереження При довірчій імовірності в 90% статистичне відхилення результатів опитування від генеральної сукупності лежить в межах 4%.

Схожим чином було поставлено питання про громадську активність студентів. Ми виходимо з положення, що висока ймовірність участі у громадських та волонтерських об'єднаннях, добровольчих рухах є ознакою становлення громадянського суспільства [2]:

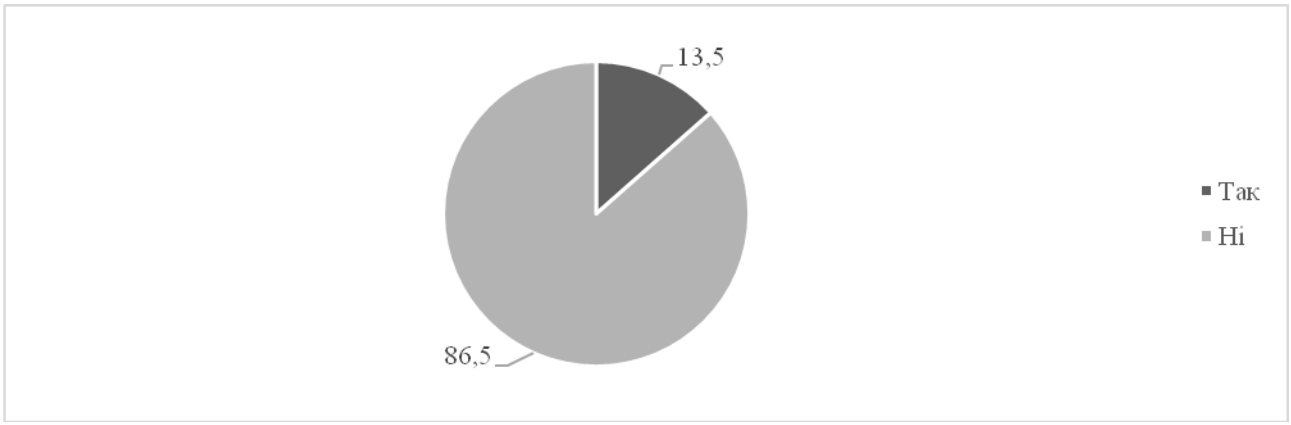

Рис. 2. **Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи є Ви членом якогось добровольчого об'єднання (громадської організації, волонтерського руху)?», % (n=400)**

Як бачимо, 13,5% студентів ДНУ (див. рис. 2) є членами певних добровольчих об'єднань і цей показник є досить великим у порівнянні із загальнонаціональним результатом[8] у 1,1% [7].

Ми не могли уникнути питань про революційні події 2013 – 2014 рр. Участь громадян у цих подіях, на наш погляд, є безперечним проявом орієнтацій щодо зацікавленості політикою та політичною активністю загалом. Однак, далеко не всі студенти ДНУ мали можливість безпосередньо брати участь у акціях через вікові обмеження, тому тут нас цікавить факт прямої чи опосередкованої участі респондентів. Безпосередню, пряму участь ми позначили як «активну», а опосередковану як «пасивну»:

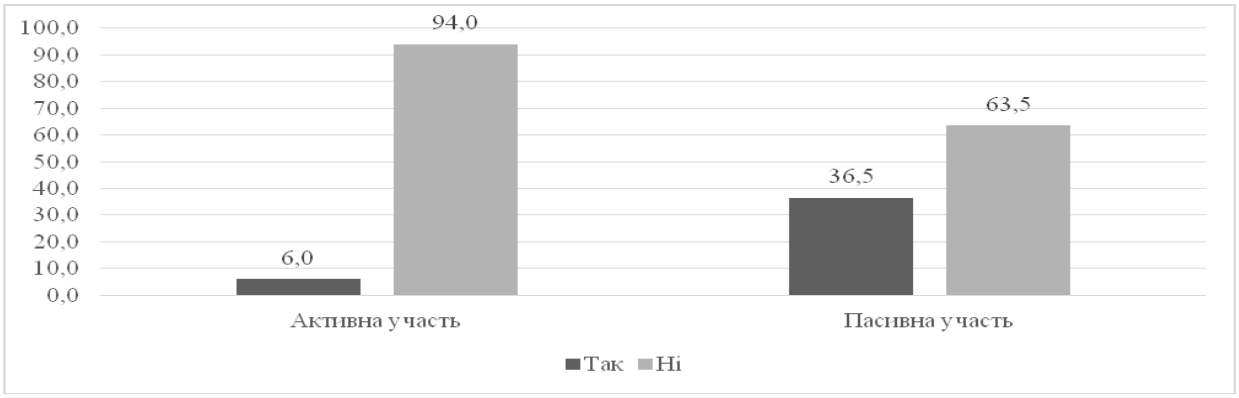

Рис. 3. **Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи брали Ви активну участь (власна присутність, участь у зіткненнях та заворушеннях) у підтримці революційних подій 2013 – 2014 років (Революції гідності)?»; «Чи брали Ви пасивну участь (переконування родини та друзів, підтримка в мережі Інтернет, матеріальна допомога активістам) у підтримці революційних подій 2013-2014 років (Революції гідності)?», % (n=400)**

[8] 2014 року

За результатами опитування (див. рис. 3) абсолютна більшість студентів ДНУ не брала ані пасивну, ані активну участь у тих подіях.

Надалі студентам було запропоновано відмітити декілька найбільш розповсюджених форм політичної участі, які вони реалізували за останній рік:

Таблиця 1.

Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи доводилося Вам за останній рік робити що-небудь із зазначеного нижче?», % (n=304)

	%
Переконувати друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	17,0
Підтримувати онлайн-петиції, що адресовані владним структурам	16,7
Не купувати певні товари з політичних міркувань	13,1
Збирати підписи, або самому підписувати колективні звернення, петиції	10,6
Працювати в громадянській або волонтерській організації	8,9
Носити політичну атрибутику (значки, стрічки, прапорці тощо) або розповсюджувати агітаційні матеріали	7,7
Працювати у політичній партії або у русі	5,9
Брати участь у мітингах, демонстраціях чи страйках	5,9
Звертатися до політиків, представників уряду чи місцевої влади	4,6
Брати участь у бойкоті (відмовлялися виконувати рішення органів влади)	3,0
Пікетувати державні установи?	2,3
Брати участь у захопленні будівель державних установ?	1,6
Блокувати шляхи сполучення (дороги, траси)?	1,4
Інше	1,1

Найбільш популярними формами політичної участі студентів ДНУ (див. табл. 1) є: переконування друзів, близький та знайомих у правоті своїх політичних поглядів – в цілому така практика найбільш часто зустрічається у вжитку в українському суспільстві [7]; на другому місці – підтримка онлайн-петицій, що говорить про активне використання студентами засобів мережі Інтернет; на третьому місці – свідоме бойкотування певних товарів через конфлікти на (гео)політичній основі (ще 10 років назад така практика була зовсім не притаманна українському суспільству, сьогодні ж вона є однією з найпоширеніших [6]; на четвертому місці підтримка традиційних колективних заяв, петицій; на п’ятому місці респонденти поставили роботу у громадянських організаціях (абсолютна частота у 89 чол. більша ніж на питання про членство у подібній організації – 54 чол. Отож можна казати, що студенти можуть допомагати таким організаціям, не вступаючи до них); наступні дві форми пов’язані із працею у політичній партії, як і в минулому випадку абсолютна більшість респондентів працює на партії не маючи до них формального відношення; наступна форма є вже неконвенціональною практикою політичної участі – свою участь у мітингах, демонстраціях, страйках помітили 5,9% опитаних, цей факт є досить цікавим, бо одразу ж за цією формою йде знову конвенціональна практика (звернення до політиків, представників

уряду чи місцевої влади). Це свідчить про те, що студентам ДНУ легше прийти на мітинг чи демонстрацію, аніж вступити у контакт із представниками державних і владних структур. Надалі, знову, йдуть неконвенціональні практики політичної участі.

Традиційно, однією з форм політичної участі є факт участі громадян у виборах (електоральна активність):

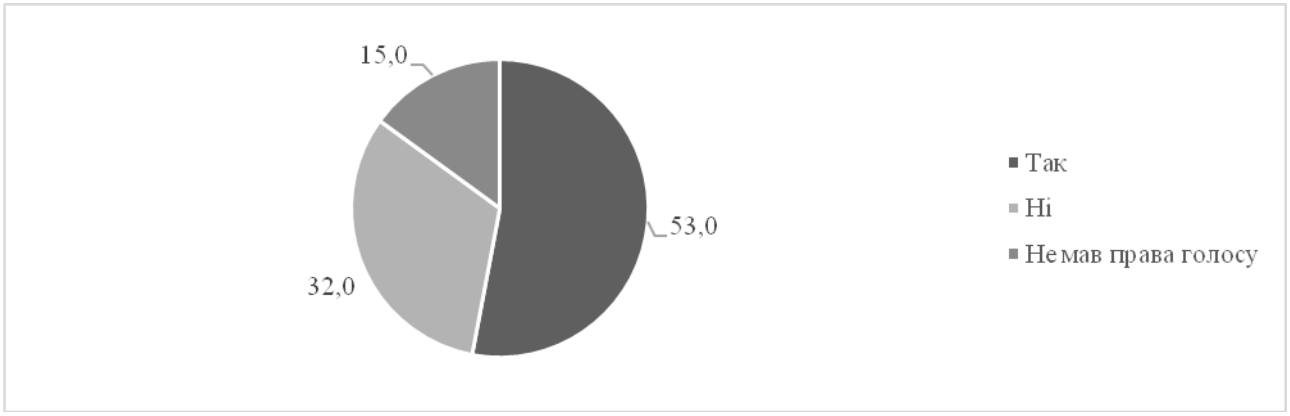

Рис. 4. **Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи брали Ви участь в голосуванні на останніх виборах до Верховної ради України?», % (n=400)**

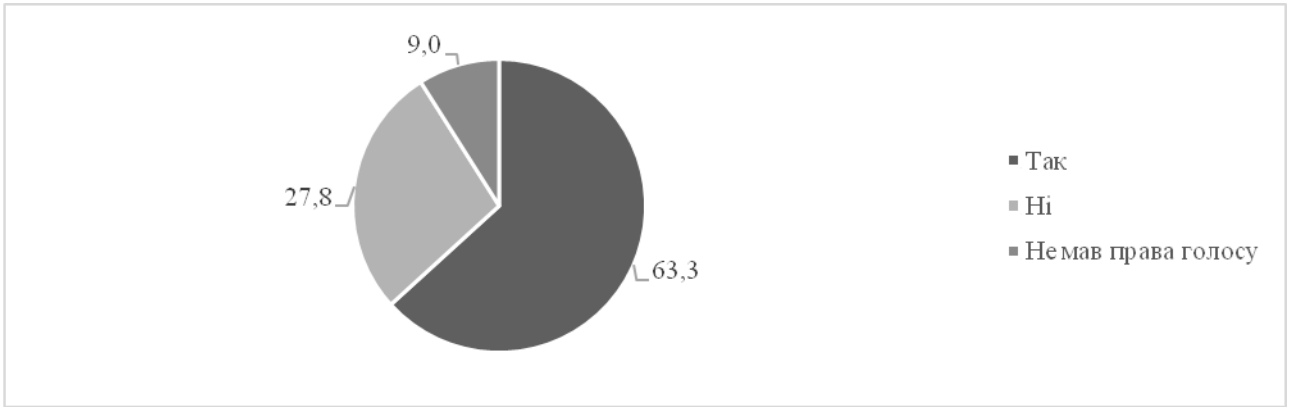

Рис. 5. **Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи брали Ви участь в голосуванні на останніх виборах місцевих органів влади?», % (n=400)**

Із наведених вище гістограм (див. рис. 4, 5) ми бачимо, що відсоток студентів які брали участь у місцевих виборах 2015 року збільшився порівняно із відсотком тих хто брав участь у парламентських виборах 2015 року, сталося це, перш за все, за рахунок тих студентів, які досягли 18-річного віку і отримали право голосу, а також – за рахунок тих, хто не голосував на минулих парламентських виборах.

Отож, ми з'ясували рівень підтримки основних форм політичної участі серед студентського контингенту ДНУ імені Олеся Гончара. Однак, для визначення основних кореляційних зав'язків між формами політичної участі та персональними життєвими характеристиками студентів нам слід згрупувати різноманітні форми політичної участі. Об'єднаємо різноманітні форми політичної участі студентів за допомогою процедури факторного аналізу[9]:

Таблиця 2.

[9] Застосовувався метод головних компонент та обертання за методом Varimax. До аналізу бралися лише ті фактори, власне значення яких перевищувало 1. Побудовані фактори пояснюють близько 62% дисперсії. Критерій Кайзера-Меєра-Олкіна дорівнює 0,755, що свідчить про прийнятну адекватність застосування факторного аналізу.

Факторний аналіз форм політичної участі студентів ДНУ (n=400)

	Фактори						
	Практики активного спротиву владі (21,791%)	Практики пасивної участі у політичному житті (8,897%)	Практики громадсько-політичної діяльності (7,791%)	Практики вираження протесту проти влади (6,830%)	Практики голосування на виборах (6,009%)	Практики підтримки колективних звернень (5,507%)	Практики взаємодії із політикумом (5,010%)
Участь у захопленні будівель державних установ	**0,747**	0,014	-0,101	0,150	-0,003	0,054	0,199
Блокування шляхів сполучення	**0,716**	0,187	0,239	-0,302	0,076	-0,168	-0,010
Пікетування державних установ	**0,603**	0,082	0,199	0,243	-0,007	0,195	-0,135
Участь у бойкоті рішень органів влади	**0,561**	-0,098	0,011	0,341	0,069	0,229	0,234
Пасивна участь у революційних подіях 2013-2014 років	0,097	**0,757**	-0,002	0,194	-0,072	0,078	0,158
Бойкот товарів з політичних міркувань	0,098	**0,745**	0,070	-0,059	-0,002	0,132	-0,107
Переконування друзів, близьких, знайомих у правоті політичних поглядів	-0,055	**0,737**	0,100	0,104	0,128	-0,029	0,117
Носіння політичної атрибутики, розповсюджування агітаційних матеріалів	0,004	**0,394**	0,271	0,160	0,220	0,241	-0,079
Робота в громадянській або волонтерській організації	0,111	0,095	**0,774**	0,039	-0,012	0,252	0,070
Членство в добровольчому об'єднанні (громадській організації, волонтерському русі)	-0,041	0,060	**0,700**	0,127	-0,120	0,141	0,206
Робота у політичній партії	0,147	0,144	**0,537**	0,257	0,278	-0,015	0,015
Інше	0,410	-0,011	**0,459**	0,230	0,098	-0,328	0,040
Активна участь у революційних подіях 2013-2014 років	0,033	0,158	0,242	**0,779**	-0,001	0,035	0,054
Участь у мітинґах, демонстраціях чи страйках	0,306	0,138	0,125	**0,746**	0,039	0,203	0,020
Голосування на останніх виборах місцевих органів влади	0,021	-0,007	-0,015	0,031	**0,861**	0,143	-0,004
Голосування на останніх виборах до Верховної ради України	0,044	0,095	0,042	-0,003	**0,845**	-0,036	0,059
Підписування колективних звернень, петицій	0,152	0,015	0,202	0,060	0,048	**0,729**	0,142
Підтримка онлайн-петицій	0,004	0,203	0,074	0,144	0,066	**0,680**	0,023
Членство в політичній партії	0,065	0,031	0,111	-0,069	0,003	0,083	**0,854**
Взаємодія із політиками, представниками уряду, місцевої влади	0,169	0,135	0,209	0,369	0,092	0,081	**0,572**

Так було побудовано 7 факторних моделей. Найоднороднішим виявився фактор, який ми назвали «Практики активного спротиву владі», він пояснює 21,791% дисперсії і поєднує такі форми політичної участі як: захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення, пікетування державних установ, бойкоті рішень органів влади. Найменш однорідним є фактор, який ми назвали «Практики взаємодії із політикумом», він пояснює 5,010% дисперсії і поєднує такі форми політичної участі як: членство в політичній партії та взаємодія із політиками, представниками уряду, місцевої влади.

Для визначення впливу персональних життєвих характеристик студентів (чи їх батьків) на практики політичної участі, ми провели кореляційний аналіз таких факторів:

Таблиця 3.

Кореляційній аналіз практик політичної участі із персональними характеристиками студентів ДНУ (n=400)

		Партійно-ідеологічна ідентичність	Рідна мова спілкування	Віруванння	Країна походження батька	Країна походження матері	Рівень освіти батька	Рівень освіти матері	Матеріальний стан сім'ї
Практики активного супротиву владі	Кореляція ПІрсона	**0,073**	0,033	0,009	-0,050	-0,029	0,005	0,072	0,038
	Знач. (двостороння)	**0,144**	0,509	0,857	0,315	0,561	0,918	0,152	0,450
Практики пасивної участі у політичному житті	Кореляція ПІрсона	**0,196****	0,025	0,045	0,046	-0,013	-0,066	**-0,165****	0,023
	Знач. (двостороння)	**0,000**	0,624	0,372	0,359	0,792	0,187	**0,001**	0,651
Практики громадсько-політичної діяльності	Кореляція ПІрсона	**0,151****	0,061	-0,073	0,006	0,023	-0,007	-0,111*	-0,047
	Знач. (двостороння)	**0,003**	0,221	0,143	0,898	0,646	0,884	0,026	0,343
Практики вираження протесту проти влади	Кореляція ПІрсона	0,027	0,031	-0,006	0,007	-0,014	-0,071	-0,014	**0,102***
	Знач. (двостороння)	0,597	0,531	0,904	0,895	0,773	0,159	0,778	**0,041**
Практики голосування на виборах	Кореляція ПІрсона	-0,042	0,056	**-0,109***	**0,119***	**0,120***	**0,143****	0,086	-0,023
	Знач. (двостороння)	0,403	0,263	**0,029**	**0,017**	**0,017**	**0,004**	0,086	0,640
Практики підтримки колективних звернень	Кореляція ПІрсона	**0,122***	-0,004	**-0,146****	0,091	0,043	-0,027	-0,007	0,086
	Знач. (двостороння)	**0,015**	0,931	**0,003**	0,068	0,390	0,592	0,888	0,087
Практики взаємодії із політикумом	Кореляція ПІрсона	**0,107***	**-0,150****	-0,083	**-0,110***	-0,015	0,079	0,057	-0,050
	Знач. (двостороння)	**0,032**	**0,003**	0,098	**0,028**	0,765	0,116	0,258	0,318

**. Кореляція значима на рівні 0,01

*. Кореляція значима на рівні 0,05

Як бачимо, на перший фактор найбільше впливає партійна ідентичність студента; на другий – партійна ідентичність та рівень освіти матері; на третій – партійна ідентичність; на четвертий – матеріальний стан сім'ї; на п'ятий – певне вірування, країна походження батьків, та рівень освіти батька; на шостий – партійна ідентичність та певне вірування; на сьомий – партійна ідентичність, рідна мова спілкування та країна походження батька. Отож, лише для одного фактора впливовим виявився показник рідної мови спілкування; теж саме стосується рівня отриманої освіти батьків та матеріального становища сім'ї. Найвпливовішим виявився фактор партійно-ідеологічної ідентичності студента.

Підсумовуючи дане дослідження хочемо зробити наступні висновки: сьогоднішнє «нове покоління» може стати основою для функціонування громадянського суспільства в Україні, але таку «-громадянськість» треба виховувати через прищеплення практик політичної участі студентській молоді; ВНЗ є впливовим інститутом політичної соціалізації індивідів, бо він

може допомагати у створенні студентських добровільних об'єднань, студентського самоврядування, інших молодіжних громадських ініціатив; найбільш впливовими факторами у визначенні активної політичної участі студентів ДНУ стали фактори партійно-ідеологічної ідентичності та вірування. Щодо недоліків нашого дослідження, то вони пов'язані з малою кількістю наведених кореляційних зав'язків між персональними життєвими характеристиками студентів та практиками їхньої політичної участі. Тому подальші дослідження можуть бути спрямовані на врахування цих недоліків, а також на більш глибокий аналіз впливу практик громадської участі студентів на політичну участь.

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии [Текст] / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – №4.
2. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації [Текст] / О. Резнік. – К.: ІС НАНУ, 2011. – 336 с.
3. Резнік О.С. Чинники громадсько-політичних практик у європейських країнах [Текст] / О.С. Резнік // Український соціум. – 2013. – №1. – С. 88-99.
4. Резнік О.С. Членство у громадських організаціях як кооперативна практика [Текст] / О.С. Резнік // Український соціум. – 2009. – №2 (29). – С. 22-33.
5. Стегній О. Г. Типи політичної культури регіональних спільнот України [Текст] / О. Г. Стегній // Вісник Львівського університету: Серія соціологічна. – 2008. – Вип. 2. – С. 32-57.
6. Українське суспільство 1992-2006. Соціологічний моніторинг [Текст] / За ред. д.е.н. В. М. Ворони, д.соц.н. М. О. Шульги. – К.: ІС НАНУ, 2006. – 578 с.
7. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін [Текст] / За ред. д.екон.н. В. М. Ворона, д.соціол.н. М. О. Шульга. – К.: Інститут соціології НАН України, 2014. – 650 с.
8. Burns N., Schlozman K., Verba S. The private roots of public action: gender, equality, and political participation [Text] / N. Burns, K. Schlozman, S. Verba. – Cambridge: Harvard University Press, 2001. – 480 p.
9. King G., Keohane R., Verba S. Designing social inquiry: scientific inference in qualitative research [Text] / G. King, R. Keohane, S. Verba. – Princeton: Princeton University Press, 1994. – 247 p.
10. Thomas R. J., McFarland D. A. Joining Young, Voting Young: The Effects of Youth Voluntary Associations on Early Adult Voting [Text] / R.J. Thomas, D.A. McFarland // The Center for Information & Research on Civic Learning & Engagement. – Tufts University: CIRCLE Working Paper, 2010. – #73. – 43 p.
11. Verba S., Schlozman K., Brady H. Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics [Text] / S. Verba, K. Schlozman, H. Brady. – Cambridge: Harvard University Press, 1995. – 640 p.

Georgii Udzmadzuridze

POLITICAL PARTICIPATION AS SOCIAL PRACTICE OF STUDENTS OF OLES HONCHAR DNIPROPETROVSK NATIONAL UNIVERSITY

The article is devoted to the definition of political participation of DNU' students. The essence of the phenomenon of political participation, the main forms of political participation in the political practices of individuals are revealed. The importance of active political participation of young people for the establishment and functioning of civil society are emphasized. The article reveals the role of universities in educating of political-active students. Analyzes the main factors of enhancing political participation of young people. Correlations between certain life characteristics of students and their practices of political participation are given.

Keywords: *political participation, practices of political participation, youth, students, political socialization, university, civil society*

Микола Туленков,
доктор соціологічних наук, професор кафедри галузевої соціології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Тетяна Вербецька,
аспірантка кафедри галузевої соціології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЦІННІСНІ ПРЕФЕРЕНЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У статті в межах соціологічного підходу розглядаються механізми формування ціннісних преференцій студентської молоді за результатами моніторингового опитування UNIDOS, проведеного в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Водночас аналізуються мотиваційні чинники отримання вищої освіти, плани на майбутнє та очікування студентів щодо подальшого працевлаштування.

Ключові слова: *цінності, молодь, ціннісні преференції*

Формування ціннісних преференцій студентської молоді, як засвідчує попередній аналіз, відбувається в складних умовах суспільних трансформацій, що охопили майже усі сфери життєдіяльності українського соціуму. Ситуація, в якій опинилась сучасна молодь, є доволі неоднозначною, оскільки, з одного боку, значно розширились життєві можливості молодої людини, завдяки соціальним, економічним та політичним перетворенням, а з іншого – їхня професійна соціалізація здійснюється в процесі суперечливих змін ціннісних позицій, орієнтирів і соціальних норм. Водночас, поняття ціннісних преференцій не набуло ще широкого вжитку у вітчизняній соціології, а відтак, відноситься до числа мало опрацьованих конструктів, які потребують теоретичного осмислення та емпіричної верифікації. Зокрема, особливої пізнавальної уваги потребують процеси формування ціннісно-преференційного та ціннісно-орієнтаційного мислення сучасної молодої людини.

Теоретико-методологічний і конкретно-соціологічний аспекти дослідження ціннісних орієнтацій, пріоритетів та преференцій досліджувались як закордонними, так і вітчизняними представниками різних наукових напрямів. Зокрема в працях М. Вебера [1], Е. Дюркгейма [2], Т. Парсонса [6], П. Сорокіна [10], Ш. Шварца [12] та інших детально розглянуті сутнісно-змістовні характеристики таких ключових понять як «цінності», «ціннісні орієнтації» та «ціннісні пріоритети». Що стосується вітчизняних дослідників, то ціннісним орієнтаціям перехідного суспільства присвячені роботи А. Здравомислова [3], В. Ольшанського [5], А.Лобанової [4], А. Ручки [7-9], О. Ядова [11] та ін. Водночас, вивчення ціннісних преференцій у вітчизняній соціології знаходиться лише на початковому етапі. Таким чином, ґрунтуючись на аналізі наявних наукових джерел та результатів соціологічних досліджень можна констатувати, що суспільні трансформації, які відбуваються у сучасному українському соціумі, викликають неабиякий науковий інтерес до вивчення ціннісних преференцій студентської молоді. Тому, *головною метою даної статті є* визначення ціннісних преференцій студентської молоді за результатами проведеного соціологічного дослідження.

Поняття преференцій або пріоритету, безпосередньо пов’язане з проблемою першості, принципової першовартості. Загалом преференція – це певне верховенство, переважаюче, провідне значення кого-небудь чи чого-небудь, або перевага когось над чимось. Оскільки поняття преференцій розглядається в контексті понять цінності та ціннісних орієнтацій, є сенс коротко зупинитись на цих поняттях для демонстрації їхньої специфіки.

Зазначимо, якщо ми говоримо про ціннісні преференції, то це означає встановлення переваги одних цінностей над іншими. Культурна легітимація нормативного порядку суспільства, різних його асоціацій та ідентичностей виступає на соцієтальному рівні у вигляді певних ціннісних преференцій. Суттєвою рисою останніх є їхня незалежність від

ситуативних та утилітарних інтересів і потреб. Тільки високий рівень генералізації цінностей може забезпечити легітимацію асоціацій молодих людей, їх намірів та дій. Будь-які цінності та їхня ієрархія є не тільки історично зумовленими, але й набутими завдяки соціальному досвіду. У процесі культурної трансмісії певні людські цінності набувають пріоритетності, стають провідними в сприйнятті та тлумаченні явищ і подій навколишнього світу. Саме з цією обставиною і пов'язаний процес формування та прояву так званого преференційного мислення людини. Одним життєвим явищам і подіям вона віддає перевагу, вважаючи їх найбільш важливими для себе, інші – маловажливими.

Преференційне мислення, таким чином, становить основу ціннісно-орієнтаційного потенціалу людини, який за своєю ґенезою залежить не лише від її потреб, інтересів, життєвої ситуації, але й від її культури, ментальності, що формуються у процесах соціалізації, інкультурації та акультурації під впливом сім'ї, школи, медіа, церкви, субкультур тощо [7, с. 99]. У даному випадку ціннісні оцінки, ціннісні вибори людей базуються на їхньому преференційному мисленні, що формується в молодому віці і функціонує протягом усього людського життя. Характерною особливістю цього мислення є те, що воно вбирає в себе не тільки належне, але й можливе і бажане, тому пов'язується з відносно незалежним, вільним вибором людини. Ціннісну преференцію можна розглядати як організуючий елемент системи цінностей, що направляє розвиток особи (і суспільства) в певному напрямку. Ціннісні преференції означають рушійну силу нелінійної ціннісної системи, рівнодіючу найважливіших цінностей, спрямованих на відтворення та розвиток суспільства. У даному сенсі емпіричний огляд ціннісних преференцій студентської молоді дає можливість з'ясувати особливості їх формування в умовах транзитивного українського суспільства.

З цією метою було використано результати моніторингового соціологічного дослідження, проведеного лабораторією прикладних досліджень факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка у вересні 2015 року. Під час аналізу масиву даних основним питанням для студентів було: «Для чого Ви отримуєте вищу освіту?» з набором відповідних альтернатив та шкал. Даний інструмент, фактично, враховував по-перше те, що в житі студентської молоді освіта є чи не найбільш значним елементом, який безпосередньо впливає на майбутнє життя, а по-друге, що освіта в сучасному суспільстві є базовим чинником досягнення професійного успіху в майбутньому для такої соціальної когорти як люди з вищою освітою.

При цьому отримані результати показують, що найбільш важливими мотивами отримання вищої освіти для студентів університету є бажання *загалом бути освіченою людиною* (6,01 балів за шкалою від 1 до 7), *отримати цікаву роботу* (5,8 балів), *мати надійний прибуток* (5,68 балів) та *розвивати власні ідеї та думки* (5,62 балів). У порівнянні з минулими роками дана тенденція є незмінною, оскільки вищевказані мотиви займають стійкі позиції у якості найбільш значущих для студентів. Найменш значущими причинами отримання вищої освіти, на думку студентів нашого університету, є такі як: *уникнення армії* (2,71 балів), *бажання не відставати від друзів* (2,78 балів), *відкладення початку самостійної роботи* (3,08 балів). Слід зазначити, що у порівнянні з 2013 та 2014 рр. дещо зросло значення мотиву *уникнення армії* (тоді цей показник становив 2,65 та 2,51 балів відповідно). Аналізуючи особливості мотивації отримання вищої освіти серед студентів різних факультетів, варто відмітити, що для студентів соціальних та гуманітарних факультетів більш вираженою є мотивація отримати високу соціальну позицію, розвивати власні ідеї та думки, загалом бути освіченою особистістю, допомагати іншим людям та сприяти розвитку суспільства у порівнянні зі студентами природничих та технічних факультетів. Останні, в свою чергу, більш частіше прагнуть уникнути служби в армії.

Слід зазначити, що в студентів молодших курсів (2-го) більш вираженим є мотив отримання вищої освіти задля розвитку власних ідей та думок у порівнянні зі студентами старших (3-4) та випускних курсів (5-6). Натомість, чим старшим є курс, тим більш вираженим у студентів є мотив відкладення початку самостійної роботи. Поряд з цим, студенти старших

курсів частіше надають значення такій причині як отримання вченого ступеня у порівнянні зі студентами молодшого та випускних курсів. Що стосується мотивації отримання вищої освіти серед дівчат та хлопців, то опитування показало що вони істотно відрізняється. Так, для дівчат такі причини здобуття вищої освіти як отримання цікавої роботи, надійного прибутку, високої соціальної позиції, гарної академічної освіти є більш важливими ніж для хлопців. Крім того, дівчата частіше прагнуть допомагати іншим людям та сприяти розвитку суспільства. Натомість, для хлопців є більш значущою можливість уникнути від служби в армії (що є цілком зрозумілим), виїхати з власного міста (або села) та не відставати від друзів.

Наступний блок запитань стосувався планів на майбутнє після закінчення навчання в університеті. Найбільш розповсюдженими планами на майбутнє працевлаштування серед студентів є робота за фахом у комерційній установі (27,5%) та виїзд за кордон з метою навчання або працевлаштування (24,9%). Також значна частина студентів бажає відкрити власну справу (24,3%). Варто відзначити зниження частки тих, хто бажає продовжити навчання в аспірантурі (13,3%) у порівнянні з минулими роками (у 2014 р. цей показник становив 16,2%). Найменше студенти зацікавлені в отриманні освіти за іншою спеціальністю (4,6%). А 6,9% студентів узагалі не замислювалися над своїми планами на майбутнє. Якщо ж порівнювати між собою плани на майбутнє у студентів різних факультетів, то бажаючих працювати за фахом в комерційній установі серед студентів природничо-технічного профілю більше (31,4%), ніж серед студентів соціально-гуманітарного (24,7%). Натомість, студенти факультетів соціально-гуманітарного спрямування частіше бажають відкрити «власну» справу (26,5%) у порівнянні зі студентами природничо-технічних факультетів (21,3%).

Результати дослідження виявили й таку тенденцію: чим старшим є курс, тим більшим є бажання у студентів працювати за фахом в комерційній установі. Натомість, у студентів 2-го та 3-4-х курсів вищою є зацікавленість у відкритті «власної» справи та виїзді за кордон з метою навчання або працевлаштування у порівнянні зі студентами випускних курсів. Прагнення отримати освіту за іншою спеціальністю найбільше є вираженим у студентів 2-го курсу. Натомість студенти бюджетної форми навчання частіше планують продовжити навчання в аспірантурі (14,7%) та працювати за фахом в комерційній установі (29,3%) у порівнянні зі студентами-контрактниками (9% та 20,3% відповідно). Крім того, студенти, які навчаються на бюджетній формі, частіше за студентів-контрактників планують виїхати за кордон з метою навчання або працевлаштування. Натомість, серед студентів контрактної форми навчання більше бажаючих відкрити «власну» справу (37,8%), ніж серед студентів бюджетної форми навчання (21,2%).

Варто зауважити, що найбільш популярними способами пошуку роботи є Інтернет-бази вакансій (69,1%) та поради родичів і знайомих (46,8%). Найменш ефективним способом, на думку студентів, є пошук роботи через центри зайнятості (15,2%). Найбільшої допомоги з боку університету щодо працевлаштування студенти бажають отримати з таких питань: консультацій стосовно пошуку відкритих вакансій (34,4%),а також пошуку першого робочого місця (31,1%) та проведення тренінгів із проходження співбесіди, тестувань, навичок підготовки резюме та ефективної самопрезентації (30%). При цьому студенти соціально-гуманітарних факультетів частіше потребують допомоги з боку університету в питаннях із працевлаштування у порівнянні зі студентами природничо-технічних факультетів. Зокрема, це стосується наступних аспектів: проведення тренінгів із проходження співбесіди, тестувань, навичок ефективної самопрезентації, допомоги у пошуку відкритих вакансій, допомоги у складанні резюме, організації ярмарки вакансій. Крім того, спостерігається очікувана тенденція: чим молодшим є курс, тим більше студенти потребують консультативної допомоги щодо пошуку першого робочого місця. Натомість, для студентів старших та випускних курсів більш актуальною у порівнянні зі студентами 2-го курсу є організація ярмарок вакансій.

Проведений аналіз показує, що при виборі місця роботи після закінчення навчання студенти в першу чергу звертають увагу на такі фактори як: можливість кар'єрного

зростання (54,8%), стабільність та розмір заробітної платні (43,2% і 42,9% відповідно). Також значна частина студентів відмічає у якості важливого фактору міжнародні зв'язки організації (28,8%). Найменш значущими факторами для студентів виявилися поради родичів та знайомих (0,7%), а також наявність родичів, знайомих, які вже працюють у даній установі (0,9%) (діаграма 8). Студенти факультетів соціально-гуманітарного спрямування частіше звертають увагу на престижність організації та престижність посади (21,9% та 16,3%) у порівнянні зі студентами природничо-технічних факультетів (11,5% та 11,5% відповідно (таблиця 1). Причому чим молодшим є курс, тим більшого значення студенти надають міжнародним зв'язкам організації. Натомість, студенти випускних курсів частіше за студентів молодшого та старших курсів звертають увагу на такий фактор, як розмір заробітної платні.

Разом із цим, студенти контрактної форми навчання частіше відмічають у якості важливих факторів престижність організації та престижність посади у порівнянні зі студентами бюджетної форми навчання, для яких, натомість, більш значущими є можливість кар'єрного зростання та розмір заробітної платні. А дівчата надають більшого значення міжнародним зв'язкам організації у порівнянні з хлопцями (32,1% та 24,4% відповідно).

Таблиця 1.

Фактори вибору майбутнього місця роботи серед студентів факультетів різного професійного спрямування (% до всіх опитаних)

	Природничі та технічні	Соціальні та гуманітарні
Можливість кар'єрного зростання	55,9	54,2
Стабільна оплата праці	44,8	41,9
Соціальний пакет (наявність пільг та пенсійне забезпечення…)	9,2	11,1
Гнучкий робочий графік / неповна зайнятість	14,9	17
Робота в офісі	2,5	2,9
Престижність організації	11,5	21,9
Можливість працювати незалежно від колективу	6,7	5,8
Робота у команді	8,8	9,1
Престижність посади	11,5	16,3
Пропозиція довгострокового контракту	7,1	7,4
Офіційне зарахування до штату працівників	7,5	7,9
Близьке розташування місця роботи до місця проживання	5,4	3
Наявність родичів, знайомих, що вже працюють у даній установі	0,2	1,4
Офіційне нарахування заробітної плати	7,9	7
Міжнародні зв'язки організації	28,2	29,2
Розмір заробітної платні	43,7	42,3
Поради родичів та знайомих	0,8	0,6
Цільове направлення	7,1	3,5
Можливість працювати вдома	4,6	3,5
Інше	2,9	2,6

Водночас, на думку студентів, основними вимогами з боку роботодавця до майбутнього працівника є володіння іноземними мовами (69,3%) і попередній досвід роботи (63,7%). Лише 24,7% опитаних студентів досить оптимістично оцінюють свої шанси знайти роботу після закінчення навчання, а переважна більшість студентів вважає, що будуть мати певні труднощі, пов'язані з пошуком роботи за фахом. Натомість основною проблемою щодо працевлаштування студенти вбачають пошук такої роботи, яка б повною мірою відповідала їхнім запитам (39,3%).

Проведений аналіз ціннісних преференцій студентської молоді дозволяє сформулювати такі **висновки**:

1) домінантними ціннісними преференціями студентської молоді у сфері вищої освіти є намагання стати освіченою особистістю, отримати цікаву роботу, мати надійний прибуток, розвивати власні ідеї та думки, отримати високу соціальну позицію; при цьому якість освіти під час навчання виступає найважливішою преференцією студентів;

2) ціннісні преференції молоді у сфері освіти необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з їхніми орієнтаціями в сфері працевлаштування; професійна компетентність і освіченість у сучасних умовах набули значимої інструментальної цінності і розглядаються молодими людьми як пропуск до отримання високооплачуваної роботи, професійного зростання і здобуття матеріальної незалежності;

3) якісна освіта та особистісні організаційно-комунікативні якості, на думку студентів, стають основними критеріями відбору кадрів; для того, щоб досягти успіху, молодій людині необхідно бути освіченим, професіональним, ініціативним, мобільним, психологічно стабільним;

4) важливим чинником виступає також володіння необхідними організаторськими та лідерськими якостями, такими як ділова хватка, професійний хист, сміливість, уміння брати на себе відповідальність та ризикувати, доводити до кінця розпочату справу тощо.

1. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер. – М: Юрист, 1994. – 702 с.
2. Дюркгейм Е. Ценностные и «реальные» суждения / Е. Дюркгейм // Социс. – 1991. – № 2. – С. 107–114.
3. Здравомыслов А.Г. Отношение к труду и ценностные ориентации личности/ А.Г. Здравомыслов, В.А Ядов // Социология в СССР. – М., 1965. – Т. 2.
4. Лобанова А. С. Ценностные ориентации : концептуализация понятия в контексте социальных изменений./ А. С., Лобанова, Н. П. Чутова // Грані. – 2009. – №3 (65). – С.89-93.
5. Ольшанский В.Б. Личность и социальные ценности/ В.Б. Ольшанский // Социология в СССР. – М., 1965. – Т. 1.
6. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 266 с.
7. Ручка А. О. Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності/ А.О. Ручка // Смислова морфологія соціуму .– К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 91–123.
8. Ручка А.О. Соціокультурні ідентичності та практики / А.О. Ручка. – К.: ІС НАНУ, 2002. – 181с.
9. Ручка А.А. Социальные ценности и нормы/ А.О. Ручка. – К.: Наукова думка, 1976. – 236 с.
10. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика / П.А. Сорокин. – М.: Астрель, 2006. — 1176 с.
11. Ядов В.А. Про диспозиційну регуляцію соціальної поведінки особистості / В.А. Ядов // Методичні проблеми соціальної психології. – М.: Наука, 1975.
12. Schwartz, S. H. (2005). Basic human values: Their content and structure across countries. In A. Tamayo & J. B. Porto (Eds.), Valores e comportamento nas organizacoes [Values and behavior in organizations] (pp. 21-55). Petropolis, Brazil: Vozes.

Mykola Tulenkov, Tatiana Verbetska

VALUE PREFERENCES STUDENTS IN SOCIOLOGICAL DIMENSION

The article focuses on the mechanisms of formation of value preferences of students. The article is based on the results of the monitoring survey UNIDOS. The survey was held in Kyiv National Taras Shevchenko University. The authors analyse the motivational factors of choice the higher school, future plans and expectations of further employment.

***Keywords**: values, youth values, preferences*

Renata Suchenek,
doktor, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe (Polska)

TOŻSAMOŚĆ OBYWATELSKA I PATRIOTYCZNA MŁODYCH WYBIERAJĄCYCH ŻYCIE NA EMIGRACJI W CZASACH KRYZYSU NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

Niniejszy artykuł stanowi próbę przedstawieniaw perspektywie społeczno-historycznej tożsamości obywatelskiej i patriotycznej ludzi młodych, którzy decydowali się na życie na emigracji w czasach kryzysu na przełomie XX i XXI w. na przykładzie przede wszystkim Polaków. Materiał źródłowy stanowią dane statystyczne wyekscerpowane z roczników statystycznych, artykuły prasowe, publikacje z networku.

***Słowa klucze**: bezrobocie, emigracja, patriotyzm,tożsamość obywatelska*

Niesprzyjające czynniki ekonomiczno-społeczne, polityczne będące pochodną kryzysów, w tym kryzysów o charakterze światowym, wpływały na brak poczucia bezpieczeństwa, wzrost bezrobocia, redukcję zakładów świadczących usługiitp. Brak pespektyw zawodowych, niemożność uzyskania pracy z kolei powodowały i powodują wzmożony ruch emigracyjny z krajów uboższych do krajów stabilniejszych ekonomicznie, politycznie. W różnych okresach historycznych zjawisko wychodźstwa było zauważane.

Niniejszy artykuł stanowi próbę wskazania w perspektywie społeczno-historycznej tożsamości obywatelskiej i patriotycznej ludzi młodych, którzy decydowali się na życie na emigracji w czasach kryzysu na przełomie XX i XXI wieku na przykładzie przede wszystkim Polaków. Materiał źródłowy stanowią dane statystyczne wyekscerpowane z roczników statystycznych, artykuły prasowe, publikacje z networku (Domańska, 2013, s. 235). W przestrzeni ponad stuletniej emigracja[10] z krajów europejskich do innych krajów europejskich i pozaeuropejskich była odnotowywana (zob. tabele 1 i 2). W zależności od stopnia i jakości występowania kryzysów – kryzysu gospodarczego, kryzysu politycznego następował wzrost, bądź spadek wychodźstwa w Europie. W początkowej fazie wielkiego kryzysu lat 30. XX w. odnotowano przykładowo w Polsce znaczny wzrost emigracji kontynentalnej, co poświadczają dane statystyczne: w latach 1920 – 1925 opuściło 40 tysięcy wychodźców kraj ojczysty i udało się na emigrację do krajów Europy, a w roku 1930 zarejestrowano wychodźców udających się do krajów europejskich 171,9 tysięcy (MRS, 1938, s. 57).

Tabela 1.

Wychodźcy europejscy (1926 – 1935)

Kraj europejski	**Lata**	**Kraje europejskie**	**Kraje pozaeuropejskie**				
			Azja	Afryka	Stany Zj. Am.	Ameryka (pozostałe kraje)	Australia
Anglia	1927-1931	–	29960	28433	108645	211877	124821
Czechosłowacja	1927-1931 1931-1935	– 3,9 tys.	27		14795	39925	458
Hiszpania	1927-1931	–	–	–	686	197647	–
Litwa	1927-1931	–	444	3868	4150	40159	–
Polska	1926-1930	135,8 tys.					

[10] Podstawowy podział na emigrację obejmuje emigrację sezonową i emigrację niesezonową, który podany został w rocznikach statystycznych okresu dwudziestolecia międzywojennego. Poniższe zestawienia tabelaryczne będą zawierały dane dotyczące emigracji niesezonowej.

	1931-1935 1927-1931	27,1 tys. –	7020	–	35475	201053	–
Rumunia	1926-1930 1927-1931	0,3 tys. –	478	141	7507	37525	3
Węgry	1927-1931	–	4606		1751	19380	–
Włochy	1926-1930 1927-1931	122,9 tys.	–	–	148226	195604	13440

Źródło: MRS, 1939, s. 54−55.

W latach po II wojnie światowej kilkakrotnie zaistniało zjawisko emigracji politycznej wśród Polaków, które objęło przede wszystkim żołnierzy walczących na froncie zachodnim w r. 1944, studentów i profesorów strajkujących na wiosnę 1968 r., jak i prześladowanych działaczy niezależnych związków zawodowych po wprowadzeniu stanu wojennego w 1981 r. (Wątrobski, 2007, s. 6). W niektórych wypadkach – emigracja polityczna występowała równolegle z emigracją zarobkową. To połączenie dwóch rodzajów emigracji można łączyć z emigracją Polaków obejmującą okres 1951-1980 r., w trakcie którego, zgodnie z danymi statystycznymi, tereny Polski Rzeczpospolitej Ludowej opuściło ok. 900 tys. Polaków (Sakson, s. 2). Po 1989 r. w przypadku obywateli Polski można mówić o emigracji zarobkowej (zob. tabela nr 2.). Istnienie zjawisk emigracji zarobkowej i/lub emigracji politycznej (ze statusem uchodźcy[11]) stało się widoczne współcześnie przykładowo u Ukraińców i u Węgrów. Zewnętrzna migracja zarobkowa wśród ludności Ukrainy rozpowszechniła się na przełomie 80. i 90. lat XX wieku. Zgodnie z danymi statystycznymi legalnie za granicą przebywało w 1996 r. 11,8 tys.Ukraińców, w 1998 r. – 24.4 tys., a w 2002 r. 41 tys. (Yeleyko, 2007, s. 403, 406). Od okresu wybuchu konfliktu zbrojnego na wschodniej Ukrainie obserwowany jest proces emigracji politycznej. Pod koniec 2014 r. we Włoszech zarejestrowano 233 tys. ukraińskich migrantów. W czerwcu 2015 r. w Czechach odnotowano 104 tys. Ukraińców (Jaroszewicz, 2015). Węgrzy, począwszy od kryzysu światowego początku XXI w., zaczęli emigrować powodowani sytuacją gospodarczo-polityczną swego państwa. W 2014 r. odnotowano żyjących za granicami Węgier pół miliona Węgrów, którzy zamieszkali w następujących proporcjach – 300 tys. w Anglii, 100 tys. w Niemczech, 50 tys. w Austrii (*Pólmiliona Węgrów*…).

Tabela 2.

Procentowy podział polskich emigrantów (1989, 2013), %

Rok	**Liczba**	**Kraje europejskie**								**Kraje poza europejskie**
		Austria	Francja	Holandia	Irlandia	Niemcy	Wielka Brytania	Włochy	Inne kraje	
1989	26,6 tys.	2,4	2,5	0,6	–	85,6	0,9	1,6	6,4	ok. 18
2013	32 tys.	2,7	2	5,1	4,1	44,1	27,6	2,5	11,9	ok. 11

Źródło: Polska 1989-2014, 2014, s. 14, 26; Mały rocznik statystyczny Polski, 2014, s. 113.

Wśród osób decydujących się na życie na emigracji bez mała połowa ich to osoby młodew krajach Wschodniej Europy. Przykładowo na ogólną liczbę emigrantów polskich w r. 2005 – 22 tys.

[11] Przyczyny ubiegania się o status uchodźcy przez Ukraińców w Polsce: 1) «profil Majdanu/polityczny»; (2) «profil krymski», (3) «profil wschodniej Ukrainy», (4) «profil osób obawiających się powołania do wojska», (5) «profil ekonomiczny/przyklejony(Sasnal, 2015, s. 38).

ludzi młodych (poniżej 18 r. życia do 29 r. życia) odnotowano 10563, zaś w r. 2014 na ogólną liczbę 28080 ludzi młodych (w przedziale wiekowym poniżej 18 r. życia do 29 r. życia) opuściło Polskę 11567 (MRSP, 2015, s. 112), (zob. tabelę 3.).

Tabela 3.

Młodzi polscy emigranci (2005 – 2014)

Wiek	**Rok**									
	2005	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
Poniżej 18 lat	2554	5344	4328	4188	3075	2778	2464	3928	6312	5621
18-24 lat	5045	12511	9736	6143	1977					
25-29 lat	2964	9661	5692	4842	2705					
18-29 lat						4288	4669	4907	7009	5946

Źródło:MRSP, 2008, s. 131; MRSP,2010, s. 129; MRSP,2012, s. 133; MRSP,2014, s. 133; MRSP,2015, s. 112.

Życie na emigracji – w przypadku Polaków – sięga XVIII/XIX w. Emigranci z dala od ojczyzny starali się zachowywać pamięć miejsc, osób, wartości, które pozostawili w swym kraju.Nie zaniechali troski o język ojczysty – tworzyli w nim, np. Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Cyprian Norwid, Henryk Sienkiewicz, Witold Gombrowicz. Przebywając w różnych miastach europejskich, czy amerykańskich, tworzyli domy polonii, szkoły, uczęszczali do kościołów o obrządku rzymsko-katolickim, do szkółek niedzielnych. Wytworzyli szereg instytucji sprzyjających podtrzymywaniu tożsamości obywatelskiej i patriotycznej. Zapraszali do nich polskich artystów, przedstawicieli świata polityki, itp.

Współcześni młodzi polscy emigranci, rozproszeni w różnych częściach świata, w swej większości posługujący się dwoma językami – angielskim i polskim, pragną tkwienia we wspólnocie. Tą wspólnotą poza granicami państwa stają się przede wszystkim rodacy, którzy na potrzeby życia na obczyźnie zorganizowali sobie przestrzeń do spotkań, wymiany myśli. Wśród instytucji polskich działających z inicjatywy emigrantów polskich dla nich samych można wyróżnić: stowarzyszenia np. Stowarzyszenie Polskie w Granadzie»Sami Swoi», Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe «Apolec» w Sao Paulo (Popławska), polskie kościoły np. Kościół pw. A. Boboli w Londynie, Polska Parafia Katolicka w Monachium, ośrodki, np. Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny w Londynie, szkoły, np.Polska Szkoła im. Tadeusza Kościuszki w South Melbourne, Polski Uniwersytet na Obczyźnie w Londynie, muzea, np. Muzeum Adama Mickiewicza – Oddział Muzeum Sztuki Tureckiej i Islamskiej w Stambule,itp. Obok tych oficjalnych miejsc podtrzymywania kontaktu z rodakami, miejscami spotkań są restauracje (prowadzone przez Polaków), puby, imprezy okolicznościowe.

Na wzór poprzednich pokoleń, młodzi, wyjeżdżający na emigrację w ostatnim dziesięcioleciu, angażują się w sprawy polskie. Biorą czynny udział w wyborach do sejmu i senatu, w wyborach prezydenckich, co poświadczają dane statystyczne z ostatnio przeprowadzanych wyborów – majowych i październikowych 2015 r., zgodnie z którymi: «Zagraniczne komisje wyborcze w 86 krajach odwiedziło w sumie 165 tys. 452 wyborców, którzy oddali 164 tys. 182 ważne głosy.»(*Jak*…, 2015); «W obwodach utworzonych w polskich placówkach dyplomatycznych na świecie głosowało 174 805 Polaków. To 87,64 proc. osób, które zarejestrowały się tam jako wyborcy» (*Wybory*…, 2015). Wyrażają swoje opinie w sprawach dotyczących Polski, pisząc na forach internetowych komentarze odnoszące się do spraw aktualnych, politycznych III RP, manifestując pod sztandarami polskimi, by walczyć o dobre imię ojczyzny w Europie. O tym poświadczają informacje docierające z europejskich stolic – «Polacy protestują przeciwko niemieckiej polityce uderzającej w wizerunek naszego kraju. W najbliższą niedzielę odbędą się protesty przed ambasadami Niemiec w Paryżu i Londynie (…) pikietować będzie młodsze pokolenie emigrantów zrzeszone w nowo powstałym londyńskim Komitecie Obrony Polski. (…)wtorek 19 stycznia w Strasburgu, kiedy Parlament Europejski będzie debatował o sytuacji w

Polsce, przed jego siedzibą protestować będą członkowie klubów «Gazety Polskiej» i stowarzyszenia Solidarni 2010, mieszkający w Polsce i za granicą».(*Stanowcze*…, 2016).

Niektórzy spośród emigrantów polskich – będący przedstawicielami życia np. kulturalnego – stają się za granicami ambasadorami polskiej sztuki, którzy skupiają wokół siebie środowiska emigrantów. To oni przez lata wydawali i wydają czasopisma literackie («Kultura», «Wiadomości»), książki swego autorstwa (wydawane w dwóch językach – kraju którego są obywatelami i języka przodków – polskim), nagrywają płyty (np. Barbara Trzetrzelewska), wystawiają swoje dzieła sztuki w różnych galeriach (np. w 2011 r. w Chicago wystawa «Otwarcie» (Unzipped), w ramach której zaprezentowało swoje «prace 14 artystów, Polaków mieszkających w USA. Prezentują oni malarstwo, rysunek, rzeźbę, fotografię, instalację oraz modę» (Chicago, 2011)), itp. W obrębie działalności artystycznej, promocji kultury polskiej organizują m.in. festiwale (Festiwal Filmowy Play Poland, który odbył się w Londynie). Pozostałe grupy polskich emigrantów przykładowo zaangażowane są w proces kształcenia dzieci, świadomie wybierają szkoły, w których ich dzieci będą przyswajały wiedzę o Polsce, co potwierdza udział w konferencji dla nauczycieli polskich szkół sobotnich w 2013 r., w których Polska Macierz Szkolna «zgromadziła ok. 150 przedstawicieli głównie młodej Polonii zainteresowanej nauczaniem na Wyspach Brytyjskich» (Espresje, 2014, s. 380).

W poszczególnych państwach, które stają się miejscem stałego przebywania dla Polaków, przez tych ostatnich są organizowane imprezy mające na celu: podniesienie rangi Polonii, podtrzymywanie więzów emigrantów z Polską, pracę nad pozytywnym wizerunkiem Polaka, promowanie Polski za jej granicami. Do tego rodzaju imprez można zaliczyć: Konkurs «Wybitny Polak», który jest organizowany wBelgii, Francji, Hiszpanii (*Konkurs…*, 2015), Holandii, Norwegii (Tomczyk-Maryon, 2016), Szkocji, USA; czy festiwal – Polski Festiwal w Southampton[12]; czy też obchody dnia Polaka – Dzień Polaka jako oficjalnegoświęta narodowego Argentyny (*Dzień*…).

Życie na emigracji w państwach, w których zasady demokracji są przestrzegane, a systemy prawne uwzględniają wychodźców o zróżnicowanym statusie, np. uchodźców, emigrantów politycznych, imigrantów ekonomicznych,sprzyja ich rozwojowi indywidualnemu, pomnożeniu dochodu poszczególnych wychodźców, poczucia ich bezpieczeństwa i stabilizacji prawnej.W czasach niepokojów na terenach ojczyzn, czy też załamań gospodarczych w poszczególnych państwach obserwowany jest wzrost emigracji do zamożniejszych państw, które mogą zaoferować pracę, mieszkanie, wolność. Wybór życia poza swoją ojczyzną dla wielu imigrantów (pochodzących z różnych krajów) stanowi jedyną szansę normalnego społecznego funkcjonowania, na co wskazują migracje ludności w latach 30. XX w. i w początkowych latach XXI w. (zob. Tabele 1, 3).

Gwarantowane wolności obywatelskie,w państwach będących celem migracji, co do wyznania, języka, itp. pozwalają na zachowywanie odrębności narodowej, religijnej, jak również potrzebę zrzeszania się emigrantom w organizacje będące ostojami ich jako mniejszości narodowej.Bez względu na okres historyczny wzmożonych wędrówek ludzi z ojczyzn do innych krajów wśród imigrantów można wskazać młodych. Dla nich stworzenie swojego świata na emigracji jest szczególnym wyzwaniem natury moralnej, ekonomicznej, patriotycznej.

Perspektywa nowej jakości życia z dala od problemów, które wymusiły opuszczenie ojczyzny, może wyzwolić ambiwalentne uczucia względem kraju pochodzenia – od wyparcia do ciągłej tęsknoty, podtrzymywania kontaktów z krajem oraz przyjmowanie zróżnicowanych sposobów życia w nowym państwie. Wraz z asymilacją, integracją emigrantów w nowym kraju zauważane są wśród nich zmiany w różnych obszarach osobniczego funkcjonowania. Wśród emigrantów można po dokonanych obserwacjach wskazać ciągłość podtrzymywania przez nich więzi zkrajem ojczystymw postaci zachowywania języka narodowego, tożsamości narodowej (eksponowania np. barw narodowych), przechowywania zwyczajów i tradycji, dbania o dobro kraju pochodzenia (Dyczewski, 2011, s. 9-29).W państwach tj. Anglia, Francja, Niemcy, USA,

[12]http://www.dziennik.com/publicystyka/artykul/i-polski-festiwal-w-southampton

rozpoznawalnymi dla polskich emigrantów instytucjami skupiającymi ich są ambasady, placówki misji katolickiej, stowarzyszenia Polaków[13].

Emigracja Polaków, tzw. trzeciej generacji po wejściu do UE Polski wynikająca z przyczyn ekonomicznych (Kozieleska, 2014, s. 15), naznaczona jest oprócz zaznaczania swojej tożsamości polskiej, patriotycznych zachowań, wyższego poziomu wykształcenia, obawami o przyszłość młodych i tym samym o przyszłość III RP. Z danych statystycznych wynika, że nie tylko młodzi dorośli wyjeżdżają, ale również całe młode rodziny wraz z dziećmi w wieku szkolnym. W przestrzeni ostatnich lat ponad 100 tys. uczniów szkół podstawowych i gimnazjalnych zaczęło edukację poza granicami państwa polskiego, co wpływa negatywnie na zapewnienie ciągłości polskiej edukacji w Polsce (*Z polskich*…, 2016), a rozwija szkolnictwo polskie przy polskich ambasadach, misjach katolickich (np. Szkolny Punkt Konsultacyjny im. Jana Pawła II przy Ambasadzie RP w Brukseli z siedzibą przy Polskiej Misji Katolickiej; Szkoła Polskiej Misji Katolickiej»Amsterdam»; Szkoła Polska przy PMK-Wiesbadenprowadzona w ramach ParafialnegoStowarzyszenia ChrześcijańskiegoCentrum Krzewienia Kultury,Tradycji i Języka Polskiego), które gwarantuje rozwój polskiej tożsamości narodowej i obywatelskiej.

W perspektywie społeczno-historycznej, biorąc pod uwagę ok. trzystuletnią tradycję emigracji Polaków do różnych części świata, w czasach kryzysu – czy to społecznego, politycznego, ekonomicznego– można stwierdzić, iż związki polskich emigrantów z ojczyzną z jej symbolami, zwyczajami, itp. są stosunkowo silne. Młodzi będący wychodźcami polskimi bez względu na okres emigracji swym zachowaniem przyjmowaniem postaw względem RP w swej znacznej większości są wierni ojczyźnie i społeczności, która ich wydała w świat. Ten fakt potwierdzają funkcjonujące towarzystwa polskie, domy polonii, polskie misje katolickie, itp. i w ich ramach działających aktywnie na obczyźnie polscy emigranci.

1. Domańska E., *Wiedza o przyszłości – perspektywy na przyszłość*, «Kwartalnik Historyczny» R. CXX, Warszawa 2013, s. 221−273.
2. Dyczewski L., *Tożsamość emigranta w nowym społeczeństwie-państwie pomiędzy trwałością i zmianą,* [w:] Pogranicze. Studia Społeczne T. XVII, 2011, s. 9–29.
3. Ekspresje. Rocznik Literacko-Społeczny Stowarzyszenia Pisarzy Polskich za Granicą. R. 2013, t. IV, Londyn 2014.
4. Kozieleska J., *Młodzi polscy emigranci na globalnym rynku pracy. Migracyjne doświadczenia zawodowe w trzech perspektywach temporalnych*, [w:] Rynek – Społeczeństwo – Kultura, nr 4, 2014, s. 14−21.
5. Mały rocznik statystyczny (MRS), Warszawa 1938.
6. Mały rocznik statystyczny, Warszawa1939.
7. Mały rocznik statystyczny Polski, Warszawa 2008.
8. Mały rocznik statystyczny Polski, Warszawa 2010.
9. Mały rocznik statystyczny Polski, Warszawa 2012.
10. Mały rocznik statystyczny Polski (MRSP), Warszawa 2014.
11. Mały rocznik statystyczny Polski, Warszawa 2015.
12. Polska 1989-2014, GUS, Warszawa 2014.
13. Wątrobski L., *Diaspora polska w Europie*, «Gazeta Polska Bukowiny» IX 2007, s. 6.
14. Yeleyko I., *Specyfika migracji zarobkowej ludności na Ukrainie*, [w:] Zeszyt Nr 11 Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Gospodarka oparta na wiedzy, Rzeszów 2007 s. 401–410.
15. *Chicago: polskie «Otwarcie» w galerii sztuki*, [w:]http://wiadomosci.onet.pl/swiat/chicago-polskie-otwarcie-w-galerii-sztuki/nz0vp(dostęp: 8 marca 2016 r.)
16. *Dzień Polaka – Narodowe święto Argentyny*, [w:] https://sites.google.com/site/pingwiny223/dzien-polaka--narodowe-swieto-argentynyhttp://dobrastronapolski.pl/2012/01/18/dzien-polaka-swieto-narodowe-argentyny/ (dostęp: 22 marca 2016 r.)
17. *Jak głosowała emigracja – suche fakty*, 15.05.2015, [w:] http://www.zelaznalogika.net/jak-glosowala-emigracja-suche-fakty/ (dostęp: 8 marca 2016 r.)

[13] Próbę badawczą wytypował Leon Dyczewski do badań nt. tożsamości polskich emigrantów spośród respondentów, których wytypowano w oparciu o placówki Polskiej Misji Katolickiej, organizacje i stowarzyszenia polskie, urzędy pracy. (Dyczewski, 2011, s. 10).

18. Jaroszewicz M., *Kryzysowa migracja Ukraińców*, 19.10.2015, [w:] http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2015-10-19/kryzysowa-migracja-ukraincow (dostęp: 8 marca 2016 r.)

19. *Konkurs «Wybitny Polak» w Hiszpanii 2015*, [w:]http://www.hpih.org/pl/aktualnosci/9-konkurs-wybitny-polak-w-hiszpanii-2015-nominuj-kandydatow-do-tytulu

20. *Niekontrolowane migracje do Unii Europejskiej – implikacje dla Polski*, pod red. P. Sasnal, Warszawa 2015, s. 38, [w:] https://www.pism.pl/files/?id_plik=20992(dostęp: 8 marca 2016 r.)

21. Popławska I., *Polacy w Brazylii*, [w:]http://poloniawbrazylii.pl/materialy/polonia2.pdf (dostęp: 22 marca 2016 r.)

22. *Pół miliona Węgrów wyemigrowało z kraju. Wybory nie zatrzymają tsunami wyjazdów*, [w:] http://forsal.pl/artykuly/781728,wegry-juz-pol-miliona-emigrantow-wybory-nie-zatrzymaja-tsunami-wyjazdow.html (dostęp: 8 marca 2016 r.)

23. Sakson A., *Migracje w XX wieku*, s. 2, [w:]http://jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/sakson.pdf (dostęp: 15 marca 2016 r.)

24. *Stanowcze «nie» dla antypolskiej polityki. Protesty Polaków w Londynie, Paryżu i Strasburgu*, [w:]http://niezalezna.pl/74960-stanowcze-nie-dla-antypolskiej-polityki-protesty-polakow-w-londynie-paryzu-i-strasburgu (dostęp: 8 marca 2016 r.)

25. Tomczyk-Maryon M., *Szósta edycja konkursu «Wybitny Polak». Będą promować pozytywny wizerunek Polaka w Norwegii*, [w:]http://www.mojanorwegia.pl/polacy-w-norwegii/szosta-edycja-konkursu-wybitny-polak-beda-promowac-pozytywny-wizerunek-polaka-w-norwegii-11102.html (dostęp: 22 marca 2016 r.)

26. *Wybory parlamentarne 2015. Jak głosowali Polacy za granicą*, [w:]http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/wybory-parlamentarne-jak-glosowali-polacy-za-granica,589709.html (dostęp: 8 marca 2016 r.)

27. *Z polskich szkół zniknęło już ponad 100 tys. uczniów. To dzieci emigrantów*, [w:] http://www.tvp.info/23666728/z-polskich-szkol-zniknelo-juz-ponad-100-tys-uczniow-to-dzieci-emigrantow (dostęp: 15 marca 2016 r.)

Renata Suchenek

CIVIC AND PATRIOTIC IDENTITY OF YOUNG PEOPLE CHOOSING TO EMIGRATE DURING THE CRISIS AT THE TURN OF 20TH AND 21ST CENTURY

The article is an attempt to present from a historical and social viewpoint the civic and patriotic identity of young people who decided to emigrate during the crisis at the turn of 20th and 21st century, illustrated mainly with an example of Poles. The source material includes data excerpted from the statistical yearbook, press articles and network publications.

Keywords: *unemployment, emigration, civic identity, patriotism*

Людмила Скокова,
кандидат соціологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник,
Інститут соціології Національної академії наук України

МОВНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ І МОВНІ КОМПЕТЕНЦІЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Аналізуються особливості мовної соціалізації, мовних компетенцій і практик молоді різних регіонів України, ситуація одномовності/двомовності у повсякденних і публічних комунікаціях, рівень володіння українською, російською, англійською мовами. Постулюється необхідність врахування регіональних особливостей повсякденного функціонування мов у розробці мовної політики.

***Ключові слова**: мовна соціалізація, мовні компетенції, мовні практики, двомовність, регіональні особливості мовних практик, динаміка мовних преференцій, мовна політика*

Мовні практики як різновид культурних практик можна трактувати як вибори (узвичаєні/габітуалізовані або усвідомлені/з наміром) мови повсякденного спілкування, навчання, спілкування у публічному просторі, споживанні культурних продуктів тощо. Ці вибори зумовлені соціокультурними диференціями і (ре)продукують певні кордони між групами, підтримують чи розмивають відмінності між «Ми» і «Вони», підсилюють чи послаблюють інтенсивність індивідуальних і колективних ідентичностей в залежності від соціоісторичних ситуацій, подій і обставин.

Регіональні відмінності мовних преференцій і практик молоді розглянемо в контексті *мовної ситуації* в нашій країні – притаманного українському суспільству способу задоволення комунікативних потреб за допомогою однієї або кількох мов. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, українську мову вважали рідною 67,5% населення України, що на 2,8% більше, ніж за даними перепису 1989 року. Російську мову визначили як рідну 29,6% населення, порівняно з минулим переписом населення цей показник зменшився на 3,2%. Частка інших мов, які були вказані як рідна, становила 2,9% [5]. Як бачимо, в опитуваннях під час переписів використовується поняття «рідна мова», в тому числі, мабуть, й щодо дітей, які ще не можуть визначитися самостійно у цьому питанні. Соціолінгвісти пишуть про рідну мову, зокрема таке: «Людина стає свідомою, оволодіваючи мовою своїх батьків. Тому в художній літературі – поезії і прозі – всіх народів поняття рідної мови виступає поряд з поняттям рідного краю, батьківської хати, материнського тепла, вітчизни, тобто рідна мова сприймається не просто як засіб комунікації, не тільки як знаряддя формування думок, а значно інтимніше – як одне з головних джерел патріотичних почуттів, як рецептор духовно-емоційної сфери людини» [10]. Здається, в такому поетичному трактуванні конструкт «рідна мова» відповідає ідеальній ситуації, коли мова батьків, навколишнього й ширшого оточення співпадають. В реальності це буває далеко не завжди, наприклад, дітям, що виховуються у родинах, де батьки розмовляють різними мовами, дітям із родин емігрантів, навколишнє середовище яких іншомовне, не так легко визначити, якою є їх рідна мова. Цей вибір робиться на основі рефлексії у період дорослішання, під впливом тих же символічних конструктів на кшталт «батьківської хати», «рідного краю» тощо. На нашу думку, поняття «рідна мова» перегукується з поняттям «габітус» Бурдьє як системи нерефлексивно засвоюваних у ранньому дитинстві диспозицій, які допомагають типізувати, схематизувати оточуючий світ, приписувати йому певні смисли [2]. Мова в цьому процесі відіграє найважливішу роль, формуючи сприйняття не лише через словниковий запас, а й через неповторність ідіом (в тому числі суто сімейних), фразеологію, інкорпорацію звучання, специфічної вимови, акценту тощо. Від мовного капіталу (а, отже, і соціального статусу батьків) залежить наближеність мовленнєвих практик в родині до ідеалу літературної/публічної мови, оволодіння розширеним чи звуженим

запасом слів, наявність чи відсутність в розмовних практиках діалектизмів, арго тощо. Подальші кроки набуття мовних компетенцій і мовного капіталу залежать й від кількості і різноманіття кіл спілкування, зусиль професійних вихователів і викладачів, соціальної і географічної мобільності, мов функціонування в суспільстві інформації та інших культурних продуктів, статусу певних мов у суспільстві, тобто мовної політики держави.

Уніфікація поля мови, на думку Бурдьє, здійснюється разом з інтеграцією економічного і політичного простору в період становлення національної держави. Влада легітимує певний мовний стиль як норму комунікації, тоді як інші стилі (соціальні, регіональні, етнічних меншин) опиняються в підпорядкованому стані. Оволодіти легітимним стилем, практиками публічного мовлення, продукування продуктів культури легше вихідцям із вищих страт суспільства, бо це потребує певного рівня культурного, економічного капіталу. Саме держава через освітні заклади контролює розподіл мовного капіталу, його кодифікацію, поширення й оцінювання, його символічну вагу, формуючи разом з тим через мову «спільність свідомості, що утворює націю» [3]. Поле освіти взаємопов'язано із полями професій/зайнятості; (інтер)національний ринок праці потребує уніфікованих дипломів про середню і професійну освіту, а професійний, кар'єрний успіх – високого рівня мовної і культурної компетенції. Батьки намагаються привчати своїх дітей саме до легітимної мови, якщо орієнтують їх на високі досягнення у тих сферах, де є затребуваним мовний капітал.

Відповідно, мовні диспозиції габітусу можуть бути менш чи більш варіативними, репродукуючи в одних випадках наявний батьківський габітус і мовний капітал, в інших – призводячи до розширених мовних компетенцій, оволодіння декількома мовами та вільному оперуванню ними у підходящих контекстах. Отже, звести ефекти потенційно різноманітних ситуацій мовної соціалізації лише до такого їх результату, який би описувався поняттям «рідна мова», недостатньо для розуміння мовної специфіки українського суспільства. У зв'язку з цим у моніторингу Інституту соціології НАН України використовуються й інші індикатори [див. також 1; 4; 6; 7; 8; 13], комплексний розгляд яких разом із даними статистики допомагає у вивченні мовної ситуації, мовного капіталу, відповідних компетенцій у нашій країні.

Мовна соціалізація і мовні компетенції: регіональні особливості

Вихідний пункт формування мовних практик – це родинна соціалізація. За даними 2007 року [11], виховання третини опитуваних відбувалося в суто україномовних родинах, ще близько 30% відповідають, що батьки спілкувалися в родині виключно російською, решта – 35% – чули й російську, й українську мову, змішану мову від батьків/вихователів (табл. 1).

Таблиця 1

Мова спілкування батьків
(матері/батька у неповній родині чи вихователей у дитячому будинку), 2007 (%)

Регіони *	Виключно укр.	Переважно укр., але зрідка й російською	Змішаною мовою, в якій вживаються як укр., так і рос. слова	Переважно рос., але зрідка і укр.	Виключно російською	Іншою мовою
За вибіркою	*33,9*	*8,4*	*17,2*	*9,7*	*29,4*	*1,1*
Захід	81,6	5,8	5,5	1,2	4,0	2,0
Північ	37,3	14,7	20,6	8,8	18,3	0,3
Центр	47,9	12,9	24,7	5,3	8,7	0,4
Південь	15,1	7,8	22,3	18,4	34,6	1,7
Схід	13,8	7,7	23,4	16,0	38,5	0,6
Донбас	4,3	3,5	16,0	13,8	61,7	0,7
АР Крим	3,3	3,3	2,2	5,5	82,4	3,3

Джерело: [11].

* Захід (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька обл.), Північ (Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська обл., м. Київ); Центр (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська обл.); Південь (Миколаївська, Херсонська, Одеська обл.); Схід (Запорізька, Дніпропетровська, Харківська обл.); Донбас (Донецька, Луганська обл.).

Респонденти Західного регіону і Криму у 82% випадків виховувалися в одномовному середовищі, відповідно – в україномовному/російськомовному. Для інших регіонів ситуація двомовності в батьківській родині зустрічається частіше: третина опитуваних на Донбасі, 43–48% в Північному, Центральному, Південному, Східному регіонах чули в дитинстві від батьків й українську, й російську мови, змішану мову, в якій вживаються слова з обох мов. Таким чином, для кожного третього мешканця країни двомовність є природним станом речей, нормою, габітуально, на рівні підсвідомості засвоєною в ранньому дитинстві.

Вплив зміни офіційного статусу української мови на мовну соціалізацію. За радянських часів під впливом тодішньої мовної політики в офіційному спілкуванні й особливо в містах функціонально домінуючою була російська мова. Її державна легітимація як засобу міжнаціонального спілкування, а також в багатьох випадках доступу до вищої освіти, розуміння змісту центральних медіа, інших культурних російськомовних продуктів залучала до її носіїв і представників іншомовних груп, які займали або намагалися займати вищі статусні позиції – містяни порівняно із сільчанами, мешканці індустріалізованих територій, особи з вищим рівнем освіти, керівники різних ланок тощо.

Прийняття Закону «Про мови в Українській РСР» 1989 року і державної програми його впровадження започаткувало зміни у напрямі підвищення ролі української мови як державної. Вважається, що за роки державної незалежності України найпомітніші зміни у сферах функціонування української мови відбулися в мережах дошкільного виховання (кількість дітей, що виховувалися українською мовою, зросла з 51% у 1991 до 69 % у 1996 і 86% у 2010 році, шкільної освіти (за цей же період – з 48 % до 60 % і 82%), у мові публічних заходів державного керівництва, діловодства, реклами тощо [10; 9].

Як показують дані статистики по областях, опрацьовані нами у регіональному ракурсі (табл. 2), виховання дітей українською мовою у дошкільних закладах сягає 97–99% у Західному, Північному, Центральному регіонах, 87–88% – у Південному і Східному (було 62% і 54% 1995 року), 56% – на Донбасі (12% у 1995-му).

Таблиця 2

Розподіл дітей/учнів/студентів у закладах освіти за мовою навчання, 1995, 2010 (%)

Регіон	Дошкільні навчальні заклади				Загальноосвітні навчальні заклади				Вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації				Вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації			
	Укр.		Рос.		Укр.		Рос.		Укр.		Рос.		Укр.		Рос.	
	1995	2010	1995	2010	1995	2010	1995	2010	1995	2010	1995	2010	1995	2010	1995	2010
Україна	*66,00*	*85,9*	*33,0*	*13,5*	*58*	*82*	*41*	*17*	*51*	*90*	*49*	*10*	*55*	*91*	*45*	*9*
Захід	97,0	97,3	0,5	0,1	93,1	95,6	2,7	0,4	98,7	99,6	0,7	–	99,1	99,6	0,9	–
Північ	94,6	99,7	5,4	0,3	78,4	98,1	21,6	1,9	78,2	100	21,8	–	72,6	98	27,4	2
Центр	98,7	99,6	1,5	0,4	85,4	98,8	14,6	1,1	93,8	100	6,2	–	84,2	97,6	15,8	2,2
Південь	62,0	87,0	37,7	12,4	49,3	83,0	50	16,3	44,7	99,0	55,3	1	37,3	90,9	62,7	9,1
Схід	53,7	87,8	46,3	12,2	38	76,3	62	23,7	29,7	96	70,3	4	27,7	92	72,3	8
Донбас	12	55,7	88	44,4	7,5	47,5	92,5	52,5	5,5	69	94,5	31	8	70,5	92	29,5
АР Крим, м. Севастополь	0,6	3,9	99,2	95,6	0,1	5,5	99,7	93,0	–	2,5	100	97,5	–	15	100	85

Джерело: [9].

Подібна тенденція за даними статистики і щодо мовного середовища загальноосвітніх навчальних закладів, практично всі вони україномовні у Західному, Північному, Центральному регіонах, де російськомовних шкіл зосталося від 0,4 до 1,9%. Частка російськомовних шкіл 1995 року сягала 22% у Північному регіоні, 15% – у Центральному, 50% – у Південному, 62% – у Східному, 93% – на Донбасі. На Сході країни україномовних шкіл стало вдвічі більше (з 38% до 76%), на Донбасі – в 6 раз (з 8% до 48%). За ці 15 років

майже повністю переорієнтувалася на українську мову викладання система вузівської підготовки. У більшості регіонів за статистичними звітами досягнуто 100% викладання предметів державною мовою, в Південному регіоні нараховується 9% російськомовних ВНЗ III–IV рівнів акредитації, у Східному – 8%, на Донбасі – 30%.

Отже, на рівні державної політики відбувається мовна уніфікація молоді країни засобами системи освіти, українська мова все частіше використовується як засіб ділової, наукової комунікації, а також функціонує як символ державності поряд з іншими символами та ідентитетами – назва країни, територія, державна символіка, герої та ін.

За даними опитування 2007 року дорослого населення майже кожен другий отримував у свій час початкову та середню освіту російською мовою, на Донбасі і в Криму таких було 88% і 91% відповідно (табл. 3). Серед *молоді 18–29 років* (найстарші представники цієї когорти були учнями школи у 1985–1995 роки, наймолодші – у 1996–2006 роки) 47% вчилися державною мовою і ще 11% переходили на україномовне навчання, решта – 42% – вчилися російською. В Західному регіоні серед *молоді* вчилися українською / переходили на українську 90%, російською – 2%, в Північному – 80% і 20%, в Центральному – 88 і 12%, в Південному – 48% і 52%, в Східному – 32% і 68%, на Донбасі – 7 і 92%, в Криму – 4 і 95% (додаток двох цифр не завжди становить 100%, решта вчилися іншими мовами). Не абсолютизуючи ці цифри, однак, бачимо, що мовна ситуація здобуття середньої освіти у групі 18–29 років відрізняється від даних статистики.

Таблиця 3

Мова викладання у навчальних закладах, 2007 (%)

Регіони/ вік	Мова викладання у початковій та середній школі			Мова викладання у вищих та середніх спец. навчальних закладах (серед тих, хто навчався)			
	Українсь - ка	Російсь- ка	Спочатку – російська, потім – українська	Тільки укр.	Більшість предметів – укр., окремі – рос.	Більшість предметів – рос., окремі – укр.	Тільки рос.
За вибіркою	*46,3*	*46,2*	*6,6*	*21,6*	*17,6*	*18,3*	*41,8*
Захід	84,8	7,5	4,3	55,1	25,3	7,9	10,2
Північ	63,4	28,4	7,8	25,6	25,2	20,6	28,2
Центр	69,3	22,7	8,0	30,6	30,6	18,4	20,4
Південь	24,6	64,2	10,1	8,0	10,1	26,1	55,1
Схід	29,8	64,6	5,2	5,0	12,6	28,6	52,9
Донбас	5,0	87,9	6,8	2,2	4,0	17,3	76,1
АР Крим	4,4	91,2	4,4	1,4	1,4	2,7	94,5
18–29	46,5	41,9	10,7	30,6	23,1	20,8	25,0
30–54	41,3	51,5	6,2	17,2	16,4	18,7	47,3
55+	53,0	42,1	4,0	20,8	14,5	15,0	48,6

Джерело: [11].

Серед загалу опитуваних, що мають середню спеціальну і вищу освіту, 60% отримали її свого часу російською мовою, відповідно 40% – українською. Серед респондентів 18–29 років суто російською проходило навчання для 25% студентів, ще 21% вважають, що більшість предметів були російською, але окремі – українською; дещо більше половини молодих фахівців отримували професійні знання українською (54%). Таких серед опитуваної молоді у Західному регіоні було 92%, у Північному – 71%, у Центральному – 84%, у Південному – 31%, у Східному – 34%, на Донбасі – 8%.

Бачимо, що опитувані більшості регіонів (окрім найбільш гомогенного україномовного Заходу), отримуючи кожен свого часу початкову, середню загальну освіту, часто опинялися у двомовному середовищі, коли батьки, знайомі, сусіди розмовляли іншою мовою, ніж та, якою викладали предмети. Зокрема, серед тих, хто навчався у середній школі українською, лише 66% розмовляли у родині суто українською; серед тих, хто навчався в

школі російською мовою, лише 59% спілкувалися з батьками суто російською мовою, 15% – переважно російською, але зрідка й українською, 17% – змішаною мовою, 8% – українською. Подальше отримання освіти у середніх спеціальних чи вищих навчальних закладах теж часто призводило до можливості опинитися у двомовному середовищі: 36% вказали, що була можливість чути від викладачів і українську, і російську мову у процесі здобуття освіти.

Можна констатувати, що мовна соціалізація у родині і закладах виховання/освіти (поряд з іншими чинниками) продовжували відтворювати двомовність в українському суспільстві: у 2007 р. відповідали, що думають у повсякденному житті суто українською 29% (серед молоді 22%); суто російською – 35% (серед молоді 38%); обома мовами – 35% опитуваних, серед молоді – 38%; 2010 рік – спілкувалися вдома переважно українською 42%, переважно російською – 35%, обома мовами – 22%. У відповідях 2015 р. простежується *зростання лояльності українській мові за рахунок двомовності*: 43% – спілкувалися вдома переважно українською (46% серед молоді), 26% – переважно російською (24% серед молоді), обома мовами – 31% опитуваних (30% серед молоді). На Заході країни 91% опитуваних серед молоді послуговуються українською вдома, на Півночі – 41%, в Центрі – 62%, на Півдні і Сході – 14%, на Донбасі – 4%. Разом з тим кожна третя молода людина (31–35%) у Центрі, на Півночі і на Донбасі використовує обидві мови, на Сході таких 40%, на Півдні – 50%.

Засвідчили у 2013 році високий стан *мовних компетенцій* щодо української і російської мов по 75% (можуть вільно говорити, читати і писати), решта – кожен четвертий – так чи інакше розуміють українську/російську мови, таких, що не розуміють ці мови, практично немає (див. табл. 4). Англійську мову, яку найчастіше вивчають як зарубіжну, не знають/не розуміють 66% респондентів (серед молоді 42%), вільно володіють англійською 2% (серед молоді 4%), можуть вільно читати та писати (але не розмовляти) ще 5% (серед молоді – 12%).

Таблиця 4

Особливості мовних компетенцій щодо української, російської мови, англійської мов, 2013 (%)

	Можу вільно говорити, читати та писати			Можу вільно читати та писати, але маю проблеми про розмові			Можу вільно читати цією мовою, але не пишу і не розмовляю			В основному розумію цю мову, але в розмові і читанні маю певні проблеми			Практично не розумію цієї мови		
	Укр.	Рос.	Англ.	Укр.	Рос.	Англ.	Укр.	Рос.	Англ.	Укр.	Рос.	Англ.	Укр.	Рос.	Англ.
За вибіркою	*74,6*	*75,1*	*2,3*	*13,2*	*16,2*	*4,7*	*4,8*	*4,4*	*6,0*	*6,3*	*3,9*	*20,8*	*1,0*	*0,3*	*65,9*
Захід	98,3	45,2	3,2	1,2	27,1	6,3	0,3	12,1	5,5	0,3	15,0	24,2	0	0,6	60,8
Північ	83,0	72,2	2,3	12,7	23,2	6,5	1,6	2,6	7,2	2,6	1,6	21,6	0	0,3	62,4
Центр	83,4	59,6	3,8	12,1	25,3	1,9	1,5	9,4	8,3	3,0	4,5	21,5	0	1,1	64,5
Південь	77,3	86,2	4,4	16,0	12,2	7,2	3,9	1,1	5,6	2,8	0,6	20,0	0	0	62,8
Схід	77,2	94,8	0,3	15,1	4,3	2,2	4,3	0,6	2,8	2,8	0,3	16,0	0,6	0	78,8
Донбас	40,6	92,9	1,1	25,1	7,1	5,7	15,9	0	8,2	15,9	0	22,0	2,5	0	63,1
АР Крим	23,1	96,7	2,2	14,3	3,3	2,2	11,0	0	3,3	41,8	0	18,7	9,9	0	73,6
Вища освіта	78,5	86,4	4,8	14,5	11,0	10,1	2,6	2,2	8,8	3,9	0,4	32,5	0,4	0	43,9
Велике місто	64,3	87,9	2,1	17,6	9,2	5,8	9,6	1,5	7,2	7,2	1,4	23,1	1,4	0	61,8
18-29	82,0	74,9	4,1	10,4	14,2	11,5	4,7	5,9	11,8	2,7	4,7	30,2	0,3	0,3	42,3
30-54	73,0	79,2	2,8	15,2	14,9	4,7	4,3	3,6	6,1	6,7	2,2	22,7	0,8	0,1	63,7
55+	73,0	68,9	0,5	11,7	19,4	0,7	5,5	4,8	2,3	8,0	6,2	12,1	1,8	0,7	84,3

Джерело: [12].

Безперечно, володіння більшою кількістю мов підвищує обсяг знань і кваліфікацію індивіда (що є дуже затребуваним в постіндустріальному, інформаційному суспільстві), полегшує доступ до більшої кількості культурних продуктів, розширює світогляд, ускладнює картину світу, сприяє міжкультурній комунікації, відкритості, толерантності до інших культур тощо. У ситуації глобалізації стає звичайним володіння іноземними мовами, найпоширенішими світовими мовами. Бачимо, що до вільного володіння іншою світовою мовою нам ще далеко, лише 5% фахівців з вищою освітою вільно володіють англійською. Водночас ситуація повсякденної двомовності говорить про значний обсяг мовного/культурного капіталу в українському соціумі, від якого не варто відмовлятися. Завдання мовної політики мали б полягати в утриманні доцільного балансу функціонування мов в публічному просторі, популяризації важливості оволодіння молодими людьми більшою кількістю мов як основи набуття професійних і культурних компетенцій, створення інституціональних механізмів для залучення молоді у процеси кращого пізнання державної та інших мов залежно від соціокультурної ситуації в регіонах.

1. Аза Л. О. Етномовна диференціація в Україні: регіональні особливості / Л.О. Аза // Культура – суспільство – особистість: Курс лекцій : навч. посіб. / За ред. Л. Скокової. – К. : ІС НАН України, 2006. – С. 179–201.
2. Бурдье П. Практический смысл / Пьер Бурдье / Пер. с фр.; общ. ред. и послесловие Н.А. Шматко. – М. : Ин-т эксперим. социологии; СПб.: Алетейя, 2001.
3. Бурдье П. О производстве и воспроизводстве легитимного языка [Електронний ресурс]. / Пьер Бурдье // Отечественные записки. – 2005. – №2. – Режим доступу: http://www.strana-oz.ru/2005/2/o-proizvodstve-i-vosproizvodstve-legitimnogo-yazyka
4. Вишняк О. І. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз) / О.І. Вишняк. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2009.
5. Мовний склад населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/.
6. Прибиткова І. Україна в регіонально-громадянському та національно-мовному вимірі за доби змін / І. Прибиткова // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. праць . – К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. – С. 196–210.
7. Ручка А.О. Варіації національно-просторових ідентичностей / А.О. Ручка // Соціокультурні ідентичності та практики / За ред. А. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 156–164.
8. Скокова Л. Культурні преференції регіонів / Л. Скокова // Субкультурна варіативність українського соціуму / За ред. Н. Костенко, А. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2010. – С. 146–174.
9. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Державна служба статистики, 2011.
10. Українська мова [Електронний ресурс] Енциклопедія. Київ, 2000. – Режим доступу http://litopys.org.ua/ukrmova/um197.htm.
11. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007.
12. Українське суспільство – 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2013.– С. 488.
13. Шульга М. Динаміка використання української і російської мови у сімейному спілкуванні / М. Шульга // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В.Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2010. – С. 449–458.

Ludmyla Skokova

LANGUAGE SOCIALIZATION AND LANGUAGE COMPETENCE OF UKRAINIAN YOUTH: REGIONAL FEATURES

The paper analyzes features of the language socialization, language skills and practices of the youth in different regions of Ukraine, the situation monolingualism/bilingualism in everyday's/public communication, level of knowledge of Ukrainian, Russian and English. The need for an account of regional peculiarities of everyday functioning of languages in the development of language policy is postulated.

***Keywords**: language socialization, language competences, language practices, bilingualism, regional characteristics of language practices, the dynamics of language preferences, language policy*

Яна Зоська,
доктор соціологічних наук, професор,
Класичний приватний університет (Запоріжжя),
Станіслав Катаєв,
доктор соціологічних наук, професор,
Класичний приватний університет (Запоріжжя)

УЯВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ м. ЗАПОРІЖЖЯ ПРО СИСТЕМУ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті наведено результати та інтерпретація даних соціологічного дослідження громадської думки школярів стосовно стану патріотичного виховання у школах м. Запоріжжя, уявлень про ступінь патріотизму та ідентичність школярів. Визначено, що трохи більше половини школярів впевнено вважають себе патріотами, третина знаходиться у невизначеному стані, кожний шостий-сьомий школяр знаходиться у стані демонстративної відмови відповідати очікуванням дорослих стосовно визнання себе патріотом. Найбільш дієвим засобом патріотичного виховання є приклад членів родини, непрямі засоби впливу, такі як залучення до волонтерського руху, флеш-моби.

Ключові слова: *патріотизм, патріотичне виховання, школярі, соціологічні дослідження, патріотичні заходи*

У цей нелегкий для нашої країни час поняття «патріотизм» набуває більш глибокого сенсу, гостро постає питання героїко-патріотичного виховання молоді й виховання свідомих громадянин України, здатних захищати її незалежність, готових взяти на себе відповідальність за добробут і безпеку свого народу.

Сьогодні в місті розроблено системи й технології формування політично свідомої молоді. Департамент освіти і науки, молоді та спорту Запорізької міської ради разом із школами міста розробив низку заходів патріотичного спрямування для школярів, які було проведено протягом останнього календарного року.

Одним із засобів оцінки ефективності (дієвості) системи патріотичного виховання є зворотній зв'язок з об'єктом виховного процесу, тобто з школярами. З цією метою було проведено соціологічне дослідження.

Метою нашої статті є дослідити за допомогою соціологічного інструментарію уявлення школярів про стан патріотичного виховання у школах м. Запоріжжя. Дослідження спрямоване на оцінку ефективності формування громадянської активності, патріотичних почуттів у школярів м. Запоріжжя засобами опитування думки школярів.

Про увагу уряду відносно проблематики патріотичного виховання свідчить Указ президента України №334/2015 від 12 червня 2015 р. «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» [1]. Регулярні дослідження з цієї проблематики здійснює Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова [2] та ін. дослідницькі організації. Проблематиці патріотичного виховання приділяли увагу в свої працях Т. Безверха, О. Діденко, Ю. Кальниш, В. Трощинський та ін.

У січні 2016 року на виконання соціального замовлення, отриманого від Інформаційно-аналітичного методичного центру Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Запорізької міської ради, колективом кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету було здійснено опитування школярів м. Запоріжжя (9–11 класи). До вибірки увійшли учні навчальних закладів різного типу з врахуванням адміністративно-територіального поділу міста.

Дослідники (до складу яких увійшли автори цієї статті) розуміють, що визначити рівень патріотичної свідомості у школярів таким способом важко. Більш доказово виявити цей рівень можна шляхом вивчення конкретної активності школярів, дій патріотичного

спрямування. Але інформація щодо сприйняття заходів патріотичного характеру об'єктами таких заходів є теж цікавою та корисною, як один з методів виявлення ефективності виховного процесу. То ж у ході дослідження думок школярів (9–11 класів) м. Запоріжжя виявлялася їх реакція на низку заходів патріотичного спрямування впродовж останнього календарного року.

Завдання дослідження полягали у виявленні:

- розуміння школярами явища та якості патріотизму;
- сприйняття школярами факторів та детермінантів, на яких формується патріотизм у сучасних підлітків та молоді;
- уявлення школярів стосовно нормативних складових патріотичного виховання;
- поширення конформізму/нонконформізму серед школярів стосовно дій агентів соціалізації та формування громадської свідомості.

Вибірка та процедура її побудови. Реалізація дослідження запланована за кількісною стратегією, в межах якої обрано анкетування (очне, групове за місцем навчання). Обсяг генеральної сукупності становить 11538 осіб (9 класи – 5084; 10 кл. – 3289; 11 кл. – 3215). Для забезпечення більш достовірних даних, в основу побудови вибірки було закладено рівень похибки 2%. Відповідно, обсяг вибіркової сукупності має бути не меншим за 2014 осіб. Методом відбору для реалізації цього дослідження була районована, двоступенева вибірка з гніздовим відбором на другому щаблі. Для формування вибірки необхідного обсягу було заплановано обрати понад 20 навчальних закладів, а в кожному закладі здійснювати суцільне опитування усіх учнів 9-х, 10-х та 11-х класів.

Оскільки, школярі міста навчаються у 124 загальноосвітніх навчальних закладах, які розміщені у різних територіально-адміністративних районах міста, тому вибірка була сформована таким чином, щоб було рівномірне представництво усіх районів міста. З огляду на це, з кожного району міста було обрано по 3 навчальні заклади та 1 школу прямого підпорядкування, в яких було опитано всіх учнів, що навчаються у 9-х, 10-х та 11-х класах. Для реалізації дослідження було визначено 22 навчальні заклади. Вибіркова сукупність була сформована з довірчим інтервалом 0,95 та теоретично припустимою похибкою 2%. Контрольовані ознаки: район розташування навчального закладу; клас, в якому навчаються школярі 9-х; 10-х; 11-х класів. Для збору соціологічної інформації було використано анкету «Що означає бути патріотом», в якій представлені запитання, що спрямовані на вирішення поставлених завдань. В преамбулі до анкети було зазначене наступне: «У цей нелегкий для нашої країни час поняття «патріотизм» набуває більш глибокого сенсу, гостро постає питання героїко-патріотичного виховання молоді й виховання свідомих громадянин України, здатних захищати її незалежність, готових взяти на себе відповідальність за добробут і безпеку свого народу. Сьогодні у місті розроблено системи й технології формування політично свідомої молоді. Висловіть свою думку стосовно ефективності формування громадянської гідності, патріотичних почуттів у молоді Запоріжжя».

Зупинимося на аналізі та інтерпретації одержаних результатів. У преамбулі досить чітко сформульовано очікування соціуму від школярів: бути (вважати себе) патріотами. Рівень конформізму та соціалізованості може побічно оцінити готовність школярів відповідати цьому очікуванню дорослих. Нонконформізм, відповідно, можна оцінити конфронтаційним відношенням стосовно очікування дорослих, відмовою від того, щоб відповісти те, що від респондента хочуть почути. Складність інтерпретації відповідей полягає у тому, що можна сплутати відвертість, прямоту школяра з його небажанням відповідати очікуванням дорослих, тобто з нонконформізмом. Отже, у негативних відповідях респондентів слід виокремлювати відверту думку від демонстративного нонконформізму.

Ми вважаємо, що рівень демонстративного нонконформізму можна оцінювати за результатами відповідей на запитання стосовно значення патріотизму у сучасних умовах. 8% негативних відповідей – це є прояв відвертого конфронтаційного небажання виповідати очікуванням дорослих. Дійсно, вважати, що у сучасних умовах війни не підвищилось значення патріотизму – це і є прояв демонстративної реакції, негативізму стосовно

опитування і очікування дорослих взагалі. Ця величина (десь біля 10-15%) демонстративного негативізму постійно повторюється у відповідях анкети. Прикладом є відповіді на запитання: «Чи можете Ви сказати: «Я пишаюсь Україною?» 1. Так, повною мірою – 38%; 2. Швидше так, ніж ні – 31%; 3. Важко відповісти – 18%; 4. Швидше ні, ніж так – 9%; 5. Ні, повною мірою – 4%. Аналогічні дані відповідей, на пряме запитання: «Якщо говорити про запорізьку молодь, то особисто Ви вважаєте, що патріотами є». Отримані наступні відповіді: 1. Майже вся молодь – 10,7% 2. Більшість молоді – 46,5%, 3. Половина молодіжного середовища – 30,3%, 4. Незначна частка молоді – 11%, 5. Майже немає патріотів – 1,6%. У відповідях на ці два запитання бачимо, що відсоток конфронтаційних відповідей (трохи більше 10%) співпадає.

Відчування себе патріотом, навіть якщо немає дієвого підтвердження його, свідчить про сформовану ідентичність зі своєю країною, державою.

Звичайно, ми не можемо на ґрунті цих відповідей наполягати, що значна більшість запорізьких школярів є свідомими патріотами через те, що так вважає більшість (57%) респондентів. Скоріше, ми можемо спиратись на ефект психологічного перенесення, згідно якого людина прагне переносити свої особисті відчуття та думки на інших, і вважати, що саме ці 57% і є свідомими патріотами. Це відповідає думці відвертих і раціональних респондентів, що, насправді, свідомими патріотами є половина школярів міста. Але це не означає, що інша половина не є патріотами, а тільки те, що приблизно третина школярів не акцентує у своїй свідомості якість патріотизму. Дійсно, ця якість активно проявляє себе у ситуаціях, коли потрібно мобілізуватися для захисту країни. Далеко не всі школярі (особливо з 9 класів) здатні піднятися до розуміння чи почуття свого включення у суспільні процеси настільки, щоб від них потребувалися прояви патріотизму.

Вказана більшість патріотів серед школярів наївно думає, що не обов'язково щось робити, щоб проявити свій патріотизм, достатньо вважати себе патріотом. Можна наполягати, що є висока кореляція між думкою про себе, як патріота і бажанням зробити щось корисне (і дійсно корисне робити), тобто ділом, підтвердити своє бажання бути патріотом.

Отже, із відповідей школярів можна зробити загальний висновок, що вони приділяють велику увагу ознакам демократії, досить виважено оцінюють значущість когнітивних та діяльнісних проявів патріотизму. Певним підтвердженням цієї думки є відповідь на запитання: «Чи готові Ви здійснювати активні дії на підтримку своєї громадянське-патріотичної позиції?» 1. Так – 55%; 2. Ні – 15%; 3. Важко визначитися – 30%.

Наступним аспектом проблеми, що вивчається, є оцінка школярами агентів та засобів ідеологічного впливу. Уява щодо цього аспекту певною мірою забезпечується відповідями на наступне запитання: «Що, на Вашу думку, найбільшою мірою сприяє формуванню патріотизму серед молодих людей?» Найбільш дієвим агентом школярі справедливо вважають сім'ю, а далі – школу. Популярними є нові форми прояву громадянської активності, такі як флеш-моби. Більш докладно це видно з наступних даних.

- Громадянське-патріотичне виховання в освітніх установах – 40,9%;
- Патріотична позиція родини, її цінності – 69,9%;
- Інформація в засобах масової інформації – 27,2%;
- Участь у громадських об'єднаннях – 38,6%;
- Наочний матеріал (листівки, плакати, бігборди …) ідеологічного спрямування – 10%;
- Гарні приклади діяльності патріотично спрямованих об'єднань – 43,5%:
- Театралізовані постановки, вистави, фільми – 18,6%;
- Блоги, форуми й обговорення у соціальних мережах – 24,2%;
- Інформаційні та візуальні матеріали соціальних груп – 10,2%;
- Мода на патріотизм – 27,8%;
- Волонтерські рухи – 49%;
- Просвітницькі заходи патріотичної тематики – 24,7%;
- Флешмоби та квести щодо актуалізації патріотичних настроїв – 40,4%.

Як бачимо з наведених даних, низько оцінюються прямі пропагандистські форми впливу: інформація патріотичного змісту, просвітницькі заходи, плакати, вистави тощо. Непрямий, ненав'язливий засіб впливу більш дієвий. Серед школярів відносно низько відмічається дієвість соціальних мереж. На наш погляд, це пояснюється тим, що школярі у соціальних мережах частіше обговорюють приватні, а не громадянські справи.

Висновки. Соціологічне дослідження уявлень школярів щодо явища та почуття патріотизму показало, що трохи більше половини респондентів демонструє свою соціалізованість готовністю відповідати очікуванням соціуму стосовно свого патріотизму. Третина школярів знаходиться у стані невизначеності, слабким усвідомленням запиту суспільства на їх громадянські почуття. Громадянськість у школярах ще не актуалізувалася. Кожний шостий-сьомий знаходиться у стані нонконформістського заперечення, відвертого небажання відповідати очікуванням дорослих стосовно бути або вважати себе патріотом. Найбільш дієвими засобами впливу з метою формування патріотизму є залучення до волонтерських заходів, активні сучасні методи спільної дії, такі як флеш-моби.

1. Указ Президента України №334/2015 від 12 червня 2015 року «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/3342015-19131

2. Чи вважаєте Ви себе патріотом України // Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Розумкова [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=399.

Yana Zoska, Stanislav Kataev

VIEWS OF STUDENTS OF ZAPORIZHZHYA ON THE SYSTEM OF PATRIOTIC EDUCATION

The article presents the results and interpretation of the data of a sociological survey of public opinion on the state of students patriotic education in schools m. Zaporizhzhya, perceptions of the degree of patriotism and identity of students. Determined that slightly more than half of pupils confidently consider themselves patriots, third is in an uncertain state, every sixth-seventh student demonstration in a state of denial regarding the expectations of adults recognized as a patriot. The most effective means of patriotic education is an example of family members, indirect means of influence, such as involvement in volunteerism, flash mobs.

Keywords: *patriotism, patriotic education, students, sociological studies, patriotic events*

Олександра Проць,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

РОЗВИТОК СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ПОЛЬЩІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена актуальній проблемі вивчення студентського самоврядування в Україні та Польщі. Охарактеризована нормативно-правова база інститутів студентського самоврядування. Проаналізовано правові й організаційні чинники динаміки студентського самоврядування в Україні, що сприятиме розвитку молоді та її самореалізації.

Ключові слова: *інститути студентського самоврядування, студенти, студентський парламент, молодь.*

Болонський процес, що передбачає реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм і відповідні інституційні перетворення у вищих навчальних закладах, має своєю метою створення єдиного європейського наукового й освітнього простору, на шляху до якого Україна повинна виконати низку вимог, однією з яких є залучення університетів, інших вищих навчальних закладів та студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів до формування Зони європейської вищої освіти [10]. Модернізація вітчизняної системи вищої освіти, що зробить її адекватною і потребам сьогодення, і викликам майбутнього, не уявляється можливою без утвердження демократичних засад в освітній сфері, що проявляється, зокрема, у підвищенні ролі студентського самоврядування у діяльності вищих навчальних закладів.

У сучасних умовах питання студентського самоврядування потребують особливої уваги, оскільки молодь загалом і студентство як її найбільш мобільна частина є своєрідним барометром соціально-економічного та політичного стану суспільства, що не лише чутливо реагує на соціальні зміни, а й здатний сам їх викликати. Тому проблематика студентського самоврядування доволі широко представлена у сучасних наукових дослідженнях передовсім з педагогіки вищої школи. Так, наприклад, колективна монографія «Вища освіта в Україні» (2005) містить загальну характеристику функціонування системи органів громадського самоврядування, студентського самоврядування та громадських організацій вищої школи [3]. Багато дослідників розглядають студентське самоврядування у контексті становлення та розвитку молодіжного руху в Україні загалом [6; 9]. Абсолютно обґрунтовано розвиток студентського самоврядування визнається одним із напрямів державної молодіжної політики [1; 5].

Мета статті полягає у дослідженні студентського самоврядування у правовому аспекті, що передбачає аналіз його нормативно-інституційного забезпечення, а так само визначення шляхів удосконалення правового регулювання діяльності органів студентського самоврядування з урахуванням позитивного досвіду функціонування аналогічних органів у Польщі для забезпечення розвитку та самовдосконалення молоді.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює діяльність органів студентського самоврядування в Україні, є Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [11]. У ст. 40 Закону студентське самоврядування, що діє у вищих навчальних закладах та їх структурних підрозділах, визнається невід'ємною частиною громадського самоврядування відповідних навчальних закладів. Студентське самоврядування визначається як право і можливість студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні вищим навчальним закладом. Це визначення не позбавлене недоліків, причому не тільки з юридичної точки зору. Передовсім зауважимо, що право – це і є можливість певної поведінки особи, що передбачено правовою нормою [8, с. 63], тобто у визначенні присутня тавтологія. Крім того, виглядає не досить логічним і перелік питань, віднесених до правомочностей студентського самоврядування. Не зовсім чітко сформульовані й інші положення. Так, недоречно імперативною є норма про те, що студентське самоврядування об'єднує всіх студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) відповідного вищого навчального закладу, потребує додаткового тлумачення норма про безпосереднє здійснення студентського самоврядування тощо. Відповідно до ч. 4 ст. 40 Закону України «Про вищу освіту», студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, інституту (факультету), відділення, гуртожитку, вищого навчального закладу. Залежно від контингенту студентів (курсантів), типу та специфіки вищого навчального закладу студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів вищого навчального закладу. Таке формулювання нібито уможливлює безліч різноманітних варіацій студентського самоврядування, а насправді є непослідовним у виокремленні «рівнів» студентського самоврядування.

Водночас позитивне значення має закріплення принципів діяльності органів студентського самоврядування (добровільності, колегіальності, відкритості; виборності та звітності органів студентського самоврядування; рівності права студентів (курсантів) на участь у студентському самоврядуванні; незалежності від впливу політичних партій та релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів); багатоманітності форм органів студентського самоврядування (парламент, сенат, старостат, студентський ректорат, студентські деканати, студентські ради тощо).

Законом визначено конкретні повноваження органів студентського самоврядування та доволі широкий перелік питань, рішення з яких приймаються за погодженням з органом студентського самоврядування вищого навчального закладу. Важливе значення мають положення про майнову та фінансову основу студентського самоврядування. Так, керівник вищого навчального закладу забезпечує належні умови для діяльності органів студентського самоврядування (надає приміщення, меблі, оргтехніку, забезпечує телефонним зв'язком, постійним доступом до Інтернету, відводить місця для встановлення інформаційних стендів тощо), про що укладається відповідна угода. Фінансовою основою студентського самоврядування є:

1) кошти, визначені вченою радою вищого навчального закладу в розмірі не менш як 0,5 відсотка власних надходжень, отриманих вищим навчальним закладом від основної діяльності;

2) членські внески студентів (курсантів), розмір яких встановлюється вищим органом студентського самоврядування вищого навчального закладу. Розмір місячного членського внеску однієї особи не може перевищувати 1 відсотка прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Ці кошти органів студентського самоврядування спрямовуються на виконання їхніх завдань і здійснення повноважень відповідно до затверджених ними кошторисів, про що органи студентського самоврядування публічно звітують не рідше одного разу на рік.

Зрозуміло, що законодавчі норми не в змозі забезпечити належне правове регулювання студентського самоврядування, тому виправданою є підзаконна нормотворча діяльність центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки. Міністерство освіти і науки України надало низку роз'яснень ст. 40 Закону України «Про вищу освіту» [16; 17; 18]. Формально зберігає чинність і наказ Міністерства освіти і науки України від 15 листопада 2007 р. № 1010 «Про затвердження Примірного положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України». Водночас на Всеукраїнському студентському форумі «Студентське самоврядування: проблеми та перспективи», що відбувся у м. Харків 11–13 грудня 2015 р., було розроблено та затверджено Типове положення про студентське самоврядування у вищому навчальному закладі [12], що має рекомендаційний характер для розробки Положення про студентське самоврядування у конкретному вищому навчальному закладі, котре ухвалюється вищим органом студентського самоврядування – загальними зборами (конференцією) студентів (курсантів). На офіційному сайті МОН України, у зв'язку із численними зверненнями та запитами про доступ до публічної інформації, оприлюднені відповіді вищих навчальних закладів на лист від 08.09.2015 р. № 1/9-427 щодо наявності органу студентського самоврядування у вищих навчальних закладах, а також щодо створення належних умов для їх діяльності [4].

На локальному рівні студентське самоврядування регламентує Статут вищого навчального закладу, який за поданням вченої ради погоджується вищим колегіальним органом громадського самоврядування ВНЗ – загальними зборами (конференцією) трудового колективу. При цьому не менш як 75 відсотків складу делегатів (членів) виборного органу повинні становити наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники вищого навчального закладу, які працюють у цьому закладі на постійній основі, і не менш як 15 відсотків – виборні представники з числа студентів (курсантів), які обираються студентами (курсантами) шляхом прямих таємних виборів. Варто відмітити підвищення представництва

студентів (курсантів) у вищому колегіальному органі громадського самоврядування, що підтверджує й зростання їх ролі в управлінні вищим навчальним закладом.

Загалом за результатами аналізу нормативної складової можна дійти висновку, що студентське самоврядування – це можливість і здатність здобувачів вищої освіти самостійно або через представницькі органи вирішувати питання, віднесені до його компетенції законом та іншими правовими актами. Проте законодавче закріплення норм про студентське самоврядування та реальний його стан в окремих вищих навчальних закладах сучасної України далеко не збігаються. Для більш повного та різнобічного розвитку студентського самоврядування варто звернути увагу на досвід його функціонування в інших країнах, зокрема, Польщі, де можливість створення в університетах органів студентського самоврядування була передбачена ще Законом «Про вищу освіту» 1983 р. Закон 1990 р. закріпив низку гарантій незалежного статусу органів студентського самоврядування, зокрема, обов'язковість фінансового забезпечення їх діяльності з бюджету університету. У чинному нині Законі про вищу освіту 2005 р. [21] самоврядуванню та студентським організаціям присвячено розділ 4.

Законом передбачено два рівні функціонування студентського самоврядування в Польщі: на рівні ВНЗ та загальнодержавному рівні. У навчальному закладі студенти I і II циклів навчання утворюють орган студентського самоврядування, що репрезентує всіх студентів, діє на підставі Закону та регламенту, ухваленому цим органом студентського самоврядування, а також відповідно до статуту навчального закладу. Регламент набуває чинності після його затвердження Сенатом університету. Органи студентського самоврядування розпоряджаються коштами, наданими навчальним закладом на студентські цілі, та звітує про ефективність їх використання. Представники студентського самоврядування беруть участь в управлінні навчальним закладом, зокрема в роботі колегіальних органів – університетських сенатів (разом з докторантами чисельність становить не менше 20% відповідно до загальної їх кількості у навчальному закладі). Аналогічна норма передбачена для рад факультетів. Без згоди органів студентського самоврядування адміністрація закладу не може змінити регламент навчання, правила вступу і прийняття на навчання, не можуть відбутися вибори проректора, заступника декана у справах студентів, так само вони можуть бути і зняті з посади (за поданням 3/4 студентів і докторантів, що входять до складу сенату). Орган студентського самоврядування вищого навчального закладу бере участь у призначенні матеріальної допомоги чи стипендії студентам, здійснює соціально-побутову та культурну діяльність у студентських справах.

Як відзначають дослідники, суттєвою особливістю органів студентського самоврядування в Польщі є їх потужна матеріальна база і фінансово-правова незалежність від адміністрації вищого навчального закладу [14; 15].

У кожному університеті органи студентського самоврядування мають певні особливості структурної побудови, діяльності та механізму проведення виборів, які зумовлені традиціями і специфікою конкретного навчального закладу. Наприклад, у Вищій торгівельній Академії відсутнє студентське самоврядування на рівні академічної групи. Це зумовлено тим, що академічних груп з постійним особовим складом (за винятком груп з вивчення іноземної мови) просто не існує, бо студенти значну частину предметів обирають за власним бажанням і через це постійно опиняються в нових групах [15].

На загальнодержавному рівні представництво усіх організацій студентського самоврядування забезпечує Парламент студентів Польщі (Parlament Studentyw Rzeczypospolitej Polskiej, далі – Парламент), правовий статус якого закріплено Законом про вищу освіту 2005 р. та Статутом Парламенту [20]. Згідно зі Статутом, Парламент студентів є юридичною особою. Метою діяльності Парламенту визначено представництво навчальних, соціальних, економічних і культурних потреб студентів; охорона прав і законних інтересів усіх студентів країни і польських студентів за кордоном; створення умов для активної співпраці студентства в розвитку громадянського суспільства; виявлення і усунення бар'єрів на шляху розвитку науки, культури і спорту для молоді; сприяння розвитку студентського

самоврядування; підвищення рівня знань, навичок і соціальної компетентності молоді; сприяння мобільності студентів. Статут визначає завдання Парламенту, його структуру та порядок формування органів (З'їзду делегатів, Студентської ради, Голови Парламенту, Виконавчої ради, Ревізійної комісії, постійних комісій); окреме місце посідає Студентський омбудсмен, або Уповноважений з прав студентів, що обирається на посаду і звільняється з посади Парламентом для захисту прав студентів. За результатами своєї діяльності Уповноважений готує доповідь про дотримання прав студентів у Польщі до 30 січня кожного року.

Важливо, що діяльність Парламенту забезпечується за рахунок бюджетних коштів, цільових субсидій, фінансових ресурсів, що виділяються у рамках конкурсів, благодійних внесків. Міністерство науки та вищої освіти зобов'язане фінансувати діяльність Парламенту студентів та інших молодіжних громадських об'єднань (ст. 203А Закону «Про вищу освіту»), але не має права чинити вплив і втручатися у рішення цих організацій

Чималі здобутки самоврядування польських студентів є об'єктом досліджень як у самій Польщі [19], так і в Україні [7]. Вивчаючи зарубіжний досвід студентського самоврядування, І. Василенко рекомендує звертати увагу на параметри, що є найбільш перспективними для впровадження в українську систему вищої освіти: взаємовідносини між органами студентського самоврядування та керівництвом університету на всіх рівнях; сфери діяльності і впливу студентського самоврядування (у межах і поза межами університетів); фінансові параметри; форми діяльності студентських засобів масової інформації; вимоги до лідерів студентського самоврядування; планування та звітність і прозорість діяльності органів студентського самоврядування; залучення до активної діяльності студентів усіх курсів та форм навчання [2; с. 149]. Поділяючи цю думку, вважаємо за необхідне передовсім зміцнення матеріально-фінансової основи вітчизняної системи студентського самоврядування. Аналіз інформації про діяльність органів студентського самоврядування, наданої МОН вищими навчальними закладами України, уможливлює висновок про їх недостатнє матеріальне і фінансове забезпечення, наприклад, бюджет Студентського уряду Львівського національного університету ім. Івана Франка на 2015 рік склав 800 000 грн, органів студентського самоврядування Дрогобицького державного університету ім. Івана Франка – 100 000 грн, а в Національному лісотехнічному університеті України кошти для фінансування органів студентського самоврядування у 2015 р. не виділялися у зв'язку із складним фінансовим становищем університету [4].

В інституційному плані необхідне створення органу на кшталт Парламенту студентів Польщі, який міг би на загальнодержавному рівні репрезентувати інтереси студентства у відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування в Україні. Діюча нині Українська асоціація студентського самоврядування, безперечно, має певні досягнення [13]. Але УАСС є всеукраїнською добровільною неприбутковою молодіжною громадською організацією і виконувати такі завдання, як польський Парламент студентів, не може. На нашу думку, статус, права та обов'язки загальнонаціонального органу студентського самоврядування, його структуру, порядок формування, фінансування та інші питання діяльності можна визначити окремим законом чи, принаймні, шляхом внесення відповідних доповнень до чинного Закону «Про вищу освіту».

Отже, для України досвід Польщі свідчить про те, що потрібно створити для студентської молоді реальні правові, організаційні, фінансові умови функціонування органів студентського самоврядування. І цей досвід варто вивчати та адаптувати для розбудови громадянського суспільства та демократизації освітньої сфери в Україні.

1. Бородін Є. І. Розвиток студентського самоврядування як напрям державної підтримки молоді в Україні / Є.І. Бородін, Т.М. Тарасенко // Державне управління та місцеве самоврядування. – № 10/2010 . – Вип. 4(7) . – С. 183–191.

2. Василенко І. Виховання громадянських якостей студентів у вищих навчальних закладах Канади засобами самоврядування / І. Василенко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2005. – Вип. 2. – С. 147–152.

3. Вища освіта в Україні : навч. посіб. / В.Г. Кремень, С.М. Ніколаєнко, М.Ф. Степко та ін. За ред. В.Г.Кременя, С.М. Ніколаєнка. – К. : Знання, 2005. – 327 с.

4. Вищі навчальні заклади надали інформацію про діяльність органів студентського самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/studentske-samovryaduvannya/Міністерство освіти і науки України

5. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення / М.Ф. Головатий. – К. : Наук. думка, 1993. – 325 с.

6. Головенько В. Український молодіжний рух у XX столітті: історико-політологічний аналіз основних періодів / В. Головенько. – К. : АЛД, 1997. – 160 с.

7. Дегтярьова І. О. Участь студентів в управлінні вищою освітою Польщі: уроки для України [Електронний ресурс] / І.О. Дегтярьова // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 1(44). – С. 267–275. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2014_1_40.

8. Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 320 с.

9. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива : дослідження / В. Кулік [та ін]. – К. : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 457 с.

10. Празьке комюніке («До зони європейської Вищої освіти»: Комюніке зустрічі європейських міністрів освіти; Прага, 19 травня 2001 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/main_ua/high-edu_ua/bologna_ua.html

11. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

12. Типове положення про студентське самоврядування у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/studentske-samovryaduvannya/normativni-dokumenti.html

13. Українська асоціація студентського самоврядування: Досягнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uass.org.ua.

14. Шпаківська О. Організація студентського самоврядування у практиці роботи вітчизняних та закордонних ВНЗ / О. Шпаківська // Витоки педагогічної майстерності. – 2013. – Вип. 11. – С. 340–345.

15. Щербаченко В. Чому нас навчила Польща [Електронний ресурс] / В. Щербаченко // Громадянська Освіта. – 2001. – № 21. – Режим доступу: http://osvita.khpg.org/index.php?id=1007570035

16. Щодо виборів до органів студентського самоврядування вищих навчальних закладів: Лист МОН України від 21.10.2015 р. № 1/9-498 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/48188/

17. Щодо діяльності органів студентського самоврядування: Лист МОН від 08.09.2015 р. № 1/9-427 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/47799/

18. Щодо фінансування органів студентського самоврядування: Лист МОН України від 21.10.2015 р. № 1/9-496 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/48186/

19. Rola studentów w zarządzaniu szkołą wyższą, red. Piotr Bielecki, ficyna Wydawnicza SGH, 2010, 370 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wydawnictwo.sgh.waw.pl/produkty/profilProduktu/id/392/Socjologia/ROLA_STUDENTOW_W_ZARZADZANIU_SZKOLA_WYZSZA_red._Piotr_Bielecki/

20. Statut PSRP, uchwalony w dniu 26 października 2013 r. podczas XXI Zjezdu PSRP [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.psrp.org.pl/parlament/dokumenty-z-posiedzen-i-statut/

21. Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://isip.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20051641365

Oleksandra Prots

DEVELOPMENT OF STUDENT SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE BASED ON EXPERIENCE POLAND: LEGAL ASPECTS

The article is devoted to actual problem the study of students self-government in Ukraine and Poland. Normative and legal bases of institutions of students self-government are revealed. Legal and organizational factors of dynamics of student self-government in Ukraine for youths development and self-realization are analyzed.

Key words: *institutions of students self-government, students, student's parliament, youth*

Ольга Безрукова,
доктор соціологічних наук,
доцент кафедри політології та права,
Запорізький національний технічний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГОРТАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГРОМАДЯН

Волонтерство є важливою ланкою розвитку сталого громадянського суспільства. З посиленням згуртованості громадян України на основі загальнолюдських цінностей та національних традицій волонтерський рух сьогодні проходить стадію активного формування. Наслідком розгортання цього процесу є, окрім досягнення безпосередніх цілей діяльності, формування соціальної відповідальності у свідомих громадян перед тими, хто перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги. Волонтерський рух сприяє залученню небайдужої громадськості до участі у благодійній діяльності.

***Ключові слова**: волонтерство, волонтерський рух, громадянське суспільство, соціальна відповідальність*.

Сучасна ситуація в Україні характеризується соціально-психологічною, економічною нестабільністю, зниженням рівня життя більшості населення, девальвацією моральних норм і цінностей у суспільстві, зростанням злочинності і насильством. Соціально-психологічні проблеми в Україні відобразилися на психологічному самопочутті різних верств населення. Ще більш відчутно визначилася категорія людей, які потребують допомоги. Традиційно допомога надається молодим людям без особливих занять, дорослим безробітним, дітям, які не отримують потрібної уваги з боку батьків, або не мають батьків, пенсіонерам та іншим соціально вразливим верствам населення. На сучасному етапі розвитку нашої країни кваліфікованих психологів та соціальних працівників, у чию компетентність і входить надання або організація надання допомоги означеним категоріям, в Україні не вистачає. Щоб вирішити цю проблему фахівці вивчають реальні потреби різних верств населення; визначають, апробовують та поширюють методики соціально-психологічної роботи, які допомагають в реалізації цих проблем; здійснюють підготовку кваліфікованих спеціалістів, здатних професійно впроваджувати розроблені концепції і програми соціально-психологічної роботи.

Незаперечним також, є і той факт, що потреби населення у соціальній допомозі, психологічній підтримці і захисті зростають. Тому до соціально-психологічної роботи з різними верствами населення залучають добровільних помічників – волонтерів.

З урахуванням останніх подій, що розгортаються в Україні протягом останнього року, категорії соціально незахищених, соціально вразливих громадян значно розширилися за рахунок вимушених мігрантів, переселенців з територій, що не підкорюються державній владі, учасників антитерористичної операції, сімей загиблих у зоні АТО та багатьох інших громадян, які потребують не лише професійної допомоги соціальних працівників, психологів, юристів, медиків, а й відчувають потребу в найнеобхіднішому, що забезпечує їх життєдіяльність. На допомогу професіоналам прийшло багато людей, які готові надати допомогу за покликом свого серця, на безоплатній основі, як вираз своєї громадянської позиції, добровільне прийняття відповідальності за справи, що безпосередньо не заторкують особисті інтереси.

Історично інститут волонтерства склався з прадавніх часів, волонтерство набувало різних форм громадянської діяльності, реалізовувалося в тих практиках, що були актуальні у певну історичну епоху. Елементи волонтерства можна виділити при будь – якому політичному устрої, в різних соціально-економічних умовах, але лише в громадянському

суспільстві воно отримує визнання та активний розвиток. Та і саме по собі волонтерство сприяє становленню громадянського суспільства, сприяє формуванню громадянської активності населення. Саме в громадянському суспільстві відбувається створення його сіткової (організаційної, комунікаційної) структури на формальному і неформальному рівнях. А сама волонтерська діяльність поступово наближується до формування її професіоналізму, поступово набуваючи атрибути та форми, потребуючи специфічних знань, умінь і навичок, необхідної спеціалізованої підготовки, створення стандартів діяльності, норм, правил і т.д.

На основі аналізу словникових визначень можна стверджувати, що термін волонтерство має наступні характеристики: 1) в основі поняття лежить діяльність, якою актори займаються з доброї волі, свого власного бажання; 2) люди, які займаються такою діяльністю не очікують за неї матеріальної винагороди; 3) ця діяльність має ознаки інституційно закріпленої; 4) у більшості випадків сучасне волонтерство стосується сфери послуг. В основі більшості визначень волонтерства лежить значимість волонтерської праці, яка включає в себе поєднання наступних характеристик: вимір часу (зайнятість волонтера повний чи неповний робочий день); економічний аспект (чи отримує волонтер за свою роботу платню чи ні); соціальний аспект (волонтер працює в організації чи самостійно). Наприклад, часткова зайнятість без будь – якої платні є характерною для країн Європи та США, часткова зайнятість з частковою платнею характеризує волонтерство в країнах, що розвиваються.

Волонтерство як соціокультурний феномен вивчається істориками, психологами, юристами, економістами, фахівцями в галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи, соціального менеджменту, соціальної психології й ін. Досліджуються педагогічні аспекти волонтерства, його соціально-культурні технології й технології навчання, специфіка організації волонтерства серед підлітків і молоді як практики успішної соціалізації. В теоретичних дослідженнях соціальної педагогіки, соціальної роботи волонтерство фактично використовується як синонім благодійності. Включеність волонтерства в комплекс соціальної роботи, що є серед найбільш дискутованих проблем в науковій літературі, обумовлена специфікою професійного поля, історичними передумовами виникнення й інституціоналізації цієї роботи, спільністю альтруїстичних основ, що лежать як у її основі, так і в базових принципах волонтерства.

При цьому часто акцентується трудовий підхід і економічні дослідження ефективності волонтерської праці, пов’язані з вивченням його функцій у суспільстві; вивчається мотивація волонтерства, що дозволяє виявляти його психологічні детермінанти.

Особливе місце в міждисциплінарному дослідженні волонтерства займає соціологічна наука й її окремі галузі. Для економічної соціології характерним є розгляд волонтерства в контексті вивчення добродійності, розвитку меценатства, практик соціального партнерства. Низка авторів досліджують функціонування й розвиток третього сектора в рамках становлення громадянського суспільства. У соціології праці розглядається добровольча праця, її зміст, характер, види, на індивідуально-особистісному рівні – мотивація й стимулювання розвитку особистих якостей волонтерів. Складність проблеми та її міждисциплінарний характер, широка обговорюваність серед закордонних вчених актуалізують необхідність її соціологічного розгляду в контексті сучасних українських реалій, зокрема як форми відповідальної поведінки на рівні індивідуального актора і саму організаційну легітимацію інституційної відповідальності – на рівні колективного (надіндивідуального) актора. Звичайно, інституційна відповідальність стійких добровільних об’єднань людей, що виступають сегментами, а у випадку українського суспільства – скоріше зародками громадянського суспільства, не є виключною прерогативою волонтерства. Особлива увага до нього актуалізується внаслідок, по-перше, стрімкого зростання останнім часом масштабності цього явища: як у багатьох країнах, зокрема і в Україні в останні роки, так і на міжнародному рівні воно стало значимим соціокультурним феноменом. За даними європейських дослідників, 12% дорослого населення 37 країн зайняті

повний робочий день як добровольці. Це означає, що 20 млн людей у світі працюють волонтерами й приносять щорічний внесок в економіку, рівний 400 млрд доларів США [1]. По-друге, волонтерство вирізняється яскравістю прояву у ньому відповідальності за долю країни, інших людей, яка є принаймні дивацтвом з погляду філістерської системи цінностей.

Визнання в суспільстві цінності волонтерства – одна з його найважливіших сутнісних характеристик, яка закріплюється в свідомості людей. Американські дослідники вважають волонтерство дієвим інститутом громадянського суспільства, який відділений від держави та бізнесу В одному з досліджень думки американців [2] автором було виявлено, що цінність волонтерської роботи для них міститься в спільній роботі на благо суспільства, виявляється в суб'єктивній оцінці цієї роботи як почесної, що потребує самовідданості та певних навичок.

У закордонних концепціях більшу значущість набула відповідальна поведінка, мотивація якої ґрунтується на цінності волонтерства для самих волонтерів. Так, К. Бідерман відзначає: «Останнім часом у сфері волонтерської роботи у Великобританії виявилися значні зміни, зокрема, альтруїстська допомога іншим перейшла в добровільну, переконану активність, у якій власні інтереси сполучаються з допомогою іншим» [3].

Таким чином, зміст визначення волонтерства з даної позиції вкладається в значимість цінності цієї діяльності для самого волонтера, який добровільно бере на себе певну відповідальність, співвідносячи свої ідеї, переконання, можливості й потреби з потребами інших людей.

Виділена особливість знаходить висвітлення в концептуальному підході, у рамках якого волонтерство розглядається як зміст серйозного дозвілля (термін Р. Стебінса), що вирізняється разом з відзначеними якостями, наступними: епізодична потреба продовжувати це заняття; можливість докладати зусиль, щоб зробити кар'єру, переживати важливі моменти, досягати цілей і брати участь у житті; безліч тривалих переваг, – як духовних, так і матеріальних: самореалізація, духовний ріст, самовираження, відродження або відновлення особистості, почуття досягнення, підвищення самооцінки, участь у соціальній взаємодії й почуття приналежності до спільноти, а також виготовлення виробів тривалого користування; самовинагорода; унікальний дух, де центральним компонентом є груповий соціальний світ, що починає міняти форму, коли аматори, захоплені певною областю, протягом багатьох років спільно задовольняють істотні спільні інтереси [4]. Безумовно, мова йде лише про одну з форм волонтерської діяльності, що носить регулярний характер.

Дослідники американського університету ім. Хопкінса, які більше 20 років вивчають волонтерську працю в усьому світі, визначають волонтерство «як комплекс заходів, які реалізовані у вільний час від роботи без усякої грошової компенсації...» [5]. З погляду європейських дослідників, «волонтерство – це сума дій, які громадяни здійснюють один для одного безоплатно зі своєї доброї волі» [1]. Визначальними тут є система взаємозалежних дій і громадянська взаємодія, що ґрунтується на відповідальності, яка генерується не з огляду на можливі санкції, а з системи гуманістично орієнтованих цінностей актора.

У характеристиці волонтерської діяльності більшість дослідників робить акцент на її соціальному й економічному ефекті. З одного боку, він позначений як «...пробудження потенціалу членів суспільства для поліпшення якості їхнього життя» [1], з іншого, – знаходить свій прояв через визначення волонтерства «як одного з видів продуктивної діяльності, як праці, що додає цінність використанню товарів і послуг, чим підвищує істотно свою ринкову вартість» [6]. Вважаємо, однак, що не менш важливим є моральний ефект волонтерства з погляду набуття досвіду свідомого відповідального ставлення до своєї діяльності.

Російські дослідники розглядають волонтерство як форму суспільної благодійної діяльності, що характеризує відсутність твердої регламентації й залучення широкого кола суб'єктів. Типові визначення російських учених містять у собі чотири характеристики: 1) волонтерство як діяльнісна форма добродійності; 2) альтруїстична спрямованість діяльності без матеріальної вигоди, без примусу; 3) суб'єкт волонтерської діяльності мотивований гуманістичними цінностями; 4) об'єкт діяльності – соціальні групи, яким потрібна соціальна

підтримка. Для російського підходу характерно також звуження поля волонтерства до сфери соціальної роботи. Автори часто зводять його визначення до альтруїстичного характеру діяльності, до прояву гуманності й милосердя. Л. Сікорська пише: «Ми розглядаємо волонтерство як форму соціального служіння, здійснюваного з вільного волевиявлення громадян та спрямованого на безкорисливе надання соціальних послуг людям, їхню підтримку, захист, особистісний розвиток» [1]. Багато дослідників розглядають волонтерство як «добровольчу соціальну роботу». Більшість визначень, на наш погляд, характеризуються підкресленням процесуального характеру волонтерської діяльності; виділенням таких функцій, як спрямована соціалізація молоді, збереження й передача культурних цінностей, духовних традицій, а також позначенням ключових мотивів волонтерів, що носять альтруїстичний і разом з тим прагматичний характер.

Результати ж волонтерської праці можуть бути зв'язані в часі з потребами різних соціальних груп «тут і зараз», а можуть бути орієнтовані на майбутнє. Волонтерство здатне зачіпати інтереси окремих людей або бути орієнтованим на територіальну спільність або суспільство в цілому. На наш погляд, сутнісна характеристика волонтерства в цьому контексті: а) соціальна значущість; б) позитивний характер діяльності; в) якісно інший характер відповідальності, зумовлений свідомою добровільністю прийняття на себе зобов'язань.

Отже, можна наступним чином узагальнити істотні ознаки волонтерства: 1) включеність волонтерства в більш широкий контекст соціальних, економічних, політичних відносин; 2) наявність його нормативних регуляторів на основі загальнолюдських і гуманістичних цінностей; 3) реалізація волонтерства як форми соціальної взаємодії на основі сполучення його національних і інтернаціональних проявів; 4) наявність процесуального характеру волонтерської діяльності; 5) реалізація волонтерства у вільний від основної роботи час, досягнення практичної користі, наявність організованого характеру праці; 6) наявність у суб'єкта волонтерської діяльності таких атрибутів як відсутність очікувань якої-небудь матеріальної винагороди за результати своєї праці, осмислений і усвідомлений вибір, відповідальне ставлення, задоволення процесом і результатами волонтерської діяльності; 7) наявність соціальних, економічних, політичних, культурних ресурсів волонтерства; 8) наявність загальних цінностей, інтересів, установок як основи формування соціальної ідентичності волонтерства; 9) типовість високого рівня відповідальності, притаманного поведінці учасників волонтерських акцій, що визначається свідомим добровільним ставленням актора.

Розгляд волонтерства як соціального інституту, соціальної спільності, діяльності може бути здійснений на основі сполучення зазначених вище основних принципів і ознак. Застосовуючи інституціональний підхід до визначення волонтерства, ми розглядаємо його як інститут громадянського суспільства, що базується на принципах цілісності, органічної солідарності, сполученні об'єктивного й суб'єктивного й включає у свою структуру: волонтерські спільності різних організаційних форм; волонтерські практики як соціальну взаємодію їх національних і інтернаціональних проявів; соціальні, економічні, політичні й культурні ресурси; легітимні норми й правила волонтерської діяльності на основі загальнолюдських і гуманістичних цінностей; традиції й зразки поведінки добровольців. Метою інституту волонтерства є сприяння ефективної реалізації соціальної політики, спрямованої на різні соціальні групи суспільства, його збалансований соціальний і економічний розвиток, а також зміцнення солідарності усередині добровольчого руху, а також формування власної ідентичності, суспільне визнання їхньої праці, що приносить конкретну практичну користь об'єктам добровольчої діяльності.

На нашу думку особливістю волонтерства як соціального інститута є, по-перше, порівняно вищий рівень відповідальності задіяних в ньому в ньому акторів, по-друге, інституціональна відповідальність формується і легітимується якісно іншим способом порівняно з іншими суспільними інститутами: якщо зазвичай норми і приписи щодо відповідальності є похідною консенсусу погоджених у ході комунікації інтересів суб'єктів,

що взаємодіють, й підкріплюються потенціальною загрозою можливих санкцій, то у випадку інституту волонтерства ґенеза і подальше функціонування відповідальності здійснюються за рахунок добровільного, самочинного прийняття певних вимог.

З 2011 р. Україна має спеціальний закон, який регулює діяльність волонтерів. Так, в Законі України «Про волонтерську діяльність» міститься наступне визначення: волонтерська діяльність – добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги.

Зараз волонтерство в Україні – потужний суспільний рух, спроможний прийняти на себе частину повноважень державних соціальних установ на добровільних засадах. В основу волонтерства покладена здатність однієї людини безкорисливо, у більшості випадків анонімно, виконувати роботу на благо інших. Тобто, частину часу, енергії, знань, досвіду волонтер витрачає на виконання діяльності, яка приносить користь іншим людям чи суспільству в цілому.

В Законі України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» визначено, що волонтерський рух – добровільна, доброчинна, неприбуткова та вмотивована діяльність, яка має соціально корисний характер.

Світовий досвід розглядає волонтерство як форму соціальної самоорганізації, яка здатна подолати ефект уникнення людей від громадських проблем, сформувати модель колективної участі, відтворення людських цінностей. Можливий він тільки у вільному, незалежному демократичному суспільстві. Служіння суспільству виховує громадянські почуття, формує соціальну відповідальність, а волонтерський рух, зокрема, є оптимальною умовою прояву альтруїзму, гуманності, є засобом самореалізації та самовдосконалення людини будь-якого віку.

Волонтери не отримують матеріального доходу у вигляді заробітної плати, проте вони мають дещо інше – розвиток власних здібностей, моральне задоволення, відчуття власної необхідності тим, хто потребує допомоги, відчуття, що вони приносять користь, отримують нові знання.

Оскільки більшість волонтерських угрупувань виникає стихійно та бере участь у одноразових акціях, організатори волонтерського руху розробляють заходи щодо залучення волонтерів та здійснюють заходи щодо організації їх діяльності та підтримки розвитку волонтерського руху. Головну роль у зміцнені позиції добровольців та формування позитивного ставлення громадськості до їх діяльності відіграє впровадження системи навчання волонтерів.

Традиційно волонтерська діяльність в Україні здійснюється за такими напрямами:

– надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;

– здійснення догляду за хворими, інвалідами, одинокими, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;

– надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям;

– надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;

– проведення заходів, пов’язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам’яток історії та культури, місць поховання;

– сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов’язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів;

– надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;

– надання волонтерської допомоги за іншими напрямами, не забороненими законодавством.

Волонтерська діяльність в Україні є суспільним явищем та важливою складовою діяльності недержавних організацій, яка впевнено може стати запорукою виходу нашої країни з кризи. Один зукраїнських волонтерів Ю. Бірюков, більш відомий як Фенікс, навіть став радником Президента України П. Порошенка. За даними досліджень Центру Разумкова у вересні 2014 р. (опитано 2012 респондентів старших за 18 років) рівень авторитету та довіри до українських волонтерів серед населення України досить високий. На питання «Чи підтримуєте ви включення до партійних списків волонтерів, громадських активістів?» 68,3% опитаних відповіли «Так» [7].

В Україні волонтерство активно проходить стадію інституціалізації, що сприяє створенню мережної (організаційної, комунікаційної) структури на формальному й неформальному рівнях. Останнім часом епіцентром волонтерського руху в Україні стали події у східному регіоні та їх соціальні наслідки, що поміж іншим стали каталізатором зростання самосвідомості нації і водночас – відповідальної поведінки саме добровольців, що, образно кажучи, підставили державі у скрутний час своє плече. Сучасні волонтери – це громадські активісти, більшість з яких свою громадянську позицію виявляли в подіях восени 2013 – взимку 2014 р. Лідери волонтерського руху – це люди різного віку, статі, роду занять, достатку, освіти, соціального та професійного досвіду. Однак об'єднує їх активна громадянська позиція, патріотизм, високий рівень соціальної відповідальності та неможливість стояти осторонь подій, що відбуваються зараз в Україні.

Отже, волонтерство – це пряма реалізація прав та інтересів особистості, прагнення до самореалізації і зростання соціальної активності. Волонтерство є важливою ланкою в системі інститутів, існування яких необхідне для розвитку громадянського суспільства з посиленням згуртованості громадян України на основі загальнолюдських цінностей та національних традицій, а також для побудови проголошеної Конституцією соціальної і правової держави. Наслідком розгортання волонтерського руху є, окрім досягнення безпосередніх цілей діяльності, формування соціальної відповідальності у свідомих громадян перед тими, хто перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги. Цей рух сприяє залученню небайдужої громадськості до участі у благодійній діяльності.

Волонтери важливі для кожного суспільства, тому що вони працюють без користі для себе, демонструючи цим суспільству, що є ще в житті речі більш цінні ніж отримання матеріальної нагороди. Охорона навколишнього середовища, культура, розвиток і позитивний імідж країни є основними напрямами роботи волонтерів. Саме це допомагає суспільству сподіватися на вихід з кризи, зокрема – зі стану аномії, а волонтеру – отримати задоволення і безцінний життєвий досвід, набути професійних знань та навичок.

1. Beigbeder Y. The Role and Status of International Hummanitarian Volunteers and Organisations: The Right and Duty to Humanitarian Assistance / Y. Beigbeder. – Dordrecht ; Boston ; London : Martinus Nijhoff, 1991.

2. Лисовская Т. А. Концепт volunteering в сознании американцев / Т. А. Лисовская // Вестник ВГГУ. – 2010. – Т. 4. – № 2. – С. 45–47.

3. Певная М. В. Волонтерство как социологическая проблема / М. В. Певная // Социс. – 2013. – № 2. – С. 110–119.

4. Стеббинс Р. А. Свободное время: к оптимальному стилю досуга / Р. А. Стеббинс // Социологические исследования. – 2000. – № 7. – С. 64.

5. Salamon M. Measuring the economic value of volunteer work globally: concept, Estimates, and a roadmap to the future / M. Salamon, S. Sokolowski, M. Haddock // Annals of Public and Cooperative Economics 2011. – Vol 82. – № 3.

6. Wilson J. Toward an integrated theory of volunteer work / J. Wilson, M. Musick // Amerikan Sociological Review. – 1997. – Vol. 62.

7. Україна 2014-2015: долаючи виклики (аналітичні оцінки) // Центр Разумкова [Електроний ресурс]. – Режим доступу: www.razumkov.org.ua/upload/Pidsumky_2014_2015_A4_fnl.pdf

Olha Bezrukova

PARTICULAR QUALITIES OF DEPLOYMENT OF VOLUNTEER MOVEMENT IN UKRAINE AS A NECESSARY CONDITION FOR THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY AND EXPRESSION OF CITIZENS SOCIAL RESPONSIBILITY

Volunteering is an important part of development of sustainable civil society. With the increasing cohesion of citizens of Ukraine, based on values, that common to all mankind and on national traditions, volunteer movement is in active stage of formation now. In addition to achieving direct goals of particular activity, the result of deployment of this process is the formation of social responsibility of conscientious citizens to those, who are in crisis and requires assistance. Volunteerism encourages the partial public to participate in charitable activities.

***Keywords**: volunteering, volunteerism, civil society, social responsibility*

Дарія Руда,
аспірантка кафедри соціології та економіки,
Криворізький національний університет

СОЦІАЛЬНО АНГАЖОВАНЕ ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО «ЖЛОБ-АРТ»: СОЦІОЛОГІЧНА РОЗВІДКА

Стаття присвячена дослідженню феномена соціально ангажованого мистецтва «Жлоб-арт». Проаналізовано його особливості як тренду сучасного мистецтва України. Розглянуто аспект зростання рівня довіри до сучасних українських культурних та громадських діячів з боку суспільства як індикатора посилення впливу соціального мистецтва на суспільні перетворення.

***Ключові слова:** соціально ангажоване мистецтво, «Жлоб-арт», громадська думка, суспільні трансформації.*

Для періодів суспільних трансформацій, революційних перетворень властиве підвищення активності, зокрема творчої, людей, які стають безпосередніми ініціаторами або ж співучасниками суспільних змін. Українське суспільство, як відомо, переживає черговий складний період свого розвитку. Ми маємо можливість спостерігати соціальні явища, які, безумовно, увійдуть в новітню історію України як її зламний етап. Тому зараз закономірним є сплеск соціально ангажованої творчості митців: художників, письменників, фотографів, які фіксують через візуалізацію соціальну реальність, пропускаючи її крізь призму власних переживань і особистісного досвіду, тим самим даючи емпіричний матеріал для наукового аналізу в межах візуальної соціології. Творчі особистості відчувають себе відповідальними за сучасні їм суспільні події та прагнуть причетності до соціальних змін. Модерне українське соціально ангажоване мистецтво можна охарактеризувати як критичне, автори якого усвідомлюють себе творцями новітньої культурної історії свого народу.

Соціально ангажоване, або соціальне мистецтво, як правило, концентрує побачені, осмислені, обдумані та у певний спосіб інтерпретовані соціальні явища, тренди і, що найважливіше, воно вагомо впливає на суспільну думку, а, отже, і на розвиток суспільства загалом. Це підтверджується, зокрема, твердженням італійського філософа, естетика та громадського діяча ХХ ст. Антоніо Банфі, який у своїй роботі «Філософія мистецтва» наголошує на тому, що «громадський початок створює мистецтво: мистецтво творить соціальне тому, що воно зароджується у самому суспільстві... Мистецтво – це світ, включений у суспільство» [1, с. 321].

Людський досвід показує, що висловлювання митців: музикантів, художників, письменників, з приводу певних соціальних подій є більш вагомими для членів українського

суспільства та міжнародних інституцій, ніж офіційні заяви посадових осіб. Наприклад, заява Юрія Андруховича про підтримку подій на Майдані поширювалася у фейсбуці і обговорювалася більш активно, ніж десятки заяв високопосадовців чи так званих «лідерів» опозиційних політичних сил. Небагато політиків, чи тим більше урядовців, мають стільки підписників у соціальних мережах, як, наприклад, художники Олекса Манн, Іван Семесюк, Андрій Єрмоленко. А соціально ангажовані висловлювання Ореста Лютого та Скрябіна збирають сотні тисяч переглядів на Youtube.

А головне, митці мають значно більше довіри від громадянського суспільства, ніж державні інституції різного ґатунку. Щоб упевнитися у цьому, достатньо переглянути рівень недовіри до різних державних та соціальних інституцій, який демонструє моніторинг громадської думки «Євромайдан: передумови масового протесту» Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва [2, с. 4]. З огляду на те, що недовіра українського суспільства до зазначених інституцій майже на 45–50% переважає рівень довіри до них, можна вважати наше припущення про високий рівень довіри до митців цілком ймовірним. Це говорить про значний формуючий вплив соціально ангажованого мистецтва на суспільство. Тому соціально ангажоване мистецтво є дуже цікавим і цінними емпіричним матеріалом для соціологічного аналізу.

Мета статті полягає у тому, щоб у загальних рисах окреслити зміст соціальної ангажованості, виявити соціальну зумовленість такого напряму сучасного образотворчого мистецтва як жлоб-арт і з'ясувати основні напрями його впливу на суспільство. Тобто проаналізувати характер соціальних взаємозв'язків у дихотомії: мистецтво – соціум і соціум – мистецтво.

Жлоб-арт є суто соціально детермінованим феноменом, адже головною метою картин, виконаних у цьому стилі, є відображення типових візуальних образів і ментальних характеристик представників агресивної робочо-кримінальної субкультури, поширеної переважно на теренах пострадянських країн. Найбільше поширення останніми роками жлоб-арт як напрям мистецтва отримав в Україні. До представників цього напряму мистецтва можна віднести таких сучасних українських митців-жлобістів як Іван Семесюк, Сергій Коляда, Андрій Єрмоленко, Олекса Манн, Антін Мухарський та ін., менш популярним є у Росії: Василь Шульженко, Вася Ложкін, Олег Кулік та Польщі – Анджей Млечко, Гжегож Шумовскі та ін.

Жлоб-арт є актуальним соціальним мистецтвом, спрямованим на висміювання комплексу соціальних вад, які узагальнено називають «жлобством». Жлобство – певний вид ментальності, світогляду, світовідчуття [2, с. 159]. Образи творів жлоб-арту – типові «жлоби». Жлоб – сукупний образ людини, який містить у собі такі риси: міщанство, яке виявляється у імітації високого статусу в суспільстві і найчастіше виявляється у придбанні статусних атрибутів, таких як автівки класу «люкс», коштовностей, побутової техніки з метою демонстрації оточуючим своїх фінансових і статусних можливостей («понти»); жадібність; іманентно притаманні невігластво та несмак; неповага до інших у гіпертрофованій формі і водночас сервільність до «авторитетів»: люмпенізованих правлячих еліт чи криміналітету; обжерливість, егоїзм. Кредо жлоба – відверте хамство, пиха та «решалово». При цьому, жлобами можуть бути особи як чоловічої так і жіночої статі («жлобиха»), а також їхні діти («жлобенята»), які вже набули певних рис дорослого жлоба. Типовий жлоб/жлобиха надає перевагу спортивному вбранню та контрафактним брендам, придбаним на місцевому ринку (у цьому випадку бренд виступає як певний візуальний маркер приналежності до вищого класу суспільства), полюбляє слухати шансон, реп або дешеву попсу. Мова насичена інвективами та виразами, запозиченими із тюремного лексикону, на кшталт «браток/братуха», «пацанчік», «тьолочка», «бабосікі/лаве», «мутка» й інші, що у спільноті жлобів вважається ознакою авторитетності (залишкові явища 90х рр.).

«Жлобство – суть нашої пострадянської дійсності і гумус для моїх робіт. Свою творчість я називаю арт-терапією, й усе жлобство, яке на мене тисне, сублімую у творчість», – зазначає художник-жлобіст, фотограф Стас Волязловський [2, с. 69].

Жлоб-арт репрезентує найяскравіші риси тюремної та «сільської» естетики, «шароварщини». Головними героями виступають представники жлобства від найнижчих («пацанчікі на районє», «гопнікі» та інші люмпенізовані прошарки спільноти, «мусора») до найвищих верств суспільства (депутати, олігархи, ідоли шоу-бізнесу) в антуражі продуктів масової культури споживання: контрафактні бренди, дешеві забігайлівки.

Останнім часом можна спостерігати підвищену цікавість українців до творів жлоб-арту. Показниками зростання популярності та затребуваності цього напряму є: велика кількість відвідувачів специфічних виставок художників-жлобістів та концертів Ореста Лютого, перегляди у Youtube роликів жлоб-мистецтва, інтерес читачів до відповідної літератури (твори Івана Семесюка, Антіна Мухарського, п'єси Леся Подерв'янського), їх висока оціночна вартість.

За словами Хосе Ортега-і-Гассет, твір мистецтва «хороший» і подобається глядачеві у тому випадку, якщо авторові вдалося створити ілюзію життєвості, достовірності образів героїв [3, с. 233]. Беручи до уваги сплеск цікавості до жлоб-арту, який за часів Євромайдану вийшов на пік своєї популярності, можна припустити, що як різновид соціального мистецтва спротиву через іронізоване викриття вад правлячої еліти, він став репрезентацією соціокультурних реалій трансформаційного періоду українського суспільства та часів революції Гідності. Вочевидь, жлоб-арт певною мірою сприяв підвищенню згуртованості та мотивації учасників протесту, зменшуючи психологічну напругу через комічні плакати із зображеннями представників олігархічних владних структур. Отже, прогрес напряму жлоб-арту можна розглядати як один із індикаторів активізації творчої рефлексії українських митців на поширення та укорінення жлобської психології у суспільстві через іронічне мистецтво у сфері живопису, музики, художньої творчості.

Митці, як окрема соціальна спільнота, зокрема художники, часто дуже активно включаються у процес осмислення актуальних явищ сьогодення і відображають оточуючий світ, характерні його риси у картинах. Прикладом можуть слугувати серії картин, присвячених осмисленню і представленню останніх революційних подій на майдані Незалежності Олексієм Жировим (Олекса Манн) – «Викликаю Бога Революції», Іваном Семесюком «Київ, вставай!», «Угода або смерть!», «Овощ созрел» та ін. Окремим значущим явищем стало виникнення реакційних проектів Мистецька сотня, «Митець-борець» – художників, поетів, театралів, музикантів, архітекторів, які об'єднали свої зусилля для творчого вияву власного бачення подій Євромайдану та підняття загального духу спротиву майданівців, натхнення й мотивації пасивних до революційних дій українців.

Митці тонко відчувають соціальні перетворення з огляду на специфіку їх діяльності та особливості сприйняття світу як джерела натхнення в творчості. Водночас мистецьке бачення соціальних реалій недостатньо досліджується соціологами, а тому потребує більш пильного аналізу у площині соціології мистецтва і культури.

Переконані, що глибоке дослідження феномена соціально ангажованого мистецтва в українських реаліях сприятиме розумінню інтелектуально-творчих рефлексій таких елітних соціальних груп як митці, художники, літератори та інші, які своєю творчістю суттєво впливають на формування громадської думки і суспільної свідомості.

1. Банфи А. Философия искусства / А. Банфи [пер.с итал. Г.П. Смирнова]. – М. : Искусство, 1989. – 384 с.

2. Золкіна М. Євромайдан: передумови масового протесту [Електронний ресурс] / М Золкіна / Громадська думка. – 2014 – № 1. – С. 4. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1392649538_2889.pdf

3. Мухарський А. ЖЛОБОЛОГІЯ: Мистецько-культурологічний проект / А. Мухарський. – К. : НАШ ФОРМАТ, 2013. – 384 с.

4. Гальцева Р. Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе / Р. Гальцева . – М. : Политиздат, 1991. – 366 с.

Dariya Ruda

SOCIAL ENGAGED ART «ZJLOB-ART»: SOCIOLOGICAL EXPLORATION

The article investigates the phenomenon of socially engaged art «Zjlob art». The analysis of its features like the trend of contemporary art in Ukraine. The aspects of the growth of confidence in the modern Ukrainian cultural and public figures of the society as an indicator of the growing influence of social art in social transformation.

***Keywords**: social engaged art, «Zjlob art», public opinion, social transformation*

Яна Білоусова,
аспірантка кафедри соціології,
ДВНЗ «Криворізький педагогічний інститут»

СОЦІАЛЬНІ ПРОТЕСТИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ВИЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Національна ідентифікація громадян – це основа формування монолітної, цілісної держави з відповідною національною ідеєю та стратегією. У статті проведений всебічний аналіз взаємного зв'язку між критичним наростанням соціальної напруги у суспільстві та бажанням студентської молоді відстояти свою національну ідентичність. Виявлено позитивну динаміку у питанні самоідентифікації молоді з українською нацією. Детально проаналізовані поняття «ідентичність», «національність», «нація».

***Ключові слова:** нація, національна ідентичність, студентська молодь*

Українська держава пройшла довгий шлях до незалежності, проте зміни національних орієнтацій та ідентифікацій у свідомості суспільства не є сталою одномоментною дією. Найбільш гнучкою та пластичною по відношенню до сприйняття та впровадження всього нового залишається така соціальна категорія, як молодь, зокрема студентство. Тим паче, що українське студентство є майже ровесниками Української держави.

Процес формування етнічної приналежності, національної ідентичності та патріотичної мотивації молоді є більш органічним та протікає за більш сприятливих умов, ніж у радянську добу. Сучасне студентство – це покоління молодих людей, які не просто ідентифікують себе з українським етносом, у їх свідомості вже майже сформувалося поняття української нації, права і свободи якої вони готові захищати. Численні соціальні протести і власне події «Революції Гідності», які відбувалися у листопаді 2013 р. – лютому 2014 р. та подальше бажання молодих людей відстоювати незалежність своєї держави є тому підтвердженням. Саме у такому форматі набуває особливої актуальності проблема соціальних протестів студентської молоді основною метою яких є захист національної ідентичності.

Тим паче, що без ідентичностей та ідентифікацій суспільне життя неможливе, вчений А. Ручка зазначає що без уявлення чи знання про те, хто ми є такі, а також, хто такі є інші, людський світ стає безглуздим, невпорядкованим [4, с. 212].

Аналізуючи дослідження зарубіжних вчених, особливої уваги, на наш погляд, заслуговують праці: Х. Арендта, П. Бергера, У. Бімена, М. Вейнера, Е. Вілсона, Е. Гелнер, М. Гроха, М. Догана, Л. Дріджер, Е. Еріксона, А. Етціоні, Р. Інглегарта, Т. Кузьо, Х. Лінц, І. Прізл, Е. Смітта, Д. Сороса, Х. Ортега-і-Гассет, А. Степана, В. Хесле, Е. Хобсбаума, Р. Шпорлюка.

Серед вітчизняних учених, які займаються концептуалізацією поняття національна, громадянська, етнічна та регіональна ідентичність у тому числі молоді можна виділити публікації: О. Васильченко, К. Іващенко, О. Бичко, С. Оксамитної, І. Вільчинська, К. Терещенко, Н. Костенко, О. Куценко, С. Макеєва, О. Мусієздова, І.Кононова, Н.Черниш, Н. Побєди, А. Ручки, Л. Сокурянської, В. Степаненко, В. Тарасенко, О. Філіппової, Н. Черниша, С. Шостака, М. Шульги, Л. Нагорна, Г. Палія, М. Пірен, В. Арбєніної та ін.

Не зважаючи на розробку певних аспектів теорії етносу, етнічності, нації та ідентичності, проблеми етнічної та національної ідентичності сучасної української студентської молоді так і не дістали всебічного і ґрунтовного теоретичного осмислення.

У сучасних гуманітарних і соціально-політичних науках існують серйозні відмінності у визначенні понять: «етнос», «народ», «нація» (за висловом Г. Касьянова, «хаос дефініцій»). Визначення поняття національної ідентичності залежить від розуміння і тлумачення поняття «нація», яке теж формувалося історично. Поняття: «нація», «національна ідентичність», «національна свідомість», їх походження й особливості вживання відображають, на думку Ю. Габермаса, історію виникнення національної держави [6].

На сьогоднішній день тлумачити термін «нація» лише приналежністю до певної соціальної спільноти за критеріями спільності було б не логічно. Що ж стосується формування української нації то цей процес був досить складним і неоднозначним. На нашу думку варто згадати, саме Радянський етапу у історії становлення української нації.

Радянський союз являв собою синтез залежної, мультидержавної та ідеологічно сконструйованої нації. Тобто СРСР варто розглядати як штучне багатокомпонентне утворення, що не має природніх компонентів, властивих кожній окремій нації, механізмів для еволюційного шляху розвитку. Структура, яка була заснована на поліетнічності та містила у собі велику кількість націй, які прагнули розвиватися, була приречена на руйнування. Окрім того, постійний тиск чинила пропагандистська машина, яка і не давала можливості націям втілювати етнічні та національні переконання і формувати сою власну національну ідею.

Аналізуючи та класифікуючи теорії націй можливим є виділення ряду національних ознак українського етносу: високий рівень розвитку культури, економічну стабільність, єдину систему освіти, єдину мову які породжують культурну уніфікацію та соціальну єдність. Крім того у період політичної кризи 1989 – 1991 рр. українська нація набуває нових ознак, які варто аналізувати спираючись на теорію конструктивізму, відбулося утворення певного соціального конструкту, що прагнув до суверенізації та мав спільну волю та бажання співпрацювати у межах нового політичного утворення. Націоналістичні прагнення цього соціального конструкту знайшли свою реалізацію в новій суверенній Українській державі.

Отже, процес побудови української національної держави проходив через процес формування української нації, яка є ключовою компонентою української національної ідеї, що сформувалася у вигляді трикомпонентної послідовності: етнос нація держава [7, с.41].

У контексті наукових теорій та аналітико-політологічних інтерпретацій термін «українська нація» містить у собі декілька конструкцій – етнонація і політична нація. Тобто Українська держава являє собою утворення багатоетнічної та політично консолідованої нації-держави [2, с.235]. А отже нація виступає основним елементом, що утворю державу, а також є джерелом державної влади, носієм суверенітету держави [7, с.91].

Поняття національної ідентичності належить до розряду соціально-політичних, які орієнтовані на вироблення еталонів етносоціальної, політичної поведінки. Під ідентичністю розуміється відтворення, сприйняття (розуміння) самого себе як складної, особливої істоти з певними соціальними, культурними, етнічними маркерами [2, с.155].

Національна ідентичність спирається на культурні й громадянсько-політичні традиції, інтереси, перспективи політичного розвитку, спільні політичні інститути, права та обов'язки, економічний і соціальний простір, спільність громадянства. Цілісність національної ідентичності сприяє збереженню консенсусу з фундаментальних питань розвитку держави.

Національна ідентичність це не вроджена риса народу, а результат суспільного виховання. У поєднанні з етнічною ідентичністю вона може перетворитися на рушійну силу суспільно-політичних перетворень.

Аналізуючи праці В. Арбєніної, національна ідентичність – це такий результат ідентифікаційних практик, який пов'язує індивіда зі своєю державою не тільки фактом приналежності до громадян даної держави, але й відчуттям приналежності до єдиної соціальної спільноти, яку у відповідності із сучасним політичним дискурсом визначають як націю [1, с.284]. Варто зазначити, що національна ідентичність передбачає формування нових ціннісних орієнтацій, особливої ваги у свідомості громадянина набувають атрибути державності: її символіка (Конституція, прапор, гімн, визначні історичні дати, видатні особи, що шануються як «національні герої» тощо), а спільна з іншими співгромадянами «територія життя» сприймається як Батьківщина [9, с.63].

Український вчений Георгій Касьянов зауважує, що існує також духовний зв'язок між членами етнічної спільноти, зв'язок, що має для неї велике емотивне значення[14].

Визначаючи рівень національної ідентичності української молоді вважаємо за необхідне використати дані соціологічного опитування «Молодь України-2015» [5, с.8].

Цільовою аудиторією опитування центру «ГФК Юкрейн» була молодь віком від 14 до 35 років, громадяни України. Метою дослідження був аналіз молодіжної залученості до суспільного життя, національної та патріотичної ідентичності молоді. З даних дослідження можна зробити висновок про домінування серед молодого покоління приналежності до української нації (91%), лише незначна частина ідентифікувала себе як росіяни (6%), також 1% респондентів зазначили, що мають іншу національність. Важливим критерієм для об'єктивної оцінки національної ідентичності молодої людини є почуття любові та гордості за свою державу та своє громадянство. Використовуючи дані соціологічного дослідження більшість опитаних респондентів (81%) дали позитивну відповідь, на питання чи пишаєтесь ви тим, що ви є громадянами України. Негативну відповідь дали лише 8% респондентів, а близько 11% не змогли відповісти. Наступним критерієм для оцінки об'єктивної ідентифікації молоді є бажання захистити свою країну у випадку крайньої військової загрози і посягань на суверенні права. Серед респондентів чоловічої статі більшість дали позитивну відповідь на дане питання. А отже не зважаючи на складнощі формування

Цікавою є сама динаміка ідентифікації молоді та студентства з українською нацією у різні роки [9, с.112; 5, с.8].

Таблиця 1

Порівняльна таблиця «Динаміка самоідентифікації за етнічною та національною приналежністю молоді України за період незалежності», %

Хвилі дослідження	Віднесли себе до…		
	українців	росіян	іншої національності
2001	59.9	16.5	3.8
2006	79.9	11.8	2.5
2009	84.5	8.7	2.4
2015	91	6	1

Таким чином спостерігається динаміка до збільшення кількості української молоді, яка ідентифікує себе з українською нацією. Як можна прослідкувати, за неповних 15 років відбулось суттєве зростання чисельності тих представників молоді, які відносять себе до українців і зменшення майже вдвічі тих, хто самоідентифікується як росіянин, і ще більше

[14] Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – С.89.

зменшення тих, хто відніс себе до представників інших національностей. Така динаміка має позитивний вплив на формування національної ідеї та свідомості, а також легітимізацію українського етносу у світі.

Українська молодь та суспільство готові захищати національний суверенітет навіть зі зброєю у руках. Події 2013 – 2014 років, що відбулися на «Майдані Незалежності» є тому підтвердженням. Чи вважати події «Майдану» 2013 р. революцією питання досить неоднозначне. Проте спочатку студентський, а пізніше загальнонаціональний протест 24 листопада 2013 р. протестувальниками був оголошений, як революція. Яка у подальшому була названа «Революцією Гідності». Це була загальнонаціональна спроба людей, які у своїй більшості співвідносять себе із середнім класом, відстояти свої національні права, змістивши провладну партію. А за твердженням відомих вчених та дослідників, зокрема У. Томаса та К. Кондратьєва, коли люди визначають ситуації як дійсні, то вони насправді є дійсними за своїми наслідками. Люди за допомогою свого перетворюючого мислення створюють нову, іншу реальну, а не об'єктивну, реальність. К. Кондратьєв називає цю реальність «справжньою» [8].

Якщо народ України визначає події 21 листопада 2013 року, як революцію то це і є революція за своїми наслідками. Ці події були революцією у мисленні і свідомості громадян, які активно чи пасивно приймали в них участь. Відбулася певна ідентифікація суспільства з українською нацією. З'явився тісний зв'язок однодумців, які не просто пропагували свою проукраїнську позицію, а дійсно відчули себе українцями. Для протестувальників і для більшості суспільства атрибути державності (герб, гімн, Конституція, прапор) набули нового значення. Змінилися ціннісні орієнтації [8].

Таблиця 2

Динаміка зміни ціннісних пріоритетів населення України за період 2012 – 2014рр.
(середньозважені бали за п'ятибальною шкалою)

Цінності	роки	
	2012	2014
Державна незалежність України	3.91	4.29
Демократичний розвиток країни	3.82	4.10
Можливість висвітлювати власну думку з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу.	3.76	4.02
Національно-культурне відродження.	3.75	3.92
Можливість критики і демократичного контролю владних структур.	3.52	3.83
Участь у діяльності політичних партій і громадських організацій.	2.78	2.94

Дане дослідження проводилися, ще за низкою соціально значимих цінностей, проте лише цінності національного та етнічного спрямування суттєво змінили свої значення за період з 2012 – 2014 рр. Значно зросли індекси, що пов'язані з державною незалежністю, можливістю вільно висвітлювати власну думку з різних політичних питань, демократичного розвитку, можливістю контролю і критики владних структур, участі у діяльності громадських організацій, а також національно-культурного відродження. Загальний індекс цього ціннісного комплексу у 2012 р. становив 23%, а у 2014 р. піднявся до позначки у 36%. Тобто для 36% респондентів проблеми громадянських, національних, патріотичних дефініцій стали вкрай важливими.

«Революція на майдані» стала поштовхом до низки протестних акцій по всій країні і дала змогу Українській державі перейти на новий етап національного розвитку.

Отже, проблематика національної ідентифікації, традиційно розуміється як частина процесу соціалізації, знайшла своє відображення в роботах як вітчизняних так і зарубіжних

соціологів, які прагнуть категорізувати та систематизувати поняття національної ідентифікації. Проте єдиного розуміння терміну так і не досягнуто. Тим не менш інтерес до проблематики не згасає, а навпаки має тенденцію до збільшення. Національна ідентичність розглядається нами, як визнання народом самого себе, знання і повага історії, національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів та потреб. А отже нація виступає основним елементом, що утворює державу, а також є джерелом державної влади, носієм суверенітету держави. Серед безлічі теорій нації було визначено, що «українська нація» містить у собі декілька конструкцій – етнонація і політична нація. А Українська держава являє собою утворення багатоетнічної та політично консолідованої нації-держави. Ці дані підтверджуються емпіричними соціологічними дослідженнями в яких зазначається високий рівень національної самосвідомості, ідентифікації, патріотизму. Реальним втіленням волі української молоді до захисту своїх громадянських та національних прав стали події «Революції Гідності» 2013 – 2014 рр. Проте після закінчення протестів на Майдані не закінчилася боротьба, вона і досі триває на Сході країни. Отже національна ідентичність це не вроджена риса народу, а результат суспільних, загальнонаціональних перетворень, які ведуть до збереження коду нації.

1. Арбєніна В. Л. Етносоціологія : Навчальний посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 316 с.
2. Етнічність : енциклопедичний довідник / В. Б. Євтух ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – К. : Фенікс, 2012. – 396 с. – Електронний режим доступу: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/731/3/evtuh-enc-slov.pdf
3. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
4. Культура – суспільство – особистість / [А. О.Ручка, Н. В. Костенко, О.Г. Злобіна та ін.] ; за ред. Л.Скокової. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 396 с.
5. «Молодь України-2015» Дослідження було проведено ГФК ЮКРЕЙН у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України, Інна Волосевич, Сергій Герасимчук, Тетяна Костюченко. – Електронний режим доступу: http://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/Molod_Ukraine_2015_UA.pdf
6. Пилипенко В.Є. Українська соціологія сьогодні: дослідження основних сфер життєдіяльності суспільства. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 326 с.
7. Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку : матеріали XIV науково- практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2014. – 332 с. – Електронний режим доступу: http://nam.kiev.ua/files/publications/Збірка.2014.pdf
8. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін Випуск 1(15), Том 1 К. – 2014. – Електронний режим доступу: http://www.i-soc.com.ua/files/m/monitoring_2014.pdf
9. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В. Л. Арбєніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.
10. Фреїк Н. Соціальна ентропія і громадське суспільство / Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку : матеріали XIV науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2014. – 332 с.

Yana Bilousova

SOCIAL PROTESTS OF THE STUDENT YOUTH AS A PHENOMENON OF NATIONAL IDENTITY

National identification of citizens is the basis for the formation of monolithic, coherent state with the corresponding national idea and strategy. The article conducts a comprehensive analysis of the mutual relationship between the critical growth of social tension in society and the desire of the student youth to defend their national identity. Revealed a positive trend in the issue of youth self-identification with the Ukrainian nation. Analyzed in detail the concept of «identity», «nacionalist» and «nation».

Keywords: *nation, national identity*

Елліна Позднякова-Кирбят'єва,
доктор соціологічних наук, доцент,
Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія (м. Запоріжжя)

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У СТВОРЕННІ УМОВ ДЛЯ УСПІШНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

У статті розкрито роль соціального партнерства у створенні умов для успішної життєдіяльності переселенців. Проаналізовано необхідність консолідації зусиль органів влади, державних закладів і установ, громадських організацій, приватних осіб та інших соціальних партнерів у вирішенні актуальних проблем переселенців. На прикладі Запорізької області висвітлено масштаби вимушеного переселення громадян України внаслідок антитерористичної операції у Донецькій і Луганській областях. Розглянуто соціальну ініціативу вищого навчального закладу – Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії, колектив якої розробив і розпочав реалізацію проекту облаштування бази для комплексної медичної, педагогічної, соціальної та психологічної реабілітації дітей та молоді, які є переселенцями зі східних регіонів України.

Ключові слова: *соціальне партнерство, вимушене переселення, проблеми переселенців, соціальна адаптація переселенців, реабілітація переселенців, місця тимчасового проживання переселенців.*

Однією з головних соціальних проблем сучасної України є масштабне вимушене переміщення її громадян, викликане анексією Криму та подіями у східних областях країни. Вперше з часів проголошення незалежності держава зіткнулася із ситуацією, коли кількість переселенців набагато перевищує функціональні можливості системи соціального захисту населення. Т. Семигіна зі співавторами наголошують, що поява внутрішньо переміщених осіб – виклик для України та її соціальної політики, системи соціальних служб та соціальних працівників, адже чинна в країні система соціальної підтримки не передбачала роботи з такою групою клієнтів, а фахівці не були підготовлені для неї, не володіли належним методологічним інструментарієм для роботи [1, с. 67]. Термінова адаптація системи соціального захисту населення до цих екстремальних умов, ініційована Кабінетом Міністрів України, дозволила зберегти ситуацію під контролем і не допустити зубожіння десятків тисяч громадян, які змушені були залишити свої оселі. Проте подальша допомога цій категорії населення суттєво залежить від консолідації зусиль усього суспільства, від розвитку соціального партнерства, спрямованого на створення умов для успішної життєдіяльності переселенців і на вирішення їх актуальних проблем.

М. Мельник до цих проблем відносить:

- проблеми з житлом (розміщенням);
- проблеми з працевлаштуванням;
- проблеми з медичним обслуговуванням;
- проблеми з наданням освітніх послуг;
- психологічні проблеми;
- недостатній соціальний захист [2, с. 246].

К. Лай і Б. Толіашвілі зазначають, що переміщення порушує соціальну екологію людини, зумовлює депривацію, соціальне виключення, посилює ризики насильства та виникнення психологічної «пастки бідності» (пастки утриманства), і тому зумовлює потребу в допомозі з боку соціальних працівників та педагогів [3, с. 95].

Основні соціальні загрози, пов'язані з масштабним вимушеним переселенням, полягають у зростанні навантаження на локальні ринки праці, існуванні проблем з розміщенням переселенців, їх працевлаштуванням, медичним обслуговуванням, доступом до освіти та ін. Політичні загрози зумовлені, передусім, мусуванням окремими політичними діячами та мас-медіа тези щодо поляризації країни, її поділу на схід і захід. Наслідком цього

є випадки негативного ставлення до вимушених переселенців з боку мешканців областей, які їх приймають, а також поширення антиукраїнських настроїв на територіях, що тимчасово не контролюються Україною. До найбільш вагомих психологічних загроз належать постійний стрес і фрустрація, інформаційний дисонанс, формування споживацької позиції. При цьому медико-соціальні ускладнення (епідеміологічні проблеми, зростання захворюваності та смертності тощо) загрожують не тільки вимушеним переселенцям, а й усьому населенню країни.

Д. Кокс і М. Павар на основі аналізу програм, які застосовувалися у роботі з вимушено переміщеними особами та впроваджувалися державними та недержавними організаціями різних країн світу, виділили серед них загальні та специфічні. До загальних програм належать ті, що стосуються: 1) наявних умов (представництво інтересів, гуманітарна допомога, охорона здоров'я, покращення наявних умов життя); 2) попереднього досвіду людей (консультування при травмі, реабілітація, підтримка, соціальні та рекреаційні програми); 3) ситуації в групі (самодопомога, розвиток громад, побудова стосунків у громаді); 4) майбутніх потреб (освіта, розвиток навичок та розбудова громад). До специфічних програм можна віднести ті, що стосуються: 1) сім'ї та окремих її членів (навчальні та психосоціальні програми для дітей, послуги для жінок, послуги для сімей, програми возз'єднання сімей, специфічні програми окремих країн); 2) специфічних потреб (репатріація та реінтеграція, інтеграція, права людини, орієнтація в нормативному полі) [4, с. 314-320].

Вагомим чинником успішного розв'язання вищезазначених проблем переселенців і реалізації програм їх підтримки є соціальне партнерство, консолідація зусиль органів влади, державних закладів і установ, громадських організацій, приватних осіб та інших соціальних партнерів. Т. Ляшенко зазначає, що в умовах сучасної України, за значного загострення суспільно-політичної ситуації соціальне партнерство набуває особливої значущості. Система соціального партнерства, з одного боку, здатна забезпечити соціальну злагоду в масштабах всієї країни, а з іншого, може сприяти досягненню конкретних угод в окремих галузях [5, с. 10].

Важливість соціального партнерства виходить на перший план у регіонах, що прийняли найбільшу кількість внутрішньо переміщених осіб (підконтрольні Україні райони Донецької та Луганської областей, м. Київ, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська області). Зокрема, в Запорізькій області, за даними регіонального штабу з питань соціального забезпечення та тимчасового розміщення сімей та переселенців із зони проведення антитерористичної операції, проживали 67696 вимушених переселенців, з них 9501 чоловік, 20720 жінок, 17079 дітей, 20396 пенсіонерів та інвалідів (станом на 18 квітня 2016 р.). Ці цифри постійно збільшуються, оскільки щодня до Запорізької області прибуває в середньому 20 внутрішньо переміщених осіб [6].

До надання допомоги вимушеним переселенцям долучилась громада Запорізької області: Запорізька обласна державна адміністрація, Запорізька обласна рада, громадські організації, державні заклади і установи, приватні особи та інші соціальні партнери. Так, серед вищих навчальних закладів активну позицію у цій суспільно значущій справі займає колектив Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії, який підтримав ініційований Запорізькою обласною радою проект створення на острові Хортиця рекреаційно-реабілітаційної бази для вимушених переселенців – дітей та молоді з Луганської і Донецької областей.

Хортицька національна академія є базовим закладом у Запорізькому регіоні із створення компетентнісно спрямованого освітньо-реабілітаційного простору, забезпечує безперервність і наступність освіти, комплексної реабілітації (медичної, соціальної, психологічної, педагогічної), соціальної інтеграції та розвитку життєвої компетентності дітей та молоді з обмеженими можливостями здоров'я з першого року життя до здобуття вищої освіти.

Головні завдання закладу: підготовка висококваліфікованих фахівців; забезпечення органічного поєднання освітньої, реабілітаційної, виховної, наукової та інноваційної діяльності в освітньому процесі; забезпечення у процесі навчання та виховання системного медико-психолого-педагогічного супроводу з урахуванням стану здоров'я, особливостей фізичного розвитку студентів.

Структура закладу: факультет реабілітаційної педагогіки та психології; факультет мистецтва та дизайну; факультет садово-паркового господарства; підрозділи, що забезпечують практичну підготовку студентів: обласний центр ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів і загальноосвітня санаторна школа-інтернат I – III ступенів.

Досягнення Хортицької національної академії:

- системне впровадження інноваційних реабілітаційних методик і технологій для дітей та молоді з обмеженими можливостями здоров'я: іпотерапії, каністерапії, проективно-рефлексивної технології навчання, виховної технології проективного життєздійснення, виховної інтерактивної технології «Океан життєвої компетентності», технології планування життєдіяльності дитячих колективів, технології життєвого проектування саморозвитку особистості, технології педагогічного супроводу розвитку життєвої компетентності школярів, технології педагогічного супроводу соціальної і життєвої практики учнів, технології учнівсько-студентського самоврядування, технології реабілітації природою, технології реабілітації мистецтвом, технології загальнофункціональної реабілітації, технології розвитку професійної компетентності педагогів, технології моніторингу освітньо-реабілітаційного процесу, технології організації медико-психолого-педагогічного консиліуму та мета-технології системного управління академією;
- створення та функціонування на базі закладу народного реабілітаційного театру «Інклюзив»;
- щорічне проведення на базі закладу Міжнародного інтеграційного фестивалю життєтворчості «Шлях до успіху»;
- успішна інноваційна діяльність закладу з 1993 р. як експериментального майданчика Міністерства освіти і науки України, як інформаційно-ресурсного центру з проблем комплексної реабілітації, розвитку життєвої компетентності та інклюзивної освіти вихованців і студентів з обмеженими можливостями здоров'я, який протягом 20 років підготував і видав 663 наукові публікації, зокрема, монографію «Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як відкритої інноваційної соціально-освітньої інституції», науково-методичні і практико зорієнтовані посібники «Метод проектів у сучасній школі», «Теорія і практика життєвого проектування саморозвитку особистості», «Життєтворчі пріоритети інноваційного розвитку навчально-реабілітаційного центру», «Організація соціальної та життєвої практики учнів 11-річної школи», «Теорія і практика розвитку соціальної компетентності школярів»;
- визнання науково-педагогічною громадою України Наукової школи педагогіки життєтворчості, що сформувалася в Хортицькій національній академії;
- численні перемоги закладу у престижних освітянських конкурсах і виставках: конкурсі з тематичних номінацій Сьомої Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти – 2016», конкурсі з тематичних номінацій Сьомого міжнародного форуму «Інноватика в сучасній освіті», Міжнародному фестивалі педагогічних інновацій, всеукраїнських конкурсах «Школа майбутнього», «Школа XXI століття», «Директор школи» та ін.

Підтвердженням плідних здобутків експериментальної діяльності закладу є надання йому у 2007 р. статусу інноваційного, в 2010 р. – статусу національного навчально-реабілітаційного центру, а в 2015 р. рішенням Запорізької обласної ради заклад переведено в нову функціональну якість – національну навчально-реабілітаційну академію, в якій талановита молодь з обмеженими можливостями здоров'я зможе здобувати сучасну вищу освіту на першому (бакалаврському), другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому) рівнях.

Упродовж 23-літньої експериментальної діяльності фахівці закладу акумулювали інноваційний досвід комплексної (медичної, психологічної та соціально-педагогічної) реабілітації дітей та молоді з обмеженими можливостями здоров'я, створення рекреаційного середовища, сприятливого для відновлення психосоматичного здоров'я підростаючого покоління. Цей досвід набуває особливої актуальності при роботі з учнями та студентами, які пережили складні життєві ситуації і стали вимушеними переселенцями. В 2015 – 2016 н.р. в закладі навчаються 5 учнів і 2 студенти цієї категорії, які отримують весь необхідний обсяг медико-психолого-педагогічної допомоги. Проте велика кількість звернень, які надходять від батьків дітей та молодих людей, залишаються без задоволення через брак місця для проживання або навіть для їх тимчасового розташування.

Разом із тим, у 2016 р. з'явилась можливість створення рекреаційно-реабілітаційної бази для вимушених переселенців – дітей та молоді з Луганської і Донецької областей. Цей проект, започаткований Запорізькою обласною радою, передбачає облаштування спальних і побутових кімнат, навчальних аудиторій та кабінетів медично-реабілітаційного спрямування у приміщенні колишнього протитуберкульозного санаторію, розташованого на острові Хортиця. Рішенням Запорізької обласної ради це приміщення разом із прилеглою територією в березні 2016 р. було передано на баланс Хортицької національної академії. Її колектив спільно з депутатським корпусом і працівниками виконавчого апарату Запорізької обласної ради прибрали територію, вивезли сміття, висадили нові дерева і облаштували клумби. Фахівці факультету садово-паркового господарства академії розробили проект створення на цій території рекреаційної зони – дендропарку. Проте невирішеною залишається головна проблема – нестачі двох мільйонів гривень для ремонту будинку і матеріально-технічного оснащення рекреаційно-реабілітаційної бази відповідно до її призначення, адже фінансування капітального ремонту у бюджеті академії не передбачено. Як наслідок, можливість поселення і надання освітньо-реабілітаційних послуг для 350 вимушених переселенців шкільного та студентського віку залишається нереалізованою.

Враховуючи виключну актуальність цього проекту і наявність усіх умов, окрім фінансових, для його успішної реалізації (підтримка з боку місцевої влади, наявність кадрового потенціалу, території і приміщення для створення рекреаційно-реабілітаційної бази), адміністрація Хортицької національної академії оголосила про пошук соціальних партнерів, готових долучитися до створення такої бази. У разі налагодження соціального партнерства з цього питання буде втілена перспективна ідея комплексного підходу до надання допомоги вимушеним переселенцям – учням і студентам: вони матимуть не тільки умови для комфортного проживання, а й можливість продовжити навчання, зміцнити здоров'я та отримати професійну медико-психолого-педагогічну допомогу.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що сучасна соціально-економічна ситуація в Україні визначає виключну роль соціального партнерства у створенні умов для успішної життєдіяльності переселенців. Важливість соціального партнерства виходить на перший план у регіонах, що прийняли найбільшу кількість внутрішньо переміщених осіб (підконтрольні Україні райони Донецької та Луганської областей, м. Київ, Запорізька, Дніпропетровська, Харківська області). Система соціального партнерства, по-перше, може сприяти вирішенню проблем, з якими стикаються переселенці (проблем з житлом, працевлаштуванням, медичним обслуговуванням, продовженням освіти та ін.), по-друге, здатна забезпечити соціальну злагоду в масштабах всієї країни, по-третє, дозволяє актуалізувати резерви громади щодо сприяння соціальним ініціативам.

1. Семигіна Т. В. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб / Т. В. Семигіна, Н. Є. Гусак, С. О. Трухан // Український соціум. – 2015. – № 2. – С. 65-72.

2. Мельник М. А. Сучасні проблеми реалізації трудового потенціалу вимушених переселенців // Вісник Донецького національного університету. Серія В : Економіка і право. – 2015. – Вип. 1. – С. 245-248.

3. Lai K. Community-based Programme for War-affected Children: the Case of Georgia / K. Lai, B. Toliashvili // Social Work and Social Policy in Transition. – 2010. – Vol. 1, Issue 2. – P. 92-118.

4. Cox D. The Field of Displacement and Forced Migration: Programs and Strategies / D. Cox, M. Pawar // International Social Work: Issues, Strategies, and Programs. – 2006. – № 4. – P. 291-323.

5. Ляшенко Т. М. Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / Т. М. Ляшенко. – К., 1998. – 22 с.

6. Регіони сьогодні: соціальна сфера від 20.04 до 21.04.2016 р. [Електронний ресурс] : За даними служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади. – Режим доступу : http://www.xn-80ao2a3f.укр.

Ellina Pozdnyakova-Kirbyateva

PART OF SOCIAL PARTNERSHIP FOR ARRANGEMENT OF CONDITIONS FOR SUCCESSFUL VITAL-ACTIVITIES OF DISPLACED PEOPLE

The article deals with the part of social partnership for arrangement of conditions for successful vital-activities of displaced people. There has been analyzed the necessity of concerted actions of power structures, governmental institutions, citizen organizations, private individuals and other social partners for solving problems of the displaced people. On the basis of Zaporizhzhya region there are shown the terms of involuntary resettlement of the citizens of Ukraine because of Anti-terrorist Operation in Donetsk and Luhansk regions. It was studied the social initiative of higher educational establishment «Khortytska national educational and rehabilitation academy». The staff of the center has developed a project plan for organization of the base for medical, pedagogical, social and psychological rehabilitation of internally displaced young children and youth from the east regions of Ukraine. The implementation of the project has begun.

Key words: *social partnership, involuntary resettlement, problems of displaced people, social adaptation of displaced people, rehabilitation of displaced people, temporary residence of displaced people.*

Dorota Czakon-Tralski,
doktor, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie,
Bogdan Pliszka,
doktor, Politechnika Śląska

POCZUCIE BEZPIECZEŃSTWA WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE. MŁODZIEŻ A DOROŚLI. PRZYKŁAD POLSKI

Artykuł zawiera omówienie badań empirycznych przeprowadzonych wśród Polaków, na temat poczucia bezpieczeństwa. Z analizowanych badań wynika, iż w Polsce występuje poczucie zagrożenia atakami terrorystycznymi, pomimo tego, iż takowych do tej pory nie było. Zdecydowana większość badanych jednak liczy się z tym, iż Polska też może być celem ataku. Okazuje się, że młodzież i starsi mają bardzo podobny poziom poczucia bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe*: poczucie bezpieczeństwa, bezpieczeństwo osobiste, terroryzm XXI wieku, młodzież*

Wprowadzenie

Jedną z najbardziej znanych teorii traktujących o potrzebach człowieka, jest ta stworzona przez amerykańskiego psychologa Abrahama Harolda Maslowa. W pracy *Motywacja i osobowość* Autor zwraca uwagę, że pod świadomym pragnieniem człowieka najczęściej kryją się bardziej podstawowe, rzadko uświadamiane cele. Dlatego też, aby poprawnie badać motywacje, nie wolno pomijać motywacji nieświadomych. Ważną cechą pragnień jest to, że rzadko mają jeden motyw [1, s. 49-51]. Charakterystyczny dla zachowania ludzi jest stan ciągłego niezaspokojenia. W miejsce

każdej zaspokojonej potrzeby pojawia się następna, która po zaspokojeniu natychmiast uaktywnia inną. Kolejność pojawiania się pragnień według Maslowa, nie jest jednak przypadkowa, można je ułożyć w pewną hierarchię [1, s.52]. W hierarchii potrzeb Maslowa poczucie bezpieczeństwa należy do potrzeb podstawowych, potrzeb niższego rzędu. Niżej od potrzeby bezpieczeństwa znajdują się jedynie potrzeby fizjologiczne, najbardziej podstawowe i dominujące: *„Osoba, której brak pokarmu, poczucia bezpieczeństwa, miłości i szacunku, będzie zapewne o wiele silniej odczuwała potrzebę pokarmu niż czegokolwiek innego”* [1, s. 63]. Dla człowieka odczuwającego ekstremalny głód inne potrzeby nie istnieją, dlatego wszystkie swoje myśli i działania prowadzą do tego, by zaspokoić potrzebę jedzenia [1, s. 64].

U osoby z niezaspokojonymi potrzebami fizjologicznymi nie mają szans pojawić się wyższe potrzeby, natomiast jeżeli zostaną one dosyć dobrze zaspokojone, kolejnymi, które przejmują dominację stają się potrzeby bezpieczeństwa [1, s. 64]. W sytuacji pokoju i względnie dobrej sytuacji materialnej potrzeba bezpieczeństwa ujawnia się w preferowaniu rzeczy znanych nad nieznanymi, w próbach organizacji świata w jakąś spójną całość na przykład przy pomocy religii, innej filozofii życia, ale także nauki.

Człowiek potrzebuje oparcia, opieki, porządku i stabilności. Wobec tego potrzeby bezpieczeństwa ujawniają się szczególnie wyraźnie w sytuacjach braku tych elementów, czyli w sytuacji chaosu społecznego, gwałtownych zmian, upadku idei i autorytetów [1, s. 66].

Pomimo różnych konfliktów lokalnych, druga połowa XX wieku dla świata zachodniego była czasem względnego spokoju i pokoju. Ten błogi stan został przerwany 11 września 2001r zamachami terrorystycznymi w Stanach Zjednoczonych. Od tego momentu można mówić o nowej erze globalnego terroryzmu. Strach, który pojawił się po tych wydarzeniach został spotęgowany kolejnymi zamachami w Europie w 2004 roku w Madrycie, w 2005 roku w Londynie czy też w ostatnich miesiącach w Paryżu czy Brukseli.

Wiele osób doświadcza wobec tego braku poczucia bezpieczeństwa, pojawia się strach, który nie pozwala w pełni cieszyć się innymi sferami życia. W takiej sytuacji potrzeby wyższego rzędu jak potrzeba przynależności i miłości, potrzeby szacunku albo samorealizacji nie uaktywniają się.

Zamachy terrorystyczne, z którymi obecnie mamy do czynienia najczęściej motywowane są religią. Konkretnie zaś, islamem. Zanim jednak do tego doszło, terroryści inspirowali się różnymi ideologiami: niemarksistowskim socjalizmem, nacjonalizmem, marksizmem, socjalizmem panarabskim.

W przedrewolucyjnej Rosji pierwszą organizacją, która sięgnęła po terror była *Земля и Воля* (Ziemia i Wolność), organizacja sama siebie określająca jako *narodnicka.* W dość dowolnym tłumaczeniu-ludowa. Program organizacji, określany bywa czasami jako *socjalizm agrarny* [2, s. 939]. Faktem jest, że *Земля и Воля* nie stroniła od terroru. Cele terrorystów były jednak zawsze dobierane bardzo starannie i niezwiązany z władzą mieszkaniec Imperium Rosyjskiego nie musiał obawiać się, o swoje bezpieczeństwo podczas zamachów organizowanych przez *narodowolców* [3, s. 207].

Po rozpadzie organizacji, na jej gruzach, działacze utworzyli dwie inne: *Чёрный передел* (Czarny Podział) [3, s. 346] i *Народная воля* (Wola Ludu). Szczególnie ta ostatnia nie stroniła od terrorystycznych metod działania. Podobnie jednak, jak w przypadku *narodowolców* terroryści Woli Ludu bardzo starannie wybierali swoje ofiary. Nigdy nie były nimi przypadkowe osoby. Bez wątpienia największym sukcesem organizacji był udany zamach na cara Aleksandra II dokonany przez polskiego działacza Ignacego Hryniewieckiego [4, s. 167–170]. Sam Hryniewiecki zginął zresztą wraz z carem.

Kontynuatorką *romantycznego* terroryzmu rosyjskiego stała się Partia Socjalistów-Rewolucjonistów (jej członkowie nazywani byli *eserami* od skrótu SR), w szczególności zaś jej Organizacja Bojowa. *Eserzy* uznawali akt terrorystyczny za czyn rewolucyjny, ale też heroiczny. Podobnie jak poprzednicy zawsze bardzo starannie wybierali swoje cele, rezygnując często z zamachu, gdy w pobliżu znajdowały się kobiety lub dzieci. Nigdy też nie uciekali z miejsc zamachu, uważając karę dla siebie za nieuchronną i sprawiedliwą. Organizacja bardzo aktywnie działała w czasach caratu, ale również po przejęciu władzy przez bolszewików nie zaprzestała

swojej działalności. To właśnie *eserka* Fanny Kaplan przeprowadziła zamach na Lenina [5].

W okresie międzywojennym swoistą popularność zyskały organizacje, o charakterze nacjonalistycznym, faszystowskim lub narodowo-socjalistycznym. Szczególnie w latach *wielkiego kryzysu* były one rodzajem alternatywy przyciągającej ludzi młodych i stanowiącej rodzaj odskoczni od szarego i biednego życia codziennego. Poza najbardziej znanymi bojówkami partyjnymi niemieckiej NSDAP czy włoskiej Partii Faszystowskiej można tu wymienić *Legion Michała Archanioła* i *Żelazną Gwardię* w Rumunii [6, ss. 98-105], chorwackich *Ustaszów* [7] czy macedońską *WMRO* (*Внатрешна македонска револуционерна организација*) [8, ss. 231-246]. W przeciwieństwie do wcześniej omawianych organizacji rosyjskich, te ostatnie nie tylko liczyły się z ofiarami cywilnymi, ale wręcz zdarzało się, że cywile stawali się celem eksterminacji, gdy wczorajsi terroryści dochodzili do władzy[15]

Po II wojnie światowej na scenie pojawiły się *ruchy narodowo-wyzwoleńcze*, dla których pożywką intelektualną, najczęściej był zredefiniowany na potrzeby Trzeciego Świata, marksizm [9], zaś bazą społeczną, najczęściej młodzież [10, ss. 257-264]. Nie mogło być inaczej, gdyż to właśnie młodzież, nie obarczona doświadczeniami kolonialnymi gotowa była podjąć wyzwanie i walczyć, o niepodległość. Było to dla niej zarówno doświadczenie pokoleniowe, jak i sposób na budowę własnej tożsamości. Trudno jednak powiedzieć czy – konieczne w takiej sytuacji – ofiary we własnych szeregach, nie były brane przez młodych bojowników pod uwagę czy może traktowane były jako konieczność w walce, o niepodległość? [11, ss.105-108]

Podobnie wyglądała sytuacja w organizacjach palestyńskich, gdzie wyraźną przewagę liczebną mieli ludzie młodzi. Mimo, iż trudno pochwalić ich za zamachy terrorystyczne, to trzeba przyznać, że starali się oni minimalizować straty wśród cywilów. Wyjątkiem były oczywiście zamachy przeciwko organizacjom żydowskim i izraelskim, podczas których liczba ofiar, niemal zawsze była spora. Co więcej, wszystkie świeckie organizacje palestyńskie były tu zgodne[16]. Ze względu na izraelską okupację ziem palestyńskich, terroryzm był wśród młodych Palestyńczyków swoistą modą, a zarazem sposobem samorealizacji. W przypadku radykalnie lewicowych organizacji palestyńskich był też sposobem walki o zmiany społeczne w konserwatywnym społeczeństwie. Doskonałym tego przykładem była Leila Chalid, która łączyła walkę o wolną Palestynę, z walką o prawa kobiet [12], zupełnie inaczej zresztą pojmowane, niż w przypadku zachodnich feministek.

Równie młodzi ludzie stanowili bazę społeczną nacjonalistycznej organizacji terrorystycznej z Ulsteru; *Irlandzkiej Armii Republikańskiej (IRA)*[17]. W sytuacji permanentnego kryzysu ekonomicznego w jakim znalazło się państwo brytyjskie, terroryzm wydawał się młodym ludziom alternatywą możliwą do zaakceptowania i atrakcyjną; niósł wszak ze sobą żołd od organizacji, wysoką pozycję społeczną wśród irlandzkich katolików i prestiż wśród rówieśników [13, ss. 25-39]. *IRA* była zresztą, pomimo uprawianego terroryzmu, organizacją stosunkowo mało krwawą; zawsze informowała z uprzedzeniem, o planowanych zamachach, a na ich cele wybierała żołnierzy brytyjskich i obiekty armii brytyjskiej [13, ss. 57-71].

Inne motywy kierowały młodymi ludźmi z Republiki Federalnej Niemiec, którzy na drogę terroru wkraczali pod koniec lat '60 ubiegłego wieku. Mimo fasadowej denazyfikacji, ani państwo, ani społeczeństwo niemieckie nie rozliczyły się ze swoją nazistowską przeszłością[18]. W RFN byli,

---

15 Tak stało się w przypadku Ustaszy, którzy po dojściu do władzy w Chorwacji doprowadzili do eksterminacji Serbów i Żydów na jej terenie. Zob. Jozo Tomasevich *War and Revolutin in Yugoslavia. Occupatin and Collaboration* Stanford University Press, 2001, ss 307-316

16 Najkrwawszego zamachu dokonała najbardziej *liberalna* w ruchu palestyńskim Organizacja Wyzwolenia Palestyny, zabijając podczas Igrzysk Olimpijskich w Monachium 11 izraelskich sportowców i niemieckiego policjanta.

17 Skrót *IRA* ma pochodzenie angielskie od słów *Irish Republican Army*, jednak w języku irlandzkim organizacja nosiła nazwę *Óglaigh na hÉireann,* a więc *Ochotnicy Irlandzcy.*

18 Dotyczy to w równym stopniu RFN, jak i NRD. W tej ostatniej uznano, że brunatna przeszłość nie dotyczy *pierwszego w historii, niemieckiego państwa robotników i chłopów.* Tym samym uznano problem rozliczeń za załatwiony.

często prominentni działacze NSDAP, wysocy oficerowie SS funkcjonowali w życiu publicznym, piastując ważne stanowiska w biznesie, administracji, a nawet w polityce[19]. Zakłamanie tak niemieckich elit, jak i reszty sytego, mieszczańskiego społeczeństwa, w którym weterani wojenni przyznawali się do służby w polowych lazaretach i orkiestrach wojskowych, spowodowało wśród młodych ludzi, o niestępionym jeszcze kompasie moralnym gwałtowne reakcje. Części z nich nie wystarczył kulturowy bunt maja '68. Tak narodziły się organizacje terrorystyczne, z których największą, zasłużoną acz ponurą sławą cieszy się *Frakcja Armii Czerwonej (Rote Armee Fraktion, RAF)*. Tak RAF, jak i reszta zbrojnych organizacji młodzieżowych wyjątkowo gwałtownie kontestowała zastaną rzeczywistość, tym niemniej, mimo oskarżeń wobec całego społeczeństwa ostrze ich działalności skierowane było w przedstawicieli niemieckiego establishmentu[20].

Mimo pewnych różnic, podobne motywacje kierowały młodymi ludźmi zaangażowanymi w zbroją walkę z państwem włoskim. Tu na czoło wysuwają się założone przez małżeństwo studentów socjologii *Czerwone Brygady (Brigate Rosse)*[21]. Sama organizacja, uważała się raczej za *partyzantkę miejską* nawiązującą do walki organizacji Trzeciego Świata z Afryki czy Ameryki Łacińskiej. Co ważne, w przeciwieństwie do RFN, we Włoszech spora część społeczeństwa przychylnie patrzyła na działania *Czerwonych Brygad*. Państwo włoskie do cna skorumpowane i eksploatowane przez polityczny tandem chadecji i socjalistów[22], było postrzegane przez własnych obywateli, jako twór zdegenerowany, przegniły i wrogi [14. ss. 153-182]. Dzięki brawurowym akcjom *brygadzistów*, wśród młodych Włochów, terroryzm stał się wręcz modny! Ostrze ataków skierowane we włoskie elity biznesowo-polityczne przysporzyło zaś *Czerwonym Brygadom* popularności wśród starszego pokolenia; w jednym z badań preferencji wyborczych *Czerwone Brygady* osiągały poparcie 8% wyborców [15, ss. 268-270].

Na tym tle można też opisywać aktywność i strukturę społeczną organizacji islamskich. Mimo, iż ideologami tych grup są często mężczyźni w średnim lub podeszłym wieku, ich bazą społeczną jest młodzież. Najczęściej jest to trzecie pokolenie imigrantów z państw arabskich; ich dziadowie przyjechali do pracy w europejskich fabrykach, ich ojcowie podjęli próbę integracji, oni zaś – widząc bezowocność działań pokolenia ojców – z całą stanowczością odrzucają Europę. Odrzucają jej kulturę opartą na przyjemnościach, odrzucają bezideowość, liberalizm, świeckość. W przeciwieństwie jednak do swoich komunistycznych, nacjonalistycznych czy *tetrystycznych*[23] poprzedników za swojego wroga uznają oni całe społeczeństwa zachodnie. Co więcej nie chodzi im wcale, o wstrząśnięcie sumieniami *sytych mieszczan*, ale o narzucenie, również siłą, własnego systemu wartości opartego na islamie. Istotnym jest przy tym fakt, że *Daesz* doskonale radzi sobie z propagandą w *nowych mediach* kierując swój przekaz zarówno do młodych ludzi pochodzących z rodzin muzułmańskich, jak i do młodzieży europejskiej wychowanej w duchu wartości zachodnich. Bardzo często działania przynoszą oczekiwany skutek. *Daesz* nie szuka też popularności wśród szerokich mas społecznych, wydaje się wręcz, że zadowala się zastraszaniem obywateli państw zachodu, a zwłaszcza jego elit politycznych, które – przerażone wizją krwawych zamachów – chętnie zgodzą się na daleko idące ustępstwa.

---

19 Zastępca szefa Abwehry, płk Gehlen był w RFN szefem BND czyli zachodniniemieckiego wywiadu. Skrajnym wręcz przykładem był SS- Gruppenfuhrer Reinefarth, zbrodniarz wojenny i kat powstania warszawskiego, wielokrotnie wybierany na burmistrza Westerlandu i deputowanego do Landtagu Szlezwika-Holsztyna.

20 RAF atakował przede wszystkim przedstawicieli wielkiego przemysłu i finansjery, oskarżanych – niebezpodstawnie – o związki z III Rzeszą, czerpaniem korzyści z pracy więźniów przymusowych czy udział w zbrodniach wojennych.

21 Założycielami organizacji byli Renato Curcio i Margareta (Mara) Cagol. Oboje byli studentami katolickiego (!) uniwersytetu w Turynie. Byli również małżeństwem sakramentalnym.

22 W Italii były w tym czasie trzy duże partie polityczne: chrześcijańsko demokratyczna, socjalistyczna i komunistyczna. By nie dopuścić komunistów do władzy, socjaliści i chadecy dzielili się *łupami* po każdych wyborach, mając przy tym świadomość, że nikt nie może zagrozić ich władzy.

23 *Tetryzmem* określa się poglądy organizacji ideologicznie synkretycznych czerpiących zarówno z dorobku marksizmu, anarchizmu, faszyzmu, nacjonalizmu czy agraryzmu.

Zastraszanie obywateli ma też skutki w innych dziedzinach. W ostatnich latach olbrzymie straty ponoszą chociażby firmy turystyczne, czy też kulturalne organizujące koncerty, nie wspominając o indywidualnych kosztach ponoszonych przez pojedyncze osoby, podupadaniu na zdrowiu przez osoby żyjące w stresie. Indywidualne poczucie zagrożenia atakami terrorystycznymi a w ślad za tym utratą poczucia bezpieczeństwa wpływającą na zmianę stylu życia, stało się podstawą do zbadania takich postaw wśród obywateli Polski.

Poczucie bezpieczeństwa w badaniach sondażowych. Charakterystyka badanej populacji

Ogółem w badaniach wzięło udział 219 osób, 201 osób to studenci 18 osób miało stanowić grupę porównawczą. Jednak część studentów (studiów zaocznych) legitymowała się dość zaawansowanym wiekiem (powyżej 40 a nawet jedna osoba powyżej 50 lat), wobec tego starsi studenci w analizie zostali połączeni z grupą kontrolną. Ostatecznie w artykule ukazano wyniki dla dwóch kategorii wieku: młodzieży, którą stanowią studenci do 29 lat i starsi (30 lat i powyżej). Studenci reprezentowali duży ośrodek akademicki (Kraków) i małe ośrodki (Gliwice, Bielsko-Białą, Opole, Częstochowę i Radom) z Polski południowej i centralnej. Wśród studentów krakowskich byli przedstawiciele uczelni państwowych (Uniwersytetu Jagiellońskiego, Pedagogicznego) i prywatnych (Akademia Krakowska, Szkoła Wyższa im. Jańskiego), z Gliwic Politechnika Śląska, z Opola Uniwersytet Opolski, z Bielska-Białej Wyższa Szkoła Ekonomiczno-Humanistyczna, z Częstochowy Akademia im. Jana Długosza i z Radomia Wyższa Szkoła Handlowa.

Stosunek Polaków do terroryzmu

Ogółem w deklaracjach respondentów dominują mniej zdecydowane postawy wyrażające się w opiniach „raczej tak" lub „raczej nie". Łącznie 45,2% jest przekonanych, że Polska (zdecydowanie lub raczej) może być celem ataku terrorystycznego, natomiast 42,5% zdecydowanie lun raczej wyklucza taką możliwość.

Tabela 1 - Lęk przed atakiem terrorystycznym na Polskę

Lęk przed atakiem terrorystycznym na Polskę	Płeć				ogółem	
	Kobieta		Mężczyzna		liczebność	%
	liczebność	%	liczebność	%		
zdecydowanie tak	10	6,6	5	7,5	15	6,8
raczej tak	64	42,1	20	29,9	84	38,4
zdecydowanie nie	6	3,9	10	14,9	16	7,3
raczej nie	48	31,6	29	43,3	77	35,2
trudno powiedzieć	24	15,8	3	4,4	27	12,3
Ogółem	152	100	67	100	219	100

Źródło: badania własne 2016

Jednak patrząc na te deklaracje przez pryzmat płci to widać statystycznie istotne różnice (Chi-kwadrat Pearsona: 16,18,3 df – 4, p=,003). To prawie połowa kobiet (48,7%) obawia się ataku na Polskę i jedynie 37,4% mężczyzn. Odrzuca taką możliwość (zdecydowanie lub raczej) większość (58,2%) mężczyzn i jedynie 1/3 kobiet (35,5%). Kobiety też trzy razy częściej niż mężczyźni mają problem z jednoznaczną oceną tego stanu, wybierając deklarację „trudno powiedzieć" (16% w stosunku do 4,4). Natomiast wiek nie różnicuje w stopniu istotnym statystycznie obaw dotyczących możliwości ataku terrorystycznego na Polskę (Chi-kwadrat Pearsona: 6,784, df – 4, p=,148).

Biorąc pod uwagę poczucie zagrożenia terroryzmem to najczęściej wybieraną kategorią jest wybór „przeciętnego poziomu zagrożenia". Deklaruje go blisko połowa badanych (48,9%). 1/5 określa poczucie zagrożenia na poziomie dużym i bardzo dużym (19,7%), natomiast ¼ na poziomie małym i bardzo małym (26,5%). Jedynie 5% badanych w ogóle nie odczuwa zagrożenia terroryzmem.

Tabela 2 - Poziom poczucia zagrożenia terroryzmem a wiek

Poziom poczucia zagrożenia terroryzmem	WIEK				ogółem	
	młodzież		starsi		liczebność	%
	Liczebność	%	Liczebność	%		
bardzo duże	5	3	0	0	5	2,3
Duże	29	17,2	9	18	38	17,4
Przeciętne	83	49,1	24	48	107	48,9
bardzo małe	17	10,1	3	6	20	9,1
Małe	25	14,8	13	26	38	17,4
w ogóle nie odczuwam zagrożenia	10	5,9	1	2	11	5,0
Ogółem	169	100,00	50	100,00	219	100

Źródło: badania własne 2016

Różnice pomiędzy deklaracjami kobiet i mężczyzn (Chi-kwadrat Pearsona: 9,264, df-5, p=,099) jak również młodszych i starszych (Chi-kwadrat Pearsona: 6,173, df-5, p=,290) nie są istotne statystycznie.

Tabela 3 - Terroryzm w przyszłości a wiek

Terroryzm w przyszłości	WIEK				Ogółem	
	młodzież		starsi			%
	Liczebność	%	Liczebność	%	Liczebność	
zagrożenie minęło	2	1,2	0	0	2	0,9
trudno powiedzieć	31	18,3	11	22,0	42	19,2
każdy kraj może być następny	136	80,5	39	78,0	175	79,9
Ogółem	169	100,0	50	100,0	219	100,0

Źródło: badania własne 2016

Chociaż Polska do tej pory nie była celem ataku terrorystycznego, to jednak nie znaczy, że w przyszłości nie może być takim celem. Zdecydowana większość badanych (80%) jest zdania, że każdy „kraj może być następny". Niespełna 1/5 deklaruje trudność w jednoznacznej ocenie wybierając kategorię „trudno powiedzieć" (19,2%). I jedynie 2 osoby są przekonane, że zagrożenie już minęło. Wiek nie różnicuje w stopniu istotnym statystycznie tych deklaracji (Chi-kwadrat Pearsona: ,890, df-2, p=,641), natomiast płeć tak (Chi-kwadrat Pearsona: 5,841, df-2, p=,054). To kobiety ponad dwa razy częściej niż mężczyźni mają problem z jednoznaczną deklaracją oceny zagrożenia w przyszłości i wybierają kategorię „trudno powiedzieć" (23,0% w stosunku do 10,4%), natomiast o tym, że każdy kraj może być następny jest przekonanych prawie 90% mężczyzn i jedynie ¾ kobiet (75,7%).

Ogółem większość badanych (76,6%) jednak wyklucza (zdecydowanie lub raczej) atak terrorystyczny w swoim miejscu zamieszkania. Niespełna 13% uważa, że może on jednak nastąpić. Deklaracje te są jednak różne w stopniu istotnym statystycznie (Chi-kwadrat Pearsona: 11,906 df-4, p=,018), jeżeli uwzględnimy płeć respondentów. Mężczyźni częściej od kobiet wykluczają atak (85% w stosunku do 74,3%), kobiety częściej od mężczyzn są przekonane, że może on jednak nastąpić (13,8% w stosunku do 10,5%), jak również kobiety proporcjonalnie prawie trzy razy częściej mają problem z jednoznaczną oceną wybierając kategorię „trudno powiedzieć" (12% w stosunku do 4,5). Natomiast wiek nie różnicuje w stopniu istotnym statystycznie deklaracji

dotyczących możliwości ataku w miejscu zamieszkania (Chi-kwadrat Pearsona: 8,419 df-4, p=,077).

Tabela 4 - Możliwość ataku w miejscu zamieszkania a wiek

Możliwość ataku w miejscu zamieszkania	Wiek				ogółem	
	Młodzież		Starsi		liczebność	%
	liczebność	%	liczebność	%		
zdecydowanie tak	4	2,4	0	0	4	1,8
raczej tak	16	9,5	8	16,0	24	11,0
zdecydowanie nie	40	23,7	5	10,0	45	20,5
raczej nie	91	53,7	34	68,0	125	57,1
trudno powiedzieć	18	10,7	3	6,0	21	9,6
Ogółem	169	100	50	100	219	100

Źródło: badania własne 2016

Lęk może wpłynąć na styl życia, zmianę zachowania, może ograniczać wybory życiowe. Wobec tego pojawia się pytanie w jakim stopniu badani zmieniają swoją aktywność, sposób spędzania czasu wolnego, czy są jakieś miejsca czy środki lokomocji, których unikają?

Analizując współczesne miejsca, w których dokonane były zamachy terrorystyczne, szczególnie niebezpieczne są miejsca gdzie gromadzi się dużo ludzi. Współcześni terroryści działają według zasady „im więcej ofiar tym lepiej", dokonują więc zamachów w wieżowcach, środkach masowej komunikacji, podczas koncertów. Czy takie duże skupiska powodują, że ich unikamy?

Tabela 5 - Duże zbiorowości a płeć

Duże zbiorowości	płeć				ogółem	
	Kobieta		Mężczyzna		liczebność	%
	liczebność	%	liczebność	%		
nie ma miejsc których unikam	66	43,4	36	53,7	102	46,6
odczuwam lęk ale nie rezygnuję	73	48,0	19	28,4	92	42,0
unikam takich miejsc	3	2,0	2	3,0	5	2,3
trudno powiedzieć	10	6,6	10	14,9	20	9,1
Ogółem	152	100	67	100	219	100

Źródło: badania własne 2016

Analizując pytanie dotyczące lęku pojawiającego się przed pójściem w miejsce zgromadzenia dużej liczby osób, należy stwierdzić, że ogółem najczęściej pojawiającą się odpowiedzią, którą wybrała blisko połowa badanych (47%) jest taka, iż żadnego miejsca z powodu zagrożenia terrorystycznego respondenci nie unikają. Osób unikających dużych skupisk było jedynie 5, ale duży odsetek respondentów (42%) co prawda nie rezygnuje z pójścia w takie miejsca jednak odczuwa strach. Odpowiedzi te są różne w stopniu istotnym statystycznie jeżeli uwzględnimy płeć

badanych (Chi-kwadrat Pearsona: 9,099 df-3, p=,028). O 10 punktów procentowych częściej mężczyźni niż kobiety deklarują brak miejsc, których unikają. Prawie połowa kobiet (48%) odczuwa lęk, jednak nie rezygnuje. Takiej sytuacji doświadcza zdecydowanie mniejsza liczba mężczyzn (28,4%).
Wiek nie różnicuje w stopniu istotnym statystycznie odpowiedzi na powyższe pytanie (Chi-kwadrat Pearsona: 4,889 df-3, p=,180).

Tabela 6 - Miejsca wywołujące największy lęk

Miejsca wzbudzające największy lęk	liczności	% (z całości[24])
Koncert (na wolnej przestrzeni)	68	31,1
Koncert (w sali koncertowej)	36	16,4
Zawody sportowe (np. mecz na stadionie)	68	31,1
Zawody sportowe (w hali)	11	5,0
Kino / teatr	16	7,3
Hipermarket	2	0,9
Centrum handlowe	53	24,2
Ambasada (np. amerykańska)	19	8,7
Lotnisko	97	44,3
Inne...	15	6,8
Brak lęku przed pójściem w w/w miejsca	66	30,1
Ogółem	219	100%

Źródło: badania własne 2016

Ogółem największe obawy wywołuje lotnisko (44%), koncert na wolnej przestrzeni (31,1%), zawody sportowe na stadionie (31,1%) i centrum handlowe (24% obaw). Miejscem najrzadziej wzbudzającym lęk jest hipermarket (2 osoby), hala sportowa (5%) a także teatr czy kino (7,3%). Niespełna 1/3 respondentów (30,1%) deklaruje brak lęku przed pójściem w miejsca gdzie przebywa dużo ludzi. 15 osób (7%) wybrało kategorię „inne" , w której znalazły się przede wszystkim obawy przed uczestnictwem w Światowych Dniach Młodzieży w Krakowie w lipcu bieżącego roku.

Tabela 7 Lęk przed środkami komunikacji a wiek

lęk przed środkami komunikacji	Wiek				ogółem	
	Młodzież		Starsi		liczebność	%
	liczebność	%	liczebność	%		
autobus	6	3,6	1	2,0	7	3,2
metro	39	23,1	7	14,0	46	21,0
pociąg	6	3,6	0	0	6	2,7
samolot	65	38,5	27	54,0	92	42,0
Brak lęku	53	31,4	15	30,0	68	31,1
Ogółem	169	100	50	100	219	100

Źródło: badania własne 2016

[24] Procenty nie sumują się do 100 ponieważ każdy respondent mógł wybrać do 3 miejsc

Біорąc pod uwagę środki komunikacji publicznej, to najczęściej deklarowaną odpowiedzią jest lek przed korzystaniem z samolotu, ogółem deklaruje go 42% respondentów (nieznacznie częściej mężczyźni niż kobiety). Następnym w kolejności środkiem wywołującym lęk jest metro, ogółem 1/5 badanych deklaruje przed nim lęk (częściej kobiety niż mężczyźni). Najmniej obaw budzi pociąg jako środek przemieszczania się i autobus wskazane przez 13 osób. Należy jednak podkreślić, iż prawie 1/3 badanych deklaruje brak lęku przed podróżowaniem jakimkolwiek środkiem lokomocji (31,1%). Ani płeć (Chi-kwadrat Pearsona: 7,531 df-4, p=,110) ani wiek (Chi-kwadrat Pearsona: 5,819 df-4, p=,213) nie różnicuje w stopniu istotnym statystycznie tych deklaracji.

Tabela 8 Państwa wywołujące lęk a wiek

wakacyjne obawy	Wiek				ogółem	
	Młodzież		Starsi		liczebność	%
	liczebność	%	liczebność	%		
są państwa wywołujące lęk	117	69,2	43	86,0	160	73,1
nie ma państw wywołujących lęk	34	20,1	2	4,0	36	16,4
nie jeżdżę na wakacje	18	10,7	5	10	23	10,5
Ogółem	169	100	50	100	219	100

Źródło: badania własne 2016

Prawie ¾ respondentów (73,1%) deklaruje, iż są takie państwa, które wywołują u nich lęk i nie wybrali by się do nich na przykład na wakacje. Na brak państw wywołujących lęk wskazała mniej niż 1/5 badanych. Płeć nie różnicuje tych wyborów w stopniu istotnym statystycznie (Chi-kwadrat Pearsona: 3,055 df-2, p=,217). Natomiast wiek tak (Chi-kwadrat Pearsona: 7,599 df-2, p=,022). To przede wszystkim starsi deklarują istnienie państw wywołujących lęk o 16 punktów procentowych częściej niż młodzież. Natomiast młodzież cztery razy częściej niż starsi deklaruje brak takich państw.

Poziom bezpieczeństwa w pewnym stopniu zależy również od zachowania postronnych osób. W przypadku zagrożenia terroryzmem wskaźnikiem zaangażowania zwykłych obywateli w działalność antyterrorystyczną może być reakcja na podejrzane przedmioty pozostawione w publicznym miejscu, np. autobusie. Ogółem zdecydowana większość badanych osób (67,1%) będąc w takiej sytuacji odczuwałaby lekki niepokój, ale też powiadomiła by o tym fakcie kierowcę. Następnie 14,2% byłoby zainteresowanych bez doświadczenia lęku, część (11,4%) nie zwróciłaby uwagi gdyż reaguje na takie rzeczy. 4 osoby wpadłyby wręcz w panikę przekonane o tym iż to ładunek wybuchowy. 12 osób wybrało „inną reakcję", mieściły się tutaj takie odpowiedzi jak : powiadomienie policji, innych służb, telefon na numer alarmowy, doprowadzenie do ewakuacji ludzi pod innym pretekstem. Dodać należy, że tę kategorię najczęściej wybierali studenci z kierunków bezpieczeństwo narodowe i wewnętrzne a ich deklarowany sposób zachowania sugerował wiedzę na temat profesjonalnego działania w takiej sytuacji.

Jeżeli uwzględnimy płeć, to w wypowiedziach zauważalne są statystycznie istotne różnice (Chi-kwadrat Pearsona: 14,422 df-4, p=,006). Niepokoju doświadczyły by częściej kobiety niż mężczyźni (71,1% w stosunku do 58,2%). Brak lęku częściej dotyczył mężczyzn niż kobiet, jak również niekonwencjonalne działania częściej podejmowaliby mężczyźni niż kobiety. Natomiast wiek nie różnicuje w stopniu istotnym statystycznie deklarowanego zachowania w tej dziedzinie (Chi-kwadrat Pearsona: 6,783 df-4, p=,148).

Tabela 9 - Reakcja na porzuconą paczkę a płeć

Reakcja na paczkę	płeć				ogółem	
	Kobieta		Mężczyzna		liczebność	%
	liczebność	%	liczebność	%		
nie reaguję na takie rzeczy	17	11,2	8	11,9	25	11,4
zainteresowanie bez lęku	20	13,2	11	16,4	31	14,2
lekki niepokój, powiadomienie kierowcy	108	71,1	39	58,2	147	67,1
panika	4	2,6	0	0,0	4	1,8
inna reakcja	3	2,0	9	13,4	12	5,5
Ogółem	152	100	67	100	219	100

Źródło: badania własne 2016

Podsumowanie

Analizowane w tym artykule badania sondażowe zostały przeprowadzone na przełomie lutego i marca 2016 roku, kilka miesięcy po atakach terrorystycznych w Paryżu. Badani wobec tego już z pewnym dystansem mogli się odnieść do analizowanego zjawiska. Zakończyły się tydzień przed ostatnimi atakami, które miały miejsce w Brukseli 22 marca bieżącego roku. Z całą pewnością obecnie wyniki byłyby inne.

Z analizowanych badań wynika, iż w Polsce występuje poczucia zagrożenia atakami terrorystycznymi, pomimo tego, iż takowych do tej pory nie było. Zdecydowana większość badanych jednak liczy się z tym, iż Polska też może być celem ataku. Poza tym współczesny świat jest w dużym stopniu otwarty, potencjalnie można pojechać gdziekolwiek. Jednak właśnie obawy powodują, iż część badanych dokonuje zmian swojego zachowania. Dla większości analizowanych problemów wiek nie był istotną zmienną różnicującą odpowiedzi, to płeć częściej w tym przypadku jest taką zmienną. Wiek nie różnicuje obaw dotyczących możliwości ataku terrorystycznego na Polskę (płeć tak), poziomu poczucia zagrożenia terroryzmem (płeć również nie), możliwego ataku w przyszłości (płeć różnicuje), deklaracji dotyczących możliwości ataku w miejscu zamieszkania (płeć tak), jak również uczęszczania w miejsca skupiające dużo osób (płeć różnicuje te deklaracje), czy lęku przed podróżowaniem środkami lokomocji (płeć również nie), ani reakcji na porzuconą paczkę (płeć tak). Wiek natomiast różnicuje w stopniu istotnym statystycznie występowanie państw, do których nie pojechaliby na wakacje. To przede wszystkim starsi deklarują istnienie państw wywołujących lęk, natomiast młodzież cztery razy częściej niż starsi deklaruje brak takich państw (płeć nie różnicuje tych deklaracji).

1. Maslow A., Motywacja i osobowość, Warszawa 2006.

2. Огоновская И. С., *История России: Универсальное пособие для школьников и абитуриентов.* Екатеринбург: У-Фактория, 2004.

3. Yarmolinsky A., *Road to Revolution: A Century of Russian Radicalism* 1956, Land and Liberty.

4. Róg R., *Polscy królobójcy*, Wyd. PWN, Warszawa – Kraków 1993.

5. Морозов К. Н., Партия трагической судьбы… http://socialist.memo.ru/anniv/y07/105_psr.html (20.03.2106 r.)

6. Dubicki T., Dach K.,: Żelazny Legion Michała Archanioła (z dziejów ruchu faszystowskiego w Rumunii). Warszawa 1996.

7. Konrad Sebastian Morawski K. S., Chorwaccy ustasze wymordowali nawet milion ludzi. Byli bardziej nazistowscy od samego Hitlera, http://historia.wp.pl/kat,1038563,title,Chorwaccy-ustasze-wymordowali-nawet-milion-ludzi-Byli-bardziej-nazistowscy-od-samego-Hitlera,wid,17981425,wiadomosc.html?ticaid=116bff (20.03.2016 r.)

8. Brown K., The Past in Question: Modern Macedonia and the Uncertainties of Nation, Princeton University Press, 2003.

9. History of Algerian Independence, w: https://www.marxists.org/history/algeria/index.htm (20.03.2016 r.)
10. Aussaresses, General Paul, The Battle of the Casbah: Terrorism and Counter-Terrorism in Algeria, 1955–1957, New York: Enigma Books, 2010.
11. Fanon F., Wyklęty lud ziemi, Państwowy Instytut Wydawniczy 1985.
12. Philip Baum, wywiad z Leila Khaled Jordania 2000, w: https://web.archive.org/web/20080827170102/http://www.avsec.com/interviews/leila-khaled.htm (09.03.2016 r.)
13. Brendan O'Brien, *IRA*, Warszawa 2001.
14. Pisano I., *Ja terrorysta*, Wydawnictwo Wołoszański, Warszawa 2005.
15. Tomasiewicz J., *Terroryzm na tle przemocy politycznej (Zarys encyklopedyczny)*, Katowice 2000.

Dorota Czakon-Tralski, Bogdan Pliszka,

FEELING OF SAFETY IS IN THE MODERN WORLD. YOUNG PEOPLE AND ADULTS. POLISH EXAMPLE

The article contains a discussion of the empirical research has conducted among Poles about security. The analyzed surveys shows that in Poland there is a sense of threat of terrorist attacks, despite the fact that those are so far gone. The vast majority of respondents, however, reckons of the fact that Poland can also be an object of the attack. It turn out that youth and older have a very similar level of security.

***Keywords**: sense of security, personal security, terrorism twenty-first century, young people*

2. МОЛОДЬ У СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

YOUTH IN THE MODERN GLOBALIZATION PROCESSES

Beata Szluz,
dr hab. prof. UR, Uniwersytet Rzeszowski

ŻYCIE W ZWIĄZKU CZY W POJEDYNKĘ? MIĘDZY KONIECZNOŚCIĄ A WYBOREM

Postawy wobec małżeństwa jako sposobu życia, zmieniły się znacząco w ciągu ostatnich dwóch dekad. Życie w pojedynkę jest coraz częściej akceptowane przez młodych ludzi i ich rodziców. Część ludzi nie uznaje małżeństwa jako konieczności, uznaje za lepsze pozostawanie singlem i pochwala tych, którzy unikają małżeństwa. Chociaż konieczność zawarcia małżeństwa jest osłabiona i postrzegane korzyści z niego spadło, jest ono nadal cenione przez większość młodych ludzi. Wykazano to w kilku badaniach postaw wobec małżeństwa. Co więcej, mimo wysokiego wskaźnika rozwodów, większość młodych ludzi oczekuje, że ich małżeństwa mają być trwałe. Co zmieniło się w planach małżeńskich? Rośnie wiek, w którym młodzi ludzie, a zwłaszcza młode kobiety, spodziewają się zawarcia małżeństwa. Oczekiwanie to odzwierciedlone jest w rosnącym wieku, w którym ludzie rzeczywiście zawierają małżeństwo. Istnieje również powszechne pragnienie, aby nie pozwolić na kolidowanie małżeństwa z kształceniem oraz uzyskaniem pewnego doświadczenia w pracy przed ślubem. Małżeństwo nadal jest ważniejsze dla młodych kobiet niż młodych mężczyzn, pomimo najnowszych trendów w kierunku bardziej egalitarnych ról płciowych. Istnieją dowody wykazujące, iż doświadczenia związane z rozwodem zwiększają negatywne postawy wobec małżeństwa.

Słowa kluczowe: *rodzina, małżeństwo, singel*

1. Wstęp

Analizując sytuację rodziny w ponowoczesnym świecie można przedstawić ją w dwu wersjach: optymistycznej lub pesymistycznej. W pierwszej z nich zwrócono uwagę na głęboką intymność i zażyłość. Rodzina oparta na małżeństwie nie odgrywa już najważniejszej roli, centrum życia osobistego stanowią dobre związki. Powszechna stała się obecność kobiet na rynku pracy, mężczyzna nie jest już jedynym żywicielem rodziny. Związki stały się mniej trwałe, jednocześnie przynoszące więcej satysfakcji. W wersji pesymistycznej pisze się o «upadku gospodarczych, religijnych, normatywnych fundamentów małżeństwa», pojawił się «strach o upadek życia rodzinnego», a także obawa przed wzrostem indywidualizmu[25]. Warto przypomnieć, że w rodzinie kreuje się odpowiedź na najbardziej fundamentalne dla tożsamości jednostki pytania. Skrypty rodzinne są definiowane jako: «jawne bądź ukryte oczekiwania systemu rodzinnego okazywane wobec poszczególnych członków rodziny, często wynikające z ambicji lub nieadekwatnych ocen faktów»[26]. Są to zatem plany, ukształtowane głównie poprzez programowanie rodzicielskie.

Życie w małżeństwie czy rodzinie stanowi dominującą formę funkcjonowania w polskim społeczeństwie. Osoby niepozostające w związku (małżeńskim czy partnerskim) funkcjonowały w społeczeństwie, jednocześnie możemy dostrzec pewnego rodzaju zmianę w sposobie ich postrzegania i traktowania. W przeszłości były piętnowane i odrzucane, współcześnie przez jednych gloryfikowane, przez innych potępiane, u niektórych budzą zainteresowanie. Współcześnie, w społeczeństwach kultury zachodniej, nastąpiła deinstytucjonalizacja małżeństwa, nie jest już ono postrzegane przez kobiety jako obowiązek, norma społeczna, jako związek obligatoryjny,

---

[25] L. Jamieson, *Od rodziny do intymności* [w:] *Socjologia codzienności*, red. P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 118.

[26] J. Jagieła, *Znaczenie skryptu (script life) jako nieświadomego przekazu międzygeneracyjnego w kształtowaniu sie tożsamości jednostki* [w:] *Wielokulturowość w przestrzeni edukacyjnej*, red. K. Rędziński, I. Wagner, Wydawnictwo Akademii im. J. Długosza, Częstochowa 2006/2007, s. 365–374.

występuje swoboda i wolność w zakresie podejmowania decyzji o jego zawarciu[27]. Kobiety są mniej podatne na naciski dotyczące małżeństwa, następuje opóźnianie wieku zawarcia pierwszego związku małżeńskiego, jednak nie oznacza to, że w ogóle nie zostanie ono zawarte (dostrzeżono osłabienie wzorca: «opóźnione równa się niezawarte»[28]). Rodzina jest w życiu jednostki aktualizowana, przestała być dana człowiekowi, a stała się społecznym obiektem, który może zostać wybrany[29]. Duże są oczekiwania ludzi wobec małżeństwa, bardzo ważne jest «dobre małżeństwo», ludzie nie godzą się na «złe związki», istotna stała się zatem jakość związku[30]. Żyjemy w czasach, które francuski socjolog E. Durkheim definiował jako «kult jednostki»[31], społeczeństwa, które koncentruje się na «ja» oraz «ja» i «moje» pragnienia wolności i osobistego wyboru. U. Beck podkreślił, że coraz więcej ludzi postawionych wobec wyboru rodzina albo nie-rodzina, wybiera trzecią drogę «pluralistyczną nieciągłą trajektorię biografii» (życie w rodzinie, życie samotne, inne formy współżycia – przeplatają się), jest to «faza wypróbowywania form współżycia». Ucieczka od małżeństwa i rodziny często traktowana jest jako przejaw «bezgranicznego indywidualizmu», któremu powinno się przeciwdziałać, wspierając rodzinę. Żyjący w pojedynkę tęsknią za partnerem, a nie mogą włączyć go w «plan swojego życia». Stosuje się pewne środki obrony przed samotnością: nawiązuje się wiele relacji, przyznaje prawa, kształtują się przyzwyczajenia dotyczące poszczególnych sfer życia (mieszkanie, czas wolny). Natomiast «wytęsknione życie we dwoje zagraża temu wszystkiemu, tej z trudem osiągniętej delikatnej równowadze»[32].

W tym kontekście celem wywodu uczyniono zobrazowanie: jakie są uwarunkowania życia w pojedynkę, jaki jest stosunek do życia bez partnera, jakie są relacje z innymi osobami (z członkami rodziny oraz osobami z szerszego otoczenia).

2. Uwarunkowania życia w pojedynkę

Jednoosobowe gospodarstwa domowe są prowadzone nie tylko przez owdowiały osoby, ale także przez wielu młodych ludzi i dorosłych w średnim wieku, którzy są rozwiedzeni lub nigdy nie byli żonaci. Wzrasta odsetek małżeństw, mieszkających osobno, które stanowią coraz większy udział osób żyjących w pojedynkę. W 1950 r. 22% dorosłych Amerykanów egzystowało w pojedynkę, w 2012 r. nastąpił wzrost do ponad 50% osób. W Sztokholmie (2012) 60% wszystkich gospodarstw domowych posiadało zaledwie 1 mieszkańca. W Stanach Zjednoczonych (2012), mieszkańcy indywidualni stanowili 28% wszystkich gospodarstw domowych. Większość stanowiły kobiety (około 17 mln) w średnim wieku (35– 64 lat). W 1950 r. około 500 tys. (18–34 lat) młodych dorosłych mieszkało samotnie. W 2012 r. ich liczba wzrosła do 5 mln. Do krajów z najwyższym odsetkiem osób mieszkających samotnie należą: Szwecja, Norwegia, Finlandia i Dania. 40–45% wszystkich gospodarstw domowych w tych krajach składa się tylko z 1 osoby. W 1996 r. szacunkowo było 153 mln takich osób. W 2006 r. zauważono wzrost do 202 mln, nastąpił zatem 33% wzrost w ciągu jednej dekady[33]. Według najnowszych statystyk, w wielu rozwiniętych

---

[27] Szerzej zob. T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2011, s. 374.

[28] E. Paprzycka, *Kobiety żyjące w pojedynkę: między wyborem a przymusem*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2008, s. 72.

[29] Por. A. Żurek, *Single: żyjąc w pojedynkę*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2008 , s. 58.

[30] Szerze zob. L. Jamieson, *Od rodziny do intymności*…, s. 129–130.

[31] E. Durkheim, *L'Individualisme et les intellectuels*, «Revue bleue" (X) 1898, s. 9 i 11, przeł. J. Redding i W.S.F. Pickering, cyt. za: W.S.F. Pickering, *Durkheim's Sociology of Religion. Themes and Theories*, Routledge&Kegan Paul, London 1984, s. 483.

[32] U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002, s. 176–183, 186–187.

[33] Szerzej na ten temat zob. E. Klinenberg, *Going Solo. Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone*, Penguin Publishing Group, New York 2012, 288 ss. Amerykański socjolog E. Klinenberg zauważył, że pozytywną stroną zmiany społecznej od grupy do jednostki jest pozyskanie czasu na: skupienie się na samym sobie, na samopoznanie, wycieszenie i relaks, indywidualną twórczość. Pomaga to utrzymać równowagę wewnętrzną, poznawać i doceniać inne osoby, mieć poczucie pewności siebie i dumy osobistej. Zmniejsza się zakres odpowiedzialności wobec innych ludzi.

gospodarczo krajach takich jak: Norwegia, Finlandia, Dania, Szwajcaria i Niemcy, jest więcej niż jedna trzecia jednoosobowych gospodarstw domowych. W krajach azjatyckich ich odsetek jest na ogół niższy niż w Europie i Ameryce Północnej, szacuje się, że do roku 2020, 4 z 10 krajów o największej liczbie jednoosobowych gospodarstw domowych będzie w Azji. Japonia, Korea Południowa, Tajwan posiadają najwyższy odsetek gospodarstw jednoosobowych, odpowiednio: 32,4%, 23,9% i 22%. Wiek i płeć są głównymi czynnikami stratyfikacji w modelach jednoosobowych gospodarstw domowych. Wdowy pozostają grupą dominującą w wielu krajach azjatyckich. Wzrasta skłonność młodych dorosłych do życia w pojedynkę, mieszkają samotnie w wyniku opóźnienia wieku zawierania małżeństw, wzrostu liczby rozwodów oraz zwiększenia mobilności geograficznej. Wybór życia w pojedynkę staje się nowym stylem życia. Nie zawsze jest dominującym zjawiskiem w miastach. W społeczeństwach krajów takich jak: Japonia, Korea, Birma i Wietnamu, starsi mężczyźni i kobiety z terenów wiejskich, częściej żyją w pojedynkę, niż egzystujące w miastach. Przyczynę można upatrywać także w gwałtownym wzroście odsetka młodych imigrantów, mieszkających w miastach, pozostawiając więcej osób starszych na wsi. Większość krajów azjatyckich przeżywa gwałtowną tendencję starzenia, spadek płodności małżeństw oraz nasilenie procesu migracji[34]. Dane statystyczne wskazują, iż w Polsce liczba gospodarstw jednoosobowych kształtuje się na poziomie od kilkunastu do ponad 20%[35]. Nieco poniżej 1/3 ludności Polski stanowią osoby, które nigdy dotąd nie zawarły związku małżeńskiego (panny/kawalerowie), w różnym wieku[36]. Można przypuszczać, że odsetek jednoosobowych gospodarstw domowych będzie wzrastać w następnych latach, będzie najszybciej rozwijającym się rodzajem gospodarstwa domowego.

Współcześnie pisze się o fenomenie singli[37], nierzadko traktuje się go jako pozostającego w konkurencji wobec małżeństwa i kohabitacji[38]. We współczesnym społeczeństwie, w którym nacisk kładzie się na aktywność i działanie indywidualne, bezżenność stała się atutem zwłaszcza w zakresie funkcjonowania na rynku pracy[39]. Zachodzą przemiany świadomości społecznej, a także przekształcenia materialne, które umożliwiają prowadzenie samodzielnego życia. Niewiele wiemy o tych, którzy mieszkają sami. Wykazują duże zróżnicowanie, niektórzy dokonują takiego wyboru, dla innych jest to przymus/konieczność (osoby owdowiałe, rozwiedzione czy żyjące w pojedynkę, ale nie z własnego wyboru).

---

[34] Por. W.-J.J. Yeung, A. Ka-Lok Cheung, *Living Alone: One-person Households in Asia*, «Demographic Research" 2015, vol. 32, s. 1100, 1008–1009.

[35] Por. J. Czernecka, *Wielkomiejscy single*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2011, s. 40.

[36] Por. Główny Urząd Statystyczny, *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Wydawnictwo Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 2012, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf, s. 53, 56.

[37] P. Stein wyróżnił cztery typy singli ze względu na okres pozostawania samotnym oraz dobrowolność takiej decyzji/jej brak: single czasowi z wyboru – którzy zdecydowali się zostać singlami, na razie nie planują zawarcia małżeństwa lub odkładają tę decyzję na pewien czas; single trwali z wyboru – których życie w pojedynkę jest konsekwencją świadomie podjętej decyzji, z której są zadowoleni i nie chcą jej zmieniać; single czasowi z konieczności – to osoby, które w określonym czasie zamierzają zawrzeć małżeństwo, lecz czasowo pozostają same, gdyż nie znalazły jeszcze partnera; single trwali z konieczności – to osoby, które chciały zawrzeć małżeństwo, lecz tego nie uczyniły (nie znalazły odpowiedniego partnera, charakteryzują się słabszą kondycją fizyczną lub psychiczną). Por. P. Stein, *Być singlem – próba zrozumienia życia singli* [w:] *Socjologia codzienności*, red. P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 144–147.

[38] Por. K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2002 , s. 116. Kohabitacja może stanowić w życiu człowieka fazę przed zawarciem małżeństwa, alternatywę dla małżeństwa (jeżeli występuje decyzja o odrzuceniu małżeństwa), alternatywę dla życia w stanie wolnym (brak założenia o trwałości związku, stopniowe wchodzenie w związek). Szerzej zob. A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2005, s. 112–114.

[39] Por. A. Żurek, *Osoby samotne życiowo jako zjawisko społeczne* [w:] *Blaski i cienie życia rodzinnego*, «Roczniki Socjologii XV", red. Z. Tyszka, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2004, s. 128–129.

Osoba realizująca styl życia w pojedynkę, przystosowuje się do samotnego (samodzielnego) życia, przechodząc przez pewne fazy[40]. Pierwsza, związana jest ze zjawiskiem alienacji, pojawia się nagle (gdy nastąpi utrata dotychczasowego partnera, poprzez zerwanie, rozwód, śmierć) lub stopniowo (gdy człowiek zbliża się do osiągnięcia wieku, w którym «powinien już» zawrzeć małżeństwo). Jednostka doznaje zwątpienia, frustracji, zaczyna o swój stan obwiniać siebie i innych. Faza druga polega na ocenie, człowiek orientuje się w obyczajach i oczekiwaniach społeczeństwa. Zaczyna postrzegać siebie jako «obywatela drugiej kategorii». Nie stosując się do ogólnego wzoru, należy do «mniejszości, budzącej podejrzenia». Osoba może starać się za wszelką cenę dopasować do innych, np. zawiera małżeństwo, chociaż wcale tego nie chce. W fazie akceptacji człowiek zaczyna charakteryzować się myśleniem otwartym, dostrzega możliwości zmiany swojej sytuacji, postrzega jednak istniejące ograniczenia. Akceptuje i rozumie swoje uczucia. Zauważa, że wcale nie musi się dostosowywać do innych, posiada «własną niepowtarzalną wartość». Faza asymilacji ma miejsce wówczas, kiedy jednostka wyzbywa się poczucia obcości czy zakłopotania z powodu nieposiadania partnera. Nie jest podatna na napiętnowanie, ani presję ze strony społeczeństwa. Nie wyklucza zmiany swego stanu w przyszłości, lecz traktuje ją jako dobrowolną decyzję. Czuje się dobrze jako osoba egzystująca w pojedynkę.

3. Stosunek do życia bez partnera i relacje z innymi osobami

Ludzie rzadziej utrzymują bliskie stosunki z członkami rodziny: rodzicami, rodzeństwem, dorosłymi dziećmi czy pozostałymi krewnymi. A. Olczyk określa żyjących w pojedynkę terminem «lonerzy» (z j. ang. *lone*, znaczy samotni, odludni)[41]. Egzystują sami, obawiają się nawiązywania bliskich relacji emocjonalnych z innymi osobami. Coraz większego znaczenia nabiera sieć przyjacielska, «koligacje obieralne» składające się z przyjaciół, a nie krewnych, m.in. układy sieciowe seniorów, grona przyjacielskie. Szczególnie dotyczy to ludzi młodych, żyjących w pojedynkę do 35. roku życia oraz samotnych rodziców (tworzą oni pewnego rodzaju sieci wsparcia z ludźmi, z którymi są w stałym kontakcie, także internetowym czy telefonicznym). W ten sposób tworzą się tzw. «metro plemiona»[42], powstające przede wszystkim w większych miastach. Więzi są zwykle luźniejsze od występujących w tradycyjnych rodzinach między krewnymi, zapewniają poczucie bezpieczeństwa i wsparcie. «Quirkyalone» jest to termin określający kategorię osób żyjących bez partnera, ze szczególnym podkreśleniem roli przyjaciół. Stanowią oni alternatywę wobec małżeństwa i rodziny[43]. Te osoby są aktywne, angażują się w działalność społeczną, a także realizują własne pasji. Odczuwają swoją sytuację jako samotność, która jest przeżywana jako pogodzenie się z losem, koszmar, bądź też następuje afirmacja samotności[44]. Przyjaciele stają się kimś w rodzaju «rodziny z wyboru», zwłaszcza w warunkach wzrostu liczby rozwodów, mobilności geograficznej i społecznej[45]. Osoby żyjące w pojedynkę mogą być otoczone siecią przyjaciół, tworzą strukturę otwartą, jedni odchodzą, ale pojawiają się nowi.

---

[40] Por. A. Żurek, *Single: żyjąc w pojedynkę…*, s. 66; X. Amador, J. Kiersky, *Jak żyć osobno w świecie pełnym par*, Wydawnictwo Diogenes, Warszawa 2002, s. 60–64.

[41] Por. A. Olczyk, *Singiel – moda czy powołanie?*, «Niedziela Młodych» 2012, nr 23(62), s. 6.

[42] Por. T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*…, s. 461.

[43] Autorką pojęcia jest S. Cagen, opisała je w swej książce: *Quirkyalone: manifest bezkompromisowych romantyków*. Samotność uznała za styl życia: świadomy wybór ludzi nietuzinkowych – romantyków i idealistów. Zjawisku temu nadała pozytywną konotację, zauważyła, że wiele osób pozostaje w niesatysfakcjonujących związkach, nie chcąc narazić się na społeczny ostracyzm. E. Watters nazwał osoby żyjące w gronie przyjaciół, znajomych: *Urban Tribes* («miejskie plemiona"). L. Hoggard, *Sobiepanny – coś się nie podoba?*, «Forum» 2004 nr 7, s. 28.

[44] Szerzej zob. J. Gajda, *Samotność i kultura*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1987, s. 73–76; C. Tarnogórski, *Wobec samotności i osamotnienia* [w:] *Samotność i osamotnienie*, red. M. Szyszkowska, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988, s. 4; M. Broder, *Sztuka bycia singlem*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2010, s. 121–122.

[45] Szerzej zob. R. Pahl, *Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?* [w:] *Socjologia codzienności*, red. P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008, s. 164; E.K. Trimberger, *Nowa singielka*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2008, s. 319.

Dorosłe osoby żyjące w pojedynkę, podejmują ważne decyzje życiowe zwykle bardziej samodzielnie, niż jednostki w rodzinie. Zdarza się czasem, że człowiek nie chce być sam, lecz mimo to odsuwa się od innych ludzi, ponieważ boi zależności. Przejawia szorstkość, jest wyniosły, zrzędliwy («mur pozornego chłodu»), gdy w rzeczywistości pragnie obecności innych. Sposobem na samotność jest wzbudzanie nienawiści do ludzi, aby nie była ona odczuwana dotkliwie (zgodnie ze stwierdzeniem: «wystarczy mieć przeciwnika, ażeby nie być osamotnionym»)[46]. E. Paprzycka wskazała uwarunkowania braku akceptacji życia w pojedynkę: uczucie pułapki, niezadowolenie, znudzenie, konformizm (potrzeba realizowania ról społecznie narzuconych), izolacja, niechęć do samorozwoju, frustracja seksualna, niewielka liczba doświadczeń w życiu codziennym[47].

P. Gucci zauważył przejawianą przez niektórych singli postawę kontestowania przeżywanych przez większość członków społeczeństwa wydarzeń «rodzinnych» (np. świąt, uroczystości), aby «poczuć się alternatywnym»[48]. Z kolei V. Albisetti dostrzegł, że osoby pozostające w stanie wolnym doświadczają braku zaufania, okazywanego im przez społeczeństwo, w efekcie czego cierpią[49]. Określa się je jako niepotrafiące porozumiewać się z innymi czy niedojrzałe. We współczesnym społeczeństwie najbardziej trwałymi wydają się być jednak więzi rodzinne.

K. Trimberger lęk przed samotnością nazywa «widmem żebraczki» [50]. Niektórzy wierzą, iż pewnym rozwiązaniem byłoby urodzenie dziecka, także w kontekście upływającego czasu. Wzrasta zatem znaczenie posiadania dziecka, pomimo postępującego spadku liczby urodzeń. Jednostka żyjąca w pojedynkę jest narażona na odepchnięcie przez innych, a nawet wyśmianie, może czuć się «niewidzialna»[51]. Jest to związane z niedostrzeganiem jej potrzeb, bądź traktowaniem ich jako mniej istne, co zagraża poczuciu własnej wartości i jej związkom z krewnymi czy przyjaciółmi żyjącymi w związkach.

4. Podsumowanie

Współcześnie zwraca się uwagę na wzrost liczby osób żyjących w pojedynkę. Przegląd wybranych stanowisk na temat tych osób umożliwia zapoznanie się ze sposobem ich postrzegania i traktowania, pozwala też dostrzec zaszłe i zachodzące przemiany. Tworzone przez różnych autorów typologie osób żyjących w pojedynkę, uświadamiają niejednorodność tej kategorii. Różnią się ze względu na długość okresu życia bez partnera, uwarunkowania (wybór czy konieczność), preferowany styl życia, a także odniesienie do życia samotnego. Stopniowo zmieniają się opinie i stosunek społeczeństwa do jednostek żyjących w pojedynkę, od zdecydowanie negatywnego do pozytywnego. Wiąże się on z: płcią, wiekiem, miejscem zamieszkania. Utożsamianie się z kategorią singli jest próbą zmniejszenia odczuwanego przez jednostkę lęku. Usiłuje się ona dostosować do warunków współczesnego świata.

W świadomości społecznej ukształtowały się pewne przekonania, dotyczące kobiet bez partnera. Dostrzeżono posiadanie większego zasobu czasu, zamiar zrobienia kariery, jednocześnie pragnienie życia w związku i odczuwanie cierpienia z powodu samotności. Współczesne media przejawiają zainteresowanie żyjącymi w pojedynkę, odgrywają znaczącą rolę w kreowaniu ich wizerunku.

---

[46] Por. M. Szyszkowska, *Ucieczki od samotności i osamotnienia* [w:] *Samotność i osamotnienie,* red. M. Szyszkowska, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988, s. 49, 51.

[47] E. Paprzycka, *Kobiety żyjące w pojedynkę…,* dz. cyt., s. 24.

[48] Por. P. Gucci, *Singielka: sama, ale nie samotna*, Wydawnictwo Fontanna, Warszawa 2010, s. 107–108.

[49] Por. V. Albisetti, *Dobrodziejstwo samotności: tysiąc powodów, aby dobrze się poczuć ze sobą samym*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 1999, s. 45. Warto tu wspomnieć o opisanym przez T. Szlendaka, wyróżnionym w XIX w. zjawisku, zwanym «neotenią», «pedomorfozą» – «zachowaniem młodzieńczych cech u osobników dorosłych». T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie…*, s. 43.

[50] E.K. Trimberger, *Nowa singielka*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2008, s. 238, 240–241; J. McDowell, N. Wakefield, *Przyjaciel samotnych serc (czyli jak wygrać z samotnością)*, Wydawnictwo Vocatio, Warszawa 1994, s. 83.

[51] Por. X. Amador, J. Kiersky, *Jak żyć osobno w świecie pełnym par…*, s. 68, 78, 287–288.

1. Albisetti V., *Dobrodziejstwo samotności: tysiąc powodów, aby dobrze się poczuć ze sobą samym*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 1999.
2. Amador X., Kiersky J., *Jak żyć osobno w świecie pełnym par*, Wydawnictwo Diogenes, Warszawa 2002.
3. Beck U., *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2002.
4. Broder M., *Sztuka bycia singlem*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2010.
5. Czernecka J., *Wielkomiejscy single*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2011.
6. Durkheim E., *L´Individualisme et les intellectuels*, «Revue bleue» (X) 1898, przeł. J. Redding i W.S.F. Pickering.
7. Gajda J., *Samotność i kultura*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1987.
8. Główny Urząd Statystyczny, *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Wydawnictwo Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 2012, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011.pdf.
9. Gucci P., *Singielka: sama, ale nie samotna*, Wydawnictwo Fontanna, Warszawa 2010.
10. Hoggard L., *Sobiepanny – coś się nie podoba?*, «Forum» 2004 nr 7.
11. Jagieła J., *Znaczenie skryptu (script life) jako nieświadomego przekazu międzygeneracyjnego w kształtowaniu sie tożsamości jednostki* [w:] *Wielokulturowość w przestrzeni edukacyjnej*, red. K. Rędziński, I. Wagner, Wydawnictwo Akademii im. J. Długosza, Częstochowa 2006/2007.
12. Jamieson L., *Od rodziny do intymności* [w:] *Socjologia codzienności*, red. P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
13. Klinenberg E., *Going Solo. Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone*, Penguin Publishing Group, New York 2012.
14. Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2005.
15. McDowell J., Wakefield N., *Przyjaciel samotnych serc (czyli jak wygrać z samotnością)*, Wydawnictwo Vocatio, Warszawa 1994.
16. Olczyk A., *Singiel – moda czy powołanie?*, «Niedziela Młodych» 2012, nr 23(62).
17. Pahl R., *Przyjaźń – społeczne spoiwo współczesnego społeczeństwa?* [w:] *Socjologia codzienności*, red. P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
18. Paprzycka E., *Kobiety żyjące w pojedynkę: między wyborem a przymusem*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 2008.
19. Pickering W.S.F., *Durkheim´s Sociology of Religion. Themes and Theories*, Routledge&Kegan Paul, London 1984.
20. Slany K., *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2002.
21. Stein P., *Być singlem – próba zrozumienia życia singli* [w:] *Socjologia codzienności*, red. P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
22. Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2011.
23. Szyszkowska M., *Ucieczki od samotności i osamotnienia* [w:] *Samotność i osamotnienie,* red. M. Szyszkowska, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988.
24. Tarnogórski C., *Wobec samotności i osamotnienia* [w:] *Samotność i osamotnienie*, red. M. Szyszkowska, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988.
25. Trimberger E.K., *Nowa singielka*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2008.
26. Yeung W.-J.J., Ka-Lok Cheung A., *Living Alone: One-person Households in Asia*, «Demographic Research» 2015, vol. 32.
27. Żurek A., *Single: żyjąc w pojedynkę*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2008.
28. Żurek A., *Osoby samotne życiowo jako zjawisko społeczne* [w:] *Blaski i cienie życia rodzinnego*, «Roczniki Socjologii XV», red. Z. Tyszka, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2004.

Beata Szluz

LIVING IN A RELATIONSHIP OR ALONE? BETWEEN NECESSITY AND CHOICE

Attitudes about the primacy of marriage as a way of life have changed markedly over the past two decades. The legitimacy of singleness as a life-style is increasingly recognized by young people and their parents; most people no longer regard getting married as necessarily better than remaining single and do not disapprove of those who eschew marriage. Although the imperative to marry has weakened and the perceived advantages of marriage as compared to single life have declined, marriage continues to be valued

by the majority of young people as shown in several studies of attitudes toward marriage. What is more, despite the high levels of divorce, most young people say that they expect their marriages to be lasting. What has changed about marriage plans has been the rising age at which young people, especially young women, expect to marry an expectation reflected in the increasing age at which people are actually marrying. There also seems to be a widespread desire not to let marriage interfere with education and to obtain some work experience before marriage. Marriage continues to be more important to young women than young men, despite recent trends toward more egalitarian sex roles. There is some evidence that experience with divorce increases negative attitudes about marriage and favorable ones about singleness as a way of life.

Key words: *family, marriage, single*

Віталій Онищук,
доктор соціологічних наук, професор,
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

ДИНАМІКА ПОКОЛІННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена дослідженню поколінної трансформації і диференціації молодіжного середовища, здійснена спроба визначити цінності і орієнтири різних поколінь, особливості їхньої поведінки, залежність від суспільних умов і новітніх технологій. Визначені основні маркери – межі, що дають можливість окреслити покоління і охарактеризувати їх.

Ключові слова: *покоління, поколінна диференціація, поколінні цінності*

Моніторинги різних соціологічних служб України дають можливість проаналізувати в останнє десятиріччя зміну деяких характеристик і рис суспільної свідомості в різних вікових когортах, зокрема молоді, в середовищі якої ми спостерігаємо зміну культурної моделі всього українського соціуму.

На культурну модель спирається життєдіяльність суспільства. Вона є складним, багатовимірним утворенням і містить у собі усталені ціннісні настанови, схему поведінки, світоглядні пріоритети, моральні імперативи. Ці елементи в динамічній цілісності фактично являють собою спосіб життя як загальносоціологічну величину. До революційних потрясінь або до еволюційних змін (модернізації) суспільство приводить зміна свідомості громадян. І відповідна цьому зміна соціально-політичної системи. Рушійною силою зазначених процесів завжди була молодь.

Нові покоління, які орієнтовані на систему цінностей і пріоритетів, відмінних від установок тих, хто стояв біля витоків пострадянських трансформацій, будуть векторно спрямовувати подальший суспільний розвиток, і, як показав Євромайдан, – у бік Євросоюзу. Від того, якими будуть або можуть стати нові поколінні утворення, їх стосунки у структурі соціально-економічних, політико-владних відносин і зв'язків з іншими стратифікаційними групами, залежить подальший розвиток українського суспільства.

Покоління – це не тільки й не стільки однорідна вікова група, когорта, скільки духовно-символічна спільність, що поєднує людей, життя яких пов'язане з певними важливими історичними подіями, з духом часу, єдністю моральних та ідейних позицій. Як вказує український дослідник А. Ручка, – це спільність ціннісно-смислова.

У соціологічній літературі прослідковується декілька підходів в визначенні поколінь. Одна з них – структурно-функціональний (Ш. Айзенштат). Він визначає поколінну групу як систему позицій та ролей, які виконуються індивідами. Роль – одиниця структурної міжпоколінної взаємодії, яка регулює поведінку. Молодий індивід сприймається як об'єкт і суб'єкт соціокультурного наслідування, тому процес порушення переходу ролей від одного покоління до іншого приводять до конфлікту і розпаду існуючої структури і розриву

спадкоємності поколінь. Спираючись на положення такого підходу, в сучасному суспільстві можливо виділити такі дисфункціональні чинники, як невідповідність професійного статусу і кваліфікаційної підготовки, рівня освіти і матеріального положення, які певною мірою визначають конфліктний характер відношень поколінь і суспільства в основних сферах життєдіяльності [1, с. 32].

Інший – культурологічний підхід (К. Маннгейм) дозволяє осмислити спосіб життя, цілі, мотиви поведінки покоління, проаналізувати покоління субкультуру конфлікту. К. Маннгейм досліджував феномен поколінної єдності, протиріччя соціокультурного наслідування і спадкоємності культур. Хоча він і не дав скільки-небудь точного визначення поняття «покоління» («генерація»), але підкреслив, що його потрібно відносити швидше до соціальної, ніж до біологічної сфери. Тільки там, де ми здатні чітко і однозначно демаркувати когорту в термінах її соціально-історичної свідомості, слід говорити про справжнє покоління [1, с. 32].

Сьогодні вчені дійшли висновку, що всі культурні або ціннісні зміни, які пов'язані з ментальністю, відбуваються під впливом кількох факторів.

По-перше, це економічний розвиток суспільства (у розвинених країнах Заходу, де створено суспільство споживання і навіть нагромадилася певна втома від «суспільства вражень», сформувалася своя ментальність.

По-друге, особливості міжгенераційної трансмісії культури. Культурні цінності передаються з покоління в покоління.

Американський антрополог М. Мід вивчала проблему виховання, соціалізації в різних країнах і дійшла висновку, що з погляду трансмісії культури є три типи суспільств:

- префігуративний тип характеризує традиційні суспільства: тут батьки навчали дітей, а ті – слухалися. Вважається, що такі техніка й технологія виховання і соціалізації повернені в минуле, у традицію.

- конфігуративний тип підтверджує, що часи й технології життя змінюються – і діти все таки – прислухаються до батьків, а батьки до них. Дедалі більшого значення набуває позиція ровесників – як серед старшого і середнього поколінь, так і серед молодшого, адже в дружньому колі всі близькі віком і духом. Конфігуративні культури орієнтовані на сьогодення.

- постфігуративний тип суспільства означає торжество часу, коли прийшли інформаційні технології і глобалізація охопила світ, – тут уже діти навчають батьків, і ці практики націлені на майбутнє.

Покоління (генерація) відзначається типом соціальних зв'язків, близькістю соціальних цінностей, загальноприйнятими культурними нормами, загальними символами та смислами.

Враховуючи спроби західних та вітчизняних дослідників комплексно описати поколінські спільноти, які є активними суб'єктами сучасного ринку праці, можна спертися на критерії виділення патернів покоління, запропонованих Х. Беккером. Якщо молодь обмежується віковими маркерами, то покоління характеризується набагато ширшим діапазоном, а саме:

- соціальний контекст становлення покоління (найбільш важливі події, які відбулися у нормативний період);
- стан засобів масової комунікації, система соціалізації, соціальні можливості у той же період;
- системні характеристики покоління (чисельність та склад когорт, поколінні субкультури утворення, поколінні союзи;
- біографічні характеристики покоління (життєвий шлях, ціннісні орієнтації, поведінкові зразки).

Опис покоління на підставі зазначених критеріїв як символічної спільноти відбувається за допомогою конструювання матриці значущих символів покоління, що стають цінними, конструюють його ідентичності, під впливом певної історичної локації (лексичних

конструктів, звукових, візуальних символів або значущих особистостей). Таким чином, за термінологією К. Маннгейма, формується інтелехія «дух покоління» [1, с. 32].

Якщо поглянути на проблематику поколінь, пов'язану з культурними й ціннісними змінами, то можна виділити нині сущих в сучасному суспільстві п'ять поколінь: «мовчазне покоління» – люди 1923–1942 років народження; «бумерівське покоління» – люди 1943–1962 років народження»; «покоління Х», народжене в 1963–1982 роках», «покоління V – роки народження 1983–2002 рр. і покоління Z», народжене після 2002 року.

На підставі виділених критеріїв поколінь можна говорити про три покоління, які слід віднести до молоді, при умові, що верхня планка молоді є 35 років, хоча в кінці 2013 року в нашій країні було прийнято рішення, що молоддю вважаються люди віком від 14 до 29 років.

Покоління Х, народжене в 1963–1982 роках, сформувалось в умовах холодної війни, культу КПРС, тотального дефіциту. У соціумі різко збільшився обсяг інформації, виникли поняття «перебудова», «демократизація», «плюралізм», «політична партія», «заробітчанство». Одночасно переживали війну в Афганістані, почалися розмови про СНІД, наркотики, стався бум розлучень. Батьки цього покоління працювали на виробництві «від дзвінка до дзвінка», і діти виростали самостійними, самі готували уроки й розігрівали обіди, звикли турбуватися самі про себе. Звідси й особливості їхньої ментальності в дорослі роки – вони намагаються всюди встигати, покладаються на власний досвід і сили, завжди готові до змін та подолання труднощів, покладаються на власний досвід, бо підлітками зустріли спробу кардинальних змін другої половини 80-х рр. З їх протиріччями, конфліктами цінностей і інтересів, а також відкритими до нових можливостей.

Однак при цьому бувають сильно орієнтовані на думку друзів та електронні ЗМІ і відрізняються від попередників глобальною інформативністю і технічною письменністю. Люблять індивідуальні, навіть екстремальні види спорту, прагнуть скоротити час на кухні, надають перевагу напівфабрикатам-і все це у зв'язку з тим, що життя прискорюється і щодня підкидає дедалі більше інформації, спостерігається прагнення вчитися протягом всього життя. Вони змушені ухвалювати чимдалі більше й більше самостійних рішень. «Покоління Х» прагне продемонструвати свою неформальність поглядів, пошук емоцій, прагматизм [2, с. 11].

Дитинство покоління «V» (роки народження – 1982–2002) позначене розпадом СРСР, терактами, не відомими раніше епідеміями, а також розвитком цифрових і біотехнологій. У ЗМІ засуджується вживання наркотиків і куріння. Головне – настала епоха брендів – молодь обирає техніку, одяг і продукти тільки відомих марок. Досить рано звикає до алкоголю (зокрема пива). Не знає, з чого робляться продукти, але в супермаркетах звертають увагу на кількість білків, жирів і вуглеводів, зазначених на упаковці. Кредо молодих людей – мода, вони охоче долучаються до модних видів спорту, а для того, щоб потішити себе, свій гедонізм, таким чином обирають здоровий спосіб життя.

Якщо виникають проблеми зі здоров'ям, ці люди обирають брендові, широко розрекламовані ліки. Їх ціннісне оформлення продовжується до цих пір. Маркерами, формативними подіями є: кінець перебудови і розпад СРСР, економічні кризи, злам державної системи соціальних гарантій, тотальну корумпованість, яка стає атрибутом вже шкільного життя, доступність наркотиків, розвиток цифрових технологій, структурованість в їхньому середовищі і доступність коштовних речей. Мобільні телефони і Internet – їх звичайна дійсність. спілкуються з друзями у Facebook та Twitter, офіційно одружуватися не поспішають, а живуть в цивільному шлюбі, бо бояться повторення помилок розлучених батьків. Часто змінюють роботу по-горизонталі з врахуванням оплати праці, зручного графіку та умов роботи, кар'єрного зростання зі збереженням балансу між роботою і особистим життям.

Як пише В. Дротенко, нове покоління не хоче жити шаблонами, які вигадали інші, а хочуть знаходити швидкий та продуктивний шлях подолання будь-якої проблеми.

Вони ставлять великі цілі та намагаються їх швидко досягати. Вони виховувалися як переможці і тому зовсім не дивно, що в усьому хочуть бути першими.

Вони розуміють унікальність кожної людини, тому толерантно ставляться до різних поглядів, культур та етносів [3, с. 57].

До молоді в повному складі відноситься ще покоління Z або покоління Internet, народження після 2002 року Internet набуває статусу няні, друга, порадника, помічника та створює певну віртуальну реальність. Спілкування переходить у соціальні мережі, on-line ігри заповнюють дозвілля і визначають особистісний розвиток. Супермаркет для них стає місцем проведення дозвілля, та являє собою цілий комплекс розваг.

У період повноліття 18–21 рік у молодих людей спостерігається активна робота інтелекту, а в 20–22 роки формування системи цінностей завершується. Це вже політичні українці. Домінантними цінностями цього покоління стають спілкування в мережі, надмірне споживання, партнерські стосунки з дорослими, байдужість до авторитетів, досить розвинутими є здібності до виконання багатьох завдань одночасно.

Більшість із них вже розуміють, що якщо вони хочуть якихось змін, то мусять їх робити самі, а не чекати, поки вони спустяться з гори.

З одного боку, з людьми цієї генерації легше домовитися: їм не потрібні покарання, вони допитливі, розуміють наслідки своїх дій і здатні самостійно вирішити більшість конфліктів з іншими молодими людьми. Вони емоційно більш зрілі, відповідають за свої вчинки й не потребують повсякчасного піклування старших. З іншого – це молоді люди, котрі мають свою думку і прагнуть її висловити, вони не розуміють необґрунтованих наказів і завдань, бо звикли отримувати відповіді на свої запитання і спілкуватися зі старшими за віком як рівні. Вони не звикли бути приниженими і прямо говорять про свої почуття й емоції. Їх не виховували слухняними і зручними, їх виховували максимально самостійними.

Школа намагалася їх чогось навчити, намагалася навчити вчитися, дати методи й способи знаходити знання, коли вони знадобляться.

Ці люди складають особливий клас – покоління із новими якісними характеристиками та невизначеними перспективами. Наука сьогодні розробляє сценарії і робить прогнози, розписує дорожню карту на майбутнє.

За всіма ознаками теперішня молодь є найбільш освічена суспільна група в українському суспільстві. Але, як визначили французькі соціологи (Р. Буфлон) ще в 60-х роках минулого століття, що в сучасних розвинутих суспільствах відбувається «дефляція» освіти, тобто зменшення ваги освіти пов’язаного з її масовістю. Зростає частка освічених людей, тому освіта перестає бути дефіцитним ресурсом. Для того, щоб молодій людині зайняти вищу позицію у суспільстві потрібно все більше здобувати додаткові кредити.

Множинність суспільних інститутів і засобів дій дає представникам нової генерації, що формується, значно велику міру автономії в соціумі. Організація виховання, освіти, вчення молоді за віковим принципом і матриці значущих символів що їх об’єднують, підсилює вікову гомогенність, сприяючи виробленню специфічної поколінної самосвідомості і стилю життя, що виражається відповідною субкультурою.

Прискорення темпів суспільного життя у зв’язку з відомими подіями 2004, 2013–2014 рр. спричиняє за собою підвищення ролі і значення поколінь X, V і Z в суспільнополітичному, економічному і культурному житті.

Річ не стільки в абсолютному зростанні числа молодих людей (в Україні вже на протязі багатьох років середня сім’я складає 3,2 чоловіка, що навіть не забезпечує відтворення поколінь), скільки в змінах соціальних умов та підвищення ролі молоді в суспільстві.

Чим вище теми технологічних і інноваційних змін, чим швидше оновлюються знання, умови праці і побуту, тим помітніше стають соціально-культурні відмінності між поколіннями. Нові проблеми і події штовхають на пошуки принципово нових рішень і критичну переоцінку минулого досвіду. Це не міняє принципового напряму процесу соціалізації, оскільки будь-які пошуки нового молодь здійснює, спираючись на досвід і знання отримані від старших. Соціальна спадкоємність не зводиться до передачі швидко застаріваючих спеціальних знань, але включає також засвоєння набагато більш стійких і

глибоких психологічних структур, культурних цінностей, традицій, поведінкових стратегій, що акумулюють весь досвід попередніх поколінь.

Ми живемо у світі, який дуже швидко змінюється і вимагає не стільки досвіду, скільки швидкості реакції на змінені обставини. Ситуація швидкої реакції на мінливі обставини вимагає щоб досвід не обтяжував людину – не був тягарем. Людина повинна бути максимально не заангажована на покоління V і Z в Україні роблять ставку багато світових авторитетів та лідерів – американський політолог і політик Збігнев Бзежинський, папа Римський Фраціск І, польський реформатор Л. Бальцерович та інші.

Етнічний українець, зарубіжний академік НАН України, фундатор економічного форуму в Давосі, директор Міжнародного інституту менеджменту МІМ – Женева Богдан Гаврилишин здійснює через благодійний фонд свого імені програму «Молодь змінить Україну», що сприяє становленню людей нової генерації через стипендії, гранти, стажування. Програма надає натхнення молодим людям і вона розрахована на створення команди, що зуміє унікальні і перспективні ідеї кристалізувати, відшліфувати і реалізувати в Україні.

Методика підготовки команди молодих у цій програмі така – кваліфіковані кандидати формуються в групи по сім осіб. Потім вони вибирають країну, яку б хотіли вивчити в рамках поїздки туди, попередньо маючи зустріч із послом цієї країни в Україні. План навчання вони розробляють самі, узгодивши місця свого стажування чи то в парламенті, адміністрації різних рівнів, неурядовий сектор. Це молоді люди двох останніх генерацій які прийняли рішення жити в Україні і після програми повернутися в Україну для її розбудови.

Підсумовуючи, зазначимо, що поколінна динаміка в умовах сучасного українського суспільства детермінується багатьма чинниками, що вплинули на соціалізацію і життєвий шлях символічної спільноти. Розвиток подій в сучасному українському суспільстві, постійні кризові ситуації, ескалація протестних акцій, організація патріотичних молодіжних об’єднань вимагають подальшого конкретного соціологічного аналізу поколінної динаміки.

1. Бойко В. А. Патерни покоління сучасного ринку праці:культурні детермінанти і структурна диференціація / В.А. Бойко // Вісник Одеського університету. Соціологія і політичні науки – Одеса : «Астропринт», 2013. – Т. 18. – Вип. 3(19). – С. 31–35.

2. Кириченко І. Майбутнє у плинному: зміна культурної моделі суспільства / І. Кириченко // Дзеркало тижня Україна – 2015, 21-27 листопада. – № 44–45.

3. Дротенко В. Психологічні та професійні особливості покоління міленіалів / В. Дротенко // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: збірник наукових праць / Ред. С. Шудло, П. Длугош – Дрогобич – Перемишль: Швидкодрук, 2014. – Вип. 5. – С. 57–61.

Vitalii Onyszczuk

DYNAMIC OF GENERATIONAL TRANSFORMATION OFTHE UKRAINIAN SOCIETY

The article is devoted to the analysis of generational transformations and differentiation among young people. The common values and orientations of Ukrainian youth were described, as well as the behavioral specifics and technological «addiction» of young people. The core characteristics and «markers» of young generation in Ukraine were defined.

***Keywords**: generation, generational differentiation, generational values, generational translation*

Maria Borczykowska-Rzepka,
dr, adiunkt
Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych,
Krakowska Akademia im. Andrzeja F. Modrzewskiego w Krakowie,
Beata Skwarek,
doktor, Wydział Nauk Społecznych i Humanistycznych,
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona w Legnicy

POCZUCIE SAMOTNOŚCI JAKO POTENCJALNY CZYNNIK RYZYKA ZACHOWAŃ AGRESYWNYCH WŚRÓD MŁODZIEŻY GIMNAZJALNEJ

Doniesienie niniejsze stanowi kontynuację rozważań autorek dotyczących zjawiska samotności wśród młodzieży gimnazjalnej – w różnych kontekstach i odniesieniach. W prezentowanym artykule autorki analizują poczucie samotności wśród młodzieży gimnazjalnej, jako potencjalnego czynnika zachowań agresywnych i jako jedno z ich psychospołecznych źródeł.

***Słowa kluczowe**: agresja, młodzież gimnazjalna, samotność, zachowania ryzykowne*

Zjawiska patologiczne od zarania dziejów dotyczą nie tylko dorosłych, ale także – a obecnie coraz częściej – przedstawicieli młodego pokolenia, od którego odpowiedzialności i przygotowania do pełnienia różnorodnych ról społecznych w dużej mierze zależy dobrostan społeczeństwa. Jak podkreślały autorki w jednym z wcześniejszych doniesień [1, s. 146], sprostanie takim społecznym oczekiwaniom nie jest łatwe i wymaga stworzenia optymalnych warunków dla wychowania i edukacji młodego pokolenia narażonego na liczne zagrożenia począwszy o uzależnień (od Internetu, komórek, środków psychoaktywnych, alkoholu) po przemoc, ryzykowne zachowania seksualne, ciąże nieletnich czy samobójstwa. Teresa Sołtysiak [2, s. 51] sugeruje, iż liczne czynniki sprawcze prowadzące do zachowań patologicznych (w tym agresywnych) nadal nie do końca zostały poznane a ich spektrum jest nader szerokie. Coraz większego znaczenia nabiera poczucie nierówności, odrzucenia czy poczucie izolacji i wyobcowania. Fakt, że coraz więcej młodych jednostek znajduje się w zasięgu patologii i demonstruje różne przejawy autodestruktywności związanej bądź leżącej u podstaw wielu problemów o charakterze eksternalizowanym (np. zaburzenia zachowania), internalizowanym (np. lęki) czy mieszanym (np. zaburzenia emocjonalne), stanowi uzasadnienie dla podjęcia badań nad związkiem innych, niż dotychczas, czynników z zachowaniami agresywnymi i przemocą dorastających.

Podobnie, jak w przypadku uprzednich doniesień autorek [1; 3], prezentacja niniejsza stanowi kolejny fragment szeroko zakrojonych badań poświęconych problematyce doznawania samotności przez młodzież gimnazjalną oraz szerokiemu spectrum powiązanych z nią czynników, które mogą wpływać na zachowanie jednostki i jej dobrostan psychiczny [3, s. 267]. Jak podkreśla Z. Dołęga [4], czynniki te mogą stanowić zarówno przyczynę analizowanego zjawiska, jak i być jego konsekwencją. Warto wspomnieć, iż wyniki badań autorek [1, 3] dotyczące rozpowszechnienia zjawiska samotności w poddanej badaniom grupie, ze szczególnym uwzględnieniem dorastających w przedziale wiekowym od 11 do 14 roku życia, z małych miast i wsi Dolnego Śląska, dobitnie wykazały, iż doznawanie samotności przez młodzież, występujące w całej populacji, może stanowić poważny i narastający problem społeczny. Największa liczba gimnazjalistów (66%) uplasowała się w przedziale niezbyt wysokiego, ale już obserwowalnego ryzyka doznawania samotności, w przedziale wysokiego i bardzo wysokiego ryzyka odczuwania samotności mieściło się 29% badanych, a 5% przeżywało samotność w stopniu ekstremalnym [3, s. 267]. Należy podkreślić, iż w zakresie analizy istoty, zasięgu, przyczyn i konsekwencji omawianego zjawiska autorki nie są pionierkami, gdyż próbę taką podjęła przed laty wspomniana już Z. Dołęga [4] oszacowując zasięg zjawiska wśród dzieci i młodzieży z dużych aglomeracji miejskich Górnego Śląska. Wyniki prowadzonych badań potwierdzają obserwacje autorek, iż doznawanie samotności przez młodzież stanowi realny problem społeczny i staje się nie tylko zagrożeniem dla wybranej populacji, ale

także jej powszechnym doświadczeniem życiowym, niezależnie od wielkości aglomeracji i innych czynników, które wyraźnie powinny wzmagać natężenie poczucia samotności bądź je niwelować.

W tym miejscu warto postawić pytanie o istotę, przyczyny, a przede wszystkim konsekwencje zjawiska dotykającego tak powszechnie młodzież polską (zgodnie z wieloma badaniami szacującymi rozpowszechnienie zjawiska, odsetek młodzieży zagrożonej wysokim i bardzo wysokim stopniem poczucia samotności – niezależnie od regionu i specyfiki miejsca zamieszkania – plasuje się w granicach 32%) [3, s. 268], a z innych regionów świata – od 10% do 65% populacji uczniów [5, s. 161]. Powszechność analizowanego zjawiska może budzić uzasadniony niepokój w świetle zadań rozwojowych stojących przed dorastającymi, którzy wymagają opanowania wielu nowych umiejętności nabywanych w trakcie współdziałania i w relacjach ze środowiskiem rodzinnym, grupą rówieśniczą i nauczycielami. Czynnikiem ułatwiającym bowiem wypełnianie zadań rozwojowych stojących przed jednostką są «*satysfakcjonujące i dające poczucie bezpieczeństwa relacje z najbliższym otoczeniem społecznym, z samym sobą oraz ze światem wartości»* [1, s. 148]. Konieczność permanentnego nadążania za nowymi wyzwaniami buduje w młodej jednostce nawyk zwracania uwagi na wszystko, co zewnętrzne, kierując ją w stronę przeżywania życia raczej cudzego, niż własnego [4]. W dłuższym przedziale czasowym takie tendencje prowadzić mogą do dezorganizacji życia dorastającego, zakłócając jakość relacji «kogoś z kimś» i «kogoś z czymś», stopniowo przeradzając się w zagubienie i poczucie egzystencjalnej pustki [1, s. 148; 4].

Najczęściej samotność w piśmiennictwie naukowym definiowana jest jako «*stan psychiczny lub względnie trwałe doświadczeni o złożonym emocjonalno-społecznym i egzystencjalnym charakterze»* lub potocznie – jako stan wynikający z zakłóconych relacji interpersonalnych jednostki, bądź z jej społecznej izolacji [5, s. 161]. Złożony charakter omawianego zjawiska pozwala na wyodrębnienie w nim trzech treściowo zróżnicowanych aspektów o charakterze emocjonalnym, egzystencjalnym i społecznym [4, s. 18-27; 6, s. 191], które niosą istotnie odmienne dla funkcjonowania jednostki konsekwencje psychospołeczne i mogą stanowić w okresie dorastania źródło licznych problemów przystosowawczych i osobistych. Warto pamiętać, iż doświadczanie samotności wiąże się nie tylko z nawarstwiającymi się w okresie dorastania problemami natury emocjonalno- społecznej, ale także z trudnymi życiowo sytuacjami takimi, jak rozpad systemu rodzinnego, alkoholizm jednego z rodziców czy wchodzenia w nowy etap edukacyjny. Wielu badaczy podkreśla fakt, iż ocena samotności dokonywana przez młodzież «*nosi znamiona oceny instrumentalnej wobec osobistych dążeń i wyznawanych wartości»* [4, s. 20]. Z jednej strony, dorastająca jednostka odczuwa silną potrzebę integracji z otoczeniem (szczególnie z grupą rówieśniczą), z drugiej zaś – wyraźnie zaznacza się rozwojowa potrzeba izolacji od świata zewnętrznego i «podarowania» sobie czasu na refleksję nad sobą i otoczeniem.

Wyniki prowadzonych badań, niezależnie od etapu rozwojowego jednostek, dobitnie zwracają uwagę na szerokie spectrum negatywnych emocji, które towarzyszą samotności i współwystępujący dyskomfort psychiczny (przewlekłe zmęczenie, apatia, przygnębienie, żal, czasami złość i gniew, a także wrogość, która skierowana do wewnątrz może wywoływać tzw. emocjonalne «ciche wrzenie»). Każdy z aspektów zjawiska samotności charakteryzuje się swoistymi właściwościami i konsekwencjami dla jednostki. Samotność społeczną (fizyczną, obiektywną) charakteryzuje przeżywanie izolacji i znaczne trudności w zidentyfikowaniu swej roli w określonym układzie, a także brak pewności swojego znaczenia dla partnera relacji. Zatem poczucie społecznej samotności wiąże się z podmiotową oceną poziomu relacji z ważnymi i dostępnymi systemami społecznymi (rodziną, nauczycielami, rówieśnikami) [4, s. 22-23]. Michael Argyle podkreśla [7, s. 80], iż profilaktyka doznawaniu przez dzieci i dorastających poczucia samotności społecznej wymaga rozwijania kompetencji społecznych zapobiegających doświadczaniu niepowodzeń w kontaktach interpersonalnych. Samotność egzystencjalną natomiast charakteryzuje brak poczucia identyfikacji z wartościami i celami życiowymi, przeżywanie braku integracji z innymi, a także związek z ogólnym dobrostanem psychicznym i jakością życia [4, s. 24]. Warto podkreślić, iż jednostki doznające tego aspektu samotności widzą świat w „czarnych barwach" i pesymistycznie go oceniając same czują się bezwartościowe i bezsilne. Stan ten

manifestuje się, szczególnie u dorastających, nudą, nihilizmem i znacznym obniżeniem dynamiki życiowej [4, s. 25]. Ostatni z aspektów zjawiska samotności – aspekt emocjonalny, zwany również emocjonalnym osamotnieniem, wyraża deficyt pozytywnych uczuć w relacjach interpersonalnych i brak znaczących więzi emocjonalnych. Jednostki z poczuciem emocjonalnego osamotnienia negatywnie oceniają swoje kompetencje społeczne, przeżywają brak akceptacji i zaufania do siebie i innych oraz demonstrują szerokie spectrum emocji negatywnych. Warto podkreślić, iż emocjonalny aspekt samotności wydaje się być elementem względnie trwałym, natomiast poczucie samotności społecznej i egzystencjalnej regulowane jest sytuacyjnie i wiąże się z istotnymi dla jednostki wydarzeniami życiowym [4, s. 113]. Przeżywanie samotności, podobnie, jak ma to miejsce z innymi uczuciami, może podlegać mniej lub bardziej świadomej kontroli a jej ujawnianie nader często jest tłumione czy wręcz blokowane przez różne czynniki natury społeczno-psychologicznej, szczególnie zaś przez mechanizmy obronne. Stwarza to sytuację, w której wskaźniki behawioralne omawianego zjawiska są dyskretne a same jednostki wydają się być dobrze lub pozornie dobrze przystosowane [4, s. 47]. Literatura przedmiotu [4, 5, 8] zwraca uwagę na fakt, iż samotność dzieci i młodzieży może manifestować się nie tyle wprost, ile poprzez różne formy przystosowania obronnego lub odwrotnie – poprzez formy nieprzystosowania pod postacią: niepowodzeń szkolnych czy zaburzeń w zachowaniu demonstrowanych za pomocą jawnej lub ukrytej wrogości bądź jawnej agresji (słownej lub fizycznej). Powściągliwość w ujawnianiu wprost doznawanej samotności wiąże się często, szczególnie u dorastających, z poziomem ich otwartości interpersonalnej warunkowanej poziomem lęku społecznego i poczucia bezpieczeństwa, jak również przekonaniem, iż przyznanie się do odczuwania samotności jest tożsame z przyznaniem się do słabości i niepowodzeń interpersonalnych [4, 5].

Podobnie, jak zjawisko samotności, tak i agresja młodzieży staje się na tyle powszechna, «*iż zaczyna być uważana za naturalną cechę młodego wieku»* [9, s. 721]. Zwyczaje subkultur młodzieżowych, jak podkreśla B. Hołyst [9, s. 721], przenoszone są do szkół o różnym profilu edukacyjnym (w których pozycje ucznia określają nie tyle osiągnięcia szkolne, ile «opór wobec formalnych wymagań szkolnych») i do sytuacji znanych z życia codziennego [9, s. 721]. Sygnalizowany problem odnosi się w dobie współczesnej do coraz szerszego kręgu dorastających, wywodzących się z tzw. normalnych środowisk, nie obciążonych patologią. Przyczynę takiej sytuacji może stanowić zarówno ogólny upadek autorytetów z kręgu osób najbliższych, do których zalicza się nie tylko rodziców lecz również nauczycieli, jak i wewnętrzny brak stabilności przekonań dorastających o dostępności wsparcia społecznego [4, 5]. Ponadto, źródeł przemocy (autorki zastosowały spotykaną w literaturze przedmiotu praktykę operowania pojęciami agresji i przemocy, jako równoznacznymi i stosowanymi zamiennie, chociaż termin agresja zakłada konieczność zaistnienia intencji wyrządzenia krzywdy ofierze a przemoc ma na celu raczej wywieranie wpływu) należy upatrywać także we wzorach i licznych modelach zachowań agresywnych występujących w bliższym i dalszym otoczeniu dorastającego, w tym wzorach lansowanych przez media i środki masowego przekazu [9, s. 656, s. 721; 10]. Psychospołecznych źródeł agresywnego zachowania można zatem upatrywać zarówno w środowisku rodzinnym (rodzina dysfunkcyjna, niewłaściwe postawy rodzicielskie, atmosfera panująca w rodzinie i jej wpływ na kształtowanie postaw dziecka, jego zachowania, obraz samego siebie), szkolnym (relacje nauczyciel – uczeń, stosunek dorastającego do procesu nauczania, relacje z grupą rówieśniczą) i w środkach masowego przekazu (treści programów telewizyjnych i gier komputerowych eksponujących sceny przemocy, bójek, napadów, gwałtów i morderstw, a także akty przemocy związane z sytuacją ogólnoświatową takie jak: tortury, wykonywanie wyroków, śmiertelne wypadki komunikacyjne [9]. Wpływ wzorców zachowań agresywnych jest szczególnie skuteczny, gdy modelami są osoby podziwiane i akceptowane przez młodą jednostkę poszukującą swej nowej tożsamości, będącą w fazie rozwojowej, cechującej się nasilonym niepokojem i pobudliwością, zwiększonym krytycyzmem w stosunku do rodziny i całego ładu społecznego, a także negacją dotychczasowych autorytetów i wartości oraz poszukiwaniem innych – często związanych z emitowanymi wzorcami [2, s. 147]. Należy pamiętać, iż w fazie rozwoju cechującej się brakiem stabilności emocjonalnej, poszukiwaniem swej tożsamości, ambiwalencją w obszarze relacji z

rodzicami, obniżającym się poczuciem doznawania wsparcia nauczycielskiego – łatwo zaktywizować mechanizm identyfikacji z podziwianym modelem, upodabniając się do niego w wielu aspektach a szczególnie w zachowaniu [4]. Znaczące zmiany biologiczne wywołujące napięcie i zwiększające pobudliwość dorastającego, indywidualne właściwości temperamentalne (impulsywność, poziom reaktywności), a także indywidualne, emocjonalne i motywacyjne właściwości jednostki (wroga postawa wobec innych, skłonność do dominacji, drażliwość, neurotyczność, brak poczucia bezpieczeństwa, osamotnienie, niskie kompetencje społeczne, zagubienie w świecie wartości i norm) mogą zwiększać pogotowie lękowe zaburzając jej dobrostan psychiczny i zwiększając ryzyko wzbudzenia agresji [5, 9, 11]. Agresja, ujęta w Encyklopedii Pedagogicznej XXI jako «*zachowanie skierowane na zrobienie komuś, czemuś krzywdy, prowadzące do wyrządzenia zła, bólu*» zgodnie z rozważaniami zawartymi w literaturze przedmiotu [4, 9, 11], pełni skutecznie funkcje obronne umożliwiając redukcję lęku, najtrudniejszej do zniesienia emocji, stanowiąc istotny element tzw. neurotycznego pogotowia lękowego – bardzo łatwo ulega wzbudzeniu. Jak podkreśla B. Hołyst [9, s. 722] psychologiczne mechanizmy przetworzenia napięcia lękowego w zachowanie agresywne umożliwiają: odreagowanie (rozładowanie napięcia przez bezpośrednie działanie), ukierunkowanie napięcia lękowego przez wskazanie celu działania, przedmiotu agresji oraz konkretnych form działania, «rozszerzenie czasoprzestrzeni» jednostki stwarzając poczucie dystansu wobec zagrożenia oraz zmianę perspektywy pozwalającą na redukcję lęku wraz ze zbliżaniem się do przedmiotu zagrożenia. Dynamika zachowań lękowo-agresywnych pozwala na lepsze zrozumienie nagłych zachowań agresywnych u jednostek uważanych za nieśmiałe, ciche, wyobcowane i podporządkowane, trudno nawiązujące kontakty interpersonalne.

Analiza literatury przedmiotu [5, 9, 11] dotyczącej zarówno problematyki samotności, jak i agresji, pozwala na stwierdzenie, iż doznawanie samotności przez dorastających, może stanowić ważny czynnik zakłócający ich prawidłowy rozwój psychofizyczny, stając się czynnikiem ryzyka lub dyspozycją wzbudzającą zachowania patologiczne a nawet autodestrukcyjne. Dlatego tak istotną wydaje się analiza, jak podkreśla wielokrotnie cytowana już Z. Dołęga [4, s. 158], nie tylko jej symptomów czy korelatów lecz także konsekwencji jej przeżywania. W kontekście prowadzonych przez autorki badań dotyczących zagrożeń młodzieży gimnazjalnej wskazanym wydaje się przybliżenie pojęć autodestrukcyjności i autodestruktywności. Pojęcie autodestrukcyjności najczęściej wiąże się «*z dramatem zachowań suicydalnych*» [12, s. 14], natomiast pojęcie autodestruktywności, rzadko stosowane w piśmiennictwie naukowym, zdaniem Z. Dołęgi [5, s. 155] obejmuje szerokie spectrum zjawisk, stanowiących różnorodne formy, zwykle uporczywego szkodzenia sobie. Autodestruktywność rozumiana jest jako «*syndrom zachowań i dążeń charakteryzujących się niezdolnością do przystosowania, skłonnością do utrzymania stanu zagrożenia, blokowaniem pozytywnej aktywności i stagnacją w rozwoju*» [5, s. 155]. Do analizowanego obszaru zjawisk A. Suchańska [13] zalicza: intencjonalne cierpienie, celowe wywoływanie porażek, zachowania ryzykowne, uzależnienia. Jawna autodestruktywność kojarzona jest zwykle z autoagresją, jednakże, jak podkreśla Z. Dołęga [5, s. 160], wachlarz jej symptomów może być znacznie szerszy i może obejmować: brak podporządkowywania się zasadom, zachowania bierno-, w świetle powyższych rozważań autodestruktywność może przybrać charakter oporne, wulgaryzmy, zachowania z elementami przemocy, wandalizm i inne. Zatem zarówno ofensywny, jak i defensywny, a jej mechanizmy mogą leżeć u podstaw problemów o charakterze eksternalizowanym (brak kontroli impulsów, zachowania agresywne, nieadekwatne osiągnięcia szkolne); zinternalizowanym (lęki, depresyjne zaburzenia zachowania) i mieszanym (zaburzenia emocjonalne) [5, s. 160]. Można założyć, iż u podstaw tak ujmowanej autodestruktywności, a szczególnie jej jawnego przejawu w postaci zachowań z elementami przemocy (zachowań agresywnych), może leżeć głębokie poczucie samotności uczniów szkół gimnazjalnych wiążące się z brakiem satysfakcji z relacji społecznych, szczególnie ze związków koleżeńskich, które, jak się wydaje, powinny być na terenie szkoły łatwo osiągalne. Tymczasem, jak pokazują wyniki badań naukowych [14, 15], to instytucje edukacyjne, wraz z dorastaniem jednostki, stają się potencjalnym źródłem rozpadu kontaktów społecznych, prowadzącym do utraty istotnych z punktu widzenia

uczniów potrzeb (prestiżu, uznania, sukcesu) i relacji interpersonalnych, skazując młode jednostki na dojmującą samotność emocjonalną i moralno-egzystencjalną. Warto zatem, jak podkreśla cytowana wielokrotnie Z. Dołęga [5], prowadzić badania weryfikujące empirycznie tezę, iż poczucie samotności może jawić się jako ważny predyktor autodestruktywności uczniów w szkołach gimnazjalnych – i jej przejawu, jakim są zachowania agresywne. Celowym zatem wydaje się nieco szersze scharakteryzowanie środowiska szkolnego, postrzeganego coraz częściej w kategoriach środowiska agresogennego, w którym dorastający spędza codziennie przynajmniej kilka godzin. To często na terenie szkół rodzi się narastająca fala agresji uwarunkowana wadliwą ich organizacją jako instytucji, zbyt dużymi liczebnie klasami, nauką zmianową, częstymi zmianami nauczycieli. Ponadto, agresję wzbudza brak jasnych i konsekwentnie przestrzeganych reguł życia szkolnego, brak kompetencji dorastających w zakresie konstruktywnego rozwiązywania sytuacji konfliktowych, a także brak właściwej komunikacji interpersonalnej w relacji nauczyciel – uczeń. Zatem źródeł zachowań agresywnych w środowisku szkolnym najczęściej upatruje się w trzech obszarach: w obszarze relacji nauczyciel – uczeń i wpływach tej relacji na funkcjonowanie dorastającego; w stosunku dziecka do procesu nauczania oraz w niesatysfakcjonujących, zaburzonych relacjach z rówieśnikami. Coraz częściej, zarówno nauczyciele, jak i uczniowie, postrzegają instytucje edukacyjne jako opresyjne a przez to wzbudzające opór, tendencje niszczycielskie i zachowania agresywne, takie jak: znęcanie się nad młodszymi kolegami, jawne lekceważenie nauczycieli, niszczenie sprzętów szkolnych [16]. Istotnym przyczynkiem do powstawania zachowań agresywnych okazuje się również niska wrażliwość percepcyjna nauczycieli na sytuacje wymagające szybkiej interwencji pedagogicznej i nieudolność w rozwiązywaniu sytuacji konfliktowych, co może prowadzić do powstania destruktywnych stosunków interpersonalnych w klasie, u ucznia do buntu i oporu wobec szkoły, zaś u nauczyciela – do narastającej frustracji i poczucia bezradności [17]. Kolejnym czynnikiem ryzyka rozwoju zachowań agresywnych staje się stosunek dorastającego do procesu nauczania i identyfikowanie się z osiągnięciami szkolnymi, co stwarza sytuację, w której niepowodzenia szkolne utożsamiane są z niepowodzeniami życiowymi [18]. Innym czynnikiem ryzyka zachowań agresywnych związanym ze środowiskiem szkolnym, znanym z literatury przedmiotu [4, 5] jawią się zaburzone relacje interpersonalne. W środowisku szkolnym często funkcjonują jednostki przejawiające skłonności do demonstrowania różnych form agresji w postaci zastraszania, krzywdzenia i dręczenie drugiej osoby, często znacznie młodszej i słabszej, spotykając się z aplauzem obserwatorów, będących przyjaciółmi agresora. Pomimo, że wpływ grupy na agresora wydaje się dyskretny, często to właśnie ona ponosi odpowiedzialność za sytuację. Jednocześnie jednostki cechujące się wysokim poziomem agresji wyraźnie dystansują się psychologicznie od siebie, słabo się integrują i raczej rzadko podejmują wspólne działania. Nierzadko spotyka się sytuacje, gdy dorastający bojąc się statusu ofiary, sam staje się agresorem. Lepiej bowiem i bezpieczniej być silnym agresorem niż «słabym kozłem ofiarnym». To właśnie obawa przed agresją otoczenia może stać się potencjalnym czynnikiem wzbudzania zachowań agresywnych u dorastającego.

Powyższe rozważania zwracają uwagę na fakt wspólnych po części źródeł zjawiska samotności i agresywności u dorastających, takich jak: środowisko rodzinne i szkolne, brak doświadczania wsparcia rodzicielskiego i nauczycielskiego, deficyt satysfakcjonujących relacji interpersonalnych, deficyt sensu istnienia, poczucie braku bliskości i bezpieczeństwa w kontaktach społecznych oraz poczucie wyobcowania towarzyszącym brakiem samokontroli, impulsywnością i niskim zaufaniem do siebie i innych [3, 5]. Warto zatem bliżej przyjrzeć się współwystępowaniu omawianych zjawisk opierając się na wynikach empirycznych, które z uwagi na stosunkowo niewielką liczebność badanych, mają charakter orientacyjny i wskazują dalsze kierunki badań.

Grupę badawczą stanowiło 59 uczniów z klas trzecich jednego z Gimnazjów w niewielkim mieście na Dolnym Śląsku. Zdecydowana większość badanych mieściła się w przedziale wiekowym między 15. a 16. rokiem życia (52 osoby stanowiły 88,14% całej populacji badanej). Dziewczęta we wspomnianym wyżej przedziale wiekowym tworzyły nieco większą liczebnie grupę niż chłopcy (28:24). Niewielką liczebnie grupę stanowili dorastający nieco młodsi, będący w wieku od 13. do 14. lat (11,86% całej badanej populacji). Dobór Placówki nie był przypadkowy, gdyż

została ona wybrana na podstawie badań przesiewowych przeprowadzonych przy pomocy ankiety skonstruowanej przez autorki, dotyczącej między innymi form i częstotliwości występowania na terenie Placówki jawnych zachowań agresywnych, takich, jak: agresja słowna i/lub agresja fizyczna, a w ich obszarze występowania wulgaryzmów, obmawiania, słownego poniżania, szantażowania, permanentnego dokuczania, zastraszania, grożenia oraz znęcania się fizycznego nad słabszymi, wyłudzania pieniędzy i innych przedmiotów, przejawów wandalizmu, kopania, bicia i innych zachowań o charakterze przemocy. Informacje pozyskane za pomocą ankiety uzupełniono danymi z dokumentacji udostępnionej przez grono pedagogiczne. Dobór badanych w zakresie etapu edukacji (klasa III) także nie był incydentalny, gdyż zgodnie z wiedzą teoretyczną [4, 19] dorastający, mieszczący się w granicach rożnych przedziałów wiekowych, charakteryzują się zdecydowanie innymi parametrami w zakresie funkcjonowania psychospołecznego. Szczególnie interesującym wydaje się 16. rok życia stanowiący wyraźny przełom w zmianach psychicznych w okresie dorastania [20]. Zgodnie z literaturą przedmiotu [4] w grupie dorastających dopiero po 16. roku życia samotność osiąga najwyższy poziom w obszarze samotności globalnej, a także w aspekcie emocjonalnym i społecznym. Wyniki licznych badań pokazują, iż najsilniejszym predyktorem tych aspektów samotności jest wiek i poziom edukacji, czyli czynniki środowiskowo-sytuacyjne. Jednakże, nie powinny one odgrywać większej roli u uczniów klas III, którzy cieszą się stabilną sytuacją edukacyjną, wypracowaną w ciągu trzech lat siecią kontaktów społecznych oraz ustabilizowanymi procesami biologicznymi (hormonalnymi). Przedział wiekowy od 15. do 16. roku życia obejmuje jednostki, które, ciesząc się zdecydowanie większymi kompetencjami społecznymi niż np. 13. i 14-latki, nie cechują się intensywnym poszukiwaniem tożsamości, analizowaniem problemów społeczno-światopoglądowych czy poszukiwaniem sensu życia. Wydaje się, nie bagatelizując problemów rozwojowych tego okresu, iż dynamika zmian rozwojowych jest zdecydowanie słabsza, niż w fazie wcześniejszej związanej z tzw. „burzą hormonalną" oraz w fazie kolejnej (16-17 rok życia), w której dominują procesy emocjonalno-egzystencjalne oraz liczne deformacje samowiedzy. Można zatem oczekiwać, z dużą dozą prawdopodobieństwa, iż stopień poczucia samotności, zarówno globalnej, jak i w jej trzech aspektach, będzie się mieścił w przedziale wyników niskich lub porównywalnych procentowo z wynikami badań prezentowanych w piśmiennictwie naukowym [1, 3, 4]. Przybliżając sytuację szkolną badanych warto jeszcze zwrócić uwagę na fakt, iż badani uczniowie z klas III (ale nie tylko), uzyskiwali nader satysfakcjonujące oceny a ich średnia plasowała się na poziomie 4,01. Zatem, jak się wydaje, to nie osiągnięcia szkolne (osiągane wyniki) wpływają na agresywne zachowania uczniów. Jednakże, aby takie stwierdzenie miało ewidentny walor naukowy, należałoby ustalić poziom i rodzaj zachowań agresywnych (chociażby za pomocą Inwentarza Psychologicznego Syndromu Agresji Z.B. Gasia) i ich statystycznie istotny związek ze średnią uzyskanych ocen. Badania przeprowadzone przez K. Zapart [21] potwierdzają istotną zależność agresji fizycznej i wyników w nauce – dobitnie pokazującą, iż wraz ze wzrostem poziomu agresji fizycznej rośnie też średnia ocen gimnazjalistów. Związek pozostałych typów zachowań agresywnych ze średnią ocen nie nosił znamion istotności. Te, jak się wydaje, zaskakujące wyniki znajdują jednak potwierdzenie w kilku badaniach przytaczanych przez Z. Dołęgę [4]. Potencjalnym źródłem zachowań agresywnych na terenie szkoły może być również stosunek uczniów do nauczycieli. Pozytywny wizerunek nauczyciela wiąże się między innymi z postrzeganiem i doświadczaniem wsparcia nauczycielskiego i budowaniem relacji zaufania [4]. Informacje zebrane przez autorki pokazały, iż w sytuacji agresji doświadczanej bezpośrednio przez uczniów klasy III, ani jeden chłopiec nie był skłony poinformować o tym wychowawcę, natomiast tylko jeden (3,70%) przedstawiłby problem dyrektorowi, jeden pedagogowi, czterech rodzicom (14,81%), ośmiu (29,62%) postanowiło nie mówić nikomu, a szesnastu (59,25%) – na ogólną liczbę badanych płci męskiej – zasugerowało, iż zwróciłoby się do kolegów. Warto zwrócić uwagę, iż dziewczęta z klas III zareagowałyby nieco inaczej. Co prawda największa liczba, podobnie jak w przypadku chłopców, zwróciłaby się do kolegów (54,23%), ale na drugim miejscu poszukałyby wsparcia u rodziców (22,03%), a na trzecim – nie powiedziałyby nikomu (18,64%). Potwierdza to fakt, iż postrzeganie i doświadczanie wsparcia nauczycielskiego, a także przekonanie o dostępności tego wsparcia systematycznie spada

wraz z etapami rozwojowymi. Zatem, jak twierdzi Z. Dołęga [4] na podstawie badań empirycznych, malejące przekonanie jednostek o dostępności wsparcia ze strony nauczycieli może wpływać na wzrost ich poczucia samotności, chociaż wpływ ten jest mniejszy niż w przypadku rodziców i rówieśników. Inne informacje, które pozyskano za pomocą opracowanej ankiety, dotyczyły: zachowań uczniów będących świadkami agresji oraz reakcji uczniów będących ofiarami agresji. Tu warto zwrócić uwagę, iż reakcją największej liczby dorastających z klas III (55,55% chłopców i 38,98% dziewcząt) byłaby obrona połączona z bójką i odwetem. Niezwykle istotnymi okazały się informacje dotyczące przekonania i wiedzy uczniów na temat występowania zjawiska agresji na terenie szkoły. Otóż ani jeden uczeń nie zaprzeczył faktowi jego istnienia. Tylko jeden dorastający odpowiedział „nie wiem" (1,70%), natomiast 98,30% uczniów udzieliło odpowiedzi pozytywnej. Postrzeganie przez dorastających roli relacji interpersonalnych w występowaniu zachowań agresywnych wskazuje, iż w oczach uczniów klas III, zarówno szerokie grono koleżeńskie (37,04% chłopców i 45,76% dziewcząt), jak i wyobcowanie oraz brak kolegów i koleżanek (62,96% chłopców i 54,24% dziewcząt) może stanowić przyczynę wystąpienia agresji, przy czym deficyty w relacjach rówieśniczych mogą agresję wzbudzać, natomiast szeroka sieć koleżeńska agresji nie tłumi. Potwierdzają to doniesienia z zakresu psychologii rozwojowej mówiące o tym, że nieco agresji u tzw. «dobrego ucznia» przysparza mu tylko popularności. Uzyskano również informacje na temat subiektywnego postrzegania źródeł agresywnego zachowania się badanych. I tak, jako główną przyczynę, dorastający wymienili chęć zaimponowania rówieśnikom, bycie w centrum uwagi oraz samotność, co zaskakuje w świetle rozważań teoretycznych mówiących, iż dorastający niechętnie przyznają się do doznawania samotności, traktując ją jako porażkę w relacjach rówieśniczych [4, 5]. Ponadto badani stwierdzili, iż właśnie samotność i brak wsparcia rówieśniczego wywierają znaczący wpływ na agresję młodzieży. Tak uważa 59,26% chłopców i 46,88% dziewcząt z klas III. W świetle powyższych rozważań warto zatem postawić pytanie, na ile poczucie samotności globalnej oraz jej trzech aspektów stanowi poważny problem osobisty dorastających z klas III? Czy taki czynnik socjodemograficzny, jak płeć dorastających, różnicuje stopień poczucia samotności w jej trzech aspektach? Czy w świetle zaprezentowanych wyżej rozważań teoretycznych dotyczących konsekwencji społecznych i psychopatologicznych przeżywania samotności, szczególnie w zakresie udowodnionego związku samotności emocjonalnej i społecznej z poziomem lęku (najczęściej społecznego) skutkującego agresją, można uznać analizowane zjawisko za czynnik ryzyka agresji dorastających?

W badaniu posłużono się (za zgodą autorki Z. Dołęgi) Skalą do Badania Samotności – SBS [4, s. 63 i 163-166; 21], składającą się z trzech podskal odpowiadających trzem aspektom samotności. Wynik samotności globalnej obliczamy sumując wyniki uzyskane w podskalach. Wyniki uzyskane w grupie badanych uczniów klas III pokazują, iż poczucie samotności (samotność globalna) występuje u 34 osób, co stanowi 57,63%, w tym u 14 chłopców (51,86%) i 20 dziewcząt (62,50%). Jak wynika z badań, największą liczbę dorastających z klas III dotyka samotność egzystencjalna (66,67% chłopców i 68,75% dziewcząt). Warto podkreślić, iż co prawda samotności egzystencjalnej doświadcza większa procentowo grupa dziewcząt, jednakże większość z nich przeżywa ją w stopniu stosunkowo niskim (56,25%), a tylko 12,50% w stopniu wysokim. Natomiast ani jedna z nich nie przekroczyła progu 60 punktów dla samotności egzystencjalnej odczuwanej w ekstremalnym stopniu. Inaczej przedstawiają się wyniki uzyskane przez chłopców, wśród których 14,82% odczuwa analizowaną samotność w stopniu wysokim i taka sama procentowo grupa – odczuwa ją w stopniu ekstremalnym. Samotność emocjonalną (osamotnienie) odczuwa 37,04% chłopców i 40,63% dziewcząt. Tak, jak uprzednio, liczba dziewcząt jest nieco większa, jednakże ani jedna, podobnie jak w przypadku samotności egzystencjalnej, nie osiągnęła progu doznawania jej w stopniu ekstremalnym. W grupie chłopców próg 60 punktów przekroczyło 7,41% badanych. Natomiast samotności społecznej doznaje 37,04% badanych chłopców i 25,00% dziewcząt. Żadna z dziewcząt nie doznaje jednak analizowanej samotności w stopniu ekstremalnym, natomiast w takim stopniu doznaje jej 7,41% chłopców.

Jak wspomniano wyżej, zaprezentowane wyniki mają wyłącznie charakter orientacyjny i mogą jedynie wskazywać dalsze kierunki badań prowadzonych na większej populacji dorastających

z zastosowaniem niezbędnych metod statystycznych. Jednakże nawet to opracowanie dobitnie wskazuje, iż przeżywanie samotności przez młodzież badanej Placówki jest poważnym problemem dorastających, nie tylko osobistym, ale i społecznym. W świetle uzyskanych wyników 57,63% badanych odczuwa samotność globalną, natomiast literatura przedmiotu najczęściej mówi o 32% młodzieży polskiej doznającej poczucia samotności. Podany odsetek osób odczuwających samotność jest zbieżny z wynikami badań przeprowadzonymi przez autorki [1], w losowo wybranych dwóch gimnazjach w jednym z niewielkich miast na Dolnym Śląsku. Doniesienia z innych krajów [5] podkreślają, iż liczba dorastających borykających się z problemem samotności waha się od 10 do 65%. Wartym odnotowania wydaje się fakt, iż przytoczone wartości mówią o liczbie osób odczuwających samotność w stopniu wysokim, bardzo wysokim a nawet ekstremalnym. W populacji badanych analizowane zjawisko występuje u 20. dziewcząt (62,50%) i 14. Chłopców (51,86%). Należy podkreślić, iż co prawda odsetek dziewcząt doznających samotności jest większy, ale ani jedna z badanych, zarówno w obszarze samotności globalnej, jak i egzystencjalnej nie doświadczyła jej w stopniu ekstremalnym. Jednakże 12,50% badanych dziewcząt doświadcza samotności egzystencjalnej w stopniu bardzo wysokim. Natomiast doświadczenie ekstremalnej samotności stało się udziałem 7,41% badanych chłopców w aspekcie emocjonalnym i społecznym. Samotności egzystencjalnej w stopniu bardzo wysokim doświadcza 14,82% badanych chłopców. W odniesieniu do całej populacji klas III w badanej Placówce, samotności egzystencjalnej w różnym stopniu doświadcza 66,67% chłopców i 68,75% dziewcząt. Samotność emocjonalna stanowi problem 37,04% badanych chłopców i 40,63% dziewcząt, natomiast samotności społecznej doświadcza 37,04% chłopców i 25% dziewcząt. Tak znaczny odsetek jednostek odczuwających samotność winien budzić czujność i skłaniać do kontynuowania dalszych badań w świetle etapu edukacyjnego i wieku badanych, który w badanej grupie nie przekroczył tak ważnej granicy 16. roku życia, poza którą wyraźnie wzrasta zagrożenie poczuciem samotności. W świetle dodatkowych informacji uzyskanych za pomocą ankiety (brak zaufania do nauczycieli, brak postrzegania wsparcia nauczycielskiego, świadomość występujących na terenie szkoły zachowań agresywnych wśród uczniów), nie można wykluczyć potencjalnie jeszcze wyższego odsetka dorastających przeżywających samotność globalną, szczególnie wśród chłopców. Być może, u części dorastających zadziałały mechanizmy obronne, a także niski poziom otwartości interpersonalnej (cechujący przede wszystkim płeć męską) blokujący ujawnianie samotności. Ponadto, jak już wspomniano w niniejszym doniesieniu, chłopcy zdecydowanie częściej traktują doznawanie samotności w kategoriach porażki w relacjach interpersonalnych i powód do osobistej stygmatyzacji, stąd brak ujawniania siebie w relacjach osobistych. Przypomnijmy również [17], iż dorastający, deficyty w zaspokajaniu potrzeb afiliacyjnych przeżywają w kategoriach kryzysu własnego istnienia, stąd wyrażanie przez nich samotności nie wprost, lecz poprzez ucieczkę w świat marzeń lub w formę nieprzystosowania społecznego w postaci chociażby zachowań agresywnych. Wyraźnie mniejszy odsetek dziewcząt doznających samotności w stopniu wysokim i bardzo wysokim, a także brak dziewcząt doznających samotności w stopniu ekstremalnym, zarówno o charakterze globalnym, jak i w jej trzech aspektach, najprawdopodobniej można tłumaczyć większą łatwością ujawniania swej samotności dzięki większej otwartości interpersonalnej [4] oraz szybszemu procesowi dojrzewania i nabywania kompetencji społecznych. Niebezpieczeństwo odczuwania wysokiego, bardzo wysokiego czy wręcz ekstremalnego stopnia samotności tkwi w przewrotności samego zjawiska, którego wskaźniki behawioralne są często dyskretne a jednostki je odczuwające są dobrze lub pozornie dobrze przystosowane. Często bardzo, wręcz ekstremalnie, samotni uczniowie osiągają dobre wyniki w nauce i nie przejawiają symptomów trudności szkolnych. Warto tu, raz jeszcze, przypomnieć badania, które wykazują istotną dodatnią zależność pomiędzy średnią ocen a natężeniem agresji fizycznej. Szeroko nakreślona teoria samotności, zarówno globalnej, jak i jej trzech aspektów, uprawnia do rezygnacji z dalszych dywagacji dotyczących konsekwencji intensywnie odczuwanej samotności dla funkcjonowania psychospołecznego dorastającego. Warto jednak raz jeszcze podkreślić, iż samotność emocjonalna, której w ekstremalnym stopniu doświadcza 7,41% chłopców, zgodnie z wynikami badań przytaczanych przez Z. Dołęgę [4, s. 48], jest najsilniejszym predyktorem lęku – emocji, która, jak

żadna inna [9], może kreować bądź wzbudzać agresję. Samotność społeczna, której doznawało 37,04 % chłopców, w tym 7,41% w stopniu ekstremalnym, również jawi się jako predyktor lęku, chociaż zdecydowanie słabszy niż samotność emocjonalna. Samotność społeczna natomiast najsilniej wiąże się z depresją, prowadzącą często do nihilizmu, autodestrukcji z zachowaniami suicydalnymi włącznie. Ważnym jest i to, że symptomy lęku społecznego demonstrowane przez jednostki doznające samotności emocjonalnej i społecznej, są percypowane przez otoczenie społeczne, co może blokować próby nawiązania relacji z osobą go ujawniającą. Inne są również uwarunkowania omawianych aspektów samotności, znajomość których może ułatwić próby jej niwelowania. Samotność emocjonalna jest zjawiskiem bardziej długotrwałym i względnie niezależnym od warunków sytuacyjnych, natomiast samotność społeczna a także egzystencjalna – mają bardziej sytuacyjny charakter i mogą być redukowane przez wzrost kontaktów z ludźmi. W każdym jednak przypadku jest to zadanie bardzo trudne. Zatem można przypuszczać, iż wysoki stopień poczucia samotności społecznej, szczególnie w grupie chłopców, może być uwarunkowany deficytem w kontaktach interpersonalnych, zarówno z grupą rówieśniczą (najistotniejszym źródłem wsparcia w okresie dorastania), jak i nauczycielami oraz rodziną.

Z uwagi na ograniczone ramy doniesienia interpretacja uzyskanych wyników jest zdecydowanie powierzchowna, jednakże głównym celem prezentacji było wzbudzenie zainteresowania zjawiskiem samotności, jako potencjalnym czynnikiem ryzyka zachowań agresywnych wśród młodzieży gimnazjalnej i zasygnalizowanie dalszych kierunków analizy problemu. W badanej populacji (zagrożonej występowaniem licznych zachowań agresywnych, zarówno w opinii nauczycieli, jak i samych uczniów), odsetek dorastających przeżywających zarówno samotność globalną, jak i jej trzy aspekty: egzystencjalny, społeczny i emocjonalny w stopniu wysokim, bardzo wysokim i ekstremalnym, okazał się wyraźnie wyższy od zamieszczonego w literaturze przedmiotu (32%) [1, 3, 4]. Zatem można się pokusić o stwierdzenie, iż poczucie samotności jest potencjalnym czynnikiem zachowań agresywnych. Oczywiście związek może być dwustronny, tzn. poczucie samotności może wzbudzać agresję, lecz i agresja ujawniana przez dorastającego może stanowić czynnik izolujący badanego od grupy i pogłębiający deficyt w kontaktach rówieśniczych. Można również stwierdzić, iż z racji mniejszej otwartości interpersonalnej, a co za tym idzie słabszego ujawniania samotności i jej większego tłumienia z uwagi na lęk przed stygmatyzacją społeczną, grupą badanych bardziej zagrożoną różnymi formami zachowań (o charakterze nieprzystosowawczym) są zdecydowanie chłopcy. Wyniki dotyczące badanych doznających samotności potwierdzają, iż rozpowszechnienie i stopień doznawanej samotności globalnej oraz w jej trzech aspektach, stanowi znaczący problem osobisty i społeczny dorastających, którego rozwiązanie może kierować młode jednostki w stronę różnych przejawów autodestruktywności, szczególnie w stronę różnych form agresji.

1. Borczykowska-Rzepka M., Skwarek B., Samotność – zagrożenie dla młodzieży gimnazjalnej. [W:] Szczudło S., red. Polityka młodzieżowa – problemy i perspektywy. Drohobycz-Przemyśl, 2013.

2. Sołtysiak T., Zachowania patologiczne młodego pokolenia. [W:] Jaworska A., red. Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne. Kraków : Oficyna Wydawnicza «Impuls», 2009.

3. Borczykowska-Rzepka M., Skwarek B., Poczucie samotności u młodzieży gimnazjalnej z małżeństw rozwiedzionych – w świetle badań empirycznych. [W:] Jędrzejko M., Malinowski J.M., red. Młode pokolenie w zderzeniu cywilizacyjnym. Studia – Badania – Praktyka. Toruń : Wydawnictwo Edukacyjne «Akapit», 2014.

4. Dołęga Z., Samotność młodzieży – analiza teoretyczna i studia empiryczne. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 2070. Katowice, 2003.

5. Dołęga Z., Poczucie samotności a sposoby radzenia sobie w sytuacjach szkolnych w kontekście autodestruktywności. [W:] Stanik J.M., red. Zdrowie psychiczne uczniów – różne konteksty i odniesienia. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.

6. Kulczycki M., Psychologiczne warunki radzenia sobie w życiu. [W:] Kargulowa A., red. Poradnictwo we współczesnym społeczeństwie. Poradnictwo wobec złożoności problemów i wiata. Materiały Ogólnopolskiego Seminarium Naukowego (Vol1). Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrcławskiego, 1990.

7. Argyle M., Zdolności społeczne. [W:] Moscovici S., red. Psychologia społeczna w relacji ja – inni. Warszawa : WsiP, 1998.

8. Carson R.C., Butcher J., Mineka S., Psychologia zaburzeń. Człowiek we współczesnym świecie. Vol.2 Gdańsk : GWP, 2011, s. 808-815.

9. Hołyst B., Kryminologia. Warszawa : Wydawnictwo PWN, 2010, s. 656-730.
10. Kowalska G., Teoria zachowań agresywnych a odpowiedzialność. (w druku).
11. Pufal-Struzik I., Dyspozycja do reagowania agresją a wadliwa socjalizacja w rodzinie – aspekty psychologiczne. [W:] Pufal-Struzik I., red. Agresja dzieci i młodzieży. Uwarunkowania indywidualne, rodzinne i szkolne. Kielce : Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej; 2000.
12. Płużek Z., Samobójstwo jako wyraz autoagresji. [W:] Oleś P., red. Wybrane zagadnienia z psychologii osobowości. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1997, s.11-39.
13. Suchańska A., Teoretyczne i kliniczne problemy ukrytej autodestruktywności. [W:] Waligóra B., red. Elementy psychologii klinicznej.T.4. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM; 1995.
14. Dołęga Z., Zastosowanie pomiaru wsparcia społecznego w okresie dorastania do ewaluacji przemian oświatowych. «Forum Oświatowe», nr 2 (23), s. 71-84.
15. McGraw J., Samotność. Warszawa : Instytut Psychiatrii i Neurologii, 2000.
16. Samujło M., Uwarunkowania zachowań agresywnych dzieci i młodzieży w środowisku szkolnym. [W:] Kuźma J., Szarota Z., red. Agresja i przemoc we współczesnym świecie. Tom I. Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży oraz w instytucjach społeczno-opiekuńczych. Kraków : WSP, 1998.
17. Janowska J., Błąd wychowawczy nauczyciela a agresja uczniów. [W:] «Nowa Szkoła». Miesięcznik Społeczno-Pedagogiczny, nr 3, 2000.
18. Mendecka G., Źródła agresji w środowisku szkolnym determinujące gotowość do przemocy. [W:] Papież J., Płukis A., red. Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej. Toruń : Wydawnictwo «Adam Marszałek», 2000.
19. Namysłowska I., Adolescencja – wiek dorastania. [W:] Namysłowska I., red. Psychiatria dzieci i młodzieży. Warszawa : PZWL, 2011.
20. Obuchowska I., Adolescencja. [W:] Harwas-Napierała B., Trempała J., red. Psychologia rozwoju człowieka. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
21. Zapart K., Psychospołeczne źródła agresji wśród młodzieży gimnazjalnej. Niepublikowana praca magisterska. Kraków, 2016

Maria Borczykowska-Rzepka, Beata Skwarek,

LONELINESS AS A POTENTIAL RISK FACTOR FOR AGGRESSIVE BEHAVIOR AMONG JUNIOR HIGH SCHOOL YOUTH

In this work the authors, on the basis of the theory of loneliness and empirical research, have endeavoured to answer the question whether the feeling of loneliness (global as well as existential, emotional and social) can constitute a potential risk factor of agressive behaviour among junior high school youth.

***Keywords**: aggression, junior high school youth, loneliness, risky behawior*

Віталій Докаш,
доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СВІТОГЛЯДНІ ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІ: ЗМІНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (на прикладі соціологічних досліджень)

На прикладі соціологічних досліджень Центру Разумкова, опитувань, проведених соціологічною лабораторією Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, релігієзнавчих джерел аналізуються процеси, які проходять під впливом глобалізації та визивають зміну світоглядних орієнтацій, звичаїв та традицій в молодіжному середовищі як результату інкультурації; досліджується сучасна релігійність молоді, фактори її змін та проявів. Зауважується, що молодіжна релігійність є неінституйованою, позацерковною, дифузною, індивідуалізованою, постмодерновою, побудованою на прагматизмі та раціоналізмі; це пошук системи цінностей, яка б вселяла впевненість в житті, пропонувала відповідні ідеали. на яких будуть формуватись людські, моралізовані відносини.

Характеризується феномен «економії релігійності» як процес формування власного комплексу світоглядних орієнтацій та духовних практик, відібраних із багатьох релігій.

Ключові слова: *глобалізація, інкультурація, світоглядні орієнтації, релігійний світогляд, «економія релігійності», світоглядні свободи, соціалізація, атеїзм*

Отримання Україною незалежності розпочало великі трансформаційні процеси в соціальному просторі. Демократизація суспільства надала громадянам великі свободи: слова, релігії, самовизначення тощо. Глобалізація, а разом з нею і інкультурація піддають сумніву стару систему цінностей, змінюють звичаї і традиції. Багато в чому змінюються і форми ідентифікації особистості до соціуму. Докорінним чином змінюються і світоглядні пріоритети. На зміну системі комуністичних цінностей прийшли релігійні як своєрідне дисиденство на противагу комуністичній ідеології. Мозаїчною стала і релігійна мапа країни. Якщо їй були притаманні традиційні та історичні релігії (православ'я, католицизм, протестантизм) то тепер ми говоримо про нетрадиційні для українського простору новітні релігії: різноманітні течії буддизму, індуїзму, неохристиянства, орієнталізму і багато інших. Захоплюється ними, в першу чергу молодь, з одного боку, як модою, з іншого – щоб відрізняти себе від традиційних віруючих і тим виділятись; ще з іншого боку, щоб знайти нову систему цінностей, нових ідеалів. У зв'язку з цим, якщо вірити дослідженням, світоглядні орієнтації молоді є нестабільними, релігійність все більше стає розмитою, прагматичною, індивідуалізованою, позаконфесійною (у своєму дослідженні ми будемо більше аналізувати релігійний світогляд – авт.).

Мета дослідження – показати, яким чином змінюються і в якій формі проявляються світоглядні орієнтації молоді під впливом процесів глобалізації та інкультурації. Основними завданнями роботи постають:

- дослідження процесів глобалізації та результатів інкультурації, зміну світоглядних орієнтацій молоді**.**
- аналіз форм виявів релігійності, відношення до неї молоді.
- визначення основних факторів впливу на формування світоглядних орієнтацій молоді і її соціалізацію.

Аналізом світоглядних орієнтацій молоді під впливом глобалізації займалися В. Єленський (релігія як дисиденство, повернення релігії, постмодернова релігійність), А. Колодний (синкретичні та новітні форми, приватизована та індивідуалізована релігійність, зміни молодіжно-духовних практик), В. Малик (формування духовних цінностей молоді засобами релігійної освіти), М. Паращевін (релігія та релігійність в українському суспільстві), Л. Шангіна (віра й релігія в житті українців), Н. Гаврилюк (релігійність в молодіжному середовищі).

При всьому розмаїтті світоглядних орієнтацій молодь все-таки віддає пріоритет релігії, хоча вона більше масова, маніфестована, ніж воцерковлена [2, с. 118]. Цей тип релігійності, який більше якраз притаманний молоді, на думку соціолога релігії В. Єленського, є неінституйованою, постмодерновою релігійністю як позацерковним дифузним виявом релігії, де химерно поєднуються елементи громадянської релігії з елементами християнських вірувань, а також переплітаються різні набори цінностей, символів, звичаїв, поведінкових норм. Цьому типу релігійності, на його думку притаманна розмитість, що й підтверджують дослідження [4, с. 475]. Як ми думаємо, саме така релігійність характеризує сучасну молодь, яка постійно знаходиться в пошуку цінностей та ідеалів, стандартів поведінки.

Яким же чином на ці процеси вливає глобалізація та інкультурація? Специфічним для цього типу молодіжної релігійності, як зауважує В. Єленський, є те, що притаманне західній цивілізації – повага до віри та Церкви, маніфестація через релігійність ідентичності, але не включення в релігійну сферу, що означає віру без приналежності (тобто позаконфесійність-авт) [1, с. 109; 4, с. 172,467].

Позаінституційний та «дифузний» характер молодіжної релігійності, по-перше, є виявом постмодерної індивідуалізованої, приватизованої громадянської релігії; по-друге,

добре вписується в такий критерій молодіжної релігійності; по-третє є раціоналізмом, що в західній культурі називається «економія релігійності». При такому підході той, хто маніфестує свою релігійність, відбирає для економії часу і зусиль найкращі елементи кожної релігії, створюючи свій комплекс вірувань і практик, залишаючись при цьому позацерковними [2, с. 118].

До цього ж типу молодіжної релігійності можна додати, як ми вважаємо, так звану мобільність, коли молода віруюча людина відвідує храм, який схожий по віровченню до її конфесії або близько знаходиться біля її помешкання (Рис.1). Соціологічні дослідження, проведені в Чернівецькій області в травні 2015 р. (було опитано 28% студентів) якраз виявили такий тип молодіжної релігійності [3].

Що характерно для молодіжної релігійності, це те, що в ній відсутня «лінійність» (інтеріоризація релігійних стандартів в моральну поведінку – авт.), як і явний брак кореляції між бурхливим зростанням декларованої релігійності і реальним станом суспільної моралі в молодіжному середовищі [2, с. 118].

Рис.1. Соціальна структура молодих віруючих

Чому молодь із великого числа системи цінностей вибирає саме релігійний світогляд? Нагадаємо, що ще Е. Дюркгейм у свій час говорив, що «релігія це ідеологічний механізм, який забезпечує соціалізацію людей і цілісність суспільства через сакралізацію базових зв'язків» [8, с. 850]. Ще однією причиною вибору релігійного світогляду, на думку О. Гріцанова, є те, що релігія в своїй доктрині, етиці і ритуалі, пояснює їй сенс життя, гарантує вищі цінності і норми, робить людину членом духовного суспільства, наділяє її духовною родиною, надає обґрунтування для протесту спротиву всьому несправедливому [2, с. 114]. Можна також нагадати слова М. Вебера, який зауважував, що «релігія в змозі продукувати сенси життєвої цілісності космосу, суспільства, окремої людини, які пізніше тиражуються і відновлюються через культуру з ідеалами» [8, с. 851]. Відповідно, можна навести і думку С. Булгакова, який стверджував, що «релігія допомагає в реалізації процесів становлення особистості, ритуалізації, а відповідно облагороджування репертуарів поведінки людини, виходу її за межі вузько-земного існування» [2, с. 114].

Саме тому, як ми думаємо, при розмитості молодіжної релігійності, її позаінституційний характер, відсутності стійких переконань в істинності тих чи інших релігійних тверджень, високою залишається віра в Бога як показник релігійності. Про це заявили 95% опитаних в Чернівецькій області, третина серед яких – молодь (Рис.2) [3].

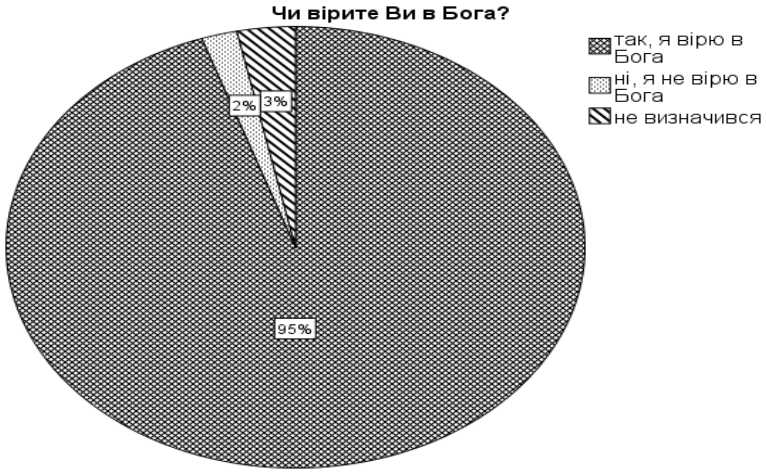

Рис.2. Релігійність молоді

Високий відсоток тих, хто вибирає релігійну віру в молодіжному середовищі, а таких більше 50% [7, с. 25], викликає гострі дискусії, адже це та група людей, яка володіє науковою інформацією мислить раціонально і не думає про майбутню вічність. Характерно, що в своїй більшості молодь і не дуже орієнтується в теологічній інформації, мало вірить в посередницьку місію духовників. Як ми думаємо, мова йде все ж таки про цінності, релігійні приписи та ідеали, зразки поведінки в реальному житті. Тому храм, який відвідує молода людина для неї є духовним чистилищем, місцем роздумів та вертикальним зв'язком із Всевишнім, який поки що є єдиним зразком і ідеалом.

Мабуть ще одним чинником занурення молоді в релігію в якої, на жаль, сьогодні немає опонентів, крім науки, є широкі світоглядні свободи і кардинальна лібералізація державної політики. Звертання молоді до релігії є ніби проявом особистої свободи вільно думати, вірити та поступати, відкидаючи атеїстичний тип мислення, який себе дискредитував грубою боротьбою з релігією. Ведучи мову про так зване «повернення релігії» В. Єленський, стверджує, що через релігійні символи молодь виражає свою ідентичність, оскільки національна ідея за часи незалежності України так і не зреалізувалася [4, с. 463].

Високий рівень релігійності в молодіжному середовищі існує ще і тому, на думку науковця, що в громадській думці існує такий собі «ідеальний тип» віруючого, який справно відвідує храм, виконує всі вимоги віросповідання, проявляє високі моральні принципи та поведінку. Окрім того, як ми думаємо, можна погодитись з В. Єленським, що всі пострадянські суспільства, що пройшли тривалий атеїстичний експеримент з використанням лише традиційної інституційної релігійності, коли участь релігійних інститутів у процесі соціалізації принаймні трьох поколінь була зведена до мінімуму, були не готові до великих різко виниклих світоглядних свобод, глобалізації та інкультурації, що прийшли разом із західною культурою [2, с. 116].

Як вважає В. Єленський, релігію не можна сприймати лише як той світогляд, з якого молода людина черпає сенс свого існування та ключові екзистенційні значення, релігійність для неї – це не тільки і не стільки певна ритуалізована поведінка в рамках релігійних інституцій. Релігійність для молоді це також і те, як вона поводить себе в особистому та політичному житті. Слід погодитись з науковцем, що тут пріоритетною для молодої людини виступає релігійна мораль, оскільки вона вважається священною, а не суспільна, яка привела соціум до деморалізації всіх сфер життєдіяльності [4, с. 465 – 466].

Хоча в світоглядному плані переважна більшість молоді вважає себе релігійною, всі роки ця релігійність була нестабільною, постійно відбувався перехід на протилежні позиції, що ще раз засвідчує її декларативність та розмитість. Результати досліджень, які проводились в 2000 – 2013 рр. Центром Разумкова, показують, що молодь постійно

змінювала своє відношення до світоглядних орієнтацій. Зокрема, якщо, в 2000 р. 59,3% молодих людей декларувати свою релігійність, в 2010 р. уже було 65,9%, а в 2013 р. – 62,4%. Відповідно, в 2000 р. 26,4% молоді вагалися між вірою і невір'ям, в 2010 р. таких було 10,6%, а в 2013 р. знову цифра збільшилась до 16%.

Значним залишається і відсоток невіруючих: 2000 р. – 12%, 2010 – 11,6%, 2013 р. – 6,9%. Майже стабільною залишається кількість молодих переконаних атеїстів – 2000 р. – 1,6%, 2010 р. – 1,3%, 2013 р. – 1,6%. Також постійно коливається відсоток тих молодих людей, кому релігія байдужа: 2000 р. – 4,4%, 2010 р. – 6,4%, 2013 – 7,3%. Багато є й таких, хто не зміг сказати про свої світоглядні переконання: 2000 р. – 2,2%, 2010 р. – 4,6%, 2013 р. – 5,8% [7, с. 25].

Якщо ж проаналізувати таке відношення молоді до світоглядних орієнтацій, то ми можемо сказати, що вона постійно знаходитися в пошуку духовних орієнтирів. За опитуванням – найнижчі показники у представників атеїстичного світогляду, хоча й не впевнених в тому, який світогляд обирати та невіруючих залишається достатньо багато – майже третина.

Де ж закладаються основи релігійного світогляду. Зразу ж виникає думка, що скоріше всього – в сім'ї. Однак, як свідчить дослідження, це не так. Тільки 30,5% респондентів підтвердили, що вони виховувалися вдома в релігійному дусі, а 64,1% дали негативну відповідь [7, с. 24].

На наш погляд, і інші світоглядні орієнтації формуються не в сім'ї, а молодь в більшості приходить до цього самостійно. Цікаво, що декларуючи свою релігійність, тільки 51,4% молодих людей в 2013 році відвідували релігійні служби, зібрання та служіння; 48,5% – цього не робили [7, с. 37]. Це може свідчити про те, що велика кількість молоді не дуже довіряє посередницькій місії священнослужителів, ролі Церкви як соціального інституту і формує індивідуально зв'язки з обраними божествами.

Якщо в 2013 р. суспільна довіра до Церкви складала 64% опитаних, а моральним авторитетом в суспільстві її назвали 67%, то серед молоді цей показник склав лише 46,5%, для 36,7% вона не була такою, а 16,7% не змогли відповісти на це питання [7, с. 40]. Ці показники ще раз підтверджують тезу, що молодь звертається не до Церкви, яка повинна формувати світогляд, а до того ціннісного потенціалу, який пов'язаний з нею. Як свідчать дослідження, молодь хоче бути вільною у своїх переконаннях, залишається демократичною і толерантною до людей інших поглядів та переконань. До прикладу, тільки 7,8% молодих людей підтримали в 2013 р ідею запровадження інституту державної церкви, 49,9% дали негативну відповідь, а 42,3% зайняли нейтральну позицію [7, с. 46].

Проведене дослідження по вивченню змін світоглядних орієнтацій молоді в умовах глобалізації дозволяє зробити такі висновки:

1. Серед світоглядів, як орієнтаційних принципів, молодь обирає релігію, враховуючи її великий досвід роботи з людьми, ціннісний потенціал, зразки поведінкових стандартів.

2. Молодіжна релігійність при її високій декларованості залишається позаінституційною, розмитою, «дифузною», індивідуалізованою; їй притаманні раціоналізм, так звана «економія», постійний пошук глобальної системи цінностей, нестабільність.

3. Відбираючи кращі елементи із багатьох релігій, молодь створює свій індивідуальний релігійний комплекс, який задовольняє її духовні потреби.

4. Значним в молодіжному середовищі залишається відсоток тих, хто вагається між вірою і невір'ям, невіруючих, переконаних атеїстів.

5. Світоглядні орієнтації молоді в більшості формуються не в сім'ї, а оточенням та індивідуально.

1. Докаш В. Релігійність українського суспільства в її сучасних вимірах / В.Докаш // Держава і Церква: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільств: матеріали міжн. наук.-практ. Інтернет – конфер. 28-29 травня 2014 р. /за заг. ред. проф. Докаша В. І. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. – с. 67 – 76.

2. Докаш В. І. Релігійність українського суспільства: суспільні виміри і фактори змін / В. Докаш // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці. – Чернівецький нац. ун-т, 2015. – № 3 (19). – С. 113 – 120.
3. Етноконфесійні взаємовідносини у транскордонних регіонах // Матеріали конкретно-соціологічних досліджень, проведених у травні 2015 р. у Чернівецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sociology.chnu.edu.ua/index.php?page=ua&data[3715][id]=5610
4. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття / В. Єленський – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. – 504 с.
5. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т.6. / Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. Пізній протестантизм в Україні: п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови // За ред. Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С., 2008. – 632 с.
6. Історія релігії в Україні: у 10 т. Нові релігії України. – Т.8. / За ред. А. Колодного / Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. – К., 2010. – 828 с.
7. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин / Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: Рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?» 22 квітня 2013р. – Київ, 2013. – С. 23 – 47.
8. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.

Vitalii Dokash

ORIENTATION OF YOUTH: CHANGES IN GLOBALIZATION (on the data of sociological research)

For example Sociological Research Razumkov Center poll conducted by the sociological laboratory Chernivtsi National University. Fedkovych, religious sources analyzed the processes that are under the influence of globalization and the ideological orientations vyzyvayut change, customs and traditions among young people as a result of inculturation; studied modern religious youth, factors of changes and symptoms. Is observed that religious youth are neinstytuyovanoyu, pozatserkovnoyu, diffuse, individualized, postmodernovoyu built on pragmatism and rationalism. This is primarily the search system of values that would inspire confidence in life, offered appropriate ideals, which will be formed man, moralizovani relations. Characterized by the phenomenon of «religious economy» as the process of forming its own set of ideological orientations and spiritual practices taken from many religions.

The author attempts to identify factors dive youth in religion, given its high potential and epistemological awareness; are examples of changes in ideological orientation of youth over the past 10 years. The comparative analysis of young people choosing a particular type of ideology, it is concluded that the family ceases to be the main subject of the formation of ideological orientations.

Keywords: *globalization, inculturation, orientation, religious world, the economy of religion, ideological freedom, socialization, atheism*

Лідія Тиміш,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

РЕЛІГІЙНІСТЬ МОЛОДІ ДРОГОБИЧА І ПЕРЕМИШЛЯ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ДЕКЛАРАТИВНІСТЬ ГЛИБИНИ ПОЧУТТІВ

На прикладі емпіричного дослідження у статті розглядаються особливості проявів релігійності учнівської молоді міст Дрогобича (Україна) та Перемишля (Польща). Разом з тим аналізуються складові релігійності та трансформації тенденції почуття віри цієї

категорії людей. Звертається увага на суперечливості багатьох характеристик релігійності та необхідності комплексного аналізу зазначеного явища.

Ключові слова: *релігія, релігійність, віра, молодь, конфесійна ідентифікація, церква*

Питання релігійності молоді сьогодні є актуальним не тільки тому, що релігія є особливим соціальним явищем, а й через те, що релігійність молоді як соціально-демографічної групи, є індикатором культури, духовності і розвитку суспільства у цілому.

У словникових поясненнях релігія є винятково складним явищем суспільного життя і за змістом, і за способами життєдіяльності. Релігія стверджує і намагається обгрунтувати існування надприродного: Бога, богів, дияволів, духів, чудес. Специфічним поглядом на світ, природу, людину крізь призму надприродного релігію протиставляють науці, яка вивіряє вірогідність теоретичних висновків суспільною практикою. Нарешті, релігія багатоманітно вплетена у структуру соціального життя, торкається життєвих інтересів різних прошарків і груп людей. Тому релігію сприймають, розуміють, тлумачать по-різному люди різного рівня достатку і соціального статусу, етнічної приналежності і віросповідання.

Духовний потенціал релігії є колосальним, сприяє формуванні у молоді моральних мотивів, покращує морально-психологічний клімат у молодіжному середовищі, спонукає творити добро. Однак потрібно сказати, що почуття віри сучасної молоді є під впливом релігійних трансформацій [10, с. 202 – 209]. Учені констатують, що незважаючи на невисокий рівень проявів релігійних почуттів, поверхневе знання основ віровчення і низьку культову активність, багато хто з молоді відносить себе до числа віруючих. Чи такі розходження щодо декларації релігійних почуттів і їхнім реальним проявом загрожують духовній культурі суспільства, також моралі і приведуть до негативних наслідків? Чи навпаки, це є особливістю сучасного вияву релігійності у молодіжному середовищі? Відповідь на ці та інші питання намагається дати багато вчених.

Метою цієї статті є аналіз специфіки прояву релігійності серед молоді міст Дрогобича і Перемишля, на прикладі емпіричного соціологічного дослідження.

Проблема релігійності є у полі наукових зацікавлень зарубіжних та вітчизняній соціологів. Серед сучасних дослідників, які висвітлюють проблематику релігійності можна назвати Б. Вілсона, В. Докаша, А. Дудченко, Н. Дудар, Н. Гаврілову, В. Єдинака, І. Мірчук, Л. Рязанову, С. Яремчук та ін.

Праці науковців спрямовані розкрити духовні потреби молоді, разом з тим й цілого суспільства, які визначають перспективи розвитку його культури, збереження власної ідентичності, геополітичної орієнтації, а також дають відповідь на питання яким чином організовувати гуманітарну політику держави. Сучасні науковці передусім цікавляться критеріями релігійності, що допомагають відокремити віруючих від невіруючих, визначити глибину їхньої віри.

Релігія передбачає наявність суспільної підсистеми, що складається з релігійних інститутів і спільнот, релігійних відносин і релігійної свідомості, натомість релігійність фіксує міру впливу релігії на свідомість і поведінку індивідів і соціальних груп. Релігійність застосовують для опису індивідів і спільнот, які перетворюють речі і трансцендентні сутності на предмет віри і поклоніння, приймають як істинні певні віровчення і дотримуються їх настанов [13]. У сучасній Україні Конституцією гарантовано громадянам свободу совісті та віросповідань. За часи незалежності посилилися активність і вплив релігійних організацій. Відбувається переорієнтація значних мас населення з атеїстичного світогляду на релігійний чи еклектичний. Але потрібно також сказати, що у наш час процес орієнтації на релігію часто пов’язаний не з глибоким усвідомленням «новими віруючими» сутності релігійних повчань, а з прийняттям зовнішніх форм релігійності (носіння хрестиків, придбання релігійних книг, ікон, відвідування богослужінь, вінчання, хрещення дітей, поховання померлих тощо). Релігійна віра сприймається багатьма як реабілітаційний засіб впливу на людей в умовах соціально-економічної кризи і нестабільності.

На думку учених, по-справжньому віруючу людину характеризують єдність віри, культової поведінки, належності до певної конфесійної громади. Така людина не просто заявляє про свою віру в Бога, а й веде діалог з об'єктом своєї віри за допомогою культових дій. Водночас, як відзначають американські дослідники, від середини XX ст. у багатьох розвинутих країнах намітився розрив між особистою вірою в Бога як станом свідомості і культовою поведінкою віруючих. Так, наприкінці 80-х років у США вважали себе віруючими 94%, а церкву відвідували лише 40% американців. Усе ж віра у Бога і регулярна участь у культових діях не означають глибинність релігійних почуттів. Британський соціолог релігії Б. Вілсон з цього приводу пише: «У західних суспільствах більшість людей, які регулярно відвідують церкву, не є глибоко віруючими. Відвідування церкви нерідко обумовлюється традицією, і в певному плані, більше в Америці, аніж в Європі, зміст церковних служб та релігійного культу став неабияк розмитим. Зараз у межах церков відбувається процес внутрішньої секуляризації, який можна помітити в тому сум'ятті, що панує в доктринальних питаннях, у невизначеності щодо літургії, у байдужості до еклезіології та в широко розповсюдженому відкритому викликові релігійній владі» [2, с. 175 – 176].

В Україні на початку 90-х років віруючі становили 40% населення, а регулярно відвідували богослужіння не більше 8%. [5]. Протягом років державної незалежності у нашій країні відсоток віруючих збільшувався, проте й надалі число тих, хто відвідував богослужіння не було високим. Найбільше релігійно практикуючих є у західних областях України [10].

Щодо задекларованої належності до конфесійних громад, то згідно з результатами дослідження, проведеного у лютому 2015 року групою соціологічних компаній – РЕЙТИНГ, SOCIS, Центр Разумкова та КМІС, більшість опитаних українців (74%) вважають себе православними, 8% – греко-католиками, по 1% – римо-католики та протестантські (євангельські) церкви. Просто християнами себе вважають майже 9% опитаних, не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань 6%, а ще 1% респондентів було важко відповісти.

В усіх областях найбільш поширеним є православ'я, окрім Тернопільської, Івано-Франківської та Львівської областей. Також греко-католиками себе вважають майже 20% мешканців Закарпаття. Римо-католиків зустрічається більше на Закарпатті (7%), у Хмельницькій (3%), Тернопільській (3%), Вінницькій та Житомирській областях. Протестанти (євангельські християни) найбільше поширені у Рівненській (5%), Волинській, Тернопільській, Чернівецькій, Київській, Донецькій і Хмельницькій областях.

Головне управління статистики у Львівській області подає наступні дані про кількість релігійних громад за конфесіями у м. Дрогобичі на Дрогобицькому районі (див. табл.1) [5]:

Таблиця 1

Кількість релігійних громад за конфесіями у м. Дрогобичі на Дрогобицькому районі

	усього	УГКЦ	УАПЦ	УПЦ КП	УПЦ МП	РКЦ	протестанти	інші
м.Дрогобич	43	19	5	5	2	1	10	1
Дрогобицький р-н	108	75	2	16	5	3	7	-

Проте дані про чисельність українців певної конфесії не дають відповідь на питання щодо їхньої релігійності. Тому з'ясуємо критерії релігійності. На думку Л. Рязанової, «релігійна ідентичність складається через низку процедур, що утворюють певний ранговий ряд. Перш за все людина визначає себе як релігійну або ні, при цьому головний показник – віра в Бога. Потім відбувається конфесійне співвіднесення, залучення до конкретного комплексу, системи релігійних відносин. При цьому припускають, що індивід набувас релігійної компетентності, інтеріоризує релігійні цінності й у своїй поведінці, керується відповідними нормами» [12, с. 120]. Науковець виокремила чотири ознаки релігійності, нерівноцінні за своїм місцем і значенням: 1) віру; 2) віросповідальну поінформованість; 3)

участь у релігійних практиках і позакультовій релігійній діяльності; 4) вплив релігійних цінностей і норм на соціальну поведінку [13].

Широкий підхід до вивчення релігійності передбачає зведення усіх критеріїв до двох – релігійної свідомості та релігійної поведінки. Хоча це таки дещо знецінює отримані результати, саме ці критерії у процесі збирання і зіставлення фактів релігійної свідомості та поведінки дають змогу сконцентрувати типологічні характеристики релігійності. Їх можна розглядати з позиції статики і динаміки досліджуваного питання або віри і справ, які нею обумовлюються. Отже, вважаючи наявність релігійної свідомості одним із головних критеріїв релігійності, ми маємо вирізнити в ньому релігійну поінформованість, тобто певну релігійну онтологію й антропологію, а також наявність самої релігійної віри. Релігійна віра, яка є різновидом віри взагалі, виступає базовою ознакою релігії і предметом емпіричного дослідження [13].

Віра спирається на почуття й емоції людини, і якщо ідеологія, догми відповідають потребам людини, то вони будуть прийняті. Важливою складовою релігійності виступає релігійний досвід, глибина релігійних почуттів і переживань.

Науковці відзначають, що за останні 10 років кількість українців, які визнають себе віруючими, збільшилася на 13 відсоткових пунктів, з 58% до 71%. Натомість зменшилася кількість тих, хто не визначився (з 23% до 12%), та невіруючих (з 12% до 8%)» [1]. Серед цього загалу – молоді громадяни України. Але разом з тим в Україні учені фіксують ще одну форму релігійності серед молоді – неінституціоналізовану. Ця форма релігійності має особистий характер і породжена внутрішніми переживаннями людини. Молоді люди не заглиблюються у проблеми конфесійних відмінностей, є прихильниками так званого «загального руху до Бога», симпатизують тим чи іншим релігійним традиціям. Майже 34% молодих людей опитаних належать до цієї групи, тоді як власну інституціалізовану позицію задекларували 41% опитаної молоді [3, с. 56 – 88].

«Така позиція зводить прагнення вияву своєї віри до мінімуму, при цьому зберігаючи віру в існування абсолютної надприродної реальності, в сакральні корені життя, – пояснює дослідниця Н. Гарилова. – Не будучи пов'язаною з конкретною конфесією, молодь залишається вільною в поведінці, способі життя, в етичній орієнтації. Для такої молодої людини притаманне особистісне сприйняття і розуміння Бога, світу, проблем життя та смерті, релігійної практики. Цей напрямок мислення і життєвої орієнтації можна схематично відзначити зв'язок «Я – Бог» [4].

Також дослідники зафіксували тенденцію, що активний процес «віднаходження себе» приводить молоду людину одразу до декількох релігійних організацій, що, на їхню думку, є характеристикою епохи постмодерну, основою якої виступає плюралізм [11].

Трансформаційно зумовлена неінституціоналізована релігійність відсторонює молоду людину від традиційних конфесій, не схиляє до відвідування храму, й, на думку переважної більшості учених, ця тенденція має негативний характер. Бо, усе ж, рівень релігійних почуттів є тісно пов'язаний з відвідуванням храму чи молитовних будинків.

Схожі проблеми спостерігаються і у сусідній державі Європейського Союзу – Польщі, країні, де релігійні традиції мають давні коріння і завжди були стійкими. Польські учені, зокрема Центру Дослідження Суспільної (ЦБОС) Думки, опираються на дані останніх років, згідно з якими майже 71 % польської молоді назвали себе віруючими, 6% як глибоко віруючі. Разом з тим, спостерігається відхід від Костелу польської молоді. Зокрема, коли у 1996 році загалом не дотримувалося відвідування богослужінь та релігійних практик 16 %. польської молоді у 2013 вже 23 %. Падає також показник зацікавлення молодими людьми релігійною освітою та уроками релігії у школі [6].

Опитування української і польської учнівської молоді міст Дрогобича і Перемишля «Молодь на пограниччях Центральної та Східної Європи», проведеного у травні – червні 2015 року мало на меті передусім з'ясувати життєві цілі молоді, освітні плани та наміри

щодо працевлаштування[52]. Й разом з тим, питання щодо глибини віри молоді також було включене до анкети. Дослідження не виявило несподіванок щодо релігійності молоді обох міст, переділених кордоном. Молодь Дрогобича і Перемишля показали майже синхронність показників власної глибини віри (див. табл. 2).

Трохи насторожує число тих, хто не визначився, тобто тієї проміжної ланки, яка згодом може поповнити число віруючих або атеїстів. проте науковці вважають, що невизначеність у релігійних питаннях притаманна саме тій віковій категорії молоді, яка брала участь у відповідях на запитання анкети, тобто 16–17-річних.

Таблиця 2

Показники релігійності молоді м. Дрогобича (Україна) і м. Перемишля (Польща) незалежно від релігійних практик, %

Варіанти відповіді	Дрогобич	Перемишль
Глибоко віруючі	5,4	7,8
Віруючі	67,5	65,7
Невизначені	9,2	16,5
Невіруючі	4,6	10

Дівчата у Дрогобичі є релігійніші за юнаків і чоловіків: Дрогобич – (75,6 % – 58,5 %), у Перемишлі – паритет у почуттях (64,9 % – 66,3 %). Однак щодо глибоко віруючих – дівчата лідирують. Все ж, невіруючих молодих поляків у два рази більше від цієї ж групи українців (див.табл.3).

Таблиця 3

Показники релігійності молоді м. Дрогобича (Україна) і м. Перемишля (Польща) залежно від статі, %

Варіанти відповіді	Дрогобич		Перемишль	
	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці
Глибоко віруючі	6,1	4,7	10,2	4,9
Віруючі	75,6	58,5	64,9	66,3
Невизначені	7,5	11,1	17,6	15,8
Невіруючі	2,8	6,4	7,3	13,0

Як у Дрогобичі, так і у Перемишлі відсоток тих, хто задекларував себе віруючим, серед мешканців села є вищим, аніж міста (див. табл. 4).

Таблиця 4

Показники релігійності молоді м. Дрогобича (Україна) і м. Перемишля (Польща) залежно від місця проживання, %

	Дрогобич		Перемишль	
	місто	село	місто	село
Глибоко віруючі	4,1	4,8	7,6	8,2
Віруючі	58,2	75,4	61,4	74,6
Невизначені	14,4	8,7	17,9	13,1
Невіруючі	6,2	4,8	13,1	4,1

[52] Детальна характеристика дослідження представлена у попередніх статтях, в яких представлені результати даного соціологічного проекту.

Насамкінець хочемо погодитися з Н. Дудар у тому, що «декларуючи свою релігійність, молоді люди радше вказують на вектор своїх переваг, аніж на реальний стан речей. Адже насправді релігійна активність молодих взагалі є невисокою…» [8]. Натомість релігійні практики, участь у культових дійствах, релігійні навчання є вагомими чинниками скріплення віри. Однак, потрібно також сказати, що сьогоденна секуляризація, тобто відхід від храму, може свідчити не про зменшення віри, чи взагалі її нехтуванням, а про пошуки молодої людини власного релігійного сенсу та духовних практик, а також трансформацію релігійного сприйняття сучасної людини, що характеризується універсальністю, синкретизмом і проявляється у зміні інституціоналізованої релігійності індивідуалізованою [7, с. 217]. Вкрай загрозливим виявом зменшення віри є власне поведінка особи, змістом якої є нехтування релігійними цінностями, загалом злі вчинки, які становлять загрозу людині чи людству.

1. Биченко А. В Україні за 10 років кількість вірян збільшилася на 13 в. п. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=2597

2. Вілсон Б. Соціологія релігії: пер. з англ. М. Хорольської / Б. Вілсон. – К. : Видавництво «АКТА», 2002. – 344 с.

3. Гаврилова Н. Современная религиозность. Во что и как верит молодежь Украины / Н. Гаврилова. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2010. – 148 с.

4. Гаврилова Н. Релігійність української молоді: раціональний вибір чи спонтанний крок? [Електронний ресурс] / Н. Гаврилова, О. Кисельов // Аналітика. – 23. 06. 2011. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/main/analitica/10564-religijnist-ukrayinskoyi-molodi-racionalnij-vibir-chi-spontannij-krok.html

5. Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/25/theme_25_3_03.php?code=25&ind_page=stattables

6. Cbos: spadek praktyk religijnych wsród młodzieży [електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.deon.pl/religia/kosciol-i-swiat/z-zycia-kosciola/art,23716,cbos-spadek-praktyk-religijnych-wsrod-mlodziezy.html (7.10.2015)

7. Докаш В. Релігійність молоді: стан, форми вияву. Релігійні практики / В. Докаш // Молодіжна політика: проблеми і перспективи. – Дрогобич-Перемишль, 2014. – С. 210–217.

8. Дудар Н. Релігійність молоді / Н. Дудар // Людина і світ. – 1999. – № 2. – С.47–48.

9. Дудченко А., прот. Виклик секуляризації Україні та наша можлива відповідь. Доповідь на конференції «Латинізація та євангелізація», Краків, Польща, 22–23 листопада 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiev-orthodox.org/site/churchlife/1193/

10. Единак В. Избранные аспекты трансформацій религиозности и нравственности польской молодежи на рубеже XX и XXI веков / В. Единак // Молодіжна політика: проблеми і перспективи. – Дрогобич-Перемишль, 2014. – С. 202–209.

11. Релігійність української молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.traducionalist.info/blog/religijnist_ukrajinskoji_molodi/2010-11-28-1756

12. Рязанова Л. С. Религиозный ренессанс: попытка социологической диагностики / Л. С. Рязанова // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 114–125.

13. Яремчук С. С. Релігійність молоді: сутнісні характеристики та специфіка прояву [Електронний ресурс] / С. С. Яремчук // Нова парадигма. – Вип. 91. – К. : Вид.-во НГІУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – Режим доступу: http://arr.chnu.edu.ua/handle/123456789/466

Lidiya Tymish

RELIGIOUSNESS OF DROHOBYTCH AND PRZEREMYSL' YOUTH:TRANSFORMATION TENDENCIES AND DECLARATION OF DEPTH OF SENSES

On the example of empiric research the specific of displays of religiousness of student's young people of cities of Drohobytch (Ukraine) and Peremyshl'(Poland) is examined in the article. The constituents of religiousness and feature of display of religiousness of this category of people are at the same time analysed. Attention applies on contradiction of many descriptions of religiousness and necessity of complex analysis of the noted phenomenon.

Keywords: *religion, religiousness, faith, young people, confessional authentication, church*

Mariola Kulon,
student, Politechnika Śląska,
Marcin Jaworek,
student, Politechnika Śląska

MŁODZI LUDZIE W CYBERPRZESTRZENI W DOBIE GLOBALIZACJI. PERSPEKTYWY I ZAGROŻENIA

Referat podejmuje tematykę funkcjonowania młodzieży w przestrzeni wirtualnej. Głównym aspektem rozważań uczynione zostały szanse jak i zagrożenia które niesie za sobą korzystanie z medium jakim jest Internet. Świat wirtualny w dobie globalizacji ukazuje wiele nowych możliwości min. komunikowania się na ogromną skalę, wyznaczania nowych trendów, sposób wykonywania pracy a nawet kreuje styl bycia. Cyberprzestrzeń zajmuje znaczące miejsce w przestrzeni pod względem edukacji społeczeństwa. W obecnych czasach Internet stał się głównym źródłem pozyskiwania informacji oraz czerpania wiedzy. Należy jednak zachować świadomość, iż informacje zamieszczanie w sieci nie zawsze są zgodne z prawdą. W cyberświecie jednostka narażona jest również na wiele zagrożeń, które są stwarzane przez innych użytkowników. Niniejsza praca jest efektem analizy źródeł. Owa praca posłuży jako badania pilotażowe dla dużego projektu badawczego.

Słowa kluczowe: *cyberprzemoc, cyberprzestrzeń, globalizacja, rozwój, internet, perspektywy, młodzież.*

Spoglądając w teraźniejszość niewątpliwie nasuwa się jedna myśl - ciągły rozwój. Ówczesne pokolenia żyją w nieustannie zmieniającym się środowisku, jesteśmy świadkami zarażania całej ziemi procesem globalizacji, który dzieje się tu i teraz. Coraz szybsze zmiany są wynikiem nowinek technologicznych, które mają za zadanie sprawić by wszystko stało się łatwiejsze. Ludzkość przez wieki tworzyła różnorodność, dziś wraz z globalizowaniem się ziemi inne kultury mogą być poznawane czy kultywowane, lecz dostrzega się powolne odchodzenie od dotychczasowego sposobu życia na rzecz globalnej wioski. Orędziem procesu globalizacji stał się niemal wszechobecny internet, który zawładną umysłami ludzkimi a to dlatego, iż użytkownicy owego narzędzia nie wyobrażają sobie życia bez tego dobrodziejstwa. Za pośrednictwem sieci ludzie mogą zaspokajać wiele swoich potrzeb, które bez niej byłyby bardzo utrudnione lub wręcz niemożliwe do realizacji. Świat współcześnie funkcjonuje w oparciu o posługiwanie się komputerem bądź telefonem z dostępem do internetu.Zostały ułatwione kontakty międzyludzkie na różnych częściach globu, które niegdyś były dostępne dla nielicznych, głównie podróżników, uczonych czy dyplomatów. Stworzono wirtualny obieg pieniądza, którym posługują się banki oraz gospodarka, co potwierdza współczesne znaczenie cybernetycznego świata.

Narzędzie jakim jest sieć jest dla młodzieży atrybutem przenoszącym ich jakby w inny świat – wirtualny, gdzie często wydaje im się, że mogą być kim chcą czerpiąc wzorce wprost z wyidealizowanego, wyimaginowanego świata. Młodzież jest specyficzną grupą społeczną,której poświęca się wiele czasu badając jej poglądy, sposób myśleniaoraz zmieniający się system wartości zależny od różnych czynników. Niegdyś nasi przodkowie przekazywali sobie wzory postępowania i wartości, które były pielęgnowane przez kolejne pokolenia. Współczesna młodzież oczekuje zmian, poczucia wolności oraz nieustannie napływających innowacji, które dostarczą im wystarczająco ekscytujących przeżyć. To właśnie internet pozwala im na osiągnięcie zamierzonych celów, które młodzi ludzie sobie stawiają i realizują za pomocą między innymi internetu.

Internet stał się nieodzownym elementem naszego życia, zawładną również przestrzenią życiową młodzieży, która właśnie na nim opiera w ogromnym stopniu proces komunikacji. Włączenie się do cyberprzestrzeni jest ogólnodostępneza pośrednictwem różnorodnych nośników, które to umożliwiają. Współczesna technologia dopasowywana jest w taki sposób, aby użytkownicy

mobilnych urządzeń byli w stanie osiągnąć wejście do wirtualnego świata w dowolnym momencie.Życie ludzi zostało uproszczone dzięki możliwości łączenia się z dowolnym miejscem na ziemi. Młodzi ludzie zyskali ogromne szanse rozwoju oraz edukacji dzięki mobilnym urządzeniom, zyskali więcej czasu na realizowanie swoich perspektyw życiowych. Umożliwiając komunikowanie się za pośrednictwem cyberprzestrzeni wiele osób poznało inny świat, dotąd im nieznane miejsca, których prawdopodobnie nigdy by się nie dowiedzieli. Internet poszerza horyzonty, dał ludziom możliwość samorealizacji na dowolnie wybranej płaszczyźnie egzystencji ludzkiej. Młodzież może czerpać wzorce z nieznanych ich przodkom obszarów, rozwijać ich pasje, poprzez poznawanie tego co nowe i oddalone od świadomości.

Współcześnie młodzi ludzie w większości mogą sami podejmować decyzje o indywidualnym życiu, internet może wykreować i uświadomić ich w dążności. Umiejętne używanie tego medium oraz selekcjonowanie wiarygodności informacji może posłużyć młodzieży w realizacji celów oraz budowania własnego kapitału.W internecie funkcjonują kluby, które mają zapewnić integrację młodych ludzi, poszukujących kontaktu z rówieśnikami[53]. Młodzi użytkownicy mają możliwość korzystania z bibliotek za pośrednictwem internetowych stron, na których umieszczane są publikacje korzystne dla ich rozwoju. Internet stał się formą rozrywki dla młodych ludzi również tych, którzy nie mają możliwości bezpośredniego skorzystania z kina czy szkół rozwijających ich pasję np. tańca.

Powstało wiele portali oferujących młodym i nie tylko możliwość ciągłego porozumiewania się oraz wymieniania informacjami, jak również dzielenia się swoimi przeżyciami czy sukcesami życiowymi. Internet służy jako miejsce masowych ogłoszeń, dzięki czemu młodzież może wymieniać między sobą dobra, których już nie potrzebują. Młodzi mają możliwość za pośrednictwem sieci rozwiązywać niektóre swoje problemy takie jak trudności z nauką poprzez zasięgnięcie do materiałów edukacyjnych, które pozwolą im swobodnie opanować materiał niezrozumiały w szkołach.Dużym osiągnięciem w sferze komunikacji w internecie okazują się tak zwane wideokonferencje, w których mogą uczestniczyć młodzi ludzie poszukujący perspektyw rozwojowych.

Sięgając w przeszłość wiele osób o ograniczonej sprawności ruchowej nie miało zbyt wielkich możliwości na realizację własnych pragnień związanych z poszerzaniem wiedzy. Współcześnie za pomocą internetu część osób, które zmagają się z trudnościami w poruszaniu się ma dużo większe szanse na realizacje własnych marzeń. Kompetencje wielu młodych ludzi zostały niejednokrotnie przytłumione, nastąpiło to ze względu na brak możliwości komunikacyjnych, czy też problem w dotarciu do odpowiednich miejsc. Współcześnie wiele młodych osób zasiliło grupy wsparcia świadcząc w ten sposób pomoc dla innych, dzięki ich realizacji, zakładaniu organizacji i stowarzyszeń, które prężnie funkcjonują w cyberprzestrzeni, inni mogli czerpać inspiracje oraz realizować swoje plany. Poprzez rozpowszechnianie w internecie informacji dotyczących zaburzeń w stanie zdrowia inni mogą świadczyć pomoc, zarówno materialną, jak i niematerialną, wspierając tym samym powrót do zdrowia lub jego poprawę.

Wraz z końcem XX wieku technologie stały się niezwykle istotne w rozpowszechnianiu wiedzy w skali masowej, przy czym czas przepływu informacji stał się bardzo krótki, informacje drogą internetową docierają niemal natychmiastowo. Niewątpliwie stwierdzić można, iż nauczanie z użyciem mediów w pewnym stopniu odbiega od sposobów dotychczasowej nauki. Znaczącym elementem w edukacji za pomocą internetu ma sposób porozumiewania się uczestników owego procesu. Informacje przekazywane drogąwirtualną są nieco bardziej dostępne - powszechne, każdy może z nich skorzystać, sam sposób przekazu jest bardziej klarowny[54]. Dużym osiągnieciem jest również obsługa różnych programów przez młode osoby, które posługują się tworzeniem struktur naukowych za pomocą internetu.

---

[53]P. Aftab, *Internet a dzieci. Uzależnienia i inne niebezpieczeństwa*, Pruszyński i S-ka, Warszawa 2003 s. 255.

[54]K. Matouk, P.Winnicki, *System Internetowego Wspomagania Edukacji*; [w] *Oblicza Internetu. Internet w przestrzeni komunikacyjnej XXI wieku*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Elbląg 2006, s. 337.

Jak we wszystkich dziedzinach funkcjonowania młodych tak również w internecie stykamy się z jego ciemnym obliczem. Oprócz dobrodziejstw jakie oferuje młodym ludziom możliwość korzystania z internetu występują również niebezpieczeństwa na jakie młodzież jest narażona. Faktem jest, iż sieć jest narzędziem ogólnodostępnym dla niemal wszystkich ludzi nie wykluczając osób, dla których możliwość korzystania z ów narzędzia stanowi „wędkę" za pomocą, której nawiązują kontakt z osobami nieletnimi wykorzystując ich młody wiek oraz łatwowierność w wielu przypadkach. Oczywiście istnieją wszelkiego rodzaju zabezpieczenia aby młodzi mogli serfować na stronach internetowych z zachowaniem bezpieczeństwa. W tym celu wielu rodziców decyduje się na ograniczanie dostępu do poszczególnych stron, które miałyby negatywny wpływ na młodego człowieka, blokując je u operatora świadczącego usługę udostępniania internetu.

Warto zwrócić uwagę na czas spędzania młodzieży na stronach internetowych, wbrew pozorom istnieje cienka granica pomiędzy długim użytkowaniem a uzależnieniem. Młodzi, chłonni ludzie często zbyt wiele czasu spędzają na portalach[55]. Odebranie młodym jednostkom dostępu do internetu w przypadku, gdy zachowanie młodego człowieka wskazuje, iż jest on uzależniony od mediów skutkuje pobudzeniem oraz agresją w stosunku do innych osób. Częstokroć młodzi uzależnieni od środków masowego przekazu zmagają się z innymi problemami nawet nieświadomie. Przykładem takim może być nadmierne korzystanie z gier komputerowych z użyciem internetu, które wzmagają agresję i mogą powodować oderwanie od rzeczywistości.Nadmierne użytkowanie sieci przez młodych może być powodem zmiennej regulacji cyklu dobowego, gdy człowiek nie zważając na potrzeby biologiczne swój czas spędza w wirtualnym świecie zapominając o rzeczywistym. Wzmaga to w dalszych etapach życia problemy ze snem oraz koncentracją na właściwych czynnościach[56]. Kolejnym niebezpieczeństwem, w którym młodzi nie są do końca uświadomieni jest właśnie pomieszanie świata, w którym żyjemy realnie a tym wirtualnym gdzie każdy z osobna może kreować swój własny świat. Rozczarowanie dostrzegane jest wówczas, gdy młodzieniec musi zmierzyć się z realnymi problemami a ucieczka od nich jest niemożliwa po przyciśnięciu jednego klawisza tak jak to bywa zazwyczaj w cyberprzestrzeni, gdzie za pomocą gier przenoszą się do innego świata. Za pomocą gier młodzi ludzie odczuwają interakcję, jaką wywierają na internetowych przeciwnikach w grach, tym samym odczuwają, że mają na coś wpływ, co zastępuje im rzeczywisty kontakt z ludźmi[57]. Młodzież często poszukuje wyzwań i adrenaliny w związku z tym narażeni są na uzależnienia związane bezpośrednio z internetowym hazardem. Hazard umieszczany jest w kategorii dysfunkcji wkontrolowaniu własnych popędów oraz przyzwyczajeń w tym wypadku wpływających negatywnie na jednostkę. Wielu naukowców stanowczo stwierdza, iż nadmierne użytkowanie wzmaga u młodzieży nie tylko zaburzenia emocjonalne, ale również psychiczne kwalifikując je właśnie w kategoriach tożsamych z patologicznym hazardem. Media, za pośrednictwem których młodzież komunikuje się, zwiększają stosowanie wielu technik manipulacji i często używają nieprawdziwych stwierdzeń, które przekazywane są innym użytkownikom. Kłamstwa wynikające z internetu dotyczą wielu płaszczyzn funkcjonowania człowieka w cyberprzestrzeni, powiązane są również z zatajaniem prawdy w związku z ilością czasu, który młodzi poświęcają na beztroskie serfowanie w internecie[58].Młodzież użytkująca sieć jest narażona na techniki manipulacyjne, tak naprawdę nigdy nie wiedząc kto znajduje się po drugiej stronie. Młodzi często niedoświadczeni ufają innym ludziom poszukując kontaktu z ludźmi, którzy wykorzystują ich zawierzenie. Nowym

---

[55] S. Kozak, *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*, Difin, Warszawa 2011, s. 104.

[56]M. Nowina Konopka, *Społeczeństwo informacyjne a globalizacja - Problemy edukacyjno – kulturowe i etyczne*; [w] *Społeczeństwo informacyjne. Istota Rozwój Wyzwania*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne Warszawa 2006, s. 183.

[57] S. Kozak, *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*, Difin, Warszawa 2011, s. 107.

[58] W. Muszyński, *E – Pomoc. Uwarunkowania pomocniczości w Internecie* ; [w] *Oblicza Internetu. Internet w przestrzeni komunikacyjnej XXI wieku*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa Elbląg 2006, s. 114.

zjawiskiem obecnym w cyberświecie jest cyberprzemoc, za pomocą internetu młodzież może spotkać się z agresją słowną, uporczywym nękaniemi upokorzeniami, co nie zostaje bez wpływu na psychikę osób szykanowanych. Warto zwrócić uwagę, iż takiego rodzaju przemoc – psychiczna jest niejednokrotnie znacznie bardziej dotkliwa niż fizyczna. Treści umieszczane przez młodzież w internecie odnoszące się do ich rówieśników doprowadzić mogą do uszczerbku na zdrowiu ofiar, które stają się wyśmiewane przez ich otoczenie.[59]

Cyberprzestrzeń stała się miejscem spędzania czasu dla wielu młodych ludzi, pomimo, że odbywa się w nierealnej formieza pośrednictwem sieci. W cyberprzestrzeni ludzie za pomocą internetu rozwiązują wiele problemów, ale również je tam generują. Media stały się narzędziem, za pomocą którego młodzież kreuje swój sposób bycia, a modę, zainteresowania, pasje, oraz wiele innych czynności i potrzeb ludzi kreują inni za pośrednictwem przekazu w cyberprzestrzeni. Użytkowanie mediów jak we wszystkich innych dziedzinach stwarza pole zagrożenia dla funkcjonowania młodego pokolenia, jako miejsce, od którego stają się uzależnieni. Internet jest niebezpieczny również z innych względów, tak jak umożliwia szykanowanie innych pod osłoną anonimowości, dzięki której czują się bezkarni.Cyberświat jako przestrzeń możliwości dla młodych ludziniesie za sobą ogrom perspektyw, jednak liczyć się trzeba z istniejącym zagrożeniem.

1. J. Bednarek, A. Andrzejewska, *Cyberświat. Możliwości i zagrożenia*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2009.
2. M. K. Grzegorzewska : *Człowiek w cyberprzestrzeni: obawy, zagrożenia, nadzieje*. [w:] *Współczesne społeczeństwo w wirtualnej rzeczywistości- wielość szans i dylematów*, red. Dacko-Pikiewicz Z., Walancik M., Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2014.
3. S. Kozak, *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*, Difin, Warszawa 2011.
4. W. Muszyński, *E – Pomoc. Uwarunkowania pomocniczości w Internecie,* [w]*Oblicza Internetu. Internet w przestrzeni komunikacyjnej XXI wieku*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Elbląg 2006.
5. M. Nowina Konopka, *Społeczeństwo informacyjne a globalizacja − Problemy edukacyjno – kulturowe i etyczne*; [w]*Społeczeństwo informacyjne. Istota Rozwój Wyzwania*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2006.
6. W. Orliński, *Internet. Czas się bać*, Wyd. Agora, Warszawa 2013.
7. K. Matouk, P.Winnicki, *System Internetowego Wspomagania Edukacji*; [w]*Oblicza Internetu. Internet w przestrzeni komunikacyjnej XXI wieku*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Elbląg 2006.
8. P. Aftab, *Internet a dzieci. Uzależnienia i inne niebezpieczeństwa*. Pruszyński i S-ka, Warszawa2003.

Mariola Kulon, Marcin Jaworek

YOUNG PEOPLE IN CYBERSPACE IN THE ERA OF GLOBALIZATION. PROSPECTS AND THREATS

The paper describes the subject of the functioning of the youth in the virtual space. The main aspect of the considerations have been chances and risks, which entails the use of the medium of the Internet. The virtual world in the era of globalization presents many new opportunities. Even unlimited communication and new forms of work may be mentioned. Today, the Internet has become the main source of acquiring information and learning process, largely by young people, which affects the perception of the Internet as a significant good. Cyberspace has a key position in the lives of young people, it causes the transfer of many activities to the network. In cyber world unit it is also exposed to number of risks which may result from the activities of other users. This work is the result of analysis of the sources and will be a pilot study for a large research project.

***Keywords**: cyber bullying, cyberspace, globalization, growth, Internet, prospects, Youth*

[59] S. Kozak, *Patologie komunikowania w Internecie Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*, Difin, Warszawa 2011, s. 166.

Anna Pidhaietska,
Uman Pavlo Tychyna State Pedagogical University

STUDENTS` VOLUNTEERING IN CANADA: SOCIAL AND PERSONAL DIMENSIONS

This article explains who volunteers are and what volunteering is. It represents leading reasons for volunteering and casts light on why people, especially young volunteers are interested in such activities. It discusses the rates of volunteering, the number of hours dedicated by age group. It takes a brief look at improving employability skills that can be used at work.

Based on previous research on volunteerism, we can see that the voluntary organizations have been affected the society very diversely and deeply. Volunteering is viewed as a form of social capital, with particular reference to the role of volunteering in promoting social inclusion, assisting marginalized social groups, its relationship to other forms of civic participation and unpaid work, creating a civil society, social action, in community building and community renewal. The character of the cooperation of the sector with all kinds of other key social players such as government, business, communities and people as individuals has given the voluntary sector strong power to affect the society as a whole.

Keywords: *volunteers, volunteering, Canada, career and professional development, skills, charity.*

Every day, Canadians contribute both their money and time to improve the well-being of their communities. Their financial donations help a variety of causes, such as ensuring shelters, social services organizations and food banks are able to deliver their services, universities and hospitals are able to advance medical research, and political, religious and environmental groups can have their voices heard.

Who are volunteers? Volunteers are persons aged 15 and over who did any activities without pay on behalf of a group or organization, at least once in the 12 months preceding the survey. This includes any unpaid help provided to schools, religious organizations, sports or community associations. What is volunteering? Volunteering is the ultimate expression of human relationships – people acting on behalf of their communities, because of a desire to contribute and help. As a result, volunteers tend to be highly engaged and committed to the outcomes of their work. Volunteering is democratic – each volunteering day can be seen as an active vote towards what the volunteer believes their world should look like. Volunteering has many faces – specialist international volunteers, youth volunteers, national volunteers who give time for their own countries. Volunteers are everywhere. Informal community volunteers already do so much in developing countries as trainers, carers and healthcare workers amongst neighbors.

According to the 2000 NSGVP (National Survey of Giving, Volunteering and Participating), people volunteered for many different reasons. Most people volunteered for altruistic reasons – because they cared about the cause or issue involved, because they had been personally affected by the cause and wanted to give something back, or because of their religious beliefs. Others volunteered with benefits in mind - to improve their job skills, to challenge themselves, and to explore their abilities. Many people volunteered for a combination of reasons.

Employment situation and aspirations can influence volunteer motivations:

• Nearly two thirds (62%) of unemployed volunteers believed that volunteering would increase their chances of finding a job. This jumped to 78% among unemployed youth.

• Almost one quarter of unemployed youth (24%) said that volunteering had actually helped them find employment.

• More than one third (37%) of those who were employed said that they thought volunteering gave them new skills that could be directly applied to the workplace. This increased to 49% among employed youth [5].

Men and women had somewhat different motivations. The top motivation for both men and women was belief in the cause. Women, however, were more likely than men to volunteer to explore their personal strengths (62% versus 52% of male volunteers), while men were more likely than women to volunteer because their friends volunteered (33% of male volunteers versus 28% of female volunteers) [4].

Younger volunteers were more likely to say they volunteered to explore their personal strengths (71% of volunteers aged 15 to 24 and 63% of volunteers aged 25 to 34). The importance of this motivation declined steadily with age. Volunteers aged 15 to 24 were also far more likely than volunteers in any other age group to say they got involved because their friends volunteered (42%).

Older volunteers were more likely to be motivated by a desire to fulfill religious obligations. Indeed, this motivation rose steadily with age, from only 19% of volunteers between the ages of 15 to 24, to fully half (50%) of those aged 65 and older [4].

A previous Canadian study has shown that people who were involved in community activities in their childhood or adolescence have a greater tendency to become adults who are involved in more kinds of civic activities like formal and informal volunteering, political organizations, and service clubs community associations, and so on [2].

Chart 1
Distribution of volunteers and total hours contributed, by age group

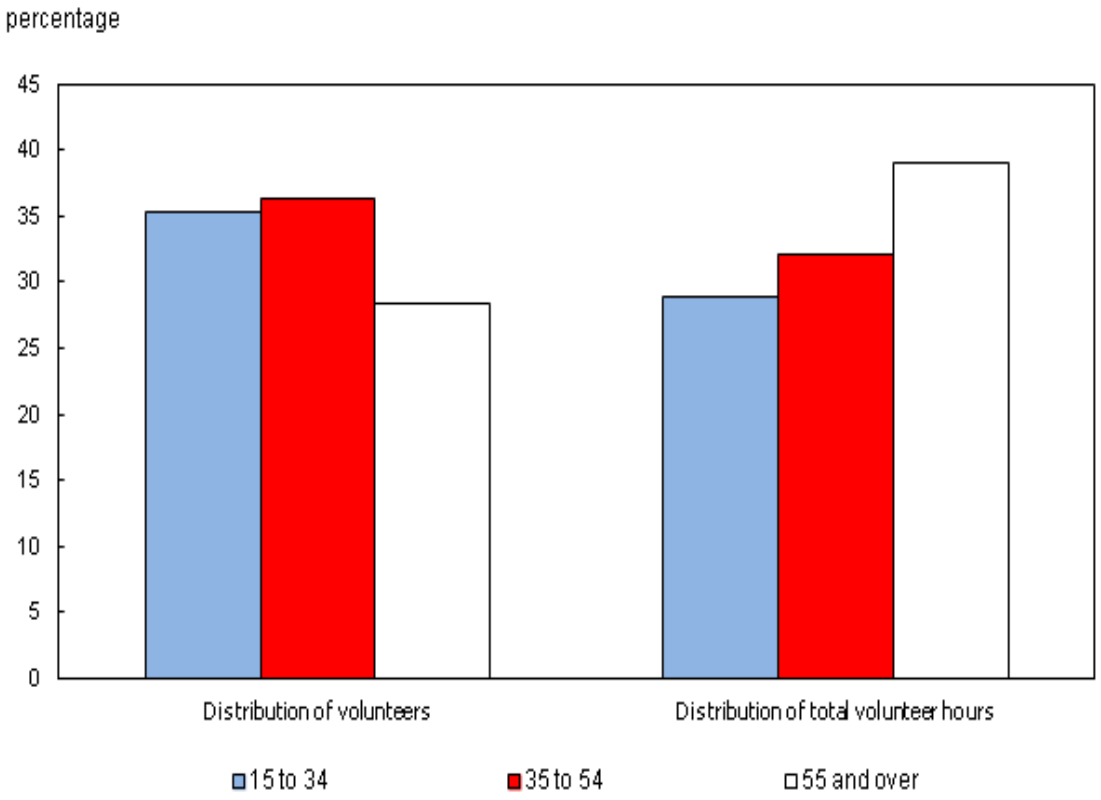

Source: Statistics Canada, General Social Survey on Giving, Volunteering and Participating, 2013.

When asked about the reasons for volunteering, the vast majority (93%) said they wanted to contribute to the well-being of their community (Chart 2). Other common reasons included the desire to use their skills and experience (77%), because they were personally affected by the cause (60%), and to improve their own sense of well-being (52%) [2].

Chart 2
Making a contribution to the community: Leading reason for volunteering

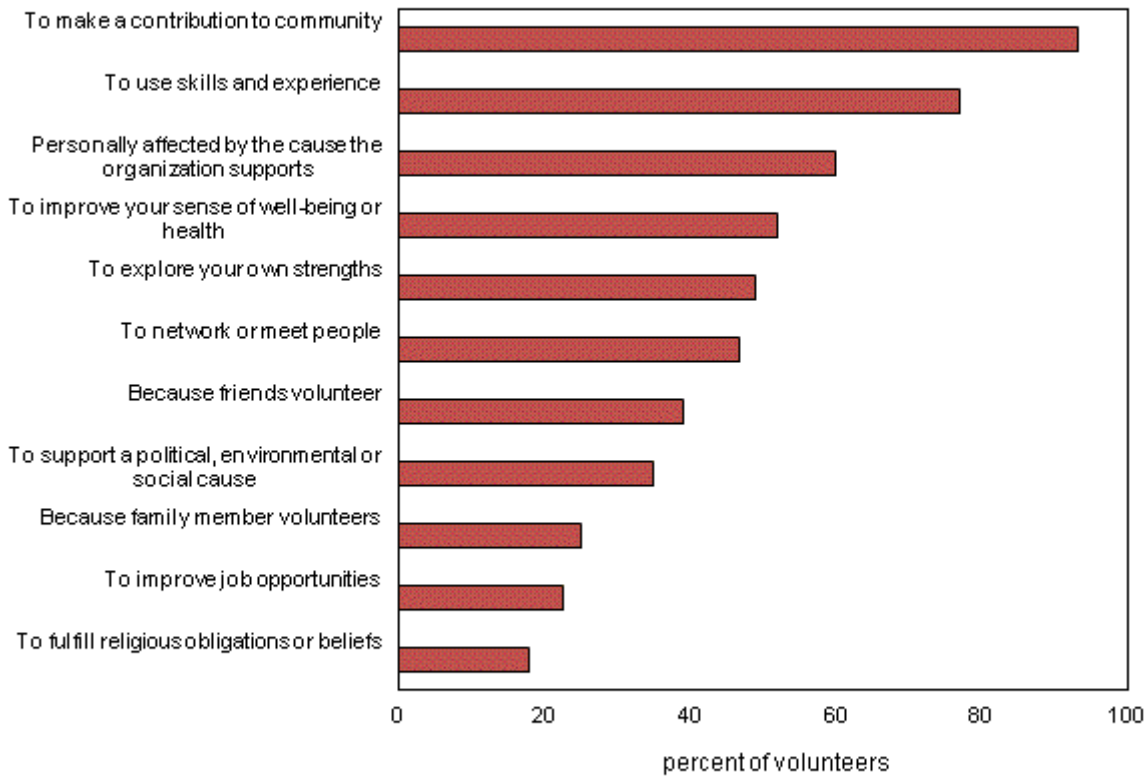

Note: Reasons for volunteering with the organization to which the volunteer gave the most hours (main organization). Volunteers were able to give multiple reasons for volunteering; therefore, responses will not total 100%.
Source: Statistics Canada, General Social Survey on Giving, Volunteering and Participating, 2013.

Besides benefiting communities, the act of volunteering can have a positive impact on volunteers' overall wellbeing and health, as well as improving their skills and knowledge, and expanding work experience. Most volunteers stated that volunteering gave them a chance to acquire or improve their skills. Ranking the highest was interpersonal skills (63%), followed by communication skills (43%) and organizational and managerial skills (40%) (Chart 3). Gaining knowledge in such areas as health, environmental causes, and women's issues, were also rewards of volunteering, with one-third (33%) of volunteers reporting this benefit [3].

Overall, younger volunteers, those under 35 years, were more likely to state that they had acquired skills through volunteering. This may not be surprising since their work experience, both unpaid and paid, would be more limited than older volunteers. In addition, older volunteers may choose to volunteer in an area where they can apply their previous work experience and skills [3].

Chart 3

Improvement of skills through volunteering

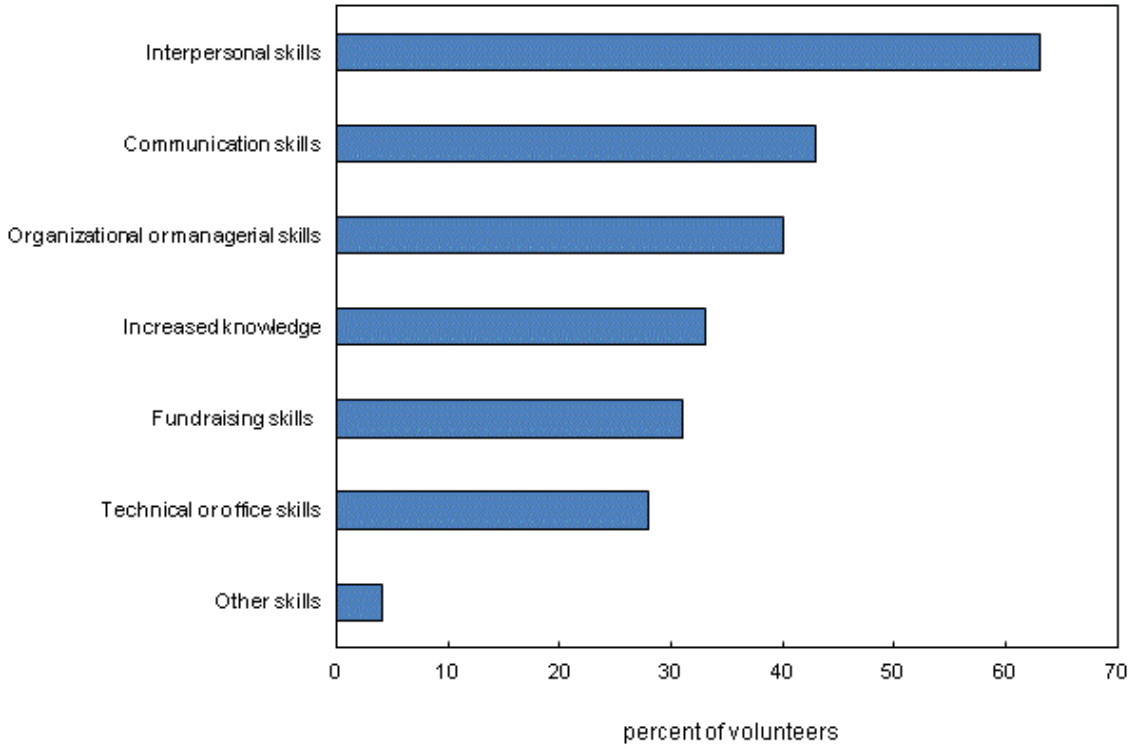

Source: Statistics Canada, General Social Survey on Giving, Volunteering and Participating, 2013.

Skills volunteers can learn outside the classroom that can be used at university or work: interpersonal skills and communication –

- the ability to explain what you mean in a clear and concise way through written and spoken means;
- to listen and relate to other people;
- to act upon key information/instruction;

sub skills: (listening actively, speaking clearly and directly, empathizing, establishing and using networks, being assertive, sharing information);

organizational skills –

- being organized and methodical;
- being able to plan work to meet deadlines and targets;
- monitoring progress to ensure you are on track to meet a deadline;
- being able to manage stress;

Sub skills: (managing time and priorities, being resourceful, establishing clear projects and goals, developing a vision and a plan to accompany it, collecting, analyzing, and organizing information).

technical or office skills – being able to use data and mathematics to support evidence or demonstrate a point;

Sub skills: (using mathematics, including budgeting and financial management; to solve problems; understanding and using charts and graphs; estimating and guessing).

In addition to these, we strongly believe that with the help of volunteering people develop even more practical knowledge and employability skills, such as:

problem-solving skills –

- the ability to understand a problem by breaking it down into smaller parts, identifying the key issues and implications;
- identifying solutions;

- to apply your knowledge from many different areas to solving a task;

Sub skills: (developing creative, innovative solutions; developing practical solutions thinking logically; solving problems in teams; applying a range of strategies to solve problems; generating a range of options; identifying opportunities not obvious to others)

Using your initiative and being self-motivated –

- having new ideas of your own which can be made into a reality;
- showing a strong personal drive and not waiting to be told to do things;

Sub skills: (having a personal vision and goals; evaluating and monitoring your own performance; taking responsibility; developing a long-term vision; translating ideas into action; taking initiative and making decisions).

Team working – working well with other people, including people from different disciplines, backgrounds, and expertise, in order to accomplish a task or goal.

Sub skills: (working as an individual and as a team member; knowing how to define roles; identifying the strengths of the team members; giving and receiving feedback; coordinating tasks with others, brainstorming).

Learning and adaptation –

- being enthusiastic about your work
- being able to identify ways to learn from your mistakes

Sub skills: (managing your own learning; adapting to new situations; having enthusiasm for ongoing learning; being open to new ideas and techniques; being prepared to invest time and effort in learning new skills).

Negotiation skills - taking on board other people's feelings and expressing your own requirements in an unemotional, clear fashion to achieve a positive outcome.

Sub skills: (negotiating responsively; organizing arguments; persuading effectively; applying evaluation criteria).

Valuing diversity and difference –

- knowing the value of diversity and what it can bring;
- understanding and being considerate of the different needs of different people;

Sub skills: (working with people irrespective of differences in age, gender, race, religion, or political persuasion; respecting cultural differences). Volunteering allows students to get involved with new things and develop technical, social, and academic skills that couldn't be learned in a classroom environment [1]. People can work to improve the lives of others at soup kitchens, shelters, food pantries or health clinics to get a sense of how well they have it as compared to others in their community. They can learn what it means to care for others and provide a service for someone who is needy, so they can give back to the community and put aside their own needs. Whether you're helping out at your local library or tutoring underprivileged kids, volunteering allows you to experience different environments and situations. Students get to learn about the world of work, build great work-related values and mature socially through volunteering.

1. Brooks Arthur C. Does Social Capital Make you Generous / C. Arthur Brooks // Social Science Quarterly, 2005. – Vol. 86. – 1.

2. Brown, Eleanor and James M.Ferris. Social Capital and Philanthropy: An Analysis of the Impact of Social Capital on Individual Giving and Volunteering / Ferris M. James and Eleanor, Brown // Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 2007. – Vol.36.

3. Dunn, Elizabeth W., Lara B. Aknin and Michael I. Norton. Spending Money on Others Promotes Happiness / Norton I. Michael and Aknin B. Lara., W. Elizabeth, Dunn // Science, 2008. – Vol.319. – No.5870.

4. Statistics Canada [Electrinic resource]. – URL: http://www.statcan.gc.ca/pub/89-652-x/89-652-x2015001-eng.htm

5. Turcotte, Martin. Charitable giving by Canadians / Martin, Turcotte // Canadian Social Trends, Statistics Canada Catalogue, 2012. – No. 11-008.

6. Vézina, Mireille and Suzan Crompton. Volunteering in Canada / Crompton Suzan and Mireille, Vézina // Canadian Social Trends, Statistics Canada Catalogue, 2012. – No. 11-008.

7. Wang, Lili and Elizabeth Graddy. (2008). Social Capital, Volunteering, and Charitable Giving. Voluntas, vol.19.

Анна Підгаєцька

СТУДЕНТСЬКЕ ВОЛОНТЕРСТВО У КАНАДІ: СОЦІАЛЬНИЙ ТА ОСОБИСТІСНИЙ АСПЕКТИ

Стаття дає визначення поняттям волонтер і волонтерство. Вона пояснює основні причини, що спонукають людей до волонтерства, особливо молодих людей, долучатися до такого роду діяльності. Означено співвідношення вікових груп волонтерів з кількістю годин, котрі вони присвячують такій добровільній справі. Також розглянуто основні вміння, які вдосконалюються завдяки волонтерству, та які можуть стати у нагоді при працевлаштування або ж виконанні своїх обов'язків як на роботі, так і в навчанні.

Опираючись на попередні дослідження волонтерства, зроблено висновок, що благодійні організації значною мірою впливають на розвиток суспільства. Праця на доброчинних засадах розглядається як форма соціального капіталовкладення, що сприяє соціальній інтеграції, підвищенню громадської ініціативи та взаємодопомоги.

Ключові слова: *волонтер, волонтерство, Канада, кар'єра і професійний розвиток, навички, благодійність*

Agnieszka Łąkowska,
student, Politechnika Śląska
Marcin Jaworek,
student, Politechnika Śląska

WSPÓŁCZESNE PERSPEKTYWY ROZWOJOWE MŁODYCH LUDZI W DOBIE GLOBALIZACJI

Referat podejmuje specyfikę możliwości rozwojowych młodych ludzi w dobie uniformizacji. Globalizacja umożliwia odkrywanie perspektyw przez młodych ludzi, którzy są w trakcie wybierania ścieżki życiowej. Rozważaniom zostaną poddane min. perspektywy kształcenia z jakich mogą korzystać młode pokolenia, jak również znaczenie internetu dla rynku pracy na którym realizują się młode osoby. Praca została stworzona w oparciu o pozytywne, jak również negatywne znaczenie użytkowania internetu w dobie globalizacji. Uwzględniono również kwestie odnajdywania się młodzieży w dobie rozwoju technologii i jej wpływu na kształtowanie się procesu komunikacji za pomocą drogi wirtualnej. W pracy zawarto wątek zmian jakie pociąga za sobą rozpowszechnianie się globalnego rozwoju.

Słowa kluczowe*: globalizacja, komunikacja, media, młodzież, perspektywy, ryzyko*

Nadchodzi taki czas w życiu jednostki, gdy decyduje się dobrowolnie lub z pomocą innych na wejście w świat dorosłych, moment ten jest punktem kulminacyjnym na pograniczu opuszczenia dzieciństwa i rozpoczęciu nowego etapu. Dla jednych może on rozpocząć się burzliwie, inni z kolei potraktują, ów czas jako niebywałą szanse na realizacje samego siebie oraz swoich aspiracji. Niewątpliwie każdemu towarzyszą przy tym wyborze liczne emocje, które odzwierciedlają stan psychiczny jednostki. Młodość dla wielu to nie tylko okres opuszczania rodzinnych domów ale również czas na liczne refleksje powiązane z przyszłością.

Nastała nowa doba globalnego rozwoju, uwidaczniająca się na niemal całym globie. Wraz z rozwojem powstają nowe pytania, niewątpliwie dotyczące stabilizacji życia wielu młodych ludzi, którzy oczekują barwnej perspektywy zapisanej w ich marzeniach. Znacząca liczba młodych ludzi podejmuje decyzje powiązane z ich życiowymi planami, wybierając się na uczelnie maja nadzieję, iż nauka będzie dla nich właściwą ścieżką. Światowa technologia znacząco poszerzyła horyzonty

dla młodych, poszukujących dla siebie czegoś odmiennego, co pozwoli odmienić dotychczasowe życie. Powstanie międzynarodowego rynku otworzyło drzwi dla wielu ludzi, którzy odnaleźli się w innym środowisku niżeli, to w którym przebywali do tej pory.

Obecnie młodzi ludzie nieustannie podążają za nowoczesnością, postęp jaki odbywa się na naszych oczach nabiera coraz szybszego tępa, jedne nowości generują inne i w taki oto sposób konsumpcyjny styl życia włada naszą przestrzenią życiową w coraz większym wymiarze. Rzeczywistość w jakiej egzystujemy nieustannie się przeobraża, młodzi ludzie powoli odchodzą od tradycji, odsuwają je na inny plan po czym przyjmują nowe wzorce, które po chwili już nie są tak aktualne.

Wybór drogi jaką chcą lub będą podążać młode jednostki ówcześnie nazywany jest karierą, która często wiąże się z perspektywą spełnionych zawodowo ludzi, którzy odnoszą lub będą odnosić sukcesy. Kariera rozumiana jest jako długotrwały proces, który najczęściej rozpoczyna się w młodym wieku, opiera się na rozwoju osobowości, postawy jaką jednostka przybiera, wartości jakie preferuje w rozwoju osobistym i intelektualnym podmiotu[60]. Kariera polega również na nieustannym dokształcaniu się w nowych dziedzinach życia, jest ściśle powiązana z wyborem przez podmiot zawodu, który być może stanie się spełnieniem dla jednostki preferującej właśnie taki sposób samorealizacji[61].

Rzeczywistość, w której młodzi stają przed wieloma wyborami, jest wielką niewiadomą, duża liczba ludzi poza szansami widzi również zagrożenia, zadając sobie pytanie czy dadzą radę w tym wyścigu nowości i zmienności. Wiele działań podejmowanych przez młodych ludzi, często nie posiadających doświadczeń, które pomogłyby wykreować właściwy dlań «przepis na życie» kończy się fiaskiem, powiązane to jest ze stawianiem czoła nowym wyzwaniom, jakie pojawiają się na ich drodze. Kreowanie siebie często dla innych, w celu zdobycia nie tyle samorealizacji lecz poklasku i aprobaty u innych nie przynosi jednostce zadowolenia. Zmierzenie się z rzeczywistością nie ogranicza się do samych sukcesów, gdyż współcześnie, jak również dawniej człowiek był i jest zobowiązany do radzenia sobie ze stresem oraz niepowodzeniami, których nie da się wyeliminować z życia[62].

We współczesnych czasach coraz większe znaczenie kładzie się na zasoby ludzkie, gdyż to właśnie tu odnaleźć można wizję polepszenia się sytuacji ogromnej liczby ludzi, zwłaszcza młodych, którzy rozpoczynają kształtowanie swojej drogi życiowej. Przeważająca liczba młodych ludzi swoje perspektywy wybiera w bardzo młodym wieku licząc wówczas kilkanaście lat, uczęszczając do szkół średnich. Na tym etapie młodzież podejmuje decyzje, które są powiązane z planowaniem ich dalszej przyszłości, począwszy od przedmiotów ukierunkowujących ich dalszy tok kształcenia aż do podjęcia pracy w perspektywicznym zawodzie.

Ku szansom w realizacji swoich marzeń na rynku pracy przeważający wpływ ma kierunek, w jakim kształcą się młodzi ludzie. Ówcześnie wiele młodych osób decyduje się na podjęcie studiów oraz ich ukończenie, jednak nie zawsze ten cel jest uwieńczony sukcesem, ponieważ nie każdy swoje studia kończy powodzeniem, otrzymując dyplom. Jedną z szans, jakie stoją na drodze młodych ludzi jest możliwość podjęcia więcej niż jednego kierunku studiów, jeżeli osoby kształcące się osiągają satysfakcjonujące wyniki, które są ponadprzeciętne, wówczas młodzi mają szanse na zdobycie honorariów w postaci stypendiów wynagradzających ich dobre wyniki w kształceniu.

Coraz więcej młodych ludzi stara się podjąć kształcenie na poziomie wyższym, w związku z czym wzrasta liczba ludzi wykształconych. Taki wzrost jest ściśle powiązany z coraz trudniejszą sytuacją na rynku pracy, gdzie wzrasta rywalizacja osób ubiegających się o to samo stanowisko.

---

[60] 5 E. Hornowska, W. Paluchowski, Technika badania ważności pracy. Model teoretyczny i wstępne wyniki; [w] Psychologiczne i psychometryczne problemy diagnostyki psychologicznej, red. J. Brzeziński, Poznań 1993, s. 107.

[61] E.L. Herr, S.H. Kramer, Planowanie kariery zawodowej, «Zeszyty informacyjno-metodyczne doradcy zawodowego», Warszawa 2001.

[62] U. Beck, Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności, Warszawa 2004, s. 203-205.

Wymagania stawiane przed kandydatami zabiegającymi o wybrana posadę są na coraz wyższym poziomie, liczy się nie tylko wykształcenie wyższe ale również umiejętności a coraz częściej doświadczenie na podobnym lub takim samym stanowisku. W związku z takimi wymaganiami coraz więcej młodych ludzi decyduje się na podjęcie pracy w czasie trwającej nauki. Poprzez połączenie pracy wraz z trwającą edukacja na poziomie wyższym młodzi ludzie doskonalą swoje umiejętnościom oraz podnoszą kompetencje, jakie zdobywają w czasie trwania nauki i dzięki temu mogą je stosować w pracy. Aby odnieść sukces istotną decyzja w wielu przypadkach okazuje się szybkie wejście młodej jednostki na rynek pracy i zaklimatyzowanie się w wybranym przez nią obszarze działalności.

Młodzi ludzie na rynku pracy w globalnym świecie

Zwolennicy globalizacji nieustannie apelują o poprawie warunków życia wraz z wejściem najnowszego pułapu globalizacji[63].Wejście na rynek pracy nie jest zależne tylko od wykształcenia jednak ma ono niewątpliwie ogromne znaczenie. Analizując dostępne oferty pracy w przeważającej części spotkamy się z wymaganym wykształceniem wyższym ukierunkowanym proporcjonalnie do preferowanego stanowiska pracy. Pracodawcy mają możliwość dokonania dużej selekcji podczas doboru odpowiedniego pracownika na oferowane miejsce pracy, w związku z czym ich wymagania nieustannie rosną a na uzyskanie zatrudnienia mają możliwość niewątpliwie najlepsi.

Czynnikiem determinującym zatrudnienie młodej osoby prócz jej cech indywidualnych są również preferencje oferującego posadę. Priorytetowe znaczenie mają wymagania, które postawi pracodawca przed ubiegającymi się o pracę. To właśnie im musi sprostać kandydat podczas oceniania przy wyborze pracownika. Osoba ubiegająca się o miejsce pracy jest poddawana szczegółowej analizie, gdzie sprawdzane są jej kompetencje twarde, które mają się sprawdzić na wybranym stanowisku. Analizie podlegają również inne cechy osobowościowe kandydata, mianowicie uczciwość, poziom odpowiedzialności jednostki jak również jej zdyscyplinowanie. Pracodawcy poszukując kompetentnej osoby do współpracy uwzględniają również jej pewność siebie w pełnieniu powierzonych obowiązków podkreślając tym samym ukierunkowanie odnajdującej się jednostki.

Współczesna doba globalizacji umożliwiła wielu osobom zmianę perspektyw własnego życia, poprzez otwieranie się międzynarodowego rynku pracy. Wiele korporacji międzynarodowych stawia na rozwój własnej działalności dzięki zatrudnieniu młodych mobilnych osób, które bezproblemowo nawiązują relacje, co umożliwia im współczesna technologia.

System kształcenia umożliwia przyswajanie języków obcych co dla wielu ambitnych osób jest przepustką w osiąganiu własnych celów poza rynkiem krajowym. Ograniczenie wielu barier jakie napotykali nasi przodkowie w możliwości przemieszczania się pomiędzy innymi państwami znacząco utrudniały im rozwój osobisty. Kultura globalna skłoniła ludzi do zapoznawania się z innymi kulturami oraz ich sposobem realizacji własnego życia. Dzięki nieustannemu rozwojowi technologii, transportu między innymi drogą powietrzną ludzie są w stanie przemieszczać się w dowolne miejsca na świecie i dzięki temu poszerzać własne horyzonty na międzynarodowym rynku pracy. Liczba powstających, nowych firm w czasie roku sięga około 6 milionów w skali świata, w związku z tym rzesze ludzi zdobywają zatrudnienie lecz pomimo to występują bankructwa wielu organizacji a z nich wynika utrata miejsc pracy i rosnące bezrobocie.

Internet jako atrybut dla młodzieży

Rozwój internetu spowodował szybki obieg informacji na niemal całym globie, użytkownicy za pośrednictwem tego narzędzia mogą nie tylko rozwijać swoje zainteresowania, komunikować się ale również pracować. Mnóstwo firm powstałych głównie w XXI wieku, swoją pracę opiera na posługiwaniu się interentem, komunikacji poprzez ten nośnik. Przebywając w jednym kraju możemy swobodnie wykonywać swoją pracę w domu za pośrednictwem internetu. Taki sposób pracy jest coraz powszechniej stosowany przez młode mobilne osoby, które starannie gospodarują

[63] J. Dzwończyk, Społeczeństwo informacyjne wobec wyzwań globalizacji; [w] Globalizacja Internetowa Transformacja, wyd. Adam Marszałek, Toruń 2005 s. 319.

swój czas. Właściwym przykładem połączenia globalizacji z rynkiem pracy jest powstawanie nowych form zatrudnienia, które kiedyś nie były możliwe do zrealizowania dla przykładu telepraca jest sposobem zarobkowym, w którym media maja kluczowe znaczenie.

Globalizacja w systemie edukacji

Wciąż rozwijający się rynek globalny umożliwił młodym ludziom inne wizje kształcenia na uczelniach poza własnym państwem, co prawda już wcześniej istniała taka alternatywa lecz wraz z rozwojem mediów ów możliwość znacznie się poszerzyła. Dość powszechną praktyką stało się podejmowanie działań z zakresu wymian studentów pomiędzy uczelniami, które nawiązują wzajemną współpracę. Dzięki takim przedsięwzięciom młodzi ludzie mogą bliżej zapoznać się z systemem edukacji różnych przedstawicieli kultur. Ma to niewątpliwie elementarne znaczenie dla rozwoju dalszej technologii, wymiany koncepcji, jak również rozwoju młodych utalentowanych ludzi. Poprzez nabywanie wielu umiejętności ludzie młodzi mogą sami podejmować adekwatne decyzje tworzyć społeczności z mocnym kapitałem ludzkim, który będzie odpowiedzialny za przyszłe pokolenia oraz rozwój świata. Nauka poszerzyła swój zakres w dziedzinie technologii można mówić o wkroczeniu świata do ery postępu technologicznego jakiego współcześnie doświadczamy[64]. Globalizacja umożliwiła transfer wiedzy pomiędzy uczelniami z całego świata, dzielenie się wiedzą oraz wszelkimi odkryciami naukowymi. Odbiorcami wiedzy przekazywanej między uczelniami w ramach współpracy międzynarodowej są nie tylko studenci ale wielu naukowców oraz badaczy i inne zainteresowane osoby.[65]

Ukończenie studiów zagranicznych na prestiżowej uczelni oraz zdobycie dyplomu, umożliwia młodym ludziom podjęcie pracy w wybranej przez nich dziedzinie. Taka perspektywa pozwala w przyszłości osiągnąć satysfakcjonujące zarobki.

Niejednokrotnie słyszy się o problemach w zatrudnieniu, które nakłaniają ludzi młodych nie tylko do poszerzania swoich kwalifikacji. Globalizacja odzwierciedla się na zmianie sposobu postrzegania siebie, niegdyś młodzi silnie związani z rodzinami pozostawali często na wspólnym obszarze. Współcześnie globalny świat przyczynił się do zmiany w zakresie spostrzegania siebie, młodzi ludzie poszukują wyzwań poza granicami własnego kraju, co wiąże się częstokroć z postrzeganiem siebie w kategorii obywatela świata[66].

Współcześnie w efekcie globalizacji młodzież ma możliwość przemieszczania się do dowolnego miejsca na ziemi bez skomplikowanych ograniczeń. Rozwój komunikacji wzmaga zapotrzebowanie na nieustanne podróże, szybkie i komfortowe. Młodzi ludzie klimatyzują się szybciej, dopasowują swoje życie do aktualnie zaistniałej sytuacji, do miejsca pracy zwykle krótkookresowej. Nieustannie rozwijająca się technologia pozwoliła bez przeszkód nawiązywać relacje z innymi użytkownikami cyberprzestrzeni, każdy użytkownik mediów stał się praktycznie osiągalny o każdej porze, bez względu na to co się dzieje młodzi sprawnie się komunikują przesyłając sobie informacje.

Młodzi ludzie w organizacjach

Rynek globalny umożliwia młodym ludziom wstępowanie do różnych organizacji, które specjalizują się w różnych dziedzinach działania te mają często zasięg międzynarodowy. Przeszkody jakie istniały niegdyś w przekazie informacji często stawały się przyczyną przez którą wiele młodych osób nie mogło skorzystać z takich form spędzania swojego czasu. Wstępowanie młodzieży i nie tylko do organizacji oraz stowarzyszeń pozwala im zaspokajać potrzeby komunikacji, jak również integracji z innymi ludźmi niejednokrotnie odmiennymi kulturowo.

Wraz z postępem globalizacji poprawiła się jakość życia nie tylko u młodych ludzi ale również u starszego pokolenia. Dostępność do usług i towarów uległa znacznej poprawie, wśród młodzieży dostrzec można dowolność w realizacji własnych wartości. Dowolność w ubiorze,

---

[64] T. Jemioło Globalizacja szanse i zagrożenia, Warszawa 2000, s. 33.

[65] R. Rybkowski Uczelnie wobec globalizacji; [w] Globalizacja nieznośne podobieństwo? Świat i jego instytucje w procesie uniformizacji, wyd. Uniwersytet Jagieloński, Kraków 2008 s.391.

[66] Z. Bauman, Globalization, Tübingen: Institute for Scientific Cooperation; 1996.

bezproblemowe nabywanie dóbr nowin technicznych ułatwiających komunikacje, oraz innych przedmiotów.

W ramach tworzenia społeczeństwa globalnego został stworzony projekt Erasmus, który jest w trakcie realizacji dzięki niemu młodzi ludzie mają możliwość czynnego uczestniczenia w procesie łamania barier międzynarodowych i tworzeniu wspólnego społeczeństwa globalnego. W zakres projektu wchodzą między innymi takie działania jak dokształcanie nauczycieli w kontekście przekazywania wiedzy uczniom oraz budowania wśród nich potencjału, jak również wyjazdy zagraniczne dla studentów[67]. Globalny rynek ułatwia dostęp do informacji za pomocą urządzeń elektronicznych ludzie są w stanie sprawdzić co dzieje się w bardzo odległych im zakątkach świata, ze względu na szybkie transmitowanie wiadomości można zmieniać swoje plany.

Młodzież jako odbiorcy globalizacji

Młodzież jest specyficzną grupą, która chłonie większość nowin jakie powstają na rynku. To właśnie do bardzo młodych osób kierowane są kampanie reklamowe, gdyż nastolatkowie stali się specyficzna grupą odbiorców towarów zwłaszcza nowinek technicznych (telefony, komputery, ubrania, oraz usługi – kino oraz wszelkiego rodzaju gry komputerowe itp.).

Młodzi ludzie nieustannie napędzają rynek zbytu powyższych towarów, ponieważ wśród bardzo młodego pokolenia – szkolnego, szkoły gimnazjalne licea moda nieustannie się zmienia i przekształca często o niewielkie przekształcenia[68].

Wśród młodzieży panuje również globalna moda na dostosowaniu się do tej samej rozrywki, są podobni pod względem spędzania czasu wolnego dla przykładu oglądając te same programy muzyczne lub słynną stację MTV. Popularna telewizja przyciąga młodych sympatyków, to właśnie z ów kanałów nastolatkowie czerpią przykład do naśladownictwa.

Procesu globalizacji nie da się ani cofnąć ani powstrzymać, młode pokolenie korzysta z tego co oferują światowe ryneki w ramach rozrastającej się globalizacji. Większość młodych ludzi nie jest w stanie wyobrazić sobie funkcjonowania bez technologii oraz nieustannych zmian do których przywykli.

Globalne nierówności u młodych osób

Technologie jakie powstały oraz powstają z dnia na dzień dezaktualizują swoja wartość. Wielkie koncerny dzięki taniej sile roboczej produkują coraz to nowsze nowinki techniczne wzmagając tym samym wywieranie przymusu nabywania nowszych dóbr u użytkowników, niestety zazwyczaj są nimi młodzi ludzie, którzy nierzadko kupują nowoczesne sprzęty ze względu na presje rówieśników.

Podsumowanie

Globalizacja pomimo, iż ukazuje wiele nowych możliwości ogranicza prywatność jednostki. Życie ludzi jest oparte na komunikacji a współcześnie młodzi ludzie komunikują się za pośrednictwem nośników elektronicznych, większość uważa za pozytywny tak dogodny sposób komunikacji międzyludzkiej. Globalizacja i jej wymiar stanowią wyzwanie w osiąganiu rozwiązań na wiele nurtujących pytań powiązanych z przyszłość młodzieży. Młodzież pragnie podążać za nowoczesnością a nowoczesność to właśnie świat globalny, świat wyzwań i własnych wyborów[69]. Ludzie jeszcze nigdy nie mieli takiej możliwości decydowania o własnym życiu, młodzież przeważnie czerpie doświadczenia nie od starszych pokoleń lecz z mediów, które ukazują wiele możliwości. Dla młodzieży wartością jest to co oferowane w ramach globalnego świata, min. możliwość nieograniczonego przepływu informacji, poznawanie nowego innego świata, gdzie życie wydaje się idealne. Młodzi pragną się zachłysnąć wolnością możliwością wyboru miejsca w świecie dla siebie do którego w każdym momencie życia mogą się udać oraz z niego wyjechać tak po prostu bez przywiązania i sentymentu. Wymarzony świat, w którym wszystko jest na

[67] http://www.sfyouth.eu/index.php/en/mm-about-en/reports/needanalysis, dostęp 25.03.2016.
[68] Klein N. (2001). No logo. London: Flamingo, s. 198.
[69] Z. Bauman, Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika?, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2000, s. 5.

wyciągnięcie ręki stwarza dla młodych wizje obrazu, gdzie to oni sami kierują własnym życiem ustalając cele do realizacji.

Młode pokolenia preferują życie wygodne, w którym wszelkie bariery komunikacyjne zostają zażegnane tak by komunikacja stała się prosta bez utrudniających ją barier językowych, czasowych i innych.

Przyszłość jest nieustannie połączona z młodzieżą to od niej w dużym stopniu będzie uzależniony dalszy kształt świata jako miejsca dla wszystkich ludzi. wszystkie przemiany społeczne jakie się dokonują i będą dokonywać są w istocie nierozerwalne z młodym pokoleniem oraz ich spojrzeniem na rzeczywistość[70].

1. Z. Bauman, Globalization, Tübingen: Institute for Scientific Cooperation; 1996.
2. U. Beck, Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności, Warszawa 2004.
3. J. Dzwończyk, Społeczeństwo informacyjne wobec wyzwań globalizacji; [w] Globalizacja Internetowa Transformacja, wyd. Adam Marszałek, Toruń 2005.
4. E.L. Herr, S.H. Kramer, Planowanie kariery zawodowej, «Zeszyty informacyjno-metodyczne
5. doradcy zawodowego», Warszawa 2001.
6. E. Hornowska, W. Paluchowski, Technika badania ważności pracy. Model teoretyczny i wstępne wyniki; [w] Psychologiczne i psychometryczne problemy diagnostyki psychologicznej, red. J. Brzeziński, Poznań 1993.
7. T. Jemioło Globalizacja szanse i zagrożenia, Warszawa 2000.
8. R. Rybkowski Uczelnie wobec globalizacji; [w] Globalizacja nieznośne podobieństwo? Świat i jego instytucje w procesie uniformizacji, wyd. Uniwersytet Jagieloński, Kraków 2008.

Agnieszka Łąkowska, Marcin Jaworek,

CONTEMPORARY PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF YOUNG PEOPLE IN THE AGE OF GLOBALIZATION

This paper aims to analyze the development opportunities of young people in the age of standardization. Due to globalization, it is possible to enhance the prospects of young people in the course of creating their own life path and career. The chances of education for young people , the modern labor market and its relationship with the Internet have been taken into consideration. The work has been created on the basis of an analysis of the positive as well as negative aspects of the use of the Internet. It also covers all aspects of finding a youth in the expansion of technology and its impact on the development of the communication process with the virtual road . The work raises the subject of change for young people which entails the spread of global development .

Keywords: *globalization, communication, media, youth, prospects, risks*

[70] B. Kanclerz, Orientacje życiowe Młodzieży akademickiej, wyd. UAM, Poznań 2015, s.124.

Наталія Кантор,
старший викладач кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ГЕНДЕРНА РІВНОПРАВНІСТЬ В ЄС ТА УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено правове регулювання гендерної рівноправності в ЄС та Україні. Проаналізовано нормативно-правову базу ЄС та законодавство України, внаслідок чого виявлено нормативні прогалини та декларативність законодавчого забезпечення гендерної політики нашої держави. Визначено окремі напрями удосконалення формулювань у статтях Конституції та законів України щодо паритетності статей в українському суспільстві.

Ключові слова: *гендер, гендерні квоти, гендерна політика, гендерна пріоритетизація, гендерна рівноправність*

Європейська інтеграція як пріоритет внутрішньої та зовнішньої політики України, згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, зазвичай тлумачиться в політичному й економічному аспектах. Водночас орієнтиром для розвитку нашої держави мають бути європейські принципи в інших сферах суспільного життя, зокрема у гендерній, які можуть відіграти важливу роль в утвердженні України повноправним членом ЄС.

Метою статті є дослідження політики ЄС щодо гендерної рівноправності, зокрема її правової бази та інституційного забезпечення, аналіз нормативного регламентування гендерної політики України і визначення напрямів використання Україною досвіду ЄС у гендерній сфері.

Кожна держава повинна забезпечувати чоловікам і жінкам можливість однаковою мірою брати участь у всіх сферах суспільного життя. Ця ідея останні п’ятдесят років утверджується у міжнародних нормативних документах. Так, на рівні ООН прийнято Конвенцію про політичні права жінок (1952), Декларацію про ліквідацію дискримінації щодо жінок (1967), Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) тощо. На четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок у Пекіні в 1995 році було прийнято Пекінську декларацію і Платформу дій.

Довготривалу історію мають і прагнення ЄС щодо забезпечення гендерної рівності. З моменту підписання Римського договору 1957 р., в якому ст. 119 був закріплений принцип рівної оплати праці чоловіків і жінок [1, 1957], усі основні документи ЄС, фактично, містять статті про недискримінацію, рівні права і можливості для жінок і чоловіків. У ст. 2 Маастрихтського договору [2, 1992] йде мова про цінності, які характеризуються «плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю та рівністю жінок і чоловіків». У статті 3 наголошено, що ЄС «бореться із соціальною маргіналізацією і з дискримінацією, сприяє соціальній справедливості та соціальному захисту, рівності жінок і чоловіків, солідарності поколінь та охороні прав дітей».

Амстердамський договір [3, 1997] закріплює ідеї «рівності між чоловіками і жінками щодо можливостей на ринку праці та стосовно ставлення на роботі» (стаття 118), «рівного ставлення до чоловіків і жінок стосовно працевлаштування і зайнятості, включаючи принцип рівної оплати праці за однакову роботу», «забезпечення повної рівності між чоловіками і жінками у робочому житті» (стаття 119).

У Хартії основних прав ЄС [4, 2000] стаття 21 забороняє дискримінацію на основі низки ознак, зокрема статі. Стаття 23 документа виокремлює принцип рівності між чоловіками і жінками: «Рівність між чоловіками і жінками має бути забезпечена у всіх сферах, включаючи зайнятість, роботу і заробітну плату. Принцип рівності не суперечить ідеї збереження або прийняття заходів, що передбачають особливі переваги на користь недостатньо представленої статі». Лісабонська угода [5, 2007] до проблем гендерної рівності

на ринку праці (статті 1 і 2) і боротьби із дискримінацією на основі статі (стаття 5) додає подолання торгівлі людьми, зокрема, жінками і дітьми (статті 63, 69), подолання насильства у сім'ї.

Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу [6, 2010] у статті 2 так само наголошується: «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків».

У статті 3 встановлено, що «Союз бореться проти соціального вилучення та дискримінації, підтримує соціальну справедливість та захист, рівність жінок і чоловіків, зв'язок між поколіннями, захист прав дитини». У Положеннях загального застосування вказано: «У своїй діяльності Союз орієнтується на усунення нерівностей та сприяння рівності жінок та чоловіків» (стаття 8).

Окрема стаття 23 називається «Рівність жінок та чоловіків»: «Рівність жінок та чоловіків повинна забезпечуватися в усіх сферах, включаючи працевлаштування, працю та її оплату. Принцип рівності не перешкоджає збереженню або ухваленню заходів, що передбачають окремі переваги на користь недостатньо представленої статі».

Загалом з 1997 р. ЄС прийняв більше десятка актів з питань гендерної рівності, спрямованих на досягнення рівного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, ліквідації гендерної дискримінації, застосування спеціальних тимчасових заходів для усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права. Інакше кажучи, для забезпечення гендерної рівноправності застосовується так званий подвійний підхід (dual approach): «гендерної пріоритетизація» (gender mainstreaming) та ініціювання спеціальних заходів (specific measures).

«Гендерна пріоритетизація» (або гендерний мейнстрімінг), яка була закріплена у Пекінській Платформі дій і затверджена офіційно на Четвертій Всесвітній конференції із становища жінок у Пекіні в 1995 році – це визнана на глобальному рівні стратегія втілення політики гендерної рівності. Гендерна пріоритетизація передбачає (ре)організацію, вдосконалення, формування та оцінку політичних процесів у такий спосіб, щоб учасники та учасниці процесу прийняття політичних рішень використовували гендерний підхід в усіх галузях політики і на всіх етапах. Існуючі відмінності між чоловіками та жінками враховуються для визначення негативних наслідків, а не підтримки нерівностей чи ієрархій, які склалися у суспільстві [7, с. 11].

Досліджуючи гендерну політику в рамках Європейського Союзу, Т. Хавлін виокремлює чотири етапи втілення гендерної пріоритетизації:

1 етап – підготовчий: організація та виконання структурної та культурної бази для реалізації принципів рівних можливостей; визначається цільова група, розробляються цілі, завдання та механізми досягнення з урахуванням специфіки конкретної групи.

2 етап – експертиза специфіки (вивчення гендерних відмінностей): дослідження існуючої ситуації гендерної нерівності та виокремлення пріоритетних сфер; проведення моніторингових спостережень із метою виявлення тенденцій чи попередження проявів гендерної нерівності у таких чотирьох сферах:

1) участь (гендерний паритет у владних структурах, сфері економіки стосовно цільової групи населення);

2) ресурси (доступ та розподіл таких ресурсів, як час, гроші, влада тощо);

3) норми та цінності (пов'язанні з чоловічими та жіночими характеристиками);

4) права (розкриття прямої та латентної дискримінації, реалізація людських прав та доступ до правосуддя).

3 етап – оцінювання ефективності гендерної політики: аналіз її потенційного впливу на забезпечення участі (оцінка як кількісних, так і якісних показників), розподіл ресурсів,

норм, цінностей (у тому числі – орієнтація на залучення чоловіків до домашньої неоплачуваної праці) та прав.

4 етап – політика переконструювання: визначення проблемних зон та їх ліквідація чи заміна згідно з комплексним підходом [8, с. 114–115].

Іншим важливим механізмом забезпечення гендерної рівноправності вважаються компенсаційні дії або позитивні заходи (affirmative actions) – спрямовані проти дискримінації за ознакою статі, є спеціальними, зазвичай тимчасовими заходами щодо подолання наслідків дискримінації, яка мала місце в минулому або триває, для створення фактичної рівності можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок. Такі заходи спрямовані на конкретну групу й покликані усувати дискримінацію й запобігати їй, а також компенсувати збиток, завданий поточним ставленням, поведінкою та структурами, ґрунтованими на стереотипах щодо поділу соціальних ролей між чоловіками та жінками. Вжиття позитивних заходів випливає з того спостереження, що безпосередньо правової заборони дискримінації виявилося недостатньо для створення рівноправності [9, с. 93]. До таких заходів належать, зокрема, гендерні квоти, під якими розуміється політико-правовий спосіб згладжування наслідків гендерної дискримінації в усіх суспільних сферах шляхом надання легітимної політичної трибуни для артикуляції, представництва та реалізації відповідних соціальних інтересів [10, с. 26].

Наразі в Європі питання застосування гендерних квот у різних сферах життєдіяльності все ж залишається дискусійним. Зараз у Брюсселі обговорюють відповідний законопроект для всіх учасниць Євросоюзу. Комісар ЄС із фундаментальних прав Вів'єн Редінґ спершу запропонувала, щоб до 2015 р. жінки обіймали до 30% позицій у радах директорів компаній, а до 2020 р. – 40%. Це амбітна мета, адже нині цей показник становить менше 14%. Але критики звертають увагу на те, що Швеція і Фінляндія досягли показника у 25% без допомоги квот [10, с. 28].

Доволі розгалуженим є й інституційно-правовий механізм забезпечення гендерної рівноправності в ЄС. Зокрема, Голови Ради ЄС у форматі Трійки (Trio Presidency) приймають «Спільну декларацію із рівності між чоловіками і жінками». Наприклад, у період головування Італії, Латвії та Люксембургу (липень 2014 року – грудень 2015 року) була прийнята відповідна Декларація із рівності між жінками і чоловіками [11, 2014–2015]. В Європейському Парламенті безпосередньо гендерними питаннями займається Комітет із прав жінок і гендерної рівності. До його компетенції належить визначення, заохочення та захист прав жінок в ЄС, пропагування ідеї забезпечення прав жінок також в інших країнах і подолання усіх форм дискримінації на основі статі, реалізація і розвиток гендерної пріоритетизації в усіх сферах, надання інформаційної підтримки стосовно прав жінок тощо.

У 1981 р. був утворений Консультативний комітет з рівних можливостей для жінок і чоловіків (Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men), що складається із Міністерств держав-членів ЄС і представників структур, які відповідальні за гендерну рівність, організацій соціального партнерства і Європейського жіночого лобі. Комітет надає допомогу ЄК у розробці та втіленні політики гендерної рівності на рівні ЄС, розробляючи так звані поради стосовно різних аспектів запровадження рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. У ЄК гендерні питання прямо стосуються Комісії з питань правосуддя, прав споживачів та гендерної рівності (Justice, Consumers and Gender Equality).

У грудні 2006 року було засновано Європейський інститут з питань гендерної рівності (European Institute for Gender Equality), що знаходиться у Вільнюсі (Литва). Його завданнями визначено: збір, аналіз і розповсюдження інформації стосовно гендерної рівності, у тому числі результатів досліджень і успішної практики упровадження рівних прав і можливостей; пропозиції стосовно напрямків досліджень; покращення методології збору даних (особливо, гендерно-дезагрегованих); розробка і поширення методологічних інструментів задля інтеграції гендерної рівності у стратегії ЄС та в національні політики; проведення досліджень із питань гендерної рівності у Європі; започаткування і координація Європейської мережі гендерної рівності тощо [12, 2006].

Отже, гендерна рівноправність визнається Європейським Союзом такою цінністю, якої слід досягнути для встановлення справедливості та забезпечення суспільного розвитку.

Принцип рівності чоловіків і жінок отримав своє закріплення в конституціях та інших нормативно-правових актах багатьох країн, що наразі не є членами ЄС, зокрема України. Для забезпечення рівності статей основоположне значення має ст. 21 Основного Закону: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [13, 1996]. У ст. 24 зафіксовані такі складові принципу рівності: рівність громадян перед законом, рівність незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними ознаками тощо, рівність жінки і чоловіка. Рівність перед законом означає, що дія закону поширена на всіх, незалежно від будь-яких обставин та якостей особи. Рівність незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану означає, що права громадян не залежать від будь-яких вищезазначених ознак. Рівність жінки і чоловіка передбачає однакові можливості статей для участі в усіх сферах суспільного життя [14, с. 313].

Як вважає А.С. Олійник, формулювання принципу рівності в частинах першій та другій ст. 24 Конституції «здійснено через поєднання позитивного і негативного способів викладу. Поєднання цих способів означає наявність як надання прав, так і певних аспектів заборони у формулюваннях. Цей прийом законодавчої техніки свідчить, що вже на етапі прийняття Конституції України держава усвідомлювала необхідність як закріплення, так і забезпечення цього конституційного ґендерного принципу для розбудови демократичної, соціальної, правової держави» [15, с. 20].

У концептуальному плані цей принцип є системоутворюючим не лише для конституційного, а й для галузевого (сімейного, трудового, цивільного тощо) законодавства, що регламентує гендерні відносини в Україні. Практичне втілення принцип рівності статей знайшов у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», що був прийнятий 8 вересня 2005 р. і набрав чинності 1 січня 2006 р. Як зазначається у Преамбулі Закону, його метою є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. У Законі визначаються такі поняття як «ґендерна рівність», «сексуальні домагання», «дискримінація за ознакою статі», «позитивні дії», «ґендерно-правова експертиза» та ін.; вказуються механізми і принципи забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі, у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, у соціально-економічній сфері (сфері праці та одержанні винагороди за неї, сфері підприємництва, соціального захисту), сфері освіти[16, 2005].

Вищеназваний Закон став основою для підзаконної нормотворчої діяльності з питань гендерної політики, здійснюваної органами державної влади в Україні. Так, наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2013 р. № 717 була затверджена Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року [17, 2013], що діє й нині.

Варто наголосити, що проблема гендерної рівноправності передбачає забезпечення прав кожної особи незалежно від статі і не можна обмежувати потенціал гендерного підходу однобічним розв'язанням проблем, наприклад, жінок. Як наголошують вчені, у сфері гендерної рівності неможливо досягти успішних результатів стосовно однієї статі, не досягши таких самих результатів щодо іншої. Рівність окремо для жінок і окремо для чоловіків – це неможлива й геть алогічна конструкція. Рівність передбачає рівний статус обох статей. Результатів можна досягнути лише спільними діями і лише в разі, якщо все суспільство акцептує права жінок [18, 2009].

Інакше кажучи, гендерні відносини безпосередньо залежать від загального стану дотримання прав особи в державі. Особа, основні права якої ігноруються, навіть не завжди намагається виявити у цьому ознаки гендерної дискримінації і виправити становище за допомогою правових механізмів і засобів.

В Україні, як і в багатьох інших державах із низьким рівнем економічного розвитку, реалізується лише одна складова гендерної рівності – формальна, тобто закріплення рівності прав жінок і чоловіків де-юре, а де-факто брак ресурсів перешкоджає реалізації спеціальних заходів для переведення нормативних положень у практичну площину. Тобто проблему рівності статей неможливо вирішити лише прийняттям нормативно-правових актів. Необхідна взаємодія держави та громадянського суспільства в гендерній сфері, розвиток політико-правового та інституційного механізмів реалізації гендерної політики та її кадрового забезпечення. Слушними уявляються пропозиції щодо запровадження посади Уповноваженого з рівного статусу чоловіків і жінок; підготовку державних службовців з урахуванням пропорційної рівності чоловіків і жінок; розширення мережі гендерних ресурсних центрів та кризових центрів [19, с. 12]. Крім того, необхідно змінити гендерні стереотипи та підвищити рівень обізнаності суспільства з питань гендерної рівності, чому можуть слугувати інформаційні кампанії, громадські акції та освітні заходи. Тому Україні варто активніше запозичувати досвід ЄС щодо подолання гендерного дисбалансу в прийнятті політичних та економічних рішень та реалізації гендерної політики загалом.

1. Treaty of Rome, 25 March 1957 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eurotreaties.com/rometreaty.pdf
2. Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029
3. Treaty of Amsterdam, signed in Amsterdam on 2 October 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf
4. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
5. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/:FULL&from=EN
6. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minjust.gov.ua/file/23491
7. Марценюк Т. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики / Т.Марценюк. – Київ : МЦПД, 2015. – 43 с.
8. Хавлін Т. В. Гендерна політика в рамках Європейського Союзу та український вибір / Т.В. Хавлін // Український соціум. – 2008. – № 2(25). – С. 113–122.
9. Азбука прав працюючих жінок і гендерної рівності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gender.ilo.org.ua/DocLib1/%D0%D0%BA%D0%B0%97/Final_02228%20%20ABC_block.pdf
10. Вілкова О. Ю. Гендерне квотування – один із механізмів реалізації гендерно чутливої державної політики зайнятості / О.Ю. Вілкова // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 2. – С. 25–29.
11. Trio Presidency Declaration on Equality between Women and Men. – Italy, Latvia and Luxembourg, 2014-2015.–[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lm.gov.lv/upload/eng/trio_presidency_declaration_signed.pdf
12. Regulation (EC) № 1922/2006 of the European Parliament and of the Council of 20 December 2006 on establishing a European Institute for Gender Equality [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006R1922
13. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр
14. Основи теорії гендеру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gender.at.ua/_osnovy_teorii_g.pdf
15. Олійник А. С. Конституційне законодавство України. Ґендерна експертиза / А.С. Олійник. – Київ : Логос, 2001. – 77 с.
16. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-15
17. Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-%D0%BF/page2

18. Оніщенко Н. Гендерні дослідження в сучасному суспільстві: проблеми, реалії, перспективи / Н. Оніщенко, С. Береза, Л. Макаренко // Віче. – 2009. – № 17. – С. 25–28.

19. Краснопольська Т. М. Взаємодія інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Т.М. Краснопольська. – Одеса, 2013. – 18 с.

Nataliya Kantor

GENDER EQUALITY IN THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE: COMPARATIVE LEGAL ASPECTS

The article deals with the legal regulation of gender equality in the EU and Ukraine. Analyzes the regulatory framework of EU legislation and legislation of Ukraine, as a result declarative character of legal gender policy was found. Defined some directions of improvement the articles of the Constitution and Ukrainian law.

Keywords: *gender, gender quotas, gender policy, gender priorities, gender equality*

Оксана Бялик,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЗАСОБИ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ КРАЇН ЄВРОСОЮЗУ

У статті увага зосереджена на дослідженні найбільш поширених у країнах Євросоюзу засобів статевого виховання учнівської молоді, особливо традиційних (нетехнічних) та сучасних технічних засобів. Охарактеризована особа вихователя, що здійснює статеве виховання учнів, та мові як засобу спілкування й передачі необхідної інформації статевознавчого характеру.

Ключові слова: *статеве виховання, заклади освіти, учнівська молодь, засоби статевого виховання, Європейський Союз*

Ефективній реалізації змісту статевого виховання сприяє використання різноманітних засобів навчання та виховання. Ряд науковців під засобами виховання розуміють те, за допомогою чого вихователі впливають на вихованців [6, с. 509], інші – як вид суспільної діяльності, який може впливати на особистість у певному напрямі [5, с. 314]. Ми ж дотримуємося думки, що засоби виховання – види життєдіяльності, предмети матеріальної і духовної культури, які спрямовані на підвищення результативності виховання. До засобів статевого виховання учнів вчені країн Євросоюзу відносять кіно, навчальне телебачення, відеозаписи, наочні посібники, спеціальну літературу для школярів, комп'ютерну техніку тощо, так як саме вони забезпечують значні можливості для вдосконалення методів і форм навчальної та виховної роботи з учнями, раціоналізації праці вчителя, створюють умови для найбільш повної реалізації змісту статевого виховання.

Відповідно до сучасних тенденцій, що знаходять відображення в матеріалах і документах міжнародних конференцій, науково-педагогічних дослідженнях з проблем статі, засоби навчання та виховання покликані виконувати дві основні функції: 1) забезпечувати можливість пізнавати самого себе та осіб протилежної статі та 2) сприяти більш ґрунтовному ознайомленню з особливостями статей та міжстатевих взаємин [9, с. 197].

Перша з наведених функцій спрямована на опанування різнобічними природничими знаннями, які є основою знань про людину як про представника певної статі й полягає в тому, щоб допомогти учням краще розібратися в анатомо-фізіологічних особливостях кожної статі. Друга функція має безпосереднє відношення до статевої проблематики та спрямована на всебічне розкриття проблем статі, усвідомлення учнями особливостей міжстатевих взаємин, причини можливих конфліктів між статями, розуміння можливостей його подолання, підготовки до дорослого життя й відповідального батьківства. Незалежно від функцій, що виконують засоби навчання та виховання у статевому вихованні учнівської молоді, їх призначення полягає в тому, щоб забезпечити опанування нею необхідними знаннями, цінностями та установками. Поряд з цим важливим завданням, що покладається на засоби статевого виховання, є формування статевої свідомості особистості певної статі й відповідального ставлення до свого партнера [9, с. 198]. Отже, завдяки засобам навчання та виховання вдається реалізувати цілі статевого виховання.

Засоби навчання та виховання зазвичай поділяють на дві великі групи: традиційні (нетехнічні) і сучасні технічні, а також особа вихователя, що здійснює статеве виховання учнів, та мова як засіб спілкування й передачі необхідної інформації статевознавчого характеру.

Центральною постаттю у здійсненні статевого виховання учнів у закладах освіти країн ЄС є педагог з його особистими світоглядними переконаннями та професійними педагогічними компетенціями [8].

Німецький вчений К. Вальтл *(K. Valtl)* вказує на такі сфери впливу особистості вчителя на особистість учня при здійсненні статевого виховання: власний приклад, як для свідомої поведінки та уявлень, так і для несвідомих дій вихованця; особисте ставлення вчителя до сексуальності, вдалий розподіл ролей між статями, що впливає на ставлення учнів до цих питань, а також особливості перебігу заняття, так як здебільшого від нього залежить формування ставлення учнів до тієї чи іншої проблеми [13, с. 84].

У цьому особливому впливі вчителя дуже важливим для статевого виховання є усвідомлення педагогом власного ставлення до сексуальності. Він повинен знати значною мірою самого себе, вміти аналізувати своє життя, усвідомлювати, які особисті цілі ставить перед статевим вихованням, вдаючись, таким чином, до самоаналізу, що дає можливість педагогу виробити й упорядкувати власні думки, навчитися виражати їх у дискусіях.

Сучасна молодь досить критично оцінює своїх учителів як джерело інформації з питань статі, вважаючи їх нудними, несучасними, заангажованими, некомпетентними, сексуально закомплексованими, що, природно, не сприяє встановленню якісного діалогу та ефективної взаємодії вчителя і учнів. Тому компетентний вчитель для впровадження ідей статевого виховання в учнівську аудиторію повинен відповідати таким вимогам, як:

- наявність системи об'єктивних, науково обґрунтованих знань з питань репродуктивного здоров'я, здорового способу життя;
- знання вікових особливостей учнів та молодіжної субкультури;
- розвинуті комунікативні навички (майстерність спілкування з молодіжною аудиторією);
- відсутність особистих сексуальних проблем («сексуальних комплексів») [3, с. 6].

Уміння давати правильні і зрозумілі відповіді на питання учнів, належним чином реагувати на конкретні випадки взаємин школярів різної статі є надзвичайно важливим для вчителя продовж усього періоду їх навчання в школі. Адже вміло впливати на характер міжстатевих взаємин безпосередньо у навчальному закладі є важливим і необхідним елементом системи статевого виховання підростаючого покоління [2, с. 152].

Ми погоджуємося з думкою польського вченого В. Оконя *(W. Okoń)*, який вважає, що вихователь, перш за все, повинен бути в злагоді із своєю статтю, вміти налагоджувати стосунки з молоддю; виявляти високий рівень особистої культури; мати високу педагогічну і методичну підготовку; враховувати біологічні, психологічні і суспільні аспекти сексуального

життя людини, добираючи зміст матеріалу; співпрацювати з батьками; добирати такі методи і форми занять, які б були цікавими та корисними для учнів та їх батьків [11].

Ще одним важливим засобом статевого виховання учнівської молоді є мова вихователя загалом та слово як засіб спілкування й передачі необхідної інформації з питань статі.

Слово є досить тонким інструментом, за допомогою якого вихователь впливає на особистість вихованця. «В руках педагога слово, як зазначав В. Сухомлинський, – такий самий могутній засіб, як і музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця... Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність» [4]. «Головне, що визначає ефективність слова вчителя, – його чесність. Учні дуже тонко відчувають правдивість слова вчителя, чуйно відгукуються на правдиве слово. Ще тонше вони відчувають неправдиве, лицемірне слово» [4].

Мова − це сфера, у якій, крім того, дуже помітним є сором і табу, що може бути вагомим недоліком для досягнення позитивного результату у статевому вихованні. Адже це впливає на сприйняття учнями відповідної проблеми і може його спотворити. Приміром, під час обговорення достатньо делікатної теми гомосексуалізму важливим є те, як саме, з якою інтонацією, за допомогою яких слів висловлюється педагог: стисло, з огидою, презирливо, застережливо, іронічно, серйозно чи непристойно [7, с. 198].

До традиційних засобів навчання та виховання відносять також різні наочні посібники (підручники, робочі зошити, книги, картини, малюнки, картки, плакати, таблиці тощо), а також роздавальний матеріал.

У загальноосвітній підготовці учнівської молоді, зокрема, при викладанні навчальних предметів, у яких закладено основи статевого виховання (біологія, релігія, суспільні науки, фізична культура та ін.), провідну роль відіграє підручник, у якому сучасні проблеми статі подаються в систематизованому вигляді. Вони містять вправи й завдання, що відповідають статевій тематиці та спрямовані на формування знань, цінностей і установок статевознавчого характеру. Підручник як засіб навчання, побудований на комплексній основі, передбачає вплив на інтелектуальну, емоційну й вольову сфери розвитку учнів, що й забезпечує у статевому вихованні його дидактичну результативність.

Навчальний матеріал з окремих аспектів статі може включатися в контекст тієї чи іншої теми, що входить до змісту підручника з дисципліни, передбаченої навчальним планом або складати своєрідне узагальнення в змісті підручника й бути оформленим в окремий підрозділ. Однак незалежно від форми презентації дидактичного матеріалу, підручник як засіб навчання виконує покладену на нього навчально-виховну функцію – всебічно сприяти підвищенню рівня статевої вихованості учнівської молоді [3, с. 145–146]. Аби учень міг краще зрозуміти визначені в підручнику проблеми, йому пропонується робочий зошит для виконання вправ, який включає короткий теоретичний зміст проблеми, яка вивчається, запитання для учня, які вимагають знань з конкретних тем, а також вчать аналізувати конкретні життєві ситуації і приймати відповідні рішення. На деякі запитання учень може відповідати індивідуально, деякі виносяться для дискусії в класі, частина завдань служить кращому усвідомленню і зміцненню знань, що стосуються особистих справ учня.

Часто на заняттях з різних навчальних предметів використовуються поняття, які є для учнів не зовсім зрозумілими. Педагог М. Лоос *(M. Looß)* пропонує використовувати словники на заняттях біології, німецької мови чи статевого виховання, які допоможуть їм розібратися в природничо-медичній термінології та використовувати її за призначенням [10].

Окрім навчальної книги, якою є підручник, педагогічна громадськість країн ЄС значну увагу приділяє літературі з проблем статі для додаткового читання і розглядає її як суттєвий засіб підвищення рівня статевої вихованості та сексуальної культури учнівської молоді. До цієї літератури відносять спеціалізовані та молодіжні журнали, науково-популярні книжки, брошури тощо. Завдяки додатковому читанню учні мають змогу отримувати різнобічну інформацію про хвилюючі їх питання, можливі проблеми та шляхи їх подолання [9, с. 198]. Звичайно, використання додаткової літератури з метою статевого

виховання має здійснюватися на засадах вікової диференціації учнів, що пов'язано, насамперед, з певними психофізичними особливостями, характерними тій чи іншій категорії учнів. Використання цих особливостей в навчальних цілях викликає зацікавленість дітей і молоді до проблем статі та міжстатевого спілкування, формує потребу у постійному опануванні знаннями з цієї сфери.

У формуванні понять статі традиційні засоби відіграють значну роль. Так, малюнки, схеми становлять форму колективної або індивідуальної роботи. Їх застосування дає можливість учителеві нетрадиційним способом перевірити, а учням – упорядкувати або підсумувати здобуті знання статевого характеру. Крім того, вони розвивають можливість аналізувати, мислити і робити логічні висновки, а також можуть, разом з тим, полегшити учням розуміння хвилюючих їх питань [9, с. 198].

Як підсумок окремих занять учителі ряду країн Євросоюзу вважають за потрібне проведення невеликих тестів, які перевіряють рівень засвоєння учнями знань статевого характеру. З цією метою використовуються кросворди, що представлені у вигляді опису проблемної ситуації, на підставі якої учень приймає рішення, займає певну позицію, робить власний вибір. Важливим є відзначення окремих учнів, яке виконує роль не офіційної оцінки, а лише заохочує до активної участі в роботі на занятті.

Досить важливим у статевому вихованні є наочне зображеннях питань, що розглядаються. Це дає змогу показати не тільки певні елементи та особливості процесів, що відбуваються в організмі певної статі, але й відобразити їх взаємозв'язки. Тому належним чином представлена оформлена наочність викликає певний емоційний стан, стимулює учнів до більш глибоких переживань, висловлювання обґрунтованих суджень з приводу того чи іншого питання.

Ще однією важливою групою засобів навчання та виховання є технічні засоби навчання (навчальне кіно, записуючі пристрої, телебачення, радіо й інші), які значно розширюють можливості ознайомлення учнів із сучасними питаннями статі, дозволяють комплексно впливати на різні органи відчуття, що підвищує виховний ефект, сприяє ґрунтовному засвоєнню знань статевознавчого характеру. Вони розширюють можливість надання інформації про проблеми взаємовідносин між людьми різних статей, наближуючи, таким чином, навчання до життя.

Одне з провідних місць у статевому вихованні учнів країн Євросоюзу, як і в їх загальноосвітній підготовці, посідає навчальне кіно. Цей засіб навчання та виховання значно розширює можливості передачі учням інформації стосовно актуальних проблем статей та шляхів їх розв'язання, посилює емоційний ефект сприймання цих проблем, сприяє більш тісному наближенню навчання та виховання до існуючих реалій дорослого життя. Завдяки навчальному кінематографу вдається відтворити й продемонструвати процес і результат розвитку людини, зосередити увагу учнів на загальних питаннях та зупинитись на окремих аспектах тієї або іншої проблематики. У залежності від виду кінофільму (науково-популярні, документальні, художні) вдається унаочнити конкретні питання статевознавчого характеру [1, с. 288].

Універсальним засобом забезпечення ефективності реалізації змісту статевого виховання виступають записуючі пристрої. Серед них на перше місце висуваються CD та відеопродукція, як допоміжний засіб до бесіди, дискусії, рольових ігор та ін., що сприяє кращому розумінню поставленої проблеми. Завдяки ним стає доступним використання будь-яких відеоматеріалів з проблем взаємовідносин статей. При цьому не лімітується їх форма, сюжетна композиція, кольорове оздоблення. Відеомагнітофонні записи зручні в навчальній роботі, а це дозволяє легко переносити їх на бажану відстань і демонструвати в будь-якому класному приміщенні. Відеоапаратура є самодостатнім технічним приладом, який допомагає економно використовувати місце, час і умови в дидактичних цілях, підвищувати ефективність навчального процесу. Обговорення хвилюючих питань та вправи, які виконуються в класі підтримуються зазвичай відеопрезентацією. Відеозаписи з проблем статі можна демонструвати в необхідній кількості, виходячи з потреб навчальної роботи, повертатися до

будь-якого фрагменту або сюжету, якщо того вимагає навчальна ситуація. Вони доступні для користування не тільки на уроці, але й під час самостійної роботи учнів [2, с. 115].

При використанні відеоматеріалів, зазначають педагоги, слід дотримуватися основних рекомендацій, як-от: на відео демонструється тільки правдива інформація; рекомендований відеоматеріал повинен відповідати відповідній віковій групі, для якої він використовується та не повинен містити відразливих і страхітливих моментів, ненормативну лексику [2, с. 116].

Усе більшого поширення у статевому вихованні країн Євросоюзу набуває тенденція застосування комп'ютерів та мережі Інтернет. Ці сучасні технічні засоби навчання та виховання поєднують в собі найбільш економні засоби подання екранної інформації. Вони відзначається компактністю розміщення інформації, оперативністю її подання, значною достовірністю необхідних даних, варіативністю відповідей на поставлені запитання, зручністю пошуку навчального матеріалу, здійснення необхідних обчислень, розв'язання завдань тощо. Перевага комп'ютера полягає в його високій продуктивності. Цей технічний засіб має достатнє програмне забезпечення, що дозволяє досить ефективно опрацьовувати текстову і графічну інформацію, працювати з базами даних, довідково-інформаційними системами тощо.

Отже, сучасні засоби навчання та виховання набувають усе більшого поширення у статевому вихованні учнівської молоді в закладах освіти країн Євросоюзу й розглядаються як важливий шлях до підвищення рівня статевої вихованості та культури міжстатевих взаємин учнів.

1. Ильина Т.А. Педагогика. Курс лекций : учебное пособие для пединститутов / Т. А. Ильина. – М. : Просвещение, 1984. – 496 с.
2. Паничок Т.Я. Статеве виховання учнівської молоді у Німеччині : дис. … канд. пед. наук : 13.00.07 / Тетяна Ярославівна Паничок. – Тернопіль, 2010. – 187 с.
3. Петрунько О. Статеве виховання молоді / Олена Петрунько // Педагогічна газета. – 2005. – №10. – С. 6.
4. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – М. : Изд. полит. лит-ры, 1975. – 271 с.
5. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник / М. М. Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академія», 2010. – 544 с.
6. Ягупов В. В. Педагогіка. Навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
7. Düring S. Über sequentielle Homo- und Heterosexualität / S. Düring // Zeitschrift für Sexualforschung. − 1994. − Heft 3. − S. 193–202.
8. Etschenberg K. Anders l(i)eben als die meisten / Karla Etschenberg // Unterricht Biologie. − Seelze, 1995. − Heft 2. – 204 p.
9. Kvasničkova D. System of Environmental Education // Environmental Education. Part II: International Training Course on Environmental Education. – Prague: UNESCO-UNEP, 2003. – Pp. 137-206.
10. Looß M. Fachdidaktische Konzepte und unterrichtliche Praxis / Maike Looß. − Klinkhardt, 2001. – 214p.
11. Okoń W. Nowy słownik pedagogiczny. – «Żak», Warszawa, 2001. – S. 448–451.
12. Sexualerziehung. Literatur, Medien, Materialien. − Düsseldorf, 2001. − S. 180. − (Ministerium für Schule und Weiterbildung, Wissenschaft und Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen).
13. Valtl K. Sexualpädagogik in der Schule / Karlheinz Valtl. − Weinheim : Beltz Verlag, 1998. – 205 p.

Oksana Byalik

MEANS OF SEX EDUCATION PUPILS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE EU

In the article author`s attention is focused on the representation of the EU common means of sex education and given them a detailed description on the basis of conceptual and comparative analysis; analizu domestic and zapubizhnoho dosvidu, conceptual pidhodiv to study ppoblemy sex education students in the EU, as well as ordering and analyzing the facts of input data sources, journal publications, making it possible to identify the main means of sex education, such as the traditional (non-technical), modern technical and educator person performing sex education pupils

and language as a means of communication and transmission of information required statevoznavchoho character.

Keywords: *sex education, educational institutions, students, sex education means, European Union*

Єлизавета Копельців-Левицька,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ

У статті розкривається потреба змінити процедуру розв'язання конфліктів і спорів. Сьогодні в Україні намагаються імплементувати західний досвід вирішення конфліктів. У статті обгрунтовано, що ці способи не суперечать ментальності українського народу. Висвітлено способи врегулювання конфліктів поза судом, зокрема процедури медіації, переговори та третейський суд. Описано переваги медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів над традиційним судовим проводженням.

Ключові слова: *вирішення спору, конфлікт, медіація, право, ментальність, переговори, третейський суд.*

Постановка проблеми. Проблематика позасудових способів вирішення конфлікту зумовлена низкою причин, пов'язаних з реаліями життя сучасного українського суспільства, та є однією з актуальних у праві проблем. На жаль, у сучасному суспільстві зберігається високий рівень конфліктності. Випадки вирішення конфліктів за допомогою насильства є поширеним явищем і зустрічаються в різних сферах життя суспільства: від сімейних конфліктів до зовнішньополітичних. Як відомо, ментальність народу суттєво впливає на правосвідомість його представників. Необхідність глибинних змін у правовій системі України потребує врахування правового досвіду та правової традиції українського народу. Тобто, трансформаційні перетворення в Україні у сфері права повинні враховувати ментальні особливості українців та прояви цих особливостей у юридичній практиці минулого та сучасності.

Мета статті – розкрити альтернативні способи вирішення конфліктів, як найбільш ефективного інструменту розв'язання суперечок, який не суперечить ментальності українського народу.

Виклад матеріалу. Конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів, поглядів; крайнє загострення суперечностей, яке призводить до ускладнень або гострої боротьби. Зокрема, в «Короткому словнику з соціології» конфлікт характеризується як вища стадія розвитку суперечностей в системі відносин людей соціальних груп, соціальних інститутів, суспільства в цілому, яке визначаться посиленням протилежних тенденцій та інтересів соціальних спільнот та індивідів». Однак люди не тільки створюють конфлікти, але й бажають вирішувати їх [4].

Бойков А. Д. та інші його співавтори вважають, що «вирішення конфлікту – це, по суті справи, досягнення угоди щодо спірного питання між учасниками. На думку багатьох авторів, існує три основних види такої згоди: 1) згода в результаті збігу думок сторін; 2) згода відповідно до законодавчої або моральної волі зовнішньої сили; 3) згода, нав'язана однієї з протиборчих сторін» [2, с. 202]. Зі свого боку, Л. Скібіцька вважає, що «...врегулювання конфлікту – найбільш раціональний до нього підхід. Не завжди можна уникнути відкритого зіткнення, але завжди варто спробувати уникнути надмірних витрат, надмірно великої плати за неконтрольований розвиток конфліктних подій» [9, с. 156].

Очевидно, що всі живі системи і соціальні системи в тому числі, відновлюючи цей баланс для вирішення конфлікту, діють не довільно. Як окрема людина, так і групи людей кожного разу не створюють новий спосіб вирішення конфлікту. Вони користуються вже готовими шаблонами або культурними стандартами, в яких зафіксовані як відношення до конфлікту взагалі, так і конкретні способи поведінки в конфліктних ситуаціях. Навіть саме розуміння того, що є підставою для конфлікту, а що – ні, може сильно відрізнятися у людей, що належать до різних культур та різних вікових груп. Загальновідомо, що держава для забезпечення злагоди у суспільстві не може не враховувати у своїй діяльності, зокрема створюючи, змінюючи, припиняючи дію норм позитивного права, застосовуючи їх для вирішення повсякденних проблем суспільного життя, ментальні особливості правосвідомості титульної нації. Інакше ці норми не знаходитимуть належного сприйняття у народу, залишатимуться у багатьох випадках декларативними, так би мовити, нежиттєздатними. Ми маємо підстави стверджувати, що альтернативні способи вирішення конфліктів повністю відповідають ментальності українського народу.

Поведінка українця моделюється не нормами й інструкціями, а, частіше, розумінням і сприйняттям права за його сутнісною функцією взаємності, яка виступає результатом визнання взаємних обов'язків. Саме взаємоповага, а не примус із боку публічної влади чи держави, є тією силою, що об'єднує індивідів, зорієнтованих на буття, в єдиному бажанні жити в умовах правопорядку. В цьому виявляється така ментальна риса українців, як інтровертизм, що завжди був зорієнтований на буття [6, с. 87–109].

Наведена модель взаємозв'язку психосоціальних явищ із правовою формою змістовно виражає систему цінностей, що складалися історично під дією чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру. Наріжним каменем панівної системи цінностей виступає реальний, а не декларативний гуманізм, оскільки люди, які перебувають у системі названих цінностей, наближаються до зразка гармонійних, тобто, як пише В. Гуленко, «достатньо працелюбних, щоб забезпечити усім необхідним себе і своє потомство, але недостатньо спокушених і конкурентоздатних, щоб створювати необхідний для експансії додатковий продукт» [5, с. 21]. У державі як апараті примусу вони не мають потреби, оскільки позбавлені серйозної агресивності, владолюбства. Дуже хворобливо реагують на покарання, силовий примус, диктат формально впровадженого в життя закону. На рівні буденної свідомості (здорового глузду) закон відіграє другорядну роль, до нього звертаються лише в необхідних випадках. Джерелом норм поведінки, яких споконвіку дотримувалися у сім'ї, поселенні, є не норми права, а сукупність неписаних правил, традицій. Їхня мета полягає не в тому, щоб віддати кожному по заслузі, а у збереженні суспільної гармонії на основі досягнення компромісу [5, с. 19].

Тому з повним правом можна сказати, що такі уявлення про природність існують не тільки в європейській релігії і філософії, а й в українському праві також. У європейській культурній правовій традиції склалася модель врегулювання конфліктних ситуацій, яка передбачає наявність розумної системи законів і третьої особи, що виступає посередником між конфліктними сторонами. Третя особа, в якості якого може виступати суддя, адвокат, медіатор, громадська, профспілкова або міжнародна організація, здійснює раціональний аналіз ситуації, застосовує до неї існуючі правові норми і сприяє вирішенню конфлікту шляхом досягнення компромісу.

У сучасних умовах, коли в Україні проводяться реформи, ні для кого не секрет, що судовий розгляд часто триває роками, забираючи сили і кошти у сторін та їх представників. Таке становище викликано як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Це і брак суддів, і їх завантаженість справами, і низька технічна оснащеність судів, і постійно збільшується кількість цивільних і кримінальних справ. У цьому зв'язку доречно згадати слова Авраама Лінкольна: «Уникайте судитися. Переконайте вашого суперника прийти до компромісу. Зверніть його увагу на те, що номінальна перемога в суді – це часто реальне поразку у витратах і витраті часу» [13]. Існуючі форми врегулювання правових конфліктів можна умовно поділити на 3 групи: конфлікти, врегульовані юрисдикційними право-

застосовними органами, конфлікти, які підлягають допомогою позасудових органів і добровільне самостійне врегулювання конфлікту безпосередньо самими сторонами без участі третіх осіб. Останні дві групи, як правило, також об'єднують до однієї спільної групи.

Що ж являють собою сучасні способи врегулювання правових конфліктів? На думку С.В. Ніколюкіна, «способи вирішення спорів являють собою, по-перше, систему взаємопов'язаних дій сторін та інших осіб з розгляду виниклої суперечки, спрямованих на його позасудове врегулювання або дозвіл з використанням примирних чи інших незаборонених процедур, здійснюване, як правило, на підставі добровільного волевиявлення сторін, по-друге, право вибору будь-якого (не заборонений законом) недержавного (приватного) способу вирішення спору та/або врегулювання конфлікту, виходячи з конкретної ситуації» [7, с. 94].

Рівень довіри до судової системи в суспільства дуже низький, тому застосування способів позасудового вирішення конфлікту сьогоднішні є альтернативним для нашого суспільства. Вони передбачають використання тих методів розв'язання конфлікту, які найбільше підходять у тій чи іншій ситуації, враховують інтереси та вимоги сторін, допомагають сторонам подолати конфлікт, зберегти можливість співпраці в подальшому, час, гроші (яких потребують судові витрати та юридична допомога).

Сьогодні виокремлюють три основні способи вирішення спорів по відношенню до офіційного правосуддя, зокрема:

- переговори;
- медіація (посередництво);
- третейський суд.

Переговори. Найпоширенішим способом розв'язання конфліктів в Україні є переговори – намагання вирішити спір без допомоги сторонніх осіб. Переговори є основним способом вирішення спорів, що має універсальний характер, з одного боку, як самостійний спосіб АВС, а з іншого – як невід'ємний складовий елемент будь-якої процедури АВС.

Істотною особливістю переговорів є високий рівень взаємозалежності їх учасників, що обумовлено функціональним призначенням переговорів: пошук компромісу перш ніж встановлення права. Процедуру проведення переговорів учасники визначають самостійно, вона не підлягає правовому регулюванню. Переговори можна визначити як самостійний універсальний спосіб альтернативного вирішення цивільно-правових спорів, що реалізується через переговорний процес за безпосередньої конструктивної взаємодії сторін і спрямований на досягнення взаємоприйнятного компромісного рішення [10, с.21]. Традиційно виокремлюють три стадії його реалізації. Перша стадія розпочинається з моменту ініціації переговорів і передбачає підготовку до їх проведення: збір юридичного анамнезу, аналіз проблем та визначення можливих варіантів їх вирішення. На цій стадії розробляють загальний підхід до переговорів, прогнозують їх результат та оцінюють запропоновані опонентом варіанти вирішення спору. Друга стадія – безпосереднє введення переговорів, результати яких залежать під першої стадії. Так, опонентам необхідно знайти спільну мову та подати свої пропозиції щодо оптимального для них розв'язання конфлікту, після чого відбувається обговорення, у ході якого обґрунтовують та визначають межі можливої домовленості. Фінальним етапом цієї стадії є узгодження пропозицій. Третя стадія становить собою аналіз результатів переговорів і виконання досягнутих домовленостей. Переговорам невипадково приділяють особливу увагу, адже вони здебільшого ґрунтуються на повазі опонентів один до одного, що дозволяє досягати згоди, коли інтереси, думки і погляди сторін не співпадають. До того ж результативні переговори можуть запобігти виникненню конфліктів у подальшому [8].

Специфіка переговорів як способу АВС потребує обов'язкової фіксації досягнутих домовленостей у протоколі переговорів із подальшим підписанням відповідного (додаткового) договору. Щодо гарантій забезпечення виконання домовленостей, досягнутих під час переговорів, то примусове виконання таких домовленостей зазвичай неможливе [10, с. 23].

Медіація. Другим альтернативним способом вирішення спорів є медіація – техніка ведення переговорів за допомогою третьої, нейтральної сторони (медіатора).

Медіатор виступає посередником у конфлікті сторін, створює атмосферу конструктивної співпраці та дбає про коректне ставлення сторін одна до одної. До компетенції медіатора не входить прийняття рішення, він лише допомагає сторонам у вирішенні конфлікту. Медіація можлива саме в комплексних провадженнях, коли сторони сперечаються щодо тривалих стосунків, а предмет спору є лише видимою причиною конфлікту або якщо рішення суду стало б для сторін «не хлібом, а камінням», тобто не допомогло б у розв'язанні конфлікту Адже головним для сторін повинно бути бажання вирішити непорозуміння [2].

Як і переговори, медіація складається з декількох взаємопов'язаних стадій :

- вибір медіатора чи організації, що надає відповідні послуги;
- підписання угоди про медіацію, у якій зазначені етапи процедури, основні правила і принципи медіації, а також гонорар посередника;
- проведення медіації, яка передбачає формулювання спільної проблеми виходячи з реальних інтересів сторін конфлікту, а не з їхніх вимог і взаємних претензій, спільний пошук варіантів її вирішення та підписання медіаційної угоди, яка виконуватиметься сторонами в добровільному порядку.

Головною умовою медіації є врахування інтересів сторін спору. Процес медіації, на противагу судовому, не потребує підготовки і надання значної кількості документів, дотримання процесуальних норм, порушення яких у суді може закінчитися програшем справи. Медіації властивий неформальний та гнучкий характер. Порівняно із судовим процесом, який може продовжуватись декілька років, медіація заощаджує час. Цей альтернативний спосіб вирішення спорів зменшує завантаженість судів і дає їм можливість сконцентруватися на більш складних справах, підвищує репутацію судової гілки влади [12, с. 252].

Ю. Розман вважає, що «медіація, як альтернативна судовому розгляду процедура вирішення спорів, економічно ефективна й доцільна, дає змогу знайти таке вирішення спірного питання, що влаштує всі сторони конфлікту, не витрачаючи при цьому час на підготовку до розгляду й розгляд справи в суді та додаткові кошти на обслуговування численних судових процедур [12, с. 252].

На думку І. Присяжнюка, запровадження інституту медіації наблизить положення вітчизняного судочинства до європейських стандартів, дещо полегшить, а також розвантажить роботу судів, тому що медіація має низку переваг над судовим врегулюванням спорів, а саме:

– ефективний і зручний метод врегулювання конфлікту;

- конфіденційність сторін при вирішенні конфліктної ситуації;
- прийняття взаємоприйнятного рішення, яке в подальшому виконується всіма сторонами конфлікту;
- можливість координації та впливу на виконання рішення медіатором;
- економія сил, часу і коштів на врегулювання спору в судовому порядку;
- можливість для сторін контролювати процес, вносити корективи;
- можливість припинити процес медіації за ініціативою сторони;
- психологічні фактори, до яких, зокрема, належать уникнення конфлікту між сторонами й можливість подальшої співпраці;
- рівність сторін, добровільність процесу медіації;
- активна роль сторін, диспозитивність процесу медіації;
- кваліфікованість і неупередженість медіатора;
- взаємовигідний результат [11, с. 66].

Слід зазначити, що процедура медіації може сформувати нове бачення суспільства щодо правосуддя, яке не суперечить ментальності народу.

Третейський суд. Третім позасудовим способом вирішення конфліктів є діяльність третейських судів, які не є державними органами. Третейські суди не застосовують безпосередньо юридичні заходи впливу. Процедуру вирішення спору зазвичай встановлюють самі сторони, і лише за відсутності угоди про інше застосовуються організаційно-процесуальні правила, закріплені положеннями, регламентами, статутами та іншими актами, що регулюють діяльність третейських судів.

В Україні Закон «Про третейські суди» прийнятий 11 травня 2004 року та є чинним і сьогодні. Відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону, до третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин [4].

Ознаки третейського процесу полягають у тому, що: а) регулювання третейського розгляду здійснюється законодавством про третейські суди, умовами третейської угоди або іншої угоди сторін в процесі розгляду та правилами (регламентами, положеннями, статутами) постійно діючих третейських судів; б) законодавчо закріплюється майже необмежене право сторін щодо встановлення процедури вирішення спору (диспозитивність третейського розгляду); в) існує специфіка принципів третейського розгляду; г) йому притаманна спрощеність процедури розгляду; д) існуванні особливостей правового статусу учасників третейського розгляду [4] .

Рішення третейського суду являє собою процесуальний правозастосовчий акт, в якому визнається існування чи відсутність між сторонами певних правовідносин, який приймається недержавним юрисдикційним органом з захисту цивільних прав та інтересів, є обов'язковим для сторін спору та виконання якого може бути забезпечене примусовою силою держави.

Висновки.

Останні десятиліття розвитку людства позначені виникненням таких суспільних проблем, які мають бути вирішені вже сьогодні. Серед них найактуальнішою є проблема людського співіснування: загальна нетерпимість, байдужість, безвідповідальність, конфліктність, агресивність останнім часом набули таких великих розмірів, що передова світова спільнота змушена швидко приймати дієві рішення, аби запобігти їх подальшому зростанню і розповсюдженню.

Сучасний погляд щодо шляхів запобігання, профілактики негативних проявів людської поведінки фокусує свою увагу на процесах навчання і виховання молоді. На даний час у всьому світі реалізується безліч програм, спрямованих на формування у молодих людей знань, умінь та навичок конструктивної взаємодії, які мають сприяти подоланню сьогоденної ситуації міжлюдської нетерпимості, конфліктності.

Сучасні соціальні процеси є такими, які потребують змінити процедуру самого розв'язку конфліктів і спорів. У багатьох питаннях, в яких немає однозначної відповіді, включатимуться ментальні підказки, які будуть виконувати імунно-захисну функцію українського народу. Саме тому українське суспільство потребує впровадження позасудових способів рішення конфліктів як ефективного інструменту будівництва демократичного та правового суспільства.

1. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. / О.В. Белінська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/Docs/visnik05_12.pdf

2. Бойков А.Д., Варламова М.М., Дмитрієв А.В., Дубовик О.Л., та ін; Відп. ред.: Кудрявцев В.Н. Юридична конфліктологія. – М. : ІГіП РАН, 1995. – 316 с.

3. Закон України «Про третейські суди» № 1701-ІУ від 11 травня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1701-15

4. Зеркин Д. П. Основи конфліктології : курс лекцій. /Д.П. Зеркин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socio.125mb.com/osnovyi-konfliktologii-kurs.html

5. Гуленко В. В. Квадральные ценности. Психологические корни социального неравенства / В. В. Гуленко // Соционика, ментология и психология личности. – 2000. – № 2. – С. 15–23.

6. Кульчицький О.Ю Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза / О. Ю. Кульчицький. – Мюнхен – Париж, 1985. – 192 с.

7. Ніколюкин С. В. Альтернативні способи врегулювання спорів у системі захисту цивільних прав. / С. В.Ніколюкін. – Освіта і право. – № 9(37). – 2012. – С. 93–114.

8. Самойленко А. Альтернатива судовим баталіям: переговори, медіація та третейський суд./ А. Самойленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.npp.com.ua/news/1990.html

9. Скібіцька Л. І. Конфліктологія. Учбов. посібник / Л.І. Скібіцька. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 384 с.

10. Спектор О. В. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів : автореферат. дис… канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 /О.В. Спектор. – К., 2012. – 28 с.

11. Присяжнюк І. І. Запровадження медіації як форми відновного правосуддя / І. І. Присяжнюк // Вісник національної академії прокуратури України. – 2012.– № 2. – С. 65–69.

12. Розман Ю. В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення приватноправових спорів / Ю. В. Розман // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 49. – С. 245–256.

13. Твій вибір медіація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://galfinance.info/czikave-ta-korisne/2015/11/18/tvij-vibir-mediacziya!/

Yelyzaveta Kopeltsiv-Levytska

ALTERNATIVE WAYS OF SOLVING CONFLICTS

The article deals with the need in changing the procedure of solving conflicts and disputes.Today in Ukraine we try to use the ways of solving conflicts created on the West, the article states that these ways do not contrudict mentality of ukrainian peoples. The article presents the ways of solving conflicts out of court, particularly the procedures of mediation, negotiations and arbitration court. The article states the advantages of meditation as alternative way of solving conflicts out of traditional court proceedings.

Keywords: *dispute resolution, conflict, mediation, law, mentality, negotiations, arbitration court*

3. МОЛОДЬ НА ПОГРАНИЧЧЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

YOUTH ON THE BORDERLANDS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Ірина Мірчук,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ЖИТТЯ МОЛОДІ ПОГРАНИЧЧЯ (на матеріалах міжнародного соціологічного проекту)

У статті проведено порівняльну характеристику ролі та значення інформаційних технологій у житті молоді Пограниччя (Україна, Польща) на матеріалах соціологічного проекту «Молодь на пограниччях Центральної та Східної Європи», проведеного у 2012 – 2013 рр. та 2015 р. науковцями Польщі, України, Угорщини. Встановлено, що з кожним роком зростає роль соціальних мереж у житті як міської так і сільської молоді пограниччя. Віртуальний простір задовольняє потреби молоді у сфері спілкування, обміну ресурсами, самопрезентації особистості та інші. Польща і надалі випереджає Україну у використанні комп'ютерних технологій у повсякденній діяльності.

Ключові слова: *інформаційні технології, віртуальне спілкування, Інтернет-ресурси, комп'ютеризація, соціальні мережі*

Сьогодні, як ніколи раніше, ми підключені до всесвітньої мережі. Завдяки електронним комунікаціям стираються кордони, зменшуються відстані, стискається час. Сучасні інформаційні технології стали складовою частиною побутової культури суспільства. Інтернет змінює не тільки життя людини, але і її саму. Змішане благо комп'ютеризації одночасно розширює і спустошує нашу свідомість. Ми стали спілкуватися між собою у всесвіті за допомогою одного кліка «мишки», ми купуємо і продаємо товари, переходимо з одного сайту на інший, відчуваємо радість і розчарування від персонального комп'ютера. Саме за допомогою мережі Інтернет серед молоді пропагуються певні цінності, світоглядні стереотипи та моделі поведінки. Процеси глобалізації та нові інформаційні технології прискорюють темп життя, пропонують поліфонію цінностей та ідеологічних настанов, зростає потік інформації, швидко змінюється соціальний статус людини, а отже, особистість має вибирати світоглядні пріоритети в цих складних умовах швидкозмінних життєвих реалій і розмаїття ціннісних орієнтирів [1, с. 239].

З огляду на це, дослідження інформаційних технологій як засобу соціальної комунікації та соціального впливу на життя людей, особливо молоді, є актуальною проблемою, яка потребує наукового аналізу

Значний внесок у дослідження ролі інформаційно-комунікаційних технологій в умовах становлення мережевого суспільства зробили вчені: І. Михайлошина вивчає реальні загрози віртуального світу на психіку підлітків; О. Астаф'єва досліджує вплив комп'ютерних технологій на особистість її соціалізацію та самоідентичність; впровадження інформаційних технологій в Україні на законодавчому рівні аналізує О. Задерейко; особливості спілкування молоді у віртуальному світі розглядає А. Іздрик. Важливим джерелом наукової інформації є праці науковців І. Гавриленка, М. Михальченка в яких зроблено аналіз мережевого суспільства з огляду на його безпосередній зв'язок з аудіовізуальною революцією і появою Інтернету, а відтак і суттєвими зрушеннями у формах людського спілкування і взаємодії. Напрацювання цих вчених дали можливість сформувати визначення Інтернету як соціального феномена, здійснити типологію функцій мережі та обґрунтувати її значення в житті молоді.

Мета нашої статті – провести порівняльний аналіз ролі та місця інформаційних технологій у житті української та польської молоді. Реалізуючи її, ми спиралися на

результати досліджень «Молодь Пограниччя: Дрогобич – Перемишль», проведеного у грудні 2012 – березні 2013 рр. українськими та польськими соціологами: кафедрою соціології, політології та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (керівник проекту С. Щудло) та Інститутом соціології Державної вищої східноєвропейської школи у Перемишлі (керівник проекту П. Длугош) та другого етапу міжнародного соціологічного проекту «Молодь на пограниччях Центральної та Східної Європи»[71]. Ми зосередимо увагу на зуставленні результатів опитування молоді Дрогобича та Перемишля. Опитано респондентів: під час першого етапу дослідження − у Перемишлі − 717 учнів, у Дрогобичі – 584, під час другого – у Перемишлі – 413, у Дрогобичі − 392 учні.

За останні роки значна частина держав світу, у тому числі й Україна, як пріоритетне завдання виділяють розробку і реалізацію концепцій і програм по переходу до інформаційного суспільства. Ця діяльність приймає різноманітну форму, але переслідує одну мету: увійти до числа лідерів світової спільноти. При цьому значущим соціально-політичним фактором на тлі технічного прогресу ставить мережу Інтернет. [2]

Аналізуючи й порівнюючи соціологічні дані регіонального дослідження ми намагалися прослідкувати процеси поширення доступу до Інтернету та комп'ютеризації в Україні та Польщі з 2013 по 2015 роки. (Табл. 1)

Таблиця 1

Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Що з наведеного є у вашій сім'ї?»
(дозволялося вибрати усі можливі варіанти відповіді), %

	2013 р.		2015 р.	
	Україна	**Польща**	**Україна**	**Польща**
Персональний комп'ютер	78,2	77,3	73,9	76,5
Ноутбук чи нетбук	52,8	73,6	66,3	85,9
Постійний доступ до Інтернету	81,4	94,2	72,4	92,1

Наведені в таблиці дані засвідчують значне зростання кількості користувачів ноутбуками чи нетбуками у 2015 році у порівнянні з 2013 роком як в Україні, так і в Польщі – з 52,8% до 66,3% – в Україні, і з 73,6% до 85,9% в Польщі. Однак, зменшилася кількість користувачів стаціонарним персональними комп'ютерами – з 78,2% до 73,9% в Україні і з 77,3% до 76,5% – у Польщі. Одночасно ми бачимо, що в обох країнах, хоч і не значно, але зменшилися показники постійного доступу до Інтернету: з 81,4% до 72,4% в Україні і з

[71] Дане опитування «Молодь на пограниччях Центральної та Східної Європи» – другий етап міжнародного соціологічного проекту серед учнів шкіл пограничних регіонів країн Центрально-Східної Європи. Дослідження було організоване як омнібусне. Опитування проводилося у травні-червні 2015 р методом анкетування серед учнів випускних класів міських та сільських загальноосвітніх шкіл. За основу був взятий інструментації 2013 року (автор ідеї д-р П.Длугош, Жешувський університет, Польща) і доповнений питаннями, які склали наукові зацікавлення нових координаторів проекту з Польщі, України та Угорщини. Тиражування анкет та обробку інформації, одержаної у Дрогобичі, Ужгороді та Ніредьгазі, здійнили соціологи Жешувського університету. Дослідження на відповідних пограниччях проведене соціологами Жешувського та Зеленогурського університетів (Польща), Харківського, Дрогобицького та Ужгородського університетів (Україна), університету Дебрецена (Угорщина). Вибірка формувалася як районована, квотна з врахуванням типу населеного пункту та типу школи. На кожному з погранич було заплановано опитати близько 400 осіб. Координатори дослідження: у Харкові - проф. Л.Сокурянська, в Ужгороді – доц. Н.Варга, у Дрогобичі – проф. С. Щудло, у Жешуві –д-р.Х. Котарський, Перемишлі – д-р П.Длугош, у Зеленій Гурі – А.Урбаняк, у Ніредьгазі – д-р К.Ковач.

94,2% до 92,1% у Польщі. Швидше за все, це можна пояснити тим, що в Україні, останнім часом, дуже швидко зростає доступ до безпровідникового Інтернету, WF, 3G, 4G та ін.

Детальніший аналіз соціологічних даних щодо комп'ютеризації конкретних населених пунктів ілюструє значне зростання кількості користувачів персональними комп'ютерами, нетбуками чи ноутбуками та поширення доступу до Інтернету в селах як України, так і Польщі (Табл. 2 та 3).

Таблиця 2

Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Що з наведеного є у вашій сім'ї?»
(дозволялося вибрати усі можливі варіанти відповіді), %

Україна	**Місто (Дрогобич)**		**Село**	
	2013 р.	**2015 р.**	**2013 р.**	**2015 р.**
Персональний комп'ютер	83,6	77,0	60,9	66,0
Ноутбук чи нетбук	57,7	72,2	47,3	68,0
Постійний доступ до Інтернету	88,7	76,3	58,2	62,6

Таблиця 3

Розподіл відповідей респондентів на запитання
«Що з наведеного є у вашій сім'ї?»
(дозволялося вибрати усі можливі варіанти відповіді), %

Польща	**Місто (Перемишль)**		**Село**	
	2013 р.	**2015 р.**	**2013 р.**	**2015 р.**
Персональний комп'ютер	80,0	76,0	60,9	90,0
Ноутбук чи нетбук	80,0	85,7	47,3	50,0
Постійний доступ до Інтернету	93,6	96,2	100	94,2

Як бачимо, в обох країнах чисельність Інтернет-користувачів збільшується з кожним роком, хоча сусідня Польща значно випереджає Україну по цих показниках.

Безперечно, інформаційні й телекомунікаційні технології значною мірою вплинули на створення, розподіл і споживання розваг молоді. У наш час молодь дедалі більше використовує комп'ютери, цифрові телевізори, кишенькові персональні комп'ютери, MP3-програвачі, домашні кінотеатри й DVD-програвачі. Сьогодні споживачі мають змогу зручно переглядати й прослуховувати інформацію на будь-яких пристроях, оснащених різними функціями, з ідеальною якістю звуку й зображення. На думку багатьох науковців, з одного боку, максимально зближуються духовний і матеріальний аспекти життя людини, а з другого – відбувається різке розмежування емоційного й інформаційного аспектів культури. [3, с. 114]

Дозвілля молоді є однією зі сфер її життєдіяльності, де найбільш яскраво помітні зміни всієї системи ціннісних орієнтацій у зв'язку з поширенням інформаційних технологій та їхнє стрімке впровадження у повсякденну діяльність. Аналізуючи заняття, яким віддають перевагу наші респонденти, ми виділили тільки ті, які найбільш яскраво ілюструють наскільки важливими у житті сучасної молоді стали комп'ютерні та інформаційні технології у двох містах пограниччя – Дрогобичі і Перемишлі та порівняли їх з важливими, на наш погляд, заняттями. (Табл. 4 та 5)

Таблиця 4

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чим Ви займаєтеся у вільний час і як часто?», (%)

Дрогобич, 2015 р. Вид занять у вільний час	Щодня	Декілька разів на тиждень	Декілька разів на місяць	Декілька разів на рік	Практично ніколи
Комп'ютерні ігри	25,5	25,8	12,5	8,4	28,3
Спілкування в соціальних мережах	**71,8**	16,6	4,7	2,6	4,4
Зустрічі з друзями, знайомими	32,1	46,9	15,6	3,6	1,8
Читання художньої літератури	22,2	34,2	24,0	11,0	8,7
Самоосвіта	40,6	28,5	18,0	5,7	6,8

Таблиця 5

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чим Ви займаєтеся у вільний час і як часто?», (%)

Перемишль, 2015 р. Вид занять у вільний час	Щодня	Декілька разів на тиждень	Декілька разів на місяць	Декілька разів на рік	Практично ніколи
Комп'ютерні ігри	34,4	25,6	14,0	8,6	17,4
Спілкування в соціальних мережах	**50,1**	24,4	11,4	6,4	7,7
Зустрічі з друзями, знайомими	19,6	47,3	27,2	4,9	1,0
Читання художньої літератури	7,6	11,5	17,4	24,9	38,2
Самоосвіта	20,2	36,3	20,0	10,1	13,3

Наведені в таблицях дані, підтверджують гіпотезу про те, що значну частину свого вільного часу молодь проводить у віртуальному світі, часто нехтуючи навчанням, друзями, здоров'ям. Цікавим є той факт, що українські школярі, значно більшою мірою, аніж польські, надають перевагу щоденному спілкуванню в соціальних мережах: 71,8% – українці, 50,1% – поляки, однак польські значно частіше грають у комп'ютерні ігри: 34,4% – поляки і 25,5% – українці.

Чим же є віртуальне спілкування сьогодні? На загал до Інтернету може бути два ставлення: у ньому можна жити і ним можна користатися. Різниця очевидна: якщо у першому він перетворюється на окрему віртуальну реальність, то у другому він є тільки продовженням реальності звичайної, одним із інструментів для оперування нею, у першому випадку він – мета, у другому – засіб. Інтернет не можна розглядати тільки як інформативний ресурс. Його основною рисою є інтерактивність, принцип взаємодії з користувачем, надання йому права голосу, права на творчість. Часто не можна поділити Інтернет-ресурси на інформативні та комунікативні, оскільки на ресурсі інформативного спрямування можна залишити свій коментар, а це дає можливість безпосередньої зустрічі читача з автором. Іноді сторінка може привабити більшість відвідувачів не стільки самою статтею, скільки коментарями до неї. [4] Розвиток нового інформаційно-комунікативного середовища сприяє формуванню віртуальних спільнот і за допомогою унікальних технологій, заснованих на інтерактивності, мультимедійності, глобальності, анонімності, асинхронності, низьких межових витратах забезпечує комунікацію індивідів. Такі «соціальні» об'єднання формуються у процесі виникнення точок перетину користувачів, що мають спільні інтереси (дискусії, конференції тощо) або що проявляють інтерес до певної теми, тощо. На цих базових тезах вибудовуються подальші «зони взаємного інтересу», що сприяють взаєморозумінню і готовності прийняти інші цінності. Так, в Інтернет-середовищі

створюється унікальна ситуація, що формує певні субкультури, в яких «втрачають своє значення багато соціальних стереотипів, забобонів і статусно-рольових умовностей, які відіграють роль комунікативних перешкод у реальному житті, оскільки користувач Інтернету не може бачити співрозмовника в кіберпросторі – знати його стать, вік, національне й расове походження, його професію, зовнішність, рівень доходу. Автор може надати цим характеристикам публічний характер, якщо тільки сам того забажає [5, с. 113].

Психологи вважають, що віртуальному спілкуванню надають перевагу невпевнені в собі, сором'язливі, «закомплексовані» люди, яким важко контактувати з іншими віч-на-віч. Нерідко вони відчувають самотність, відчуженість, їм здається, що оточуючі їх не розуміють. Все це – серйозні психологічні проблеми. Замість того, аби шукати шляхи їх розв'язання, вони тікають у світ ілюзій, де почувають себе набагато впевненіше. Найбільша спокуса віртуальності – можливість бути тим ким хочеться, яким бачиш себе у мріях. В результаті відбувається спілкування двох вигаданих, неіснуючих осіб, які у такий спосіб задовольняють свої нереалізовані бажання і «розвіюють» комплекси [6]. Відхід у віртуальний світ обмежує можливість підлітків навчитися відчувати і співпереживати вважає психоаналітик Міжнародного інституту глибинної психології І. Михайлошина і застерігає від надмірного користування Інтернетом [7].

Утворення незвичайних ефектів, таких як зміна ціннісно-смислових основ і ментально-поведінкових моделей у окремих індивідів і груп, що утворюють субкультури, пов'язано зі спробами перенесення в мережу закономірностей реального світу, що спричиняє формування «мережевої ідентичності» [8, с. 2].

Однак частина експертів пропонують не згущувати фарби, адже у всепоглинаючого захоплення Інтернет-спілкуванням є й позитивні сторони. Головний науковий співробітник відділу соціології культури і масової комунікації Інституту соціології А. Ручка з цього приводу зазначає, що старше покоління українців живе часом, у якому головною цінністю є виживання, а молоді підтримують цінності самореалізації й Інтернет цьому сприяє – це зовсім інша форма менталітету.

Експерти компанії Google залежність від Інтернету вважають скоріше позитивним явищем. Мережа допомагає ефективно спілкуватися, дізнаватися новини і орієнтуватися на місцевості, полегшує життя людини і розширює горизонти, але у всьому повинна бути міра. Коли підліток цієї міри не знає, це вже привід для занепокоєння. [9] Однак найбільш позитивний фактор Інтернету – це можливість вибору. Людина вчиться відповідальності за свою соціальну поведінку, бо постійно сама обирає потрібний продукт та інформацію. Важливим є й те, що кожна дія, зроблена в мережі, залишається там назавжди – це ще один чинник формування відповідальності за власні вчинки.

Проте, не слід вважати, що гравці в комп'ютерні ігри чи активні учасники різних чатів не бачать нічого, окрім монітора і спалюють свій дорогоцінний час виключно на полях віртуальних битв або на форумах. Майже половина наших респондентів вказали, що зустрічаються з друзями декілька разів на тиждень: 46,9% – українці і 47,3% – поляки. Однак, що стосується читання художньої літератури і самоосвіти, то тут різниця у відповідях була суттєвою: 22,2% українців і 7,6% поляків вказали, що читають художню літературу щодня, а самоосвітою займаються 40,6% українців і 20,2% поляків. Можливо, для українських школярів підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання, яка передбачає читання художньої літератури і самоосвіту, мають особливе значення і тому забирають значну частину їхнього вільного часу.

Ще один аспект даного соціологічного дослідження вимагає аналізу – які саме Інтернет-ресурси найчастіше використовують наші респонденти, адже це дає можливість краще зрозуміти місце і роль комп'ютера у житті молодої людини. Ми намагалися з'ясувати це за допомогою запитання: «Перегляньте наведений список та відзначте, що Ви робили протягом минулого тижня в Інтернеті *(оберіть всі необхідні варіанти відповіді)».* Питання, на наш погляд, є надзвичайно важливим, оскільки інформаційні технології можуть

використовуватися як для пошуку цінного освітнього і культурного матеріалу, так і для доступу до низькопробної продукції й банальних покупок у мережі (Рис. 1)*.

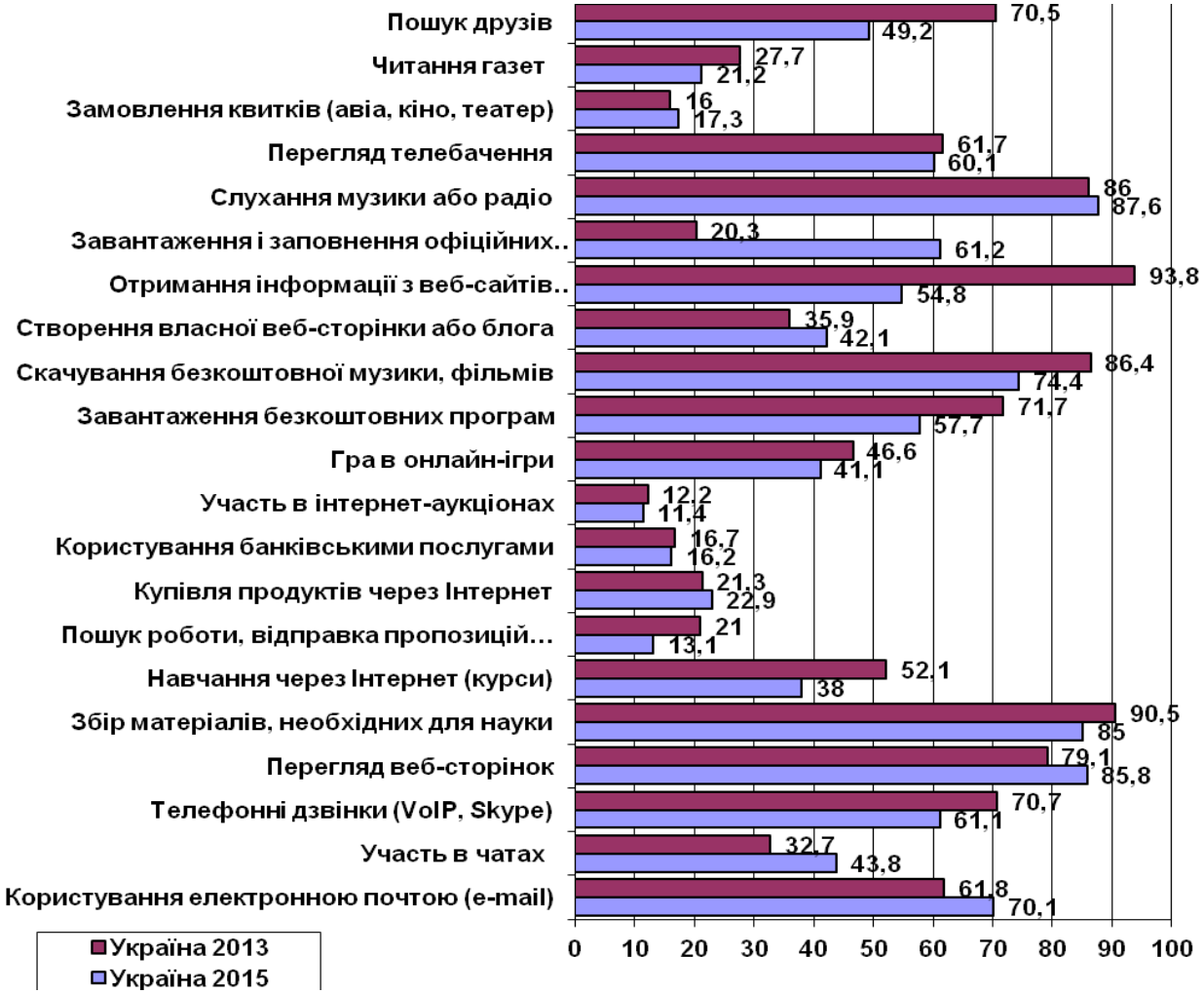

Рис.1. Найбільш популярні серед молоді Інтернет-ресурси
***Дані про використання Інтернет-ресурсів польськими респондами відсутні**

Дані, наведені у графіку, дають можливість зробити порівняльну характеристику використання Інтернет-ресурсів тільки українською молоддю, оскільки нам не вдалося одержати відповіді на це запитання від польських школярів. Отже, якими Інтернет-ресурсами найчастіше користуються наші респонденти. Порівнюючи дані двох етапів соціологічного дослідження 2013 і 2015 років, варто відзначити ряд змін у використанні Інтернет-ресурсів українськими школярами. По-перше, зросла чисельність користувачів електронною почтою, чатланів, блогерів, яких все більше приваблює спілкування у різних групах за інтересами; найбільш активно використовують Інтернет школярі для завантаження й заповнення офіційних формулярів (ЗНО), що пов'язано з новими вимогами МОН України. По-друге, значною залишається чисельність тих, хто використовує інформаційні технології для науки, тобто отримання необхідної інформації для навчання; майже не змінилася кількість опитаних, які використовують Інтернет-мережу для розваг: читання газет, перегляд кінофільмів, слухання музики чи радіо; не надто зросла, а подекуди й зменшилася кількість покупців продуктів через Інтернет, користувачів банківськими послугами, замовників квитків, учасників Інтернет-аукціонів. Швидше за все, це пов'язано з віковою особливістю наших респондентів. По-третє, поява безлічі нових on-line курсів, часом їх низька якість, висока оплата за них, призвели до зменшилася кількості тих, хто навчається через Інтернет,

крім того, таке навчання вимагає серйозної самодисципліни, самоорганізації та самоконтролю, що притаманно далеко не всім. Постійний доступ до Інтернету призвів до відмови значної частини респондентів від завантаження безкоштовних програм та скачування музики і фільмів, адже ними можна користуватися в режимі on-line.

Підсумовуючи, можна сказати, що інформаційні технології глибоко проникли в наше життя і сучасне суспільство, яке не зможе в нинішньому вигляді існувати без них. В Україні інформаційні мережі з кожними роком охоплюють все більшу кількість людей, проникаючи у найвіддаленіші населені пункти.

Результати міжнародного соціологічного проекту засвідчують, що для сучасного молодіжного середовища Пограниччя є характерним активне інформаційне життя. Найчастіше молодь використовує Інтернет для одержання необхідної інформації, у тому числі й наукової, а також для розваг: скачування та слухання музики, перегляду фільмів, здійснення покупок в Інтернет-магазинах тощо. І в Україні, і в Польщі значну частину свого вільного часу молодь проводить у соціальних мережах, надаючи перевагу віртуальному середовищу, замінюючи ним реальне спілкування з друзями. Адже віртуальна комунікація постійно вдосконалюється і стає більш комфортною для користувачів, про що дбають розробники програмного забезпечення. Вона покликана зекономити час, збільшити коло друзів – комунікантів, розширити географію спілкування, інколи уникнути небажаних розмов і відповідей на запитання. Тому, варто пам'ятати, що основною в формуванні адекватних моральних норм та принципів підростаючого покоління є розуміння того, що етичні норми і правила віртуального освіту нічим не відрізняються від тих, що діють у реальному житті.

Соціальні мережі справді заповнили наш світ і це сталося завдяки швидкому розвитку інформаційних технологій. Зараз важко знайти сферу, в якій би вони ще не використовувалися. Перехід до інформаційного суспільства – це найбільш раціональний шлях підвищення якості життя населення країни за рахунок вступу на новий шлях цивілізованого розвитку. Головними складовими успіху в даному процесі повинні стати системне поєднання нових інформаційних технологій з можливостями уже сформованих в Україні інститутів соціалізації, що сприятиме розвитку суспільства, в якому основним предметом праці переважної більшості людей стають інформація й знання, тобто інформаційні ресурси, знаряддям праці – комп'ютерна техніка, засобами – інформаційні технології.

1. Михальченко М. Інформаційне суспільство як простір цивілізаційного самовизначення молоді / [авт. кол.: М. Михальченко, Т. Андрущенко, О. Бульвінська, М. Лукашевич та ін.] // Вища освіта України як фактор цивілізаційного визначення молоді: Монографія – К. : Педагогічна думка, 2010. – 312 с.

2. Задерейко О. Реалии и перспективы развития проекта «Электронная Украина», 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: – http://zadereyko.info/moi_publikacii/perspectivu_proekta_elektronnaya_ukraina.htm

3. Шевчук А. Тенденції формування інформаційної культури: суспільні та особистісні аспекти / А. Шевчук // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2006. – № 2. – С. 105–115.

4. Іздрик А. Особливості спілкування молоді у віртуалі / А. Іздрик // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2007. – № 46. [Електронний ресурс]. − Режим доступа :– www.ji.lviv.ua/n46text/izdryk-a.htm

5. Кінашевський Д.О. Комп'ютерні ігри як соціальна технологія дозвілля / Д.О. Кінашевський // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 59–60. – С. 111–116.

6. Римашевський Ю. Віртуалізація молоді як соціально-психологічний феномен сучасности / Ю. Римашевський // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2007. – № 46. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.ji.lviv.ua/n46text/rymashevskyj.htm

7. Михайлошина І. Избавление от Интрнет-зависимости. Тренинг / І. Михайлошина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samopoznanie.ru/trainers/irina_alexandrovna_mihayloshina/

8. Астафьева О.Н. Сетевые сообщества и усложнение идентификационных моделей личности в информационно-коммуникативном пространстве / О.Н. Астафьева [Под ред. Ю.М. Резника и П.Ф. Кравчук] // Личность и творчество в современном мире: научный альманах 2011–2012. – М.–Курск, 2012. – Вып. 3−4. − С. 85–100. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/TkPO/776/Astafeva.pdf.

9. Бутченко М. Кореспондент: Віртуальна доза. Половина молодих українців відчувають залежність від інтернету / М. Бутченко // Кореспондент. – 21 червня 2013 р. – № 24. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ua.korrespondent.net/journal/1574340-korrespondent-virtualna-doza-polovina-molodih-ukrayinciv-vidchuvayut-zalezhnist-vid-internetu

Iryna Mirchuk

LIFE'S VIRTUALIZATION OF YOUTH OF BODERLAND (ON MATERIALS OF INTERNATIONAL SOCIOLOGICAL RESEARCH)

The article gives a comparative description of the role and importance of information technology in the lives of young people on the borderland (Ukraine, Poland) on materials of the regional sociological project "Youth on the borderland of Central and Eastern Europe" conducted in 2012-2013 and 2015 by scientists from Poland, Ukraine and Hungary. The research showed the increase the role of social networks in the life of Ukrainian and polish youth. Virtual space meets the needs of youth in the field of communication, sharing resources, the individual self-presentation and others. Poland continues to be ahead of Ukraine in using computer technology in everyday activities.

Keywords: *Information technology, virtual communication, Internet resources, computerization, social networks*

Оксана Зелена,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ЕТНІЧНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ МОЛОДІ ДРОГОБИЧЧИНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Стаття присвячена соціологічному аналізу рівня етнічної толерантності молоді Дрогобиччини. На основі результатів соціологічного дослідження аналізується ставлення випускників шкіл Дрогобиччини до різних націй. Показано, що євроатлантичні прагнення молодих українців відображають досить прихильне ставлення до поляків та американців, а зовнішня агресія з боку північного сусіда спровокувала погіршення ставлення до росіян. Доведено, що в сучасних умовах рівень етнічної толерантності молодих дрогобичан тісно пов'язаний з економічними, політичними та культурними факторами.

Ключові слова: *толерантність, етнічна толерантність, національна ідентичність, національна свідомість*

Сучасне українське суспільство переживає складні процеси. Сьогодні ведуться наукові дискусії щодо впливу Революції Гідності, анексії Криму та воєнних подій на Сході на соціальну, політичну та національну сфери. Фактично загроза зовнішньої агресії підняла питання збереження Української державності та актуалізувала проблеми безпосередньо пов'язані із національним відродженням. Сутність останнього полягає в усвідомленні етносом себе як політичної нації, як дійової особи історії та сучасного світу. Треба розуміти, що процеси формування національної ідентичності, і, відповідно, творення нової української нації є динамічними. Хоча, як вважає Я. Грицак, життя кожної національної спільноти має сильні елементи тяглости, водночас воно піддається змінам [2]. Сучасні обставини зумовлюють переоцінку того, що в сумі складає українську ідентичність, бо ставлення українців до громадян інших країн, передусім залежить від власної самооцінки.

Соціокультурна матриця міжнаціональної взаємодії передбачає систему установок і ціннісних орієнтирів, відносно яких формуються відповідні нормативні критерії досягнення гармонійного поєднання не лише суспільних поглядів щодо певного явища, засноване на безпосередній взаємоповазі та свідомого формування оцінки конкретної політичної ситуації, але й етнічної толерантності [4, с. 389]. Її рівень дає можливість зараз і в коротко- та середньо терміновій перспективі підтримувати належний для оптимального розвитку українського суспільства характер стосунків як в середині держави, так і в міждержавному вимірі. Особливо актуальним питання етнічної толерантності є у українських містах, розташованих неподалік українсько-польського кордону, в тому числі й Дрогобичі. Дослідники доводять, що Дрогобич як місто на перехресті мов і культур дуже своєрідно вписався у світову культуру: з одного боку, дрогобичани стали постатями світового рівня (Юрій Котермак, Іван Франко, Бруно Шульц та ін.), а з іншого, у світовій літературі виник і утвердився своєрідний, але розмаїтий і кожен раз індивідуально-забарвлений топос Дрогобича [4, с. 252].

Метою даної розвідки є визначити ставлення випускників шкіл Дрогобиччини до інших націй крізь призму української ідентичності. Ми зупинимося на ставленні лише до трьох національних груп – поляків, росіян та американців. Наш вибір обґрунтовуємо тим, що обрані для аналізу нації зараз найактивніше впливають на сучасне українське політичне життя.

Емпіричну базу нашого дослідження складають результати міжнародного соціологічного омнібусного опитування, організованого і проведеного у травні-червні 2015 р. колективом науковців України, Польщі та Угорщини, в тому числі соціологами Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (керівник проекту П. Длугош (Республіка Польща), координатор дослідження в Україні – С. Щудло). Дане опитування є другим етапом міжнародного проекту, розпочатого у 2013 році між соціологами Дрогобича та Перемишля «Молодь Пограниччя: Дрогобич – Перемишль».

Дослідження проведене методом роздаткового анкетного опитування серед учнів випускних класів міських та сільських шкіл пограничних регіонів зазначених вище країн. Вибірка формувалася з врахуванням типу населеного пункту та типу школи. У Дрогобичі та Дрогобицькому районі обсяг вибірки склав 392 респонденти. У нашій статті ми спираємося виключно на матеріали дрогобицького дослідницького масиву. У фокусі нашої уваги – міжнаціональні стосунки. Зауважуємо, що вікові параметри досліджуваної групи (16 – 17 років), вказують, що опитувані в основному вже сформовані особистості. Водночас вони ще не є повноправними громадянами держави, оскільки не володіють активним і пасивним виборчим правом. Важливо підкреслити, що це покоління народжене в незалежній Україні, вивчало національну історію і чітко себе ідентифікує як українці.

Теоретичною базою нашої статті є праці, присвячені етнонаціональній проблематиці, таких українських дослідників: І. Варзар [1], Я. Грицак [2], М. Степико [6]. Окремо хочемо виділити наукові розвідки, присвячені питанню формування ідентичностей молоді Л. Сокурянської та ін. [7].

Україна є поліетнічною державою. З огляду на це, важливе місце відводиться питанням національної терпимості, толерантності стосунків між різними етносами, гармонізації відносин міжнаціонального характеру практично у всіх сферах життя суспільства. Поняття «етнічна толерантність» (від лат. tolerantis – терплячий) будемо розглядати як відсутність негативного ставлення до іншої етнічної культури, наявність позитивного образу іншої етнокультури при збереженні позитивного сприймання своєї власної [3]. Ми приєднуємось до такого розуміння. У міжетнічній сфері толерантність, як відсутність або ослаблення реагування на певний несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу, має свою специфіку. Етнічна толерантність сприяє підвищенню стійкості, терпимості до різних етносуб'єктів та їх суджень, думок, установок, вона пов'язана з неупередженою оцінкою представників різних етнічних спільнот та їх вчинків.

Аналізуючи функціонування та розвиток будь-якої соціальної системи, в тому числі національної за принципом самоорганізації, українські дослідники приділяють увагу питанню про так звані точки біфуркацій (від лат. bifurcus – роздвоїти, розділити), що є реальним феноменом у розвитку кожної системи, і в яких можна наочно спостерігати наявну нелінійність [6, с. 287]. На думку М. Степико, у таких точках національна система дуже чутливо реагує на зовнішні впливи. Хочемо відзначити, що у випадку України – це світові центри впливу: ЕС, США, Росія. Точки біфуркації відображають так званий збуджений стан систем, що знаходяться немовби на перехресті, і навіть незначне зовнішнє коливання може призвести до її зміни [6, с. 288]. Через умовний трикутник націй: поляки, американці, росіяни, можна визначити ступінь впливу і подразнення кожної з них на молодих українців.

Для аналізу ставлення молоді до представників інших націй ми використали п'ятибальну шкалу. Зазвичай, для вимірювання етнічної дистанції використовують шкалу Богардуса, з семибальною шкалою. Однак специфіка міжнародного компаративного дослідження визначила форму даної шкали. У таблиці 1 представлено результати опитування, де вказано ставлення до трьох національних груп – поляків, росіян та американців.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання: «У таблиці вказані різні нації. Відзначте своє ставлення до кожної з них», *(%)*

Нація	З великою прихильністю	Швидше, позитивно	Важко відповісти однозначно	Швидше, негативно	Негативно
Поляк	36	52,8	7,4	1,8	1
Американець	32	55	9,5	1,8	1
Росіянин	2	11,7	24,7	21,7	38,8

Так, результати дослідження засвідчують значно позитивніше ставлення до поляків та американців, аніж до росіян. «З великою прихильністю» до представників цих національних спільнот ставляться 36% і 32% респондентів. «Швидше позитивно» поляків оцінюють 52,8% та американців – 55% опитаних. Очевидно, що ставлення старшокласників до поляків дуже позитивне. З одного боку, це природно, бо Дрогобиччина входить у зону Пограниччя з Польщею, тому історичні зв'язки, отримали відбиток в економічній та культурній сферах обидвох країн. Наприклад, архітектура Дрогобича яскраво це засвідчує. Крім того, маємо розуміти, що більшість батьків цих дітей працювала або працює в Польщі, забезпечуючи добробут сім'ї.

Припускаємо, що позитивне ставлення до американців зумовлене цивілізаційними процесами: побудова демократичного суспільства, доступ до великої кількості інформації, культурний вплив через американський кінематограф, голлівудські зірки тощо. Все це створює образ «ідеальної країни», де високий рівень життя. З іншого боку, географічна розірваність додає відчуття безпеки і допускаємо сподівання на допомогу у боротьбі з зовнішнім ворогом.

Майже протилежна картина спостерігається із негативним ставленням молодих дрогобичан до росіян. Цікаво, що практика спільної історичної традиції теж мала місце, як у випадку з поляками. Проте, очевидним є те, що низький рівень толерантності до північних сусідів продиктований поведінкою Росії. Остання анексувала український Крим, і спровокувала воєнні дії на Сході України. З великою прихильністю до росіян ставиться лише 2%, швидше позитивно 11,7%, натомість негативно майже 40% респондентів.

Продовжимо наш аналіз ставлення старшокласників до націй залежно від статевих характеристик респондентів. Розпочнемо зі ставлення до поляків (див. таб. 2).

Таблиця 2

Статевий розподіл ставлення молоді до поляків *(%)*

Поляки		
Варіант відповіді	**дівчата**	**хлопці**
З великою прихильністю	40,9	31,0
Швидше, позитивно	54,4	51,7
Важко відповісти однозначно	3,3	12,6
Швидше, негативно	0,9	2,9
Негативно	0,5	1,7

Аналізуючи емпіричні дані у розрізі статі, помітно, що дівчата більш прихильні до поляків, аніж хлопці, а саме 40,9% проти 31,0%; швидше позитивно – 54,4% до 51,7%, серед хлопців значно більший відсоток невизначених 12,6, коли у дівчат лише 3,3%. Нарешті, негативне ставлення різниться трохи більше відсотка на користь хлопців.

У таблиці 3 представлений статевий розподіл відповідей до американців.

Таблиця 3

Статевий розподіл ставлення молоді до американців *(%)*

Американці		
Варіант відповіді	**дівчата**	**хлопці**
З великою прихильністю	33,2	31,2
Швидше, позитивно	57,0	54,3
Важко відповісти однозначно	7,5	12,1
Швидше, негативно	2,3	1,2
Негативно	0,0	1,2

«Велику прихильність» засвідчили 33,2% дівчат та 31,2% хлопців. Як бачимо, відповіді майже збігаються. Натомість хлопці більш невизначені – 12,1% проти 7,5%. Негативне ставлення зафіксували лише 1,2% хлопців, а у дівчат цей показник взагалі нульовий.

Відмінність опитаної молоді у ставленні до росіян є разючою (див. таб. 4)

Таблиця 4

Статевий розподіл ставлення молоді до росіян *(%)*

Росіяни		
Варіант відповіді	**дівчата**	**хлопці**
З великою прихильністю	0,9	3,4
Швидше, позитивно	11,7	12,1
Важко відповісти однозначно	31,3	17,2
Швидше, негативно	23,4	20,1
Негативно	32,7	47,1

За результатами дослідження лише 1% дівчат та 3,4% хлопців ставляться з «великою прихильністю» до росіян. Більш критичне ставлення висловлюють дівчата. У позиції «швидше позитивно» фактично різниці немає між статями. Натомість відсоток невизначених дівчат вищий порівняно з хлопцями – 31,3% проти 17,2%. Позицію «негативно» відзначило майже на 5% більше хлопців, аніж дівчата.

Емпіричні дані демонструють певною мірою залежність рівня етнічної толерантності молоді відносно населеного пункту. Як виявилося випускники міст є більш толерантними. Якщо, у визначенні дистанції між поляками та українцями, позитивне ставлення домінує серед молоді як міста, так і села. То негативно відносяться до поляків лише 3,5% випускники сільських шкіл (див. таб.5).

Таблиця 5

Ставлення молоді до поляків залежно від типу населеного пункту, %

Варіант відповіді	Дрогобич	Село
З великою прихильністю	35,1	36,3
Швидше, позитивно	56,1	49,6
Важко відповісти однозначно	8,1	8,8
Швидше, негативно	0,0	3,5
Негативно	0,7	1,8

Прихильне ставлення до американців теж домінує у міської молоді – 33,1%. А 57,4% міських респондентів висловили швидше позитивне ставлення. Так само як у випадку з поляками, сільська молодь швидше негативно ставиться до американців – 3,6% проти 1,4% випускників міста (див. таб.6).

Таблиця 6

Ставлення молоді до американців залежно від типу населеного пункту, %

Варіант відповіді	Дрогобич	Село
З великою прихильністю	33,1	27,7
Швидше, позитивно	57,4	55,4
Важко відповісти однозначно	7,4	12,5
Швидше, негативно	1,4	3,6
Негативно	0,7	0,9

Нарешті, негативні настрої по відношення до росіян переважають як серед міської, так і сільської молоді, проте, остання демонструє вищий показник – 44,2%. Кількість респондентів, які прихильно ставляться до росіян у місті більша лише на 1%. Хоча тих, що не визначилися теж репрезентують місто – 27,7% (див. таб.7).

Таблиця 7

Ставлення молоді до росіян залежно від типу населеного пункту, %

Варіант відповіді	Дрогобич	Село
З великою прихильністю	2,0	0,9
Швидше, позитивно	15,5	7,1
Важко відповісти однозначно	27,7	24,8
Швидше, негативно	20,9	23,0
Негативно	33,8	44,2

Таким чином, результати дослідження показали суттєво більш прихильне ставлення випускників шкіл Дрогобичини до поляків та американців, в той час, набагато нижчі показники – до росіян. На нашу думку, такі результати можуть характеризувати прозахідні настрої молоді, які асоціюються з кращими стандартами життя й більшою безпекою. Складна ситуація в державі, викликана військовою агресією з боку Росії, сформувала негативне ставлення до росіян. Ми можемо припустити, що сучасний статус Росії як наддержави, розцінюється дрогобичанами як загроза, пов'язана з фізичним знищенням та реальна перешкода у євроатлантичній інтеграції. Як з'ясувалося, дівчата більш толерантні, порівняно з хлопцями. Місце проживання теж визначає міжнаціональний клімат. Так, випускники сільських шкіл демонструють нижчий рівень етнічної толерантності, аніж міські одинадцятикласники.

1. Варзар І. М. Проблема співвідношення етноісторичної нації, політичної нації і політичного класу в історії політичної думки Європи нового та новітнього часів: теоретико-історіологічні синтези / І. М. Варзар //

Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 22, Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун- т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 1: До 175-річчя НПУ ім. М. П. Драгоманова. – С. 22 – 38.

2. Грицак Я. Про можливість побудови політичної нації в окремо взятій (У)країні або чого нас учить досвід Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.ji.lviv.ua/n13texts/hrycak.htm Назва з екрана (дата звернення 02.04.2016).

3. Історія України: словник-довідник для студентів вищих навчальних [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.vn.ua/book/dictionary/149.html Назва з екрана (дата звернення 02.04.2016).

4. Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.) / ДДПУ ім. І. Франка, істор. факультет / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич, Коло, 2009. – 320 с.

5. Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) енцеклопедичний словник [І.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин та ін.]; за заг. ред. Н.М.Хоми. – Львів : «Новий Світ – 2000». – 492 с.

6. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с. с. 287)

7. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В. Л. Арбєніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.

Oksana Zelena

ETHNIC TOLERANCE OF DROHOBYCHYNA YOUTH (ACCORDING TO THE RESULTS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH)

On the basis of the results of sociological research we analyze the attitude of school leavers from Drohobychyna to different nations. We define the level of tolerance to the Poles, Russians and Americans regarding them not only as neighbours (the first ones) with whom we are connected by common historical tradition but as countries that evoke the feeling of safety and the level of their life is very attractive. We show that Euroatlantic intentions of the Ukrainians reflect rather favourable attitude to the Poles and Americans but foreign agression from our northern neighbour provoked negative evaluation of the Russians. It is proved that in modern conditions the level of ethnic tolerance of young Drohobychers is on the one hand closely connected with economic, political and cultural factors and on the other hand it is very sensitive to society moods.

Key words: *tolerance, ethnic tolerance, national identity, national consciousness, Drohobychyna*

Богданна Гвоздецька,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ВПЛИВ ПРИКОРДОННОГО СТАТУСУ ЛЬВІВЩИНИ НА ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ МОЛОДІ

Стаття присвячена аналізу вплив прикордонного статусу Львівщини на повсякденні практики молоді. Результати дослідження свідчать, що молодь, яка проживає в області з прикордонним статусом, зазнає певного впливу з боку країни-сусіда. Більшою мірою цей вплив відчуває молодь, яка проживає в сільській місцевості. Цей вплив здійснюється через такі «комунікативні засоби», як знання мови, наявність родичів та друзів по той бік кордону, активна транскордонна міграція тощо.

Ключові слова: *кордон, пограниччя, випускники шкіл, молодь пограниччя, Дрогобичина*

Велика протяжність кордонів нашої держави робить більшу частину її областей прикордонними. Прикордонне положення області, а саме сусідство з тією чи іншою країною,

є важливим чинником у формуванні життя та світогляду мешканців даної області. Сьогодні в умовах відкритого військового конфлікту на сході України, вплив пограниччя та кордону на мешканців прикордонних областей набуває неабиякої актуальності та змушує переглянути по-новому проблему кордонів та пограничч.

Ще століття тому пограниччя відзначалося такими характеристиками, як периферійність, недоступність, низький рівень населеності, низький рівень розвитку, залежність та підпорядкованість, багатокультурність. З позицій сучасних поглядів, пограниччя вже не розглядається як характеристика віддаленості від центру, культурної відсталості, а, радше, як наявність додаткових можливостей економічного і соціокультурного розвитку [1, с. 170]. Така перспектива має значний вплив на молодих людей в плані формування особистості, розвитку, міграції тощо. Наше сьогодення характеризується довготривалими трансформаційними процесами, радикальними змінами та воєнними конфліктами, що накладає на молодих людей основну відповідальність за майбутній розвиток держави.

В Україні проблемою кордону і пограниччя найбільш активно почали займатися останні десять років. Варто звернути увагу, що дослідження у цій сфері започатковано С. Рудницьким, Д. Багалієм, М. Кордубою. Розвиток прикордонних територій і проблеми кордону розглядаються в працях В. Боєчко, Я. Верменича, О. Ганджі, Я. Дашкевича, О. Долгова, Б. Захарука, О. Ковальової, В. Кочана, О. Малиновської, В. Сергійчука. Втім основна частина сучасних наукових розвідок присвячена пограниччю та кордону сходу країни. Так, особливості українсько-російського кордону, ідентичність мешканців пограниччя та їхнє повсякденне життя найбільш повно розглядаються у працях І. Кононова, О. Філіппової, Т. Журженко. Дослідження І. Кононова та С. Хобти присвячені особливостям владних і повсякденних практик у східному прикордонні. Незважаючи на значку кількість праць, меншою мірою в соціологічному ракурсі досліджено західне пограниччя України, поза увагою дослідників, на наш погляд, залишилися проблеми впливу пограничного простору на молодь, питання повсякденних практик пов’язаних з прикордонням та їх вплив на формування молодої особистості.

С. Хобта зазначає, що: «сьогодні в Росії одержує розвиток такий особливий напрям досліджень, як погранологія – наука про діяльність державних інститутів із захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в прикордонному просторі РФ. Українська соціологія тільки ставить перед собою відповідні завдання» [2, с. 144], і такі завдання, на наш погляд, є актуальними і вагомими.

Метою даної статті є з’ясування думки молоді, а точніше випускників шкіл, чи впливає прикордонний статус області (на прикладі Львівської області) на їхнє життя та через які практики здійснюється цей вплив.

Будь-який державний кордон має свої природні, геометричні та етнографічні характеристики. Якщо брати до уваги українську національну та державну історію, варто відзначити особливості західного кордону країни. Зі слів О. Гуменюка: «З одного боку, офіційний західний кордон часто вважається межею східної цивілізації в культурному, релігійному, політичному та правовому сенсі. З іншого боку, він швидше поєднує, ніж розділяє мешканців пограниччя, які мають подібну історію, порівняно молоду державність і схожий цивілізаційний досвід. У 1990-х роках ці громади започаткували процес відсторонення від соціалістичного світу з його організаційними, політичними та промисловими структурами» [3, с. 60]. Області західного кордону відносяться до «старих» прикордонних областей, які були прикордонними ще до 1991 року. Західний кордон відзначається найбільшою кількістю сусідів: Білорусія, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, що є передумовою неоднорідності та специфічності. Це робить його відмінним від східного кордону країни, де сусід лише один – Росія, і кордон є «новим».

Виходячи із вище сказаного, можна сказати, що цілісність нашої держави та її майбутній розвиток повною мірою залежить від соціально-демографічної групи, яка завтра відіграватиме провідну роль у суспільних процесах. Молодь, володіючи високим

інтелектуальним потенціалом, вмінням бачити майбутнє у нових парадигмах, характеризуючись мобільністю та гнучкістю, здатна впливати на суспільний процес, визначати майбутню траєкторію суспільного розвитку.

Польський дослідник П. Длугош виділяє три аргументи, які вказують на цінність молоді для розвитку українського суспільства. По-перше, молодь може скласти майбутні економічні і політичні кадри держави, яка реформується. По-друге, в сучасних парадигмах соціальних змін головну роль відіграють індивідуми, особистості, громадяни. Саме вони своїми діями і активністю можуть призвести до соціальних змін. По-третє, особливу роль в цих змінах можуть відіграти молоді люди, які не обтяжені старими навичками родом з минулої епохи (homo sovieticus) і які знаходяться, в якійсь мірі, поза системою. Вони тільки готуються до виконання ролей у дорослому суспільстві [4, с. 71].

Постає важливе питання, чи готові молоді люди виконувати важливі функції у розвитку своєї держави, під впливом якої атмосфери та яких повсякденних практик формується їхня особистість та цінності. Особливо це актуально у пограничних просторах де на формування молодої людини може впливати сусідня країна з своїм світобаченням та звичаями.

У травні-червні 2015 ми включилися у міжнародних дослідницький проект «Молодь на пограниччях Центральної та Східної Європи»[72]. У даній статті ми зосередимо увагу на настроях молоді Дрогобиччини (випускники шкіл). Обсяг вибірки склав 392 учні випускних класів.

Результати дослідження засвідчили, що прикордонний характер області на рівні повсякденного життя, в тій чи іншій мірі, впливає на молодих людей. Про те, що кордон дійсно впливає на життя молодих людей зазначили 23,7% опитаних. Значний відсоток 26,5% стверджує, що у чомусь зумовлює, у чомусь ні. Значно нижчим є відсоток тих, які вказали на те, що швидше не зумовлює 17,3% чи зовсім не зумовлює 16,3% опитаних. Загалом, як видно з результатів, значно переважає думка, що пограниччя все ж таки має вплив життя на молодих людей (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання: «Область в якій Ви живете, є прикордонною. Чи впливає це на Ваше життя?», *(%)*

Варіант відповіді	%
Так, впливає	**23,7**
Швидше, зумовлює	**11,7**
У чомусь зумовлює, у чомусь ні	**26,5**
Швидше, не зумовлює	**17,3**
Зовсім не зумовлює	**16,3**

Прослідковуються певні відмінності у думках щодо впливу пограничного статусу області на молодь, залежно від статі. Так, дівчата більшою мірою відчувають, що прикордонний статус області впливає на життя молоді (див. табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання: «Область в якій Ви живете, є прикордонною. Чи впливає це на Ваше життя?»в розрізі статі, *(%)*

Варіант відповіді	дівчата	хлопці
Так, впливає	**24,3**	**22,8**

[72] Дослідницький проект (2015), на результати якого спирається авторка, більш детально описаний у попередніх публікаціях.

Швидше, зумовлює	**13,6**	**8,8**
У чомусь зумовлює, у чомусь ні	**29,9**	**22,8**
Швидше, не зумовлює	**15,0**	**20,5**
Зовсім не зумовлює	**14,5**	**19,3**

Є відмінності у поглядах молоді в залежності і від місця проживання. Молодь яка проживає у сільській місцевості, на відміну від молоді з міст, більшою мірою переконана, що прикордонний статус області має на неї вплив – 29,5% опитаних. Така позиція може бути виражена безпосередньою близькістю розташування до кордону, на відміну від міст, та частішими повсякденними практиками, пов'язаними з самим кордоном. Саме місто Дрогобич, на відміну від інших міст та сіл, відзначилося позиціями в яких переважає думка, що прикордонність області не так уже і впливає на життя молоді (див. табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання: «Область в якій Ви живете, є прикордонною. Чи впливає це на Ваше життя?» у розрізі населеного пункту, *(%)*

Варіант відповіді	Дрогобич	Інше місто	Село
Так, впливає	**19,9**	**22,8**	**29,5**
Швидше, зумовлює	**12,3**	**14,2**	**7,1**
У чомусь зумовлює, у чомусь ні	**24,7**	**25,2**	**30,4**
Швидше, не зумовлює	**22,6**	**15,7**	**12,5**
Зовсім не зумовлює	**14,4**	**18,1**	**17,9**

Ми намагалися з'ясувати, які практики могли б пов'язувати молодь пограниччя з країною сусідом чи впливати на неї. Із запропонованих варіантів відповідей найбільший відсоток увібрала позиція знання мови країни-сусіда – 60,2% та наявність родичів по той бік кордону – 56,1%. Наявність друзів – 46,4% та покупки – 42,3% по той бік кордону є також частими практиками молодих людей. Плани про переїзд чи навчання у сусідній країні склали 39,3% та 30,1% опитаних. Незначний відсоток увібрала практика пов'язана з роботою батьків у сусідній країні – 24,5% (див. табл. 4).

Таблиця 4

Практики, що пов'язують молодь з сусідньою країною, (%)

Скажіть, будь ласка, чи ...	**%**
Знаєте мову країни-сусіда	60,2
Там живуть Ваші родичі	56,1
Там живуть Ваші друзі	46,4
Робите покупки в сусідній країні	42,3
Плануєте жити в сусідній країні	39,3
Плануєте навчатись у сусідній країні	30,1
Ваші батьки працюють у сусідній країні	24,5
Відзначаєте свята сусідньої країни	18,9
Часто буваєте у сусідній країні	18,6

Отже, в цілому, результати нашого дослідження засвідчують, що прикордонний статус області, тією чи іншою мірою, має вплив на життя молодих людей (у даному випадку випускників шкіл). Особливо це відчувають дівчата та молодь яка проживає в сільській місцевості. Цей вплив здійснюється через практики які пов'язані з країною сусідом: знання мови, наявність родичів, друзів по той бік кордону, тощо. Події, які сьогодні відбуваються є підтвердженням того, що питання впливу пограниччя на молодь є надзвичайно актуальним і

важливим, адже це може мати ряд як позитивних так і негативних моментів у формуванні світогляду молодої особистості. Тому слід враховувати важливість прикордонного положення у подальшому формуванні ідентичності та цінностей молодих людей які живуть на пограниччі культур.

1. Кочан В. Формирование человека пограниччя : маргинализация, интеграция, андрогинизация / В. Кочан // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадського. Серия Философия. Социология. – 2007. – Т. 20 (59). – №2 – С. 169 – 175.

2. Хобта С. Динаміка суспільної думки мешканців Донбасу про кордон із Росією / Світлана Хобта // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. Випуск 20. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 143 – 149.

3. Гуменюк О. Ставлення місцевих лідерів західних прикордонних регіонів України до ситуації на сучасному західному кордоні України / Олена Гуменюк // Перспективні дослідження. – 2003. – №20. – С. 59 – 83.

4. Длугош П. Потерянное ли поколение? Патриотизм, отношение к другим народам и оценка жизненных шансов обучающихся в Польше украинских студентов / Пьотр Длугош // in Central and Eastern Europe. Sociological Studies. – 2015. №1 (3). – С. 70 – 82. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.youthjournal.eu/Youth%20Yournal%202-2014.pdf

Bohdanna Hvozdecka

INFLUENCE THE BORDER STATUS OF LVIV REGION ON THE EVERYDAY PRACTICE OF YOUTH

The article is devoted to analysis of the impact of border status of the Lviv region on the everyday practices of young people. The results of the study show that young people who live in the region with the border status, is experiencing certain influence from the neighboring country. To a greater extent this impact is experienced by young people living in rural areas. This influence is carried out through such "communication tools", as the knowledge of the language, the presence of relatives and friends on the other side of the border, active cross-border migration and the like.

Key words: *border, borderland, high school graduates, young people of the borderland, Drohobychyna.Key words: border, borderlands, graduates, young people living on the borderlands, Lviv region, Drohobychyna.*

Ярослав Комарницький,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри правознавства, соціології та політології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

СТАВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ ДО ПОЛІТИКИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОГРАНИЧЧЯ

У статті досліджено місце молоді у політичному просторі суспільства, фактори їх політичної соціалізації. Наведено результати опитування шкільної молоді України і Польщі щодо їхнього ставлення до політики. Аналізуються причини низької зацікавленості учнів політичними процесами, які відбуваються в країнах, вказано на чинники залучення молоді до участі в суспільно-політичному житті.

Ключові слова: *молодь, політична соціалізація, національне самовизначення, державна молодіжна політика.*

Актуальність дослідження ставлення учнівської молоді до політики зумовлена тим, що процеси демократизації суспільства та модернізації влади потребують підвищення рівня

залученості саме молодих незаангажованих громадян. На основі відношення до політики у свідомості молодої людини складається образ влади, формується певне ставлення до неї. У демократичному суспільстві політична участь є для молоді засобом досягнення цілей, реалізації потреб у самовираженні й самоствердженні, виховання громадянськості. Останнє десятиліття позначене згортанням реальної участі молоді в політиці, в управлінні справами держави і суспільства. Нині ситуація поволі змінюється, адже з реальним переформатуванням влади в кінці 2013 – на початку 2014 рр. громадяни, в т.ч. і молодь, відчули себе суб'єктами політики.

Вивчення формування політичних уявлень школярів є важливим для розуміння генезису політичного самовизначення і політичної соціалізації. Підлітковий вік характеризується кризою ідентичності. Його основним завданням є соціальне самовизначення. Саме на ставленні до політичних реалій можна виявити специфічні взаємини школярів з соціальною реальністю. Особливий їх тип формується в контексті цих реалій і ставить школяра у суспільну, громадянську позицію, в основі якої лежить ціннісне ставлення до соціальної дійсності. Тому нагальною потребою є вивчення політичної свідомості школяра, прояснення картини його політичних диспозицій. Такі результати емпіричних досліджень суспільства можуть також служити більш глибокому розумінню соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві, яке трансформується. Знання політичних орієнтацій школярів може надати допомогу вчителям та іншим агентам соціалізації у розробці адекватних освітніх і виховних програм.

Метою є дослідження соціалізації школярів в умовах трансформації суспільства, представлення результатів емпіричного дослідження щодо ставлення до політики української та польської молоді.

Стан наукової розробки проблеми. Вітчизняні дослідження політичної свідомості дітей здебільшого мають описовий характер, але й таких робіт мало, тому що вважається, що школярі не виступають активними політичними суб'єктами і вивчення їх свідомості не має суттєвого значення.

Питанням самовизначення молоді, в умовах суспільно-політичних перетворень, що відбуваються в країні, її місцю в українському суспільстві, специфіці молодіжної субкультури приділили увагу І. Бекешкіна, Н. Побєда, В. Рябіка, О. Вашутін, Н. Паніна, Д. Шелест та ін.

Проблемам формування політичних поглядів та навичок участі молоді у суспільно-політичному житті, визначенню зразків й механізмів її поведінки, які найглибше впливають на процес формування особистості присвячені роботи В. Бебик, М. Головатого, В. Ребкало. Питання участі української молоді в політичному процесі досить активно розробляються в українській соціології. Зокрема, можна згадати узагальнюючу статтю Є. Головахи, присвячену проблемам ставлення до влади та політичних орієнтацій української молоді [3].

Аналіз праць з проблем політичної соціалізації молодого покоління показує, що активність політичної поведінки та суспільно-політичні інтереси молоді є предметом сучасних психологічних досліджень. Так, А. Лісневська розкриває детермінанти політичної активності сучасної молоді [7]. І. Білоконь досліджує соціально-політичні настановлення молоді [1]. О. Петрунько аналізує проблеми відчуження сучасної молоді від активної політичної діяльності [10].

Дослідження соціально-політичних інтересів сучасної молоді, яка може вплинути на подальше майбутнє країни, дає знання, які мають і наукове, і практичне значення. Насамперед важливо дослідити специфіку політичних інтересів молоді. Цілком можливо, що саме вона буде визначати вектор політичного майбутнього нашої країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Духовне відродження України є можливим за умови концентрації уваги та зусиль держави на вирішенні проблем молоді. Варто зазначити, що за роки незалежності України наша молодь дуже змінилась якісно, та зросла кількісно. Молоді люди стали більш самостійними, намагаються бути незалежними ні від кого, покладатися на свої сили.

До кола важливих, набутих за роки незалежності України якостей молоді необхідно віднести її здатність більш вільно, ніж люди середнього й похилого віку, висловлювати свої думки з політичних питань, не побоюючись за особисту свободу, що особливо яскраво виражено у нинішнього покоління молодих людей України [4].

Проте численні соціологічні дослідження свідчать, що тільки незначний відсоток молодих людей виявляє інтерес до сфери політики і є політично активним. Такий стан не випадковий, тому що в юнацькому віці відбувається становлення не лише соціальне, а й особистісне, саме в цьому віці приділяється значна увага професійному самовизначенню, подружньому виборові. І тільки для невеликої частини молодих людей (24%) юнацький вік стає періодом вироблення політико-ідеологічних цінностей.

Шкільній молоді важко орієнтуватися в розмаїтті економічних, соціальних і політичних подій та їх оцінці, проте вона як «соціальний нерв суспільства» найбільш чутливо реагує на соціальні зміни, виступає своєрідним «барометром» соціально-економічного та політичного стану суспільства, шукає засоби самовизначення, що певним чином розкривається через її політичну активність або абсентеїзм. У юнацькому віці відбувається інтенсивне формування системи ціннісних орієнтацій, оволодіння поняттєвим мисленням, накопичується соціальний досвід. Ціннісна свідомість сучасної молоді формується в умовах важкого виходу країни з загальної кризи, безробіття, інфляції, стрімкого зростання цін, корупції, злочинності тощо. Ці і не лише події та загальний негативний стан в державі призвели до того, що молодь виявилась однією з найбільш соціально занедбаних і найменш соціально захищених спільнот нашої країни, що молодіжне середовище розшарпують різні проблеми, що питома вага цих проблем вже давно перевищила критичну масу і загрожує соціальними вибухами.

Це продемонстрували результати дослідження «Молодь Пограниччя: Дрогобич – Перемишль», проведене у грудні 2012 – березні 2013 рр. українськими та польськими соціологами: кафедрою правознавства, соціології та політології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (керівник проекту проф. С. Щудло) та Інститутом соціології Державної вищої східноєвропейської школи у Перемишлі (керівник проекту П. Длугош). Дослідження проводилося методом анкетного опитування серед учнів випускних класів загальноосвітніх шкіл та випускників середніх спеціальних закладів пограничних міст: Дрогобич (Україна) та Перемишль (Республіка Польща). Вибірка формувалася методом основного масиву: у Перемишлі опитано 717 учнів, у Дрогобичі – 584. У дослідженні пропонувалося учням дати відповідь на питання: чи цікавитеся Ви політикою?

Загалом для молоді Дрогобича і Перемишля не властивий великий інтерес до політики: дуже великою мірою цікавляться політикою лише 2,6% українців та 4,7% поляків. Серед українців більше тих, хто виявив середню міру зацікавленості політикою – 54,1%, поляків – 32,5%. А серед поляків, у порівнянні з українцями, найбільше тих, хто зовсім не цікавиться політикою – 22,1%, слабо – 28,8% (серед українців – 8,7% і 15,6% відповідно) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Відповіді українських та польських учнів на питання: чи цікавитеся Ви політикою? (%)

Рівень зацікавлення політикою	Україна	Польща
Дуже сильно	2,6	4,7
Сильно	15,6	11,4
Середньо	54,1	32,5
Слабо	15,6	28,8
Взагалі не цікавлюся	8,7	22,1
Важко відповісти	3,3	3,5

Таким чином, дослідження показали, що українські школярі значно більше цікавляться політичним життям країни, ніж їхні однолітки в Польщі. Виникнення інтересу до політики пов'язано переважно з юнацьким віком, який може стати вирішальним у формуванні політичної свідомості та подальшої активності суб'єкта, бо політична соціалізація на цьому етапі характеризується високим рівнем інтенсивності. Соціологічні дослідження, проведені в різних країнах, свідчать, що високий рівень інтересу до політики не завжди забезпечує активність участі у виборах та довірою до політичних партій [5, с. 131].

Оскільки майже кожен четвертий респондент в Україні й половина в Польщі – є аполітичними, це дає підстави стверджувати, що вони не стануть політично активними громадянами своїх країн, а на думку половини українських та третини польських старшокласників (середня зацікавленість політикою), ще можна вплинути.

Причини байдужого ставлення до політичного життя різні. Одна з них – політичне незнання, якому протиставляється добра обізнаність в інших сферах, висока раціональність, із якою добиваються поставлених цілей в особистому житті. Незнання і заміщення понять сприяють тому, що не формуються навички політичної участі, політичний досвід. Для більшості молоді політико-економічна сфера здається чимось «недосяжним», адже її не можна безпосередньо відчути і вплинути на неї (особливо таке ставлення характерне для групи з низьким інтересом до політики).

Російський дослідник В. Собкін полемізує з поширеною думкою про те, що у школярів уявлення про політику існують на побутовому рівні і їх судження є виключно відображенням позиції дорослих. Він вважає важливим вивчати політичну свідомість школярів і наводить ряд доказів. Автор акцентує увагу на тому, що особистість вміщує в собі своє соціальне оточення, що вона є особливим діалогічним зв'язком зі світом, своїм соціальним оточенням. Крім того, соціальне оточення сьогодні політизоване і його політичні інтереси не можуть не відбитися на процесах соціального і політичного самовизначення школяра. Крім того, в Україні переважна більшість громадян мають індиферентне або негативне ставлення до політичної влади, не бажаючи брати участь у політичному житті [12, с. 214] і це впливає на молодь. Формування політичної свідомості учнів залежить і від школи та атмосфери, яка там панує [11].

«Молодь дуже критично сьогодні налаштована до того інформаційного середовища, в якому вона живе, – наголосила керівник політичних програм Українського незалежного центру політичних досліджень С. Конончук, – і особливо вражаючим є контраст між тим, що поширюється як ідеологія держави, тим, що викладається у вишах та школах, і тим, які цінності насправді переважають у суспільстві. Існує значний контраст між практикою, яку молодь обирає для себе, і між тими ідеологемами, які поширюються з боку держави» [9]. Особливо після Помаранчевої революції, яка не виправдала суспільних сподівань: молодих людей охопила зневіра в політиках, розчарування, втрата інтересу до політики. У сучасних умовах розвитку країни ще не сформована «критична маса» молодих людей, налаштованих на розвиток і самореалізацію, не хоче боротися за своє майбутнє, не цікавиться справами держави, суспільства і веде «конформістський» спосіб життя [2, с. 230].

Однією з ключових проблем дослідницького поля «молодь і політика» є з'ясування причин відмови молоді від участі в політичному процесі. Зокрема, Джед Ібсен, один із лідерів світового молодіжного руху, який професійно займається проблемами політичної активності молоді, визначає три найтиповіші причини відмови молодих людей від участі у політичному процесі. По-перше, це сумніви щодо ефективності самого політичного процесу, його здатності безпосередньо впливати на поліпшення реального життя людей, а також слабке розуміння того, як політичні платформи кандидатів можуть вплинути на їх повсякденне життя. По-друге, сумніви щодо здатності бути повноцінним учасником політичного процесу. По-третє, відсутність повноцінного діалогу між молоддю і політиками, які не звертаються спеціально до молодої аудиторії, зважаючи на те, що молодь від 18 до 25 років є найпасивнішою частиною електорату [6].

Чому українська молодь у порівнянні із своїми польськими однолітками більше цікавиться політикою? Активізація політичної активності української молоді відбувалася у зв'язку із особливостями політичного режиму в країні: негативними тенденціями, пов'язаними з вибудовуванням олігархічної моделі управління державою і небажанням попереднього уряду вирішувати актуальні проблеми молодих людей [8].

Ще однією особливістю є ґендерні відмінності. Серед осіб із низьким рівнем інтересу до політики дівчат значно більше, ніж юнаків, а в групі з високим рівнем ми можемо спостерігати обернену тенденцію: юнаки в Україні переважають у два з половиною, а у Польщі – більше як у чотири рази. Серед осіб із високим рівнем інтересу до політики юнаків майже втричі більше ніж дівчат (див. табл. 2).

Таблиця 2

Ставлення до політики молоді, залежно від статі (%)

Рівень зацікавлення політикою	Україна		Польща	
	жін	**чол**	**жін**	**чол**
Дуже сильно	2,3	2,9	1,9	8,1
Сильно	9,3	23,4	6,7	17,3
Середньо	57,0	50,9	26,8	37,8
Слабо	20,1	9,9	33,5	24,3
Взагалі не цікавлюся	7,9	9,4	30,6	11,9

Цю тенденцію можна пояснити впливом соціальних стереотипів, які орієнтують, що політика, участь у ній, політична активність є для жінок вторинним, бо для політичної сфери характерний маскулінний тип відносин, що характеризується домінуванням, упевненістю, незалежністю [13]. Політична сфера вважається непідходящою діяльністю для жінок. Крім того, різна політична соціалізація орієнтує чоловіків і жінок на різні рольові стратегії поведінки, різні ставлення до політики.

Щодо зацікавленості політикою молоддю міста й села, то у Польщі ці показники майже співпадають. В Україні сільська молодь значно переважає міську за середнім показником ставлення до політичного життя та байдужості до політики (див. табл. 3). Підтвердженням цих цифр є значно вищий відсоток участі у виборах у селах у порівнянні з містом. Утім, молодь села налаштована менш радикально, ніж молодь міста. У випадку із сільською молоддю маємо усвідомлювати, що процес її політичної самоідентифікації відбувається за умов нерозвиненості соціальної інфраструктури села, частина об'єктів якої мала б виконувати функції агентів соціалізації. На цій підставі робиться висновок, згідно з яким політична соціалізація сільської молоді відбувається переважно стихійним чином, зазнаючи впливу територіально-поселенського соціуму. У його умовах міжгенераційний «конфлікт політичної соціалізації» протікає менш виражено, ніж у містах, проте він поступово починає охоплювати й село.

Таблиця 3

Ставлення до політики молоді міста й села (%)

Рівень зацікавлення політикою	**Україна**		**Польща**	
	місто	**село**	**місто**	**село**
Дуже сильно	5,8	3,6	4,7	3,3
Сильно	16,5	14,3	12,1	11,4
Середньо	47,2	63,4	31,6	35,0
Слабо	21,3	9,8	29,3	28,5
Взагалі не цікавлюся	9,4	6,3	21,9	21,1

Сільське суспільство вводить сільську молодь у своєрідну, набагато більше, ніж у місті, персоніфіковану систему суспільних відносин. Сільський соціум виконує функції своєрідного соціокультурного мікроклімату, в якому відбувається формування ціннісних і соціально-професійних орієнтацій молоді. Сільська громада значною мірою виконує нормативно-контролюючі функції, визначаючи соціально прийнятні норми поведінки й мобільності молоді [14].

Висновки. Підсумовуючи сказане, можемо стверджувати, що на ставлення молоді до політики впливають наступні чинники: періодичне розчарування ходом і результатами політичних процесів; недостатня ефективність заходів державної молодіжної політики; загальне зниження чи пожвавлення соціально-політичної активності в суспільстві; ступінь розвитку структур громадянського суспільства; слабке представництво молоді в структурах влади; відсутність єдиної державної системи політичної соціалізації шкільної молоді. Українська молодь у процесах державотворення має переважно тимчасовий, безсистемний характер і проявляється в протестних формах політичної активності.

Низький рівень зацікавленості сучасної молоді політикою є проблемою не лише України, а й Польщі. До того ж більшості громадян політика здається «брудною» справою для ледачих, нецікавих, зажерливих, примітивних людей. Саме таке розчарування призводить до зниження інтересу та негативізму у ставленні до політики. Тому необхідно сформувати якісну систему політичної освіти, ціннісні орієнтири, підвищити рівень політичної культури та свідомості. До того ж більшості громадян політика здається «брудною» справою для ледачих, нецікавих, зажерливих, примітивних людей. Саме таке розчарування призводить до зниження інтересу та негативізму у ставленні до політики.

Якщо молодь буде підготовлена теоретично і практично до виконання державних і суспільних функцій, вона легко прийде на зміну старшому поколінню.

1. Білоконь І. Політичні події кінця 2004 року і соціально-політичні настановлення молоді / І. Білоконь // Соціальна психологія. – 2005. – № 4 (12]. – С. 21–31.

2. Бортніков В. Політична участь і демократія: українські реалії / В. Бортніков. – Луцьк : Вежа, 2007. – С. 230.

3. Головаха Є. Ставлення до влади і політичний вибір молоді України / Є. Головаха // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 1.

4. Головенько В. Молодь незалежної України: стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] : / В. Головенько. – Електрон. дан. – Перші кроки нової влади: Молодіжна політика в Україні: проблеми та перспективи. – Режим доступу: www.ipo.org.ua/…/6_05_13_molodiruh_an…, вільний. – Назва з екрану.

5. Злобіна О. Молодь і політика: соціологічні парадокси та українські реалії / О. Злобіна // Соціальні виміри суспільства : [зб. наук. пр.]. – К. : ІС НАН України, 2008. – Вип. 11. – С. 131–143.

6. Ипсен Дж. Молодежь и политика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.index.org.ru/journal/23/ipsen23.html

7. Лісневська А. О. Психологічні чинники політичної активності молоді: автореф. дис... . канд. психол. наук : 19.00.11 / Лісневська А. О. ; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. — К., 2010. – 20 с.

8. Молодь в політиці: а чи є вибір? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=83042

9. Молодь почувається сьогодні розчарованою, але прагне громадської активності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/events/molod_naiya.htm

10. Петрунько О. Мотиви відчуження сучасної молоді від активної політичної діяльності / О. Петрунько // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 1. – С. 98–101.

11. Рибак.К. Чи змінилась молодь після Майдану? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.lb.ua/ksenia_rybak/286576_chi_zminilas_molod_pislya_maydanu.html

12. Фліс І. М. Основні принципи формування політичної активності студентської молоді / Фліс І // ГІЛЕЯ (Науковий вісник): [зб. наук. пр.]. – К., 2008. – Вип.13. – С. 214.

13. Хилька М. Політична активність студентської молоді у процесах державотворення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua

14. Чигрин В. О. Соціологія сільської молоді: теоретико-методологічні та методичні основи. : автореф. дис... д-ра соціол. наук: 22.00.04 / Чигрин В. О. ; Київ. нац. університ. імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 27с.

Yaroslav Komarnitskyy

ATTITUDE OF MODERN UKRAINIAN AND POLISH SCHOOL YOUTH TO POLICY: COMPARATIVE ANALYSIS OF BORDER CITIES

The place of youth in the political space of society, factors of political socialization are investigated in the article. The results of the survey of schoolchildren of Ukraine and Poland on their attitude to politics are shown. The reasons of students' low interest of political processes taking place in the countries are investigated, the factors attracting young people to participate in social and political life are listed.

Keywords: *youth, political socialization, national self-determination, state youth policy*

Наталія Варга,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи,
Ужгородський національний університет

ТРУДОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ВИПУСКНИКІВ ШКІЛ ПРИКОРДОННЯ (УКРАЇНА, ПОЛЬЩА, УГОРЩИНА)

В статті оцінюються процеси трудової соціалізації молоді крізь призму кризових явищ, що визначають функціонування всієї системи соціалізації перехідного суспільства. Актуалізується проблема формування креативності в ході трудової соціалізації як загальної характеристики особистості. Аналізуються результати соціологічного опитування випускників шкіл «Молодь на пограниччях Центральної та Східної Європи» (Польща, Угорщина, Україна).

Ключові слова: *трудова соціалізація, молодь, праця, види зайнятості, інститут сім'ї, освіта.*

Інтерес до дослідження проблеми трудової соціалізації визначається тим, що молодь виступає основним джерелом відтворення суспільства, зокрема, в професійно-трудовій сфері. Тому аналіз трудових цінностей, особливо їх формування в контексті процесу соціалізації, виступає визначальним напрямком дослідження. Проте формування трудових цінностей, орієнтацій молоді детерміноване соціокультурною специфікою суспільства і трансформаційними процесами перехідного суспільства. Ерозія трудової етики сучасного суспільства, розпад єдиної системи трудового виховання, стихійний, нерегулярний характер функціонування ринку праці роблять визначальний вплив на дефектні явища в процесі трудової соціалізації молоді, випускників шкіл зокрема. Домінування неформальних відносин і практик на ринку праці, невідповідність очікувань в сфері праці і реальних ситуації в ході переходу молоді до трудової діяльності вносять корективи у свідомість молоді, їх відношення до праці як цінності, яка носить переважно інструментальний характер. Криза трудової соціалізації виступає основою формування і розвитку життя соціуму, що проявляється в девальвації трудових цінностей, їх інструменталізації.

Молодіжна проблематика в аспекті трудової соціалізації розглядалась у дослідженнях таких науковців, як С. Левікової, В. Лісовського, А. Мерецкова, М. Новінської, В. Павловського, Ю. Поліщука, Н. Рейнвальда, С. Савченка, Т. Стояна, Г. Циганенка, А. Чинного та ін.

Ми виходимо з того, що процес трудової соціалізації молоді повинен проходити так, щоб кожна особистість розуміла значення праці для себе, своєї сім'ї та суспільства, щоб у цьому процесі формувалося глибинне переконання в цінності праці, яка має стати не тільки матеріальною, але й духовною потребою у самореалізації та розвитку особистості.

Метою даної статті є аналіз процесів трудової соціалізації випускників шкіл прикордоння Угорщини, Польщі, України.

В сучасних умовах в нашому суспільстві не приділяється належної уваги формуванню відповідального ставлення до праці. Наслідком цього стало вироблення та утвердження у молоді переважно прагматичного ставлення до праці, виключно як до засобу задоволення потреб.

Аналіз наукових джерел та практичної роботи фахівців, які займаються вирішенням проблем трудової соціалізації молоді, засвідчив, що актуальність проблеми дослідження визначається протиріччями між: організованим та стихійним процесами трудової соціалізації, потребою суспільства в трудовій соціалізації молоді та недостатньою розробкою теоретичних і методичних аспектів процесу трудової соціалізації молоді в діяльності освітніх закладів; зростанням темпів безробіття в молодіжному середовищі, сучасними запитами і проблемами молоді та реальним рівнем профорієнтаційної роботи, професійної підготовки і працевлаштування молодих людей.

Оскільки трудова соціалізація молоді являється складовою частиною суспільного процесу, в працях активно використовуються теоретичні положення теорії соціалізації (М. Міда, А.І. Ковальової), а також теоретичні розробки соціології сім'ї, соціології освіти, соціології праці в контексті ролі соціалізації, базових агентів соціалізації в процесі трудового виховання молоді в сучасних умовах. Ціннісна аномія, що не вписується в логіку ринкових відносин пострадянського суспільства, служить джерелом кризи соціалізації в країні і, як результат, – кризи в деформації трудової соціалізації, в рамках якої перестала формуватися внутрішня мотивація до праці, як цінності духовного порядку.

Так, з позицій структурно-функціонального підходу соціалізація представляє собою процес інтеграції індивіда в соціальну систему, що дозволяє найбільш ефективно пристосуватись до умов соціального середовища. Іншими словами, процес соціалізації розкривається через поняття адаптація. Г.В. Осипов в соціологічному словнику, передбачає під соціалізацією розуміти «процес засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм і цінностей, що необхідні для успішного функціонування індивіда в даному суспільстві» [1]. Так, найбільшою популярністю в науці користується концепція норми соціалізації А.І. Ковальової [2] і культурологічна концепція М. Міда [3]. Обидві концепції – результат осмислення нової соціальної реальності, в якій, з позицій А.І. Ковальової, суттєвій трансформації піддалась норма соціалізації як важлива складова процесу соціалізації, а з позиції М. Міда, – процес передачі норм і правил соціалізації, цінностей і зразків поведінки від покоління до покоління в ході трансформаційних змін.

Проведений нами аналіз наукових джерел доводить, що в науці досі відсутнє чітко сформульоване поняття «трудової соціалізації молоді». Однак соціологи Т. Горяєва і Р. Нутфуліна, які досліджували проблему трудової соціалізації молоді, наголошують на тому, що вона є видовим напрямком та етапом розвитку соціалізації в цілому. Р. Нутфуліна під трудовою соціалізацією розуміє процес, який формує особистість не тільки в професійно-діяльнісній сфері, але включає і соціально-психологічні та ціннісно-моральні складові особистості, набуті протягом попереднього періоду в процесі трудової діяльності [4].

Вивчення сутності й особливостей процесу трудової соціалізації дозволило розглядати трудову соціалізацію молоді як постійно діючий процес життєдіяльності молодої особи, її підготовки та входження в трудову діяльність, оволодіння теоретичними знаннями й практичними навичками зі спеціальності, стандартами й цінностями трудового співтовариства.

Результатом трудової соціалізації молоді є рівень трудової соціалізації особистості як сформоване ставлення молодої людини до праці та трудової діяльності, установка на становлення, засвоєння та розвиток нею професійних цінностей, способів мислення, особистісних і соціальних якостей.

Важливою складовою процесу соціалізації виступає залучення до праці. Трудова соціалізація відповідає за формування трудових цінностей і установок індивіда, її

відношення до праці. На формування трудових цінностей в процесі трудової соціалізації здійснює вплив ряд факторів, серед яких визначальну роль відіграє суспільна ідеологія, соціально-економічний стан і розвиток суспільства, становлення інститутів. Трудова соціалізація представляє собою процес становлення і розвитку особистості, що базується на засвоєнні, прийнятті, розумінні і усвідомленні індивідом на протязі всього життя певних прикладів поведінки, цінностей, норм і правил в трудовій сфері, що сприяє ефективній інтеграції людини в трудову сферу і успішну трудову діяльність. Дане визначення базується на розумінні соціалізації як процесу становлення і розвитку особистості, що основується на засвоєнні, прийнятті, розумінні і усвідомленні індивідом на протязі всього життя певних зразків поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм і культурних цінностей, що сприяють входженні людини в соціальне життя і успішність функціонування в ній [5].

Безперечно, найбільш важливим агентом соціалізації, в тому числі трудової, виступає сім'я, яка закладає уявлення про те, що таке праця і як до неї відноситись [6]. В сім'ї людина долучається до праці шляхом виконання домашніх обов'язків. В сім'ї дитина спостерігає відношення до праці, до професії зі сторони дорослих. Спостерігається деформація сім'ї, спотворений образ праці батьків в тих випадках, коли вона носить примусовий, низькооплачуваний характер, – все це формує спотворене уявлення про цінність праці. І самі батьки заради благополуччя дітей орієнтують їх на отримання престижної професії, що буде приносити хороший прибуток, часто жертвуючи реальними схильностями і здібностями молодих людей [7].

На сучасному етапі система освіти також виступає прикладом агента соціалізації, проте не формує відношення до праці як духовної цінності. Інститут освіти практично припинив виховувати, сконцентрувавшись на інформаційній, освітній підготовці, як важливій складовій подальшого отримання освіти [8].

В традиційному суспільстві процес адаптації більше представляє собою некритичне прийняття досвіду старшого покоління, як прикладу адаптаційної діяльності молодих людей, то в сучасну епоху процес адаптації характеризується такою важливою характеристикою, як самостійне визначення тих чи інших дій, зразків поведінки, тактик для пристосування, інтеграції до певного соціального середовища [9, с. 27–33]. В умовах стихійного ринку праці, як відмічає Р. Колінз, формуються обмеження, бар'єри входження в певний професійний простір, що визначається системою нерівності, і часто «саме бар'єри стримують людей різних спеціальностей від конкуренції на зайняття однакових робочих місць і видів робіт» [10, с. 158–159]. Соціальна нерівність в рамках теорії розколотого ринку праці зберігається через наявність бар'єрів, «які не дозволяють соціальним групам брати участь в повноцінній ринковій конкуренції» [10, с. 162]. Наше суспільство впродовж довгого часу переживає процес трансформації, яка торкнулася всіх соціальні сфер суспільного життя, і трудової зокрема. Тому актуальними стає структурно-діяльнісна теорія, що була спеціально розроблена для вивчення суспільств трансформаційного типу. Значимі принципи даної теорії представлені в працях Т.І. Заславської [11], в яких в якості теоретико-методологічних основ виступають наступні положення: – в соціальній реальності органічно пов'язані макро- і мікрорівні її прояву, що принципово важливо враховувати при дослідженні соціальних механізмів динаміки соціальних інститутів і інституційних змін в ході трансформаційного процесу; – в соціальній реальності макро- і мікрорівні мають відносну автономність, що представляє виділення механізмів їх автономізації і потенціалу незалежності даних рівнів соціальної реальності; – дослідження соціальної реальності на макро- і мікрорівні варто проводити в потенційній і реальної проекції з ціллю осмислення перспектив можливих траєкторій і тенденцій інституційних змін; – різні соціальні суб'єкти володіють різними ресурсами (як потенційними, так і реальними); їх внесок в інституційні зміни також різний (як можливий, так і реальний); – соціальні, а також інституційні зміни носять імовірнісний характер, і, хоча сфера можливостей в конкретний період часу в конкретній ситуації носить певні обмеження, у суб'єктів різного рівня завжди залишається можливість вибору, що передбачає виявлення реальних і потенційних інституційних змін

шляхом емпіричної верифікації [12]. Саме остання обставина принципово важлива для дослідження будь-яких явищ із спектру індивідуальних і культурних практик пострадянської реальності, в тому числі для вивчення різних аспектів трудової соціалізації молоді.

В емпіричному соціологічному дослідженні[73] автор ставив акцент на дослідженні поглядів молоді з приводу зайнятості, умов професійної успішності та способів працевлаштування молоді. Дослідження під назвою «Молодь на пограниччях Центрально-Східної Європи» було проведено в травні - червні 2015 року в Україні (м. Дрогобич, м. Ужгород, м. Харків), Угорщина (м. Ніредьгаза), Польща (м. Жешув, м. Зелена Гура). Опитування проведен методом анкетування.

Важливим було питання уявлення молоді про працю і її змістове навантаження (Таблиця 1.).

Таблиця 1

Твердження про працю випускників шкіл, %

	Україна (Ужгород)	**Україна (Харків)**	**Угорщина (Ніредьгаза)**	**Україна (Дрогобич)**	**Польща (Жешув)**
Реалізація Ваших здібностей	13,9	16,1	11,7	16,1	17,0
Забезпечення нормального життя для Вас і Вашої сім'ї	54,1	35,5	49,9	50,8	41,8
Отримання високих прибутків	12,8	17,1	17,5	8,9	18,4
Здобуття незалежності, самостійності	6,0	5,1	8,4	3,3	7,1
Принесення користі своєму місту, селу	6,2	8,2	1,4	9,9	2,4
Працювати має той, хто хоче працювати	9,2	5,8	22,3	6,9	7,1
Праця є найважливішою справою у життя людини	6,6	8,4	2,8	10,5	2,4

Так відповідь на запитання, чим являється праця для випускників шкіл, більшість притримується думки, що це можливість забезпечення нормального життя для себе та для своєї сім'ї (35,5% – 54,1%) та можливість отримання високих прибутків (8,9% – 18,4%). Зрозуміло, що у відповідях молоді праця набирає цілком матеріальну спрямованість і засіб отримання матеріальних ресурсів. Насторожує той факт, що ряд цінностей, що визначають спектр життя сучасної молоді, сьогодні має досить критичний ступінь важливості: «реалізація Ваших здібностей» – 11,7% до 16,1%; «принесення користі своєму місту, селу» – 1,4% до 9,9% відповідей; «праця є найважливішою справою у життя людини» – 2,8% до 10,5%. Досить чітко спрацьовує теорія мотивації А. Маслоу, де переважають базові цінності (їжа, захист, розвиток, самореалізація), що пов'язані із самовідтворенням особистості. Результати цих відповідей свідчать про те, що в молодіжному середовищі, праця сприймається як інструмент для досягнення базових життєвих цілей.

Зайнятість як соціальний процес включає в себе певні види і форми. Варто зупинитись на різних формах зайнятості, а саме повна зайнятість протягом робочого тижня, а також різні форми неповної, часткової зайнятості, фрілансери, робочий час яких не регулюється. Молодь у своїх уявленнях про майбутню працю притримуються думки, що стабільна, надійна робота, яку можна виконувати як на робочому місці так і вдома (дистанційна з використанням

[73] Соціологічне опитування «Молодь на пограниччях Центральної та Східної Європи», на результати якого спиралася авторка і в якому брала безпосередню участь, зокрема була координатором польового етапу у Закарпатській області, описане детально у попередніх статтях.

Інтернету, комп'ютера чи мобільного телефону) є привабливішою для них за щоденну кількагодинну працю в однаковий час на робочому місці. При чому робота вдома, незалежно від тривалості та типу договору, укладеного з роботодавцем, робота на повний робочий день з можливістю додаткових підробітків та робота тільки за договором, тимчасовий контракт не є особливо бажаною і актуальною для них.

Досить цікавими виявилися результати відповіді на питання, щодо досвіду зайнятості. Так близько, 41,9% молоді прикордоння з Угорщиною мають досвід зайнятості в сфері будівництва, 34% – в сфері виробництва товарів, роздавання агіток, реклама – 16,4% переважає серед опитаних випускників м. Харків, занятість у сфері послуг займає від 7,4% в м. Ужгород до 15% в м. Дрогобич, зайнятість в сільському господарстві переважає в м. Жешув – 15% випускників, торгівля переважає серед випускників польської та угорської опитаної молоді – 15%, задіяність в громадському харчуванні не є визначальною, займає 6% випускників шкіл м. Харків, надання соціальних послуг (догляд за інвалідами, хворими, престарілими і т. д.) переважає серед угорських випускників і сягає 16% опитаних випускників (див. Рис.1).

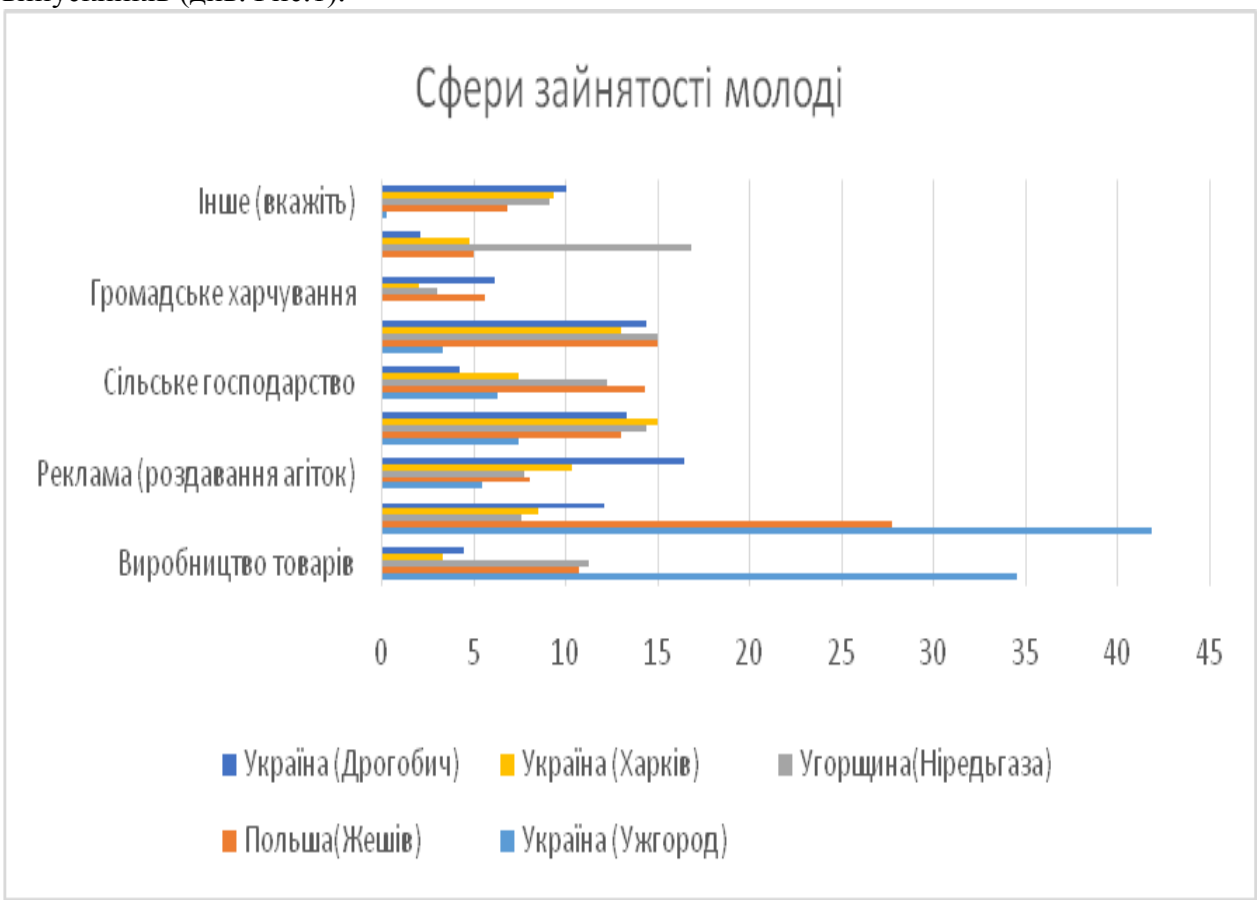

Рис.1. Бажані сфери зайнятості молоді пограниччя (%)

Результати нашого дослідження показують зацікавленість випускників шкіл тематикою своєї майбутньої зайнятості. Проте зрозуміло, що як представники іноземних країн (Польщі, Угорщини), так і українські випускники мотивовані в основному матеріальними факторами, можливість заробляти для себе та своєї сім'ї, тобто переважає розгляд праці як засіб досягнення матеріального благополуччя. В умовах непростої ситуації з працевлаштуванням молоді люди змушені будуть жертвувати своїми професійними очікуваннями і орієнтаціями.

Бачимо, що не відчувається суттєвої різниці між представниками різних регіонів у відповідях з приводу бачення, що таке праця, майбутнього робочого місця та досвіду зайнятості. Звичайно, в сьогоднішніх умовах молодь змушена адаптуватися, реалізуючи високу трудову мобільність. Важливою є готовність зайнятись вигідною, з точки зору

оплати, працею, багато працювати для забезпечення матеріального благополуччя, не залежно від того чи буде співпадати характер майбутньої сфери зайнятості з отриманою спеціальністю. Крім того, готовність до зміни професійної діяльності, появою різних нетрадиційних, нестандартних форм зайнятості на ринку праці (тимчасова, нестандартна зайнятість), що дозволить суміщати роботу та навчання.

1. Социологический словарь / Отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев, – М. : Норма, 2008. − 430 с.
2. Ковалева А.И. Концепціия социализации молодежи: нормы, отклонения, социализационная траектория / А.И. Ковалева // Социологические исследования, 2003. – № 1.
3. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. − М., 1983.
4. Нутфулина Р.М. Студенты нефтегазовых специальностей: особенности трудовой социализации / Р.М. Нутфулина // Электронный научный журнал «Нефтегазовое дело»., 2006. − № 2. – Режим доступу: http://ogbus.ru/authors/Nutfulina/Nutfulina
5. Горшков М.К. Российское общество как оно есть: (опит социологической диагностики) / М.К. Горшков. − М. : Новый хронограф, 2011. – С. 13−26.
6. Шабанова М.А. Массовые адаптационные стратегии и перспективы институциональных трансформацій / М.А. Шабанова // Мир России., 2001. – № 3. – [Електроннй ресурс]. − Режим доступу: URL: http://ecsocman.hse.ru/hsedata/2010/12/31
7. Константиновский Д.Л. Молодежь России на рубеже XX–XXI веков: образование, труд, социальное самочувствие / Д.Л. Константиновский, Е.Д. Вознесенская, Г.А Чередниченко. − М., 2014.
8. Уколов Р.А. Трудовая социализация молодежи в условиях трансформации трудових ценностей в России/ Р.А. Уколов // Автореферат диссертации – Ростов-на Дону, 2014. [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://hub.sfedu.ru/media/diss
9. Посухова О.Ю. Особенности карьерного пространства российского общества / О.Ю. Пастухова // Социально-гуманитарные знания, 2011. − № 7. – С. 27–33.
10. Коллинз Р. Четыре социологических традиции / Р. Коллинз // пер. В. Россмана − М., 2009. − С. 158–159.
11. Заславская Т.И. Социальный механизм трансформации российского общества / Т.И. Заславская // Российское общество на социальном изломе: вид изнутри − М., 1997.
12. Шабанова М.А. Массовые адаптационные стратегии и перспективы институциональных трансформацій / М.А. Шабанова // Мир России., 2001. – № 3. − [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://ecsocman.hse.ru/hsedata/2010/12/31/1

Nataliya Varha

LABOUR SOCIALIZATION OF THE GRADUATES AT FRONTIER (UKRAINE, HUNGARY, POLAND)

The paper considered the social adaptation potential for the major agents of social adaptation to working youth through the prism of crisis phenomena that determine operation of the entire social adaptation framework. Shaping creative abilities being the subject of great contemporary concern while social adaptation to work, as these personal merit proper ties are called for in a successful self-fulfillment in the occupation and career.

Keywords: *social adaptation, agents of social adaptation, social adaptation to work, youth, work, work values, the institution of family, the institution of education*

Ярослава Лебідь,
студентка соціологічного факультету,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
Владислава Орел,
студентка соціологічного факультету,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ВПЛИВ КУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ СІМ'Ї НА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ СТУДЕНТСТВА ЩОДО ЧИННИКІВ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ

У статті здійснено аналіз наявних у соціогуманітарних науках визначень поняття «життєвий успіх»; представлено уявлення студентської молоді щодо чинників актуалізації відповідного цьому поняттю феномену. Розглянуто концепт культурного капіталу в його інтерпретації П. Бурдьє. Визначено вплив культурного капіталу сім'ї на формування уявлень польських та українських студентів щодо життєвого успіху. Доведено, що на уявлення студентської молоді про чинники життєвого успіху помітний вплив здійснює така складова культурного капіталу сім'ї, як освіта батьків. Підкреслено, що українським студентам більшою мірою притаманна така стратегія життєвого успіху, як стратегія інфантилізму, натомість польські студенти переважно орієнтовані на суб`єктну стратегію.

***Ключові слова*:** *життєвий успіх, габітус, культурний капітал сім'ї*

На думку провідних європейських інтелектуалів, однією з панівних ідеологом сучасних суспільств є ідея досягнення, яка виявляється в прагненні особистості до життєвого успіху, розширення меж життєвого вибору, стильової диференціації тощо. Ця тенденція особливо актуальна для молоді, яка виступає соціальним індикатором суспільних змін і орієнтована не стільки на стратегію виживання, скільки на досягнення успіху, як важливу життєву цінність.

Сьогодні ми спостерігаємо зміну ставлення до життєвого успіху, адже епоха постмодернізму диктує нові запити часу, уявлення та цінності. Сучасний етап суспільного розвитку актуалізує певний ідеал успішної людини. Успіх стає чи не головною цінністю в житті кожної людини, перш за все молодої.

Виходячи з цього, актуальним стає дослідження особливостей формування уявлень молоді, зокрема студентської, щодо життєвого успіху. Не менш важливим є й виявлення та аналіз факторів, які тим чи іншим чином спроможні впливати на такі уявлення.

Метою даної роботи є визначення ролі такого чинника формування уявлень студентів про життєвий успіх, як культурний капітал сім'ї.

Реалізація цієї мети вимагала від нас аналізу наукового, зокрема соціологічного, дискурсу феномену життєвого успіху та відповідного йому поняття. Зазначимо, що в сучасній науковій літературі категорія «життєвий успіх» вимірюється параметрами матеріальних засобів, суспільного визнання заслуг і / або кар'єри, самореалізації чи внутрішнього задоволення, досягнення влади. Однак такий підхід не вичерпує зміст даного феномену. Повсякденне трактування поняття «життєвий успіх» передбачає: 1) удачу в досягненні будь-чого; 2) суспільне визнання; 3) хороші результати в роботі та навчанні [1].

У контексті даної роботи ми будемо розглядати життєвий успіх як позитивний результат реалізації практик агента в певному полі діяльності, досягнення ним значущих цілей, що супроводжується самооцінкою і оцінкою з боку суспільства у формі схвалення або визнання.

Перша аналогія, яка виникає при згадці про успіх, пов'язана з роботою М. Вебера «Протестантська етика і дух капіталізму». Саме протестантська етика визначила життєву

модель, для якої є характерним прагнення до успіху як головної цінності. Крім того, проблематикою успіху, зокрема його сутністю та структурою, займалися В. Зомбарт, И. Шумпетер, К. Маннгейм. Серед російських та вітчизняних соціологів слід відзначити Г.С. Батигіна, А.Г. Здравомислова, Г.Л. Тульчинского, В.О. Ядова, О.З. Гудзенко, та ін. Значна кількість робіт торкається дослідження факторів формування життєвого успіху (У. Бек, П. Бергер, Т. Веблен, Е. Гідденс, Т. Лукман, Дж. Мід, А. Щюц).

Сьогодні в соціології існує безліч концептів життєвого успіху. При всьому розмаїтті підходів усі вони визнають, що життєвий успіх будь-якої людини детермінований соціальним середовищем і її природною схильністю до певних видів діяльності.

Сутність соціального успіху особистості визначається усвідомленим або неусвідомленим прийняттям нею соціальної групи або спільноти, в якій вона має намір себе затвердити. Вибір групи, як правило, не випадковий. Він здійснюється за подібністю особистісних і групових цінностей і уявлень про способи досягнення успіху. Цінності і стандарти поведінки - це «своєрідний культурний код» моделей життєвого успіху, на основі якого і відбувається визнання або засудження досягнень особистості групою.

Якщо подивитися на українське суспільство крізь призму концепції життєвого успіху, то можна звернути увагу на той факт, що для нього не характерна одна певна стратегія досягнення. Так, скажімо, українська студентська молодь має свої уявлення щодо життєвого успіху та по-різному оцінює його. Значну роль у формуванні таких уявлень відіграє сім`я, адже саме вона є транслятором норм, цінностей, та культурного капіталу в цілому.

Актуалізація питання культурного капіталу, його впливу на практики індивіда пов`язана з ім`ям відомого французького соціолога П. Бурдьє. Так, на його думку, під ***«культурним капіталом»*** слід розуміти можливість здобуття освіти (загальної, професійної, спеціальної) та відповідного диплому, а також включає той культурний рівень індивіда, який йому дістався у спадок від сім'ї та засвоєний ним у процесі соціалізації [2].

У своїй теорії французький соціолог виділяє три стани культурного капіталу: ***інкорпорований стан*** (embodied state), який представляє собою форму тривалих диспозицій розуму та тіла; ***об'єктивований стан*** (objectified state), який представляється у формі об'єктивації, тобто у вигляді культурних товарів (книги, інструменти); ***інституціоналізований стан*** (institutionalized state), що передбачає наявність дипломів про освіту, сертифікатів, свідоцтв.

Будуючи свій структуралістський конструктивізм на тріаді «габітус-капітал – поле», французький учений стверджував, що вибір і уявлення індивіда зумовлені його габітусом. «Габітус – зазначає Бурдьє, – є основою реакцій, більш-менш адаптованих до вимог поля, є продуктом цілої індивідуальної історії, але також – через досвід виховання в ранньому дитинстві – всієї колективної історії сім'ї та класу: зокрема, через досвід, в якому виражається нахил траєкторії всієї родинної лінії, що приймає деколи форму видимого і різкого падіння або, навпаки, виявляється тільки в невідчутному зниженні…» [3, с. 142].

Згідно з концепцією Бурдьє, дія індивіда залежить від певних шансів, якими він наділений, а різні індивідуальні габітуси припускають нерівномірність соціальних домагань різних індивідів. Виходячи з цього, можна сказати, що очікування людини створюються у згоді з категоріями доступного і недоступного, що продукує подальші очікування на майбутнє і дії, відповідно з ними.

Таким чином, можна стверджувати, що індивід практично ніколи не обере спосіб для досягнення життєвого успіху, котрий не відповідає його габітусу, соціальному, економічному, культурному та символічному капіталам, а також навряд чи буде протистояти в цьому виборі полю, в якому він існує, тобто своєму оточенню. Окрім того, звичні аспекти культурного (інкорпорованого) капіталу стають частиною габітусу, що й визначає вчинки, рішення і переваги індивіда, вже не усвідомлюючись ним [4].

Відповідно до цього, можна говорити про те, що за допомогою габітусу, представленого уявленнями про життєвий успіх, відповідними до цього практиками його

досягнення та культурного капіталу сім'ї навколо студента формується певне поле, де він завдяки своїм уподобанням розпізнається як «свій». Особливістю життєвого успіху можна вважати те, що він базується на суб'єктивних уявленнях та оцінках успішності різних практик.

Отже, навички та знання батьків як найближчого оточення сприяють акумуляції культурного капіталу індивіда та його інкорпоруванню, що, у свою чергу, впливає на інші аспекти життя, в тому числі й на уявлення про життєвий успіх.

Задля реалізації мети цієї статті ми звернулись до результатів міжнародного соціологічного дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани», здійсненого за нашої участі студентами, які спеціалізуються на кафедрі соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (ХНУ імені Каразіна). Дослідження було проведено в 2014 – 2015 рр. серед студентів Зеленогурського університету (Польща), Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) та Луцького національного технічного університету . Всього було опитано 1214 студентів; серед них: 508 студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 178 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 111 студентів Луцького національного технічного університету та 417 студентів Зеленогурського університету. Вибірка по цих університетах є репрезентативною.

Аналізуючи дані, отримані в межах цього дослідження, ми намагались виявити зв'язок між культурним капіталом сім'ї та уявленнями студентів щодо життєвого успіху.

Перш за все ми проаналізуємо відповіді студентів на питання щодо чинників життєвого успіху (див. табл. 1).

Таблиця 1

Уявлення українських та польських студентів про чинники життєвого успіху (у % до опитаних)

Чинники життєвого успіху	**Українські студенти**	**Польські студенти**
Професіоналізм, фахова компетентність	58,7	65,7
Працелюбність, сумлінність	48,2	69,6
Організаторські навички	27,1	28,7
Ділова хватка, підприємливість, готовність до ризику	58,2	40,6
Чесність, порядність	28,3	32,6
Впливові друзі, знайомі, родичі, наявність зв'язків	42,8	52,3
Вміння використовувати будь-які засоби для досягнення мети	30,4	27,3
Везіння, щасливий випадок	16,2	22,1
Впевненість у своїх силах	36,9	46,7
Наявність початкового капіталу, власності	31,6	22,9
Освіченість, різносторонні знання, ерудиція	37,2	22,1
Високий рівень культури	10,2	7,8
Зовнішність	11	10,7
Вдалий шлюб	8,5	10,2
Інше	0,5	1,5

Як бачимо, найбільш значущим чинником життєвого успіху, на думку українського студентства, є *«професіоналізм і компетентність»*, про що говорять близько 59% опитаних.

Не менш важливими виступають такі чинники, як *«ділова хватка, підприємливість»* (58%) та *«працелюбність»* (48%).

Що стосується такого чиннику успіху, як *«впливові друзі, наявність зв'язків»*, то, як виявилось, 43% опитаних зараховують його до найбільш важливих. Отже, протекціонізм, з точки зору значної частини українського студентства, є досить потужним фактором життєвого успіху особистості.

Тим не менш, в умовах економічної нестабільності та посилення системної кризи сучасного українського суспільства, студентство більше покладається на власні знання та зусилля (*«професіоналізм», «ділова хватка», «компетентність»*). Якщо дотримуватися концепції капітального аналізу П. Бурдьє, то така тенденція є досить логічною, адже культурний капітал (індикаторами якого виступають, у тому числі, здібності та інтелект), на противагу соціальному капіталу (наявність зв'язків), невіддільний від свого носія (адже виступає елементом особистості, її габітусу) та може конвертуватися в економічний вид капіталу.

З огляду на це, отримані нами результати є досить оптимістичними, оскільки свідчать про досить високий рівень суб'єктності українського студентства, що супроводжується відповідальністю за власне життя та впевненістю у своїх силах.

Схожі тенденції прослідковуються і серед польських студентів (див. табл. 1). Пріоритетну позицію займають такі чинники, як *«працелюбність»* та *«професіоналізм»*. Але, на відміну від української молоді, польські студенти більш високо оцінюють вагомість фактору *«впливові друзі, родичі»* (52% проти 43 % в Україні).

Цікавим є те, що такий чинник, як *«освіченість та ерудиція»* серед польських студентів оцінюється майже на 15 % нижче у порівнянні зі студентами України. Це говорить про те, що польське студентство більш прагматично налаштоване на конструювання життєвого проекту та формул досягнення успіху. Аутсайдерами як серед української, так і серед польської молоді виступають такі фактори, як *«вдалий шлюб», «зовнішність»* та *«високий рівень культури»*.

Розглядаючи культурний капітал сім`ї як важливий чинник життєвого успіху особистості, серед його індикаторів ми виокремили такий, як наявність домашньої бібліотеки, адже книжки є формою об'єктивації культурного капіталу.

Якщо порівнювати відповіді польського та українського студентства про наявність та розміри домашніх бібліотек (див. табл. 2), то можна стверджувати, що суттєвих розбіжностей немає. Студенти обох країн мають середню за обсягом домашню бібліотеку (200-500 книг). Достатньо велика доля польських студентів (25,7%) не знають точної кількості книжок у своїй домашній бібліотеці (25,7 %)

(в українських анкетах такий варіант відповіді був відсутній). Майже кожний четвертий серед студентів українських вишів (24 %) не має бібліотеки, серед зеленогурських студентів бібліотеки не мають лише 1,5 % опитаних.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на питання:
«Скільки книг у Вашій домашній бібліотеці?» (у % до опитаних)

	Українські студенти	**Польські студенти**
До 200 книг	45,7	51,5
До 500 книг	19,1	11,9
До 1000 книг	6,5	4,1
Більше 1000 книг	4,7	5,3
Немає	24	1,5
Не знають, скільки	-	25,7

Особливу увагу у своєму аналізі ми звернули на такі інкорпоровані форми культурного капіталу, як освіта та рід занять батьків.

Серед відповідей студентів українських вишів значні відмінності були зафіксовані щодо зв'язку чинника «везіння та щасливий випадок» з питанням про освіту батьків, рівень значущості якого становить 0,000 за непараметричним критерієм Краскела-Уоллеса (див. табл. 3). Так, виявилось що студенти, батько яких має вищу освіту, більше за інших (60 %) обирали цю альтернативу, в той же час, ніхто зі студентів, батько яких має лише початкову освіту, не обрали везіння як чинник досягнення життєвого успіху. Така ситуація може бути пов'язана з досвідом та життєвими подіями, які не дозволили батьку мати більш високий рівень освіти та позначились на його дітях, які, глядячи на долю батька, не сподіваються на везіння, а тільки на свою працелюбність – альтернативу, яку такі респонденти обрали в 74 % випадків та на свій професіоналізм (65 %).

Що ж стосується освіти матерів українських студентів, то наш аналіз засвідчив суперечливий зв'язок між уявленнями студентів щодо життєвого успіху та таким чинником його досягнення, як «високий культурний рівень» (з рівнем значущості 0,000) (див. табл. 3). Так, найчастіше цю альтернативу обирали студенти, мати яких має вищу або спеціальну середню освіту (34% та 40 %, відповідно), що цілком зрозуміло, адже рівень освіти та культурний рівень людини взаємопов'язані.

Таблиця 3

Вплив освіти батьків на уявлення про життєвий успіх студентів українських вишів

	Освіта батька (асимпт. знч.)	Освіта матері (асимпт. знч.)
Професіоналізм, фахова компетентність	0,788	0,310
Працелюбність, сумлінність	0,139	0,836
Організаторські навички	0,530	0,392
Ділова хватка, підприємливість, готовність до ризику	0,997	0,546
Чесність, порядність	0,120	0,482
Впливові друзі, знайомі, родичі, наявність зв'язків	0,907	0,387
Вміння використовувати будь-які засоби для досягнення мети	0,785	0,209
Везіння, щасливий випадок	**0,000**	0,508
Впевненість у своїх силах	0,045	0,818
Наявність початкового капіталу, власності	0,607	0,405
Освіченість, різносторонні знання, ерудиція	0,703	0,245
Високий рівень культури	0,311	**0,000**
Зовнішність	0,354	0,185
Вдалий шлюб	0,448	0,423
Інше	0,974	0,990

Аналізуючи дані польського масиву, можна зробити висновок, що освіта матері та батька однаково впливає на уявлення студентів щодо життєвого успіху (значущість відмінностей наявна щодо чинників «високий рівень культури» та «вдалий шлюб») (див. табл. 4). Так, студенти, батьки яких мають середню та вищу освіту, частіше вказували на такий чинник, як «високий рівень культури» (29 % та 39 %, відповідно). Щодо чинника «вдалий шлюб», то на нього вказали більше чи близько половини студентів, батько і мати яких мають середню освіту (57,5 % і 40,5%, відповідно); серед студентів, батько і мати яких мають вищу освіту, таку альтернативу обрали 2,5 % та 2,4 %, відповідно.

Таблиця 4

Вплив освіти батьків на уявлення про життєвий успіх польських студентів

	Освіта батька (асимпт. знч.)	Освіта матері (асимпт. знч)
Професіоналізм	0,908	0,175
Працелюбність	0,747	0,191
Організаторські навички	0,091	0,417
Ділова хватка	0,638	0,825
Чесність	0,396	0,775
Впливові друзі	0,122	0,170
Вміння використовувати будь-які засоби	0,948	0,843
Везіння	0,832	0,109
Впевненість у своїх силах	0,520	0,624
Наявність початкового капіталу	0,442	0,702
Освіченість ,ерудиція	0,461	0,539
Високий рівень культури	**0,031**	**0,030**
Зовнішність	0,156	0,292
Вдалий шлюб	**0,015**	**0,043**

Що стосується ще одного виду інкорпорованого капіталу сім'ї – роду занять батьків, то з'ясувалось, що у контексті українського масиву дослідження значущими є відмінності в оцінці такого чинника життєвого успіху (див.табл.5), як «чесність» (0,008). Так, його обирали студенти, батько яких є спеціалістом (46%), військовим (36%), селянином (40%) та безробітним (52%). «Везіння та щасливий випадок» (0,032) частіше за усіх (майже 20%) обирали студенти, батько яких є кваліфікованим робітником. Що ж стосується такого чинника, як «початковий капітал» (0,024), то його перш за все обирали діти керівників, спеціалістів та кваліфікованих робітників, що, можливо, спричинено прагматичною логікою батьків, працюючих на керівних посадах та тих, що мають вищу освіту. У свою чергу, такий чинник, як «вдалий шлюб» (0,036), обирали діти спеціалістів, що також може бути зумовлене прагматичною логікою професії батька, яка впливає на дитину.

Якщо розглядати рід занять матері, то тут ситуація інакша: в центрі уваги опиняються «професіоналізм», який частіше обирали діти матерів-спеціалістів, та «наявність впливових друзів», що частіше обирали студенти, мати яких працює або спеціалістом, або кваліфікованим робітником, або є домогосподаркою.

Таблиця 5

Вплив роду занять батьків на уявлення про життєвий успіх студентів українських вишів

	Рід занять батька (асимпт. знч.)	Рід занять матері (асимпт. знч.)
Професіоналізм, фахова компетентність	,745	0,389
Працелюбність, сумлінність	,798	0,834
Організаторські навички	,441	0,512
Ділова хватка, підприємливість, готовність до ризику	,058	0,305
Чесність, порядність	**,008**	0,396

Впливові друзі, знайомі, родичі, наявність зв'язків	,357	0,399
Вміння використовувати будь-які засоби для досягнення мети	,805	0,303
Везіння, щасливий випадок	**,032**	0,146
Впевненість у своїх силах	,539	0,859
Наявність початкового капіталу, власності	**,024**	0,422
Освіченість, різносторонні знання, ерудиція	,627	0,061
Високий рівень культури	,091	**0,000**
Зовнішність	,225	0,078
Вдалий шлюб	**,036**	0,327
Інше	,136	0,993

Що стосується студентів - поляків, то, як з'ясувалося, рід занять матері не пов'язаний із жодним з перелічених чинників життєвого успіху; робота батька пов'язана з таким чинником, як «чесність» (0,001) (див. табл.6). Так, чесність частіше обирали діти кваліфікованих робітників (24 %), дуже рідко обирали діти керівників (4 %). Така ситуація може бути пов'язана зі специфікою роботи останніх. Щодо впливових друзів (0,009), то цей чинник також обирали студенти, батьки яких працюють кваліфікованими робітниками (31 %).

Таблиця 6

Вплив роду занять батька на уявлення про життєвий успіх польських студентів

Чинники життєвого успіху	Рід занять батька асимпт. знч.
Професіоналізм	0,777
Працелюбність	0,833
Організаторські навички	0,758
Ділова хватка	0,870
Чесність	**0,001**
Впливові друзі	**0,009**
Вміння використовувати будь-які засоби	0,465
Везіння	0,929
Впевненість у своїх силах	0,650
Наявність початкового капіталу	0,749
Освіченість	0,287
Високий рівень культури	0,151
Зовнішність	0,376

Таким чином, наші припущення частково підтвердились. Якщо об'єктивована форма культурного капіталу сім'ї у вигляді домашньої бібліотеки не впливає на уявлення про чинники життєвого успіху як студентів-українців, так і польських студентів, що можна пояснити популярністю електронних носіїв інформації, то освіта та рід занять батьків здійснюють явний вплив. Скориставшись типологією, запропонованою Л. Г. Сокурянською, яка стосується стратегій життєвого успіху [5], на підставі результатів нашого дослідження ми виокремили *суб'єктні стратегії* (орієнтації на власний розум, високий рівень культури, професіоналізм, ділові якості, ділову хватку, тобто орієнтації на досягнення життєвого успіху завдяки власним зусиллям), та *стратегії інфантилізму* (впливові друзі, щасливий випадок, наявність початкового капіталу, вдалий шлюб, тобто орієнтації на допомогу інших).

Виокремивши ці стратегії, ми дійшли висновку, що серед українських студентів переважає стратегія інфантилізму, при цьому вона перш за все притаманна студентам, батьки яких мають більш високий рівень культурного капіталу, зокрема високий рівень освіти та більш високі професійно-статусні позиції. Зазначимо, що така стратегія актуалізована

культурним капіталом батька, натомість культурний капітал матері актуалізує суб'єктні стратегії студентської молоді.

Що стосується польських студентів, то їм більш притаманні суб'єктні стратегії, які актуалізуються завдяки високому рівню культурного капіталу як батька, так і матері.

Таким чином, здійснений нами аналіз дозволив дійти висновку про досить помітну роль культурного капіталу сім'ї у формуванні уявлень про чинники життєвого успіху особистості. Проте обрана нами дослідницька проблема є надзвичайно різнобічною, що потребує її подальшого поглибленого вивчення. Результати такого вивчення ми сподіваємось представити у своїх наступних публікаціях.

1. Білько О. І. Життєвий успіх як елемент духовного світу українського студентства: одухотворюючи успіх чи раціоналізуючи духовність? / О. І. Білько, Т. С. Васільєва, О. С. Голіков, О. М. Фудорова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», 2011. – № 948. – С. 35-46.

2. Бурдьє П. Форми капітала / П. Бурдьє // Економічна соціологія / П. Бурдьє, 2002. – С. 60–74.

3. Бурдье П. Начала. Choses dites: Пер. с фр. /Pierre Bourdieu. Choses dites. Paris, Minuit, 1987. Перевод Шматко Н. А./ – М.: Socio-Logos, 1994. – 288 с.

4. Голіков О.С. Концептуалізація культурного капіталу в сучасній соціології / О.С. Голіков // Методологія, теорія та практика соціологічного анілізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 51-58.

5. Сокурянська Л.Г. Студентство на шляху до іншого суспільства: ціннісний дискурс переходу: Монографія / Л.Г. Сокурянська. – Х: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – 576 с.

Vladislava Orel, Yaroslava Lebid

THE INFLUENCE OF FAMILY CULTURAL CAPITAL IN FORMING STUDENT'S IDEAS AS FOR THE FACTORS OF LIFE SUCCESS

The article investigates all difinitions of «life success» concept in humanitarian studies. In the article introduced the youth's idea about the actualization factors of this definition corresponding to the real phenomenon. The concept of cultural capital has also been studied in P. Bourdieu's interpretation.

It has been defined, that the cultural capital has impact on the formation of the concept «life success» for Polish and Ukrainian students. It was proved, that such component of cultural fund of student`s family such as parents' education has a great influence on the formation of concept «life success». Also it was emphasized, that such strategy of life success as infantilism is much more inherent to Ukrainian students, while Polish students are mainly concentrated on subjective strategy.

Keywords: *«success in life», «habitus», «family cultural capital»*

Олександра Свід,
студентка соціогічного факультету,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ СТУДЕНТІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті аналізуються ціннісні орієнтації студентської молоді України та Польщі. Акцентується увага на ролі цієї соціокультурної групи у розвитку суспільства. Звертаючись до типології цінностей Шелера-Рокича, авторка здійснює порівняльний аналіз орієнтацій польських та українських студентів на термінальні та інструментальні цінності. Спираючись на результати дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани», здійсненого протягом 2014 – 2015 рр. у деяких вишах України та

Польщі, авторка доводить, що спільне і відмінне у ціннісному дискурсі українських та польських студентів зумовлюється культурними особливостями та актуальними соціально-політичними процесами, що відбуваються у двох сусідніх країнах.

Ключові слова: *ціннісні орієнтації, студентство, термінальні та інструментальні цінності, життєвий успіх*

Глобалізаційні процеси, що відбуваються в сучасному світі, актуалізують питання кордонів не лише у політичному, але й у філософському та соціологічному сенсі. Для України проблема кордону та пограниччя набула особливого значення після подій «Революції гідності», а також анексії Криму та початку військових дій на сході країни. Наявність особливого світосприйняття на пограничних територіях стала дуже помітною, зокрема у зв'язку з появою великої кількості внутрішньо переміщених осіб, погляди та цінності яких подекуди відрізняються від домінуючого ціннісного дискурсу регіонів, до яких вони переїжджають. З огляду на це, цікаво дослідити ціннісні орієнтації населення, зокрема молоді, на східному та західному пограниччі нашої країни.

Окрім того, євроінтеграційні процеси, що відбуваються у нашому суспільстві, актуалізують необхідність дослідження того, наскільки близькими є ціннісні орієнтації українців та європейців, зокрема мешканців сусідньої нам Польщі. Вибір саме цієї країни для порівняння зумовлений не тільки географічною близькістю, але й особливостями історичного та актуального розвитку цих двох країн, адже за сучасних умов існують досить помітні відмінності у їхньому геополітичному та соціальному статусах.

У цьому контексті особливого значення набуває вивчення ціннісних орієнтацій студентської молоді як найбільш активної соціокультурної групи, яка не тільки засвоює цінності попередніх поколінь, але й продукує власний ціннісний дискурс, який у недалекому майбутньому може стати домінуючим у суспільстві.

З огляду на вищезазначене, емпіричною базою нашої статті ми обрали результати міжнародного соціологічного дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани», здійсненого за нашої участі студентами, які спеціалізуються на кафедрі соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Дослідження було проведено в 2014 – 2015 рр. серед студентів Зеленогурського університету (Польща), Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та Луцького національного технічного університету. Всього було опитано 1214 студентів; серед них: 508 студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 178 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 111 студентів Луцького національного технічного університету та 417 студентів Зеленогурського університету. Вибірка по цих університетах є репрезентативною.

Отже, метою цієї статті є виявлення спільного і відмінного в ціннісних орієнтаціях студентів України та Польщі.

Щоб реалізувати цю мету, ми перш за все звернулись до аналізу теоретичних засад дослідження ціннісних преференцій особистості (чи соціальної групи). При цьому велику увагу ми приділили роботам таких вітчизняних та російських дослідників, як Л. Аза, В. Бакіров, В. Водзинська, Є. Головаха, Р. Головних, М. Лапін, Ю. Левада, Н. Наумова, В. Піддубний, А. Ручка, А. Тельнов, В. Хмелько, Л. Сокурянська та ін.

Серед робіт, в яких розглядається студентська молодь, у тому числі її ціннісні орієнтації, ми перш за все спирались на монографії, підготовлені співробітниками кафедри соціології Харківського Національного Університету ім. В.Н. Каразіна (див. [1, 2]). Так, наприклад, у монографії «Українське студентство у пошуках ідентичності» [2] розглядається, зокрема, динаміка ціннісних орієнтацій українського студентства першого десятиліття XXI сторіччя; акцентується увага на ціннісній зумовленості громадянської ідентифікації студентської молоді, надається глибокий аналіз ціннісного дискурсу сучасної соціології.

Ми сподіваємось, що наша робота стане не тільки логічним продовженням дослідження ціннісних орієнтацій студентства, а й надасть поштовх подальшому вивченню цієї проблематики в контексті кроскультурних порівняльних досліджень.

Зазначимо, що, аналізуючи отримані нами емпіричні дані, ми звернулися до типології цінностей Шелера-Рокича. Ця типологія поєднує підходи до розуміння цінностей М. Шелера, який у рамках своєї етичної концепції поділяв їх на цінності-цілі та цінності-засоби, а також власне соціологічний підхід. М. Рокича, який виділяв термінальні цінності (для нього це головні орієнтири поведінки особистості, її мета і ідеали) і інструментальні цінності (засоби досягнення поставленої мети і реалізації ідеалів).

Отже, звернемось до аналізу емпіричної інформації. Перш за все проаналізуємо орієнтації студентів на термінальні цінності (або ж цінності-цілі) (див. табл. 1). Варто зазначити, що одна з альтернатив не співпала у польській та українській анкетах, тому виключена з ранжування у відповідній країні («побутовий комфорт» для Польщі та «життєва стабільність» для України).

Таблиця 1

Орієнтації студентів України та Польщі на термінальні цінності (середні (S) та ранги (R))

Ціннісні орієнтації	Україна		Польща	
	S	R	S	R
Цікава, творча робота	4,37	8	4,44	8
Матеріальний добробут	4,46	6	4,68	4
Гарні стосунки з оточуючими людьми	4,33	10	4,45	7
Можливість приносити користь людям	4,00	14	4,03	14
Участь у громадському житті, у вирішенні суспільних проблем	3,49	17	3,60	16
Освіченість, знання	4,43	7	4,39	12
Особистий спокій, відсутність неприємностей	4,32	11	4,59	6
Сімейне благополуччя	4,68	1	4,75	2
Здоров’я	4,66	2	4,80	1
Повноцінний відпочинок, цікаві розваги	4,25	12	4,29	13
Високе службове і громадське положення	3,76	16	3,69	15
Залучення до літератури та мистецтва	3,42	18	2,83	18
Екологічна безпека	3,88	15	3,29	17
Порозуміння з батьками, старшим поколінням	4,25	13	4,40	11
Особиста свобода, незалежність у судженнях і діях	4,47	5	4,41	10
Можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів	4,52	3	4,43	9
Економічна незалежність	4,52	4	4,59	5
Побутовий комфорт	4,37	9	-	-
Життєва стабільність	-	-	4,71	3

Як ми бачимо з представлених даних, найбільш важливими для студентів обох країн є такі цінності, як «здоров’я» та «сімейне благополуччя». І в Україні, і в Польщі найменш пріоритетними термінальними цінностями студентів є такі, як «можливість приносити користь людям», «екологічна безпека», «високе службове і громадське положення», «участь у громадському житті, у вирішенні суспільних проблем» та «залучення до літератури та мистецтва». Найбільша розбіжність у сприйнятті цих цінностей була виявлена в оцінці «екологічної безпеки». Як не дивно, останню позицію в ієрархії цінностей студентів обох

країн займає «залучення до літератури та мистецтва», що наводить на песимістичні думки щодо розвитку культурного капіталу майбутньої української та польської інтелігенції.

Цікавим фактом є також те, що сталим для студентів обох країн є показник приблизної середини рангової шкали. Так, 8 ранг в Україні та Польщі має така цінність, як «цікава, творча робота». Саме такий схожий розподіл перших та останніх рангів, а також приблизного середнього рангу дає нам можливість говорити про наявність спільного базового уявлення про термінальні цінності у світосприйнятті сучасних студентів Польщі та України. Погляди українських та польських студентів співпадають й щодо таких цінностей, як «економічна незалежність» (4 та 5 ранги, відповідно) та «повноцінний відпочинок, цікаві розваги» (12 та 13 ранги, відповідно).

Що стосується розбіжностей у ціннісних орієнтаціях польських та українських студентів, то цікаво подивитися на розподіл цінностей після спільних для обох груп «здоров'я» та «сімейного благополуччя». Так, українські студенти на 3 місце поставили «можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів», на 4 – «економічну незалежність», на 5 – «особисту свободу, незалежність у судженнях і діях», на 6 – «матеріальний добробут» і на 7 – «освіченість, знання». Польські студенти майже зійшлися у поглядах з українськими лише на «матеріальний добробут», який вони розмістили на 4 позицію. Усі інші цінності, які є пріоритетними для українців, отримали у них більш низькі рангові позиції. Узагальнюючи ціннісні преференції українських студентів, можемо сказати, що вони більш орієнтовані на постматеріалістичні (постмодерністські) (за Р. Інглехартом) цінності, зокрема на особистісний розвиток та самореалізацію, економічну незалежність, особистісну свободу. Що ж стосується польських студентів, то вони більш зорієнтовані на модерністський ціннісний дискурс, зокрема на такі цінності, як «життєва стабільність» та «матеріальний добробут».

А тепер звернемось до аналізу орієнтацій польських та українських студентів на інструментальні цінності (див. табл. 2). Щоб здійснити такий аналіз, ми звернулись до відповідей наших респондентів на запитання «Що, на Ваш погляд, сприяє життєвому успіху в сучасному суспільстві?». На наш погляд, це запитання відображає орієнтацію студентів на засоби реалізації своїх життєвих цілей, тобто на термінальні цінності.

Таблиця 2

Орієнтація студентів України та Польщі на інструментальні цінності (у % від тих, хто відповів)

	Україна	Польща
Професіоналізм, фахова компетентність	57,8	65,7
Працелюбність, сумлінність	47,4	69,6
Організаторські навички	26,7	28,7
Ділова хватка, підприємливість, готовність до ризику	57,3	40,6
Чесність, порядність	27,9	32,6
Впливові друзі, знайомі, родичі, наявність зв'язків	42,2	52,3
Вміння використовувати будь-які засоби для досягнення мети	30,0	27,3
Везіння, щасливий випадок	15,9	22,1
Впевненість у своїх силах	36,4	46,7
Наявність початкового капіталу, власності	31,1	22,9
Освіченість, різносторонні знання, ерудиція	36,6	22,1
Високий рівень культури	10,0	7,8
Зовнішність	10,8	10,7
Вдалий шлюб	8,4	10,2
Інше	0,5	1,5

Як свідчать дані, приведені в таблиці 2, в цілому оцінки інструментальних цінностей студентами України та Польщі збігаються. Найбільш важливими для студентів обох країн є «професіоналізм, фахова компетентність», «працелюбність, сумлінність», «ділова хватка, підприємливість, готовність до ризику» та «впливові друзі, знайомі, родичі, наявність зв'язків».

Наступними за значущістю в Україні виступили «освіченість, різносторонні знання, ерудиція» та «впевненість у своїх силах» (близько 37% та 38%, відповідно). У Польщі ці альтернативи обрали 22% та 46% опитаних, відповідно.

Порівнюючи отримані нами дані, ми можемо припустити, що польські студенти більш орієнтовані на сумлінне виконання обов'язків у рамках свого фаху, аніж на підприємливість та ризик. Що стосується українських студентів, то вони, більш ніж поляки, орієнтовані на «наявність початкового капіталу, власності» та на «вміння використовувати будь-які засоби для досягнення мети». Приблизно однакову значущість надають студенти обох країн таким інструментальним цінностям, як «чесність, порядність» та «організаторські навички».

З точки зору українських студентів, у досягненні життєвого успіху менш за все треба сподіватися на «везіння, щасливий випадок», «зовнішність», «високий рівень культури» та «вдалий шлюб». Погляди польських студентів щодо цих цінностей майже збігаються, за винятком того, що «везіння, щасливий випадок» обрали 22% респондентів, а усі інші – лише кожен 10 респондент чи рідше. Якщо в Україні на останній сходинці розмістився «вдалий шлюб», то у Польщі він був передостаннім, трохи «перспективнішим» за «високий рівень культури».

Підсумовуючи, ми можемо сказати, що в орієнтаціях на інструментальні цінності українських та польських студентів більше спільного, аніж в орієнтаціях на термінальні цінності. Проте, незважаючи на певні розбіжності у їхніх цінностях-цілях та цінностях-засобах, зумовлених культурними традиціями Польщі та України, ми можемо дійти висновку, що стилі життя студентської молоді цих країн сьогодні є досить близькими.

Будемо сподіватися, що подальші дослідження у цій площині допоможуть нам більш повно зрозуміти природу виявлених відмінностей у ціннісних орієнтаціях українських і польських студентів, а також відкриють простір для прогнозування наслідків цих відмінностей. Особливе значення такі дослідження мають для України, яка переживає досить важкі часи, але сподівається, що молодь, у тому числі й перш за все студентська, й надалі буде рушійною силою соціокультурної трасформації нашого суспільства.

1. Сокурянская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурянская. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.
2. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В. Л. Арбєніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.

Oleksandra Svid

VALUE ORIENTATIONS OF UKRAINIAN AND POLISH STUDENTS: A COMPARATIVE ANALYSIS

In this article the value orientations of student youth in Ukraine and Poland are analyzed. Attention is focused on the role of this sociocultural group in society development. Referring to the Scheler-Rokeach typology of values, the author carry out a comparative analysis of Polish and Ukrainian students' orientation on the terminal and instrumental values. Relying on the results of the research «Students of borderlands: identity, values, life plans», that had been conducted during the 2014 – 2015 years in some high schools of Ukraine and Poland, the author proves that common and different in values discourse of Ukrainian and Polish students predetermined by cultural features and current socio-political processes taking place in the two neighboring countries.

Keywords: *value orientations, students, terminal and instrumental values, life success*

Костянтин Білозеров,
студент соціологічного факультету,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
Денис Сєрокуров,
студент соціологічного факультету,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНІ УПОДОБАННЯ ЯК ЧИННИК ПРОТЕСТНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті здійснюється аналіз результатів дослідження студентської молоді, яке проводилося в українських містах Луцьк та Харків, а також польському місті Зелена Гура. Акцентується увага на проблемі політико-ідеологічних преференцій та протестного потенціалу студентської молоді України та Польщі. Представлена сучасна теоретико-методологічна база обраної проблематики. Наведено дані порівняльного аналізу політико-ідеологічних преференції українських та польських студентів. Представлено результати аналізу кореляції між протестним потенціалом студентської молоді та її політико-ідеологічними уподобаннями, а також вплив на останні соціально-політичних процесів в Україні та Польщі. Проаналізовано політичні сцени Польщі та України та їхній взаємозв'язок з відтворенням політико-ідеологічних преференцій студентства цих країн.

Ключові слова: *студентська молодь, політико-ідеологічні преференції, протестний потенціал, дискурс, «ліві», «праві», «центристи».*

Проблематика політико-ідеологічних преференцій є однією з ключових для сьогоднішньої соціології. Більш того, вона [проблематика] є відвертим викликом для неї. Соціологи повинні сьогодні визнати наявність тривожних тенденцій, які є невід'ємною частиною сучасного суспільства. Сюди можна віднести активізацію праворадикальних рухів, підйом релгійного фундаменталізму, збільшення прірви між багатими і бідними верствами населення, проблеми ідентичності (а, відповідно, і цілісності суспільних структур та державності), дедалі гірші прогнози екологів, криза електоральної демократії і ряд інших проблем, який можна продовжувати ще дуже довго. Для нас важливо відзначити два чинники, які будуть ключовими для нашого дослідження.

Перше, що ми повинні розуміти, що всі ті проблеми, які ми перерахували, є політичними за своєю природою. Ми можемо піти далі і сказати, що більшість соціальних проблем має політичну природу, бо є прямий зв'язок між об'єктивними матеріальними умовами і процесами, які в них відбуваються. Тобто, можна сказати, що розподіл всіх видів ресурсів і доступу до різного виду капіталів є фундаментальними для розуміння всіх соціальних процесів. Але ця проста, на перший погляд, думка завела б нас убік від заданої проблематики, тому її ми торкнемося лише побічно. Для нас важливо те, що політична природа є «стрижневою» для буття в суспільстві, як сказав би Мішель Фуко [1].

Друге, що ми повинні відзначити, що всі ці проблеми так чи інакше стосуються молоді (очевидно, що вони стосуються більшості груп у суспільстві, але ми робимо акцент на специфіці нашого дослідження), яка є суб'єктом багатьох соціальних (а, значить, і політичних) процесів .

Окремо важливо відзначити, що ми будемо говорити про українську та польську молодь. Україна сьогодні переживає складні соціально-політичні зміни, які, з одного боку, ініціює молодь, а з іншого, – поглинають її навіть якщо вона того не бажає / усвідомлює / вимагає. Звичайно, кульмінаційним моментом цього стали події на Євромайдані, де молодь була одним із найактивніших учасників протесту і її авангардом. Після початку бойових дій на Сході України досить багато хлопців і дівчат стали учасниками цих дій (в якості військових чи волонтерів). Всі ці процеси мають зв'язок з тим політико-ідеологічним фоном,

який ми маємо можливість спостерігати в українському суспільстві і серед української молоді. Досить чітко простежується зв'язок саме між політико-ідеологічними преференціями та протестним потенціалом сучасної української молоді.

Польща ж є сьогодні частиною глобального європейського простору, який, у свою чергу, зіткнувся з низкою суспільних викликів, які неможливо подолати швидко и безболісно. Це і складна економічна ситуація в ряді держав ЕС, і криза, що пов'язана з біженцями з Сирії та інших країн Близького Сходу, і терористична загроза, підйом ультраправих сил та ряд інших проблем. Всі ці проблеми так чи інакше зачіпають Польщу і польську молодь. Досить очевидним є те, що всі ці проблеми мають політичний характер, а тому надзвичайно важливо зрозуміти, які політичні ідеї домінують серед польської молоді та виявити її [молоді] протестний потенціал.

Соціологія сьогодні повинна тримати руку на пульсі, коли мова йде про соціально-політичні зміни та соціально-політичну активність. Очевидним є факт, що насичений інформацією сучасний світ, який постійно змінюється і глобалізується, досить часто ставить перед суспільством такі проблеми, які люди не готові прийняти, що призводить до протестів, мітингів та інших подібних акцій. Люди все частіше готові демонструвати своє невдоволення, розчарування та власне бачення тих чи інших процесів, що робить наше дослідження особливо актуальним.

В українській соціології проблематика політико-ідеологічних преференцій та ідентичності студентства досить плідно розглядалась В. Кутирьовою, яка простежувала динаміку політико-ідеологічних преференцій українського студенства за останні десять років і дійшла до досить цікавих висновків. Так, вона виявила, що серед студентства домінує ідея про побудову незалежної національної держави за демократичними принципами, але зростання кількості «лівих» (хоч і не значне як само по собі, так і в загальній кількості) за останні роки виявляє деяке невдоволення різними процесами в державі. Підтвердилася «класична» гіпотеза про те, що менш забезпечені верстви населення (в нашому випадку студентства) більш схильні до радикальних дій. В. Кутирьова дійшла також висновку, що зацікавленість політикою більше характерне для радикальних «правих», тоді як «центристи» демонструють лише ситуативне зацікавлення, що підтверджує тезу про те, що «центристи» активізуються лише в критичні моменти, а на загальному тлі лише інколи безпосередньо включаються в соціально-політичні процеси [2].

Всі ці та інші висновки В. Кутирьової є досить важливими для нашого дослідження, бо за останні декілька років українське суспільство пережило та досі переживає складні соціально-політичні процеси, які ще довго будуть впливати на наше суспільство. Загальна ж картина є стабільною у своїй нестабільності, що робить аналіз політико-ідеологічних преференцій та протесаного потенціалу надзвичайно актуальним.

Метою нашої статті є виявлення зв'язку між політико-ідеологічними преференціями українських та польських студентів та їхнім протестним потенціалом. Реалізуючи цю мету, ми звернулись до результатів міжнародного соціологічного дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани», здійсненого за нашої участі студентами, які спеціалізуються на кафедрі соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Дослідження було проведено в 2014 – 2015 рр. серед студентів Зеленогурського університету (Польща), Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та Луцького національного технічного університету. Всього було опитано 1214 студентів; серед них: 508 студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 178 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 111 студентів Луцького національного технічного університету та 417 студентів Зеленогурського університету. Вибірка по цих університетах є репрезентативною.

Перед початком аналізу конкретних емпіричних щодо політико-ідеологічних преференцій українського і польського студентства варто відзначити певну схожість політичних сцен цих країн. У першу чергу, не можна не помітити, що найбільш поширеними

дискурсиами в Польщі та України є правий та правоцентристський, що проявляється в різних аспектах, зокрема в символічній боротьбі як проти спадщини радянської епохи, так і проти комунізму і лівих поглядів як таких. Так, в обох країнах відбуваються (хоч і різною мірою) процеси так званої «декомунізації» (що полягає, зокрема, в зміні назв деяких елементів інфраструктури населених пунктів і зносі монументів і будівель соціалістичної ери). Так, у Варшаві найближчим часом планується поміняти назви тридцяти вулиць [3]. Для порівняння: в Києві поміняли, або планують поміняти назви більш ста п'ятдесяти вулиць [4]. Оскільки дискурсивний аналіз політичної сцени цих країн не входить до завдань даної статті, ми не вважаємо за потрібне заглиблюватися в це питання, але тим не менше, щоб бути в контексті загального стану політичної арени цих країн, варто навести деякі наочні приклади. Так, яких масштабів це може досягати можна простежити на контроверсії, яка нещодавно з'явилась у найбільших польських таблоїдах - звинувачення Леха Валенси (лідера профспілки «Солідарність» в 1980-х, лауреата Нобелівської премії Миру і Президента Польщі в перші роки після її виходу із соціалістичного табору) у співпраці з урядом Польської народної Республіки і, у свою чергу, в комунізмі. Особливо цікавим тут є той факт, що роль, яку зіграв Валенса у виході Польщі з під крила Радянського Союзу, заперечувати складно, але сам факт номінування його як «комуніста» здатний перетворити його з національного героя в зрадника [5]. В Україні ситуація дуже схожа, особливо на тлі «декомуністичного пакету законів» минулого року.

Варто також відзначити, що всі основні партії в обох країнах є або правоцентристськими, або правими як в Сеймі (тут ми маємо консервативну «Право і Справедливість», ліберальну «Сучасність», націоналістичну «Кукіз'15», класично консервативну «Польську Селянську партію» і неоліберальну «Громадянську платформу»), так і у Верховній Раді (економічно ліберальні і соціально консервативні «Блок Петра Порошенка», «Народний Фронт», «Батьківщина», «Самопоміч», національно-популістська «Радикальна партія України» і такі партії з складно ідентифікованою політичною позицією (не рахуючи думки з приводу конфлікту на Донбасі), як «Відродження» та «Опозиційний блок»). З огляду на такий політичний клімат в Україні та Польщі, отримані нами дані щодо політико-ідеологічних уподобань українських та польських студентів не є особливо дивними (див. табл. 1).

Таблиця 1

Політико-ідеологійні преференції українського та польського студентства
(у % до тих, хто відповів)

Підтримка політико-ідеологійні напрямів	**Україна**			**Польща**
	Луцьк	Харків	Всього по масиву	
Комуністичний	1,5	3,8	3,0	0.2
Соціалістичний	2,6	5,1	4,2	2,2
Соціал-демократичний	12,8	13,6	13,3	7,4
Ліберальний	7,7	18,9	14,8	16,1
Націонал-демократичний	27,4	17,4	21,1	17,5
Екологічний	7,3	7,9	7,7	6,0
Радикально-націоналістичний	6,2	2,8	4,0	0,5
Християнсько-демократичний	13,1	6,8	9,1	17,3
Інший (який саме)	1,1	5,7	4,0	3,1
Важко сказати, тому що не знаю, чим вони відрізняються	20,4	17,9	18,8	27,1

На нашу думку, дані, представлені в табл. 1, показують, як політична ситуація в Польщі впливає на студенство. Ліві (соціалісти і комуністи) практично відсутні, складаючи всього 2,4% з 406 опитаних, включаючи лише одну людину, яка визначила себе як комуніста. Власне, нічого дивного в цьому немає, з огляду на те, яку статусну позицію займають комуністи в польському суспільстві (комуністи номінуються як іноземні загарбники, які прийшли до Польщі «з вогнем і мечем», в основному пов'язуються з Росією).

Сукупний відсоток центристів, які включають у себе лібералів, соціал-демократів і екологів, становить 29,5%. Втім, варто сказати, що включення даної «позиції» в загальну канву центристів – мабуть, найслабше місце даної методології, оскільки тут може бути цілий спектр політичних позицій (від еко-анархістів до фундаметалістів-інвайронменталістів), тому має сенс аналізувати центристів, виключаючи прихильників екологічної позиції. В такому випадку 23,5% респондентів можна віднести до центристів. Власне, на тлі загальної актуалізації радикальних течій в Європі зменшення числа центристів не може здаватися чимось дивним. Так, кумулятивний відсоток правих (націонал-демократи, християнські демократи і радикальні націоналісти) становить 35,2%, і це найбільша група за політико-ідеологічними уподобаннями даного дослідження. Економічна криза, ситуація з біженцями, серед іншого, все частіше актуалізують ультраліві і ультраправі позиції європейців, але в Польщі через загальне неприйняття лівих поглядів, майже повної відсутності будь-яких відомих лівих організацій, колишні центристи знаходять себе лише на правій стороні політичного спектру.

Аналізуючи український масив даного дослідження, має сенс порівняти політико-ідеолоогічні уподобання луцьких і харківських студентів.

Перше, що впадає в очі, – це куди більша кількість респондетов, що ідентифікують себе як лівих у Харкові, де сукупний відсоток тих, хто визначив себе як комуніста чи соціаліста становить 8,9%, (у порівнянні з 4,1% луцьких студентів). Це помітна різниця, тим не менше, вона не викликає особливих питань, якщо ми подивимося на відмінності луцької і харківської спільноти. Варто відзначити, що з самого розвалу Радянського Союзу і до теперішнього часу, українці, які самовизначаються як представники лівих поглядів, найчастіше були відзначені критичними поглядами стосовно побудови української національної держави поза сферою впливу Росії. У багатьох випадках (і тут досить подивитися на риторику Комуністичної Партії України, яка нещодавно припинила своє існування), вони висловлюють згоду з зовнішньою політикою Росії, навіть не дивлячись на її невідповідність класичним ідеям комунізму. Так, за результатами нашого дослідження, 50% прибічників комуністичної ідеї в цілому по масиву опитаних і 61,1% харківських «комуністів» висловили інтерес до союзу з Росією. Більший відсоток лівих серед харківських студентів, ніж серед луцьких, пояснюється їхньою більшою кількістю серед населення Харкова в цілому.

Відсоток центристів, що складаються з лібералів і соціал-демократів, серед луцьких студентів становить 20,5% (27,8% з урахуванням екологів), серед харківських – 31,7% (39,6% з урахуванням екологів). Чисельну перевагу студентів-центристів у Харкові можна пояснити декількома причинами. Так, харків'яни протягом останніх кількох років стали свідками досить нестабільної ситуації і відчувають загрозу військових дій у місті, що відлякує їх від більш радикальних поглядів. Отже, з одного боку, ми маємо історично і культурно зумовлене неприйняття правої позиції на цій території і загальні антиліві настрої українського суспільства, з іншого. Саме це, на наш погляд, може привести більшість харківських студентів до центристських позицій. Також важливим фактором, що дозволяє легітимізувати такі погляди, є культивація європейських цінностей, ліберальних за своєю природою. Власне, цю ідею підтверджує також і відмінність у кількості прихильників правої ідеології (46,7% луцьких студентів і лише 27% харківських). У табл. 2 ми наводимо дані щодо кореляції між політико-ідеологічними преференціями польського студентства та його протестним потенціалом. Як засвідчило наше дослідження, більше 80% польських лівих в тій чи іншій формі готові підтримати протести проти держави, що цілком вписується в загальну

канву їхньої ідеології. 53,3% соціал-демократів і 52.3% лібералів та 47.8% екологів також готові протестувати проти статусу-кво в певній ситуації. Досить високий відсоток центристів серед польської студентської молоді високий протестний потенціал польської молоді як такої, так і можуть бути зумовлені її незадоволеністю більш правим статусом-кво.

Як бачимо, 58,6% націонал-демократів і 46,4% християнських демократів готові підтримати протести. Високий відсоток націонал-демократів підтверджує висловлену тезу про готовність польської молоді проявляти свої протестні настрої на практиці. Більш низький відсоток у християнських демократів може відображати їхню прихильність ненасильницьким християнським принципам, але, тим не менше, він є досить високим для того, щоб підтвердити загальну тенденцію до реального висловлювання незгоди польською молоддю.

Таблиця 2

Зв'язок між політико-ідеологійними преференціями та протестним потенціалом польського студентства (у % до тих, хто відповів)

Політико-ідеологійні напрями	Як би Ви поводили себе у випадках, коли дії влади викликають обурення?			
	Активно протестували б проти дій влади…	Взяли б участь у масових заходах, але тільки в тому випадку…	Активні форми протесту схвалюєте, але самі не готові брати…	Вважаєте, що мітинги, пікети, демонстрації та ін. тільки погіршують ситуацію
Комуністичний	0	100	0	0
Соціалістичний	33,3	44,4	0	22,2
Соціал-демократичний	30	23,3	36,7	10
Ліберальний	23,9	28,4	22,4	25,4
Націонал-демократичний	24,7	34,2	21,9	19,2
Екологічний	17,4	30,4	21,7	30,4
Радикальний націоналістичний	0	0	100	0
Християнсько-демократичний	20,3	26,1	30,4	23,2
Інше	53,8	30,8	0	15,4
Не змогли визначитись	12,6	26,1	29,7	31,5

У Таблицях 3 та 4 представлені дані щодо співвідношення між протестним потенціалом і політико-ідеологічними преференціями студентської молоді Луцька та Харкова. Для початку потрібно провести порівняльний аналіз за окремими політичними течіями. Так, ліві сили в Луцьку, які представлені в меншій кількості у порівнянні з Харковом, проявляють більшу готовність до протестів. У Луцьку більше половини лівих так чи інакше готові

протестувати (75% серед «комуністів», «соціалістів» – 5,1%). У Харкові ситуація дещо відрізняється (44,4% «комуністів» та 50% «соціалістів» готові протестувати). Більш показовими є дані щодо тих, хто категорично відмовляється від акцій протесту: в Луцьку серед «комуністів» таких немає взагалі, а серед «соціалістів» вони складають 28,6%. У Харкові серед «комуністів» найбільше пасивних (44,4%), а серед «соціалістів» –29,2%. Такий розрив можна пояснити тим, що протести в Україні продовжують, у першу чергу, асоціюватися з Майданом і його наслідками (зниження рівня життя, падіння національної валюти і т.д.). Саме цим пояснюються відмінності між «скептично» налаштованим по відношенню до Евромайдану Харковом і Луцьком, який Майдан здебільшого підтримував.

Таблиця 3

Зв'язок між політико-ідеологійними преференціями та протесним потенціалом луцького студества» (у % до тих, хто відповів)

Політико-ідеологічні напрями	Як би Ви поводили себе у випадках, коли дії влади викликають обурення?			
	Активно протестували б проти дій влади…	Взяли б участь у масових заходах, але тільки в тому випадку…	Активні форми протесту схвалюєте, але самі не готові брати…	Вважаєте, що мітинги, пікети, демонстрації та ін. тільки погіршують ситуацію
Комуністичний	50	25	25	0
Соціалістичний	0	57,1	14,3	28,6
Соціал-демократичний	42,9	37,1	14,3	5,7
Ліберальний	23,8	42,9	14,3	19
Націонал-демократичний	42,7	32	13,3	12
Екологічний	10	55	15	20
Радикальний націоналістичний	35,3	35,3	5,9	23,5
Християнсько-демократичний	22,2	41,7	16,7	19.4
Інше	33,3	0	0	66,7
Не змогли визначитись	20	52,7	9,1	18,2

Дані, представлені в табл. 3, свідчать, що студентам-центристам Луцька притаманний високий протестний потенціал: 80% соціал-демократів в Луцьку так чи інакше готові до протесту. Серед лібералів готові до протесту 66,7% опитаних. У Харкові ці показники

помітно відрізняються. Так, серед соціал-демократів так чи інакше до протесту готові 35,5% опитаних. Серед лібералів цей показник дещо вищий (45,9%). Це можна пояснити синдромом «постмайдану». У Луцьку підтримка Майдану була на високому рівні, і навіть сьогодні центристи готові виходити на протести, якщо на те буде необхідність. Харків же був розколотий на дві частини у ставленні до Майдану, а тому ми бачимо тут більш низький протестний потенціал. Так само важливим фактором є близькість Харкова до фронту, тому опитані студенти тут менш схильні до радикальних дій, і скоріше, хочуть зберегти існуючий порядок.

Таблиця 4

Зв'язок між політико-ідеологійними преференціями та протестним потенціалом харківського студентства (у % до тих, хто відповів)

Політико-ідеологічні напрями	Як би Ви поводили себе у випадках, коли дії влади викликають обурення?			
	Активно протестували б проти дій влади…	Взяли б участь у масових заходах, але тільки в тому випадку…	Активні форми протесту схвалюєте, але самі не готові брати…	Вважаєте, що мітинги, пікети, демонстрації та ін. тільки погіршують ситуацію
Комуністичний	22,2	22,2	11,1	44,4
Соціалістичний	20,8	9,2	20,8	29,2
Соціал-демократичний	12,9	22,6	19,4	45,2
Ліберальний	10,3	35,6	21,8	32,2
Націонал-демократичний	18,5	28,4	19,8	33,3
Екологічний	11,1	11,1	38,9	38,9
Радикальний націоналістичний	30,8	7,7	30,8	30,8
Християнсько-демократичний	9,7	9,7	38,7	41,9
Інше	12	12	24	52
Не змогли визначитись	7,5	11,3	21,3	60

Права частина політичного спектру традиційно є найбільш активною. У Луцьку серед радикальних націоналістів в більшій чи меншій мірі до протесту готові 70,6% опитаних. Якщо говорити про християнсько-демократичному рух, то тут до протесту готові 63,9% опитаних. Найбільший протестний потенціал в Луцьку мають націонал-демократи, серед яких до протесту готові 74,7% опитаних. Це пояснюється тим, що саме в цьому русі найбільш «органічно» зливаються основні вимоги Майдану (побудова демократичної держави європейського типу і любов до Батьківщини). У Харкові картина виглядає зовсім інакше. Серед радикальних націоналістів протестувати готові 38,5% опитаних. Якщо говорити про християнсько-демократичний рух, то в Харкові протести готові підтримати 19,4% студентів, які є симпатиками цього напряму. Великий протестний потенціал притаманний харківським націонал-демократам (46.9% із них готові підтримати протести).

Окремо хотілося б розглянути позицію тих, хто не зміг визначитися зі своїми політичними уподобаннями. У Луцьку 71% із них готові до протестів, тоді як в Харкові лише

18.8%. Саме ця позиція дуже яскраво ілюструє протестний потенціал в цих двох містах. Луцьким студентам не потрібна конкретна політична позиція для того, щоб почати висловлювати своє невдоволення. Харківські студенти, в свою чергу, більш пасивні незалежно від політичних позицій.

Дослідження, деякі результати якого ми проаналізували в цій статті, можна назвати пілотним. Воно було спрямоване на вивчення більш широкого кола проблем, а не тільки на вивчення політико-ідеологічних преференцій і протестного потенціалу української та польської студентської молоді. Але потрібно відзначити, що дослідження даної проблематики має і далі тривати, оскільки Україна і Польща переживають зараз складні соціально-політичні трансформації, а тому дуже важливо розуміти, в який бік політичного спектру схиляється молодь і наскільки високий її протестний потенціал. Це має особливу значущість з огляду на складну політичну та соціальну ситуацію не тільки в Україні і Польщі, а й у всій Європі. Дані нашого вивчення необхідно доповнювати даними нових досліджень, у тому числі з використанням «якісної методології», що допоможе максимально повно розглянути обрану нами проблематику.

1. Фуко Мишель. Интеллектуалы и власть (избранные политические статьи, выступления и интервью) [Електронний ресурс] / Фуко Мишель; [Пер. с франц. С. Ч. Офертаса] – 380 с. – Режим доступу: http://xwap.me/books/9421/Intellektualy-i-vlast-Izbrannyye-politicheskiye-stati-vystupleniya-i-intervyu.html?p=34

2. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В. Л. Арбєніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.

3. Dekomunizacja w Warszawie: blisko 30 nazw ulic do zmiany. [Електронний ресурс] // tvn warszawa. – 2016 – Режим доступу: http://tvnwarszawa.tvn24.pl/informacje,news,dekomunizacja-w-warszawie-blisko-30-nazw-ulic-do-zmiany,198612.html.

4. Інформація щодо процесу перейменування об’єктів міського підпорядкування. [Електронний ресурс] // Департамент суспільних комунікацій виконавчого органу київської міської ради (київської міської державної адміністрації) – 2016 – Режим доступу: http://dsk.kievcity.gov.ua/content/pereymenuvannya-vulyc-dekomunizaciya.html

5. Starnawski Christopher. Was Lech Walesa a Paid Communist Informant? [Електронний ресурс] / Christopher Starnawski // The NEIU Independent – 2016 – Режим доступу: http://neiuindependent.org/5463/news/was-lech-walesa-a-paid-communist-informant/#sthash.hihuNv29.dpb

Kostyantyn Biliserov, Denys Serokyrov

POLITICAL AND IDEOLOGICAL PREFERENCES AS A FACTOR OF STUDENTS PROTEST ACTIVITY

The article deals with the conclusions of research of the student youth, which was conducted in the ukrainian cities of Lutsk and Kharkiv and the polish city of Zelena Gura. This article focuses on the problem of polical-ideological preferences and protest potential of the student youth of Ukraine and Poland. Modern theoretical and methodological base was submitted. Comparative analysis of political-ideological preferences of ukrainian and polish students was conducted. The results of analysis of the correlations between protest potential of the student youth and their political-ideological preferences and the influence of the latest social and political processes in Ukraine and Poland were submitted. Political scenes of Poland and Ukraine and their connection with the reproduction of students' political-ideological preferences were analyzed.

***Keywords**: student youth, political-ideological preferences, protest potential, discourse, «leftists», «rightists», «centrists»*

Тетяна Головченко,
студентка соціологічного факультету,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ПРОФЕСІЙНО-СТАТУСНІ ДОМАГАННЯ СТУДЕНСТВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

У статті аналізуються професійно-статусні домагання університетського студентства України та Польщі. Засновуючись на результатах дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани», здійсненого кафедрою соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна та Інститутом соціології Зеленогурського університету (Польща), автор робить висновок щодо спільного та відмінного у професійному самовизначенні польських і українських студентів. Дослідження показало, що студенти України та Польщі керуються різними мотивами при вступі до ВНЗ; вони по-різному ставляться до спеціальності, яку отримують; до майбутньої професії; мають відмінні уявлення щодо чинників життєвого успіху, механізмів професійної соціалізації тощо.

***Ключові слова**: професійно-статусні домагання, професійне самовизначення, студентська молодь, фактори життєвого успіху, спеціальність*

Освіта як одна із найважливіших сфер життєдіяльності суспільства завжди привертала особливу увагу представників соціогуманітарних наук, у тому числі, а, можливо, і перш за все соціологів. За умов суспільства знань вона стає визначальним чинником у розвитку особистості як суб'єкта такого суспільства. З огляду на це, можна стверджувати, що набуття вищої освіти актуалізує не тільки професійний, а й особистісний розвиток. Тим не менш, коли людина в 16 – 17 років обирає виш, до якого буде вступати, вона перш за все обирає певну професію. На наш погляд, саме на цьому етапі життя молодої людини у неї є певні (хай ще не досить чітко артикульовані) професійно-статусні домагання. На старших курсах вузівського навчання ці домагання отримують більш-менш чітке вираження.

Чого прагнуть сьогоднішні студенти у своєму майбутньому професійному житті? Чи вибудовують вони певні кар'єрні траєкторії? Щоб відповісти на ці питання, ми звернулись до результатів міжнародного соціологічного дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани», здійсненого за нашої участі студентами, які спеціалізуються на кафедрі соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Дослідження було проведено в 2014 – 2015 рр. серед студентів Зеленогурського університету (Польща), Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та Луцького національного технічного університету. Всього було опитано 1214 студентів; серед них: 508 студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 178 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 111 студентів Луцького національного технічного університету та 417 студентів Зеленогурського університету. Вибірка цих університетах є репрезентативною.

Мета даної статті полягає у визначенні спільного та відмінностей у професійно-статусних домаганнях українських та польських студентів.

Реалізуючи цю мету, ми перш за все ознайомились з деякими теоретичними наробками з обраної нами теми. Нашу увагу привернули роботи М. Захарова, Е. Лібанової, В. Симоненка, В. Бакірова, О. Балакірєвої, Ф. Філіппова, С. Чистякової, О. Амбражей, Г. Чередніченко, І. Шеремет, Л. Сокурянської та інших дослідників [2, 3, 4, 5].

Опрацьовуючи отриману нами емпіричну інформацію, ми, в тому числі, спиралися на праці зазначених вище авторів, які розглядають різноманітні проблеми життєдіяльності студентів, зокрема мотивацію отримання вищої освіти, проблеми працевлаштування

майбутніх фахівців, уявлення щодо майбутньої професії тощо. Проте проблеми професійно-статусних домагань сучасної студентської молоді, на наш погляд, висвітлені в цих роботах недостатньо. З огляду на це, обрана нами проблематика має як теоретичну, так і практичну актуальність.

Перш ніж проаналізувати професійні домагання, слід розглянути, чим керувалися студенти при вступі до ВНЗ.

Варто зазначити, що найважливішим мотивом отримання вищої освіти для польських студентів є можливість покращення фінансового стану в майбутньому. Друге рангове місце посідає такий мотив, як можливість стати спеціалістом в обраній галузі. Для українських студентів останній мотив є домінуючим. На другому місці – бажання забезпечити собі стабільний статок у майбутньому. Цікаво, що третю позицію в ієрархії мотивів вступу до ВНЗ при практично однаковому навантаженні як у Польщі, так і в Україні, займає бажання підвищити свій соціальний статус, мати більш престижну позицію в суспільстві.

Звертає на себе увагу той факт, що серед польських студентів майже вдвічі більше тих, хто вступив до вишу, сподіваючись, що вища освіта забезпечить цікаве коло спілкування у теперішньому та майбутньому, а серед українських студентів майже втричі більше тих, хто мотивує свій вступ до ВНЗ бажанням стати культурною, високоосвіченою людиною (див. табл. 1).

Таблиця 1

Мотиви вступу до ВНЗ польських та українських студентів (*у % до опитаних)*

	Польща	**Україна**
Хотіли стати висококваліфікованим спеціалістом в обраній галузі	39,4	54,5
Хотіли підвищити свій соціальний статус, мати більш престижну позицію в суспільстві	34,5	31,9
Хотіли забезпечити собі стабільний матеріальний статок у майбутньому	56,5	44,2
Думали продовжити роки учнівства, безтурботного існування (не йти працювати, не служити в армії тощо)	14,0	5,2
Вважали, що диплом про вищу освіту (все одно, яку) знадобиться у житті	30,0	30,8
Сподівалися зустріти майбутнього супутника життя	2,9	2,2
На цьому наполягли батьки	5,1	5,3
Думали, що вища освіта забезпечить Вам цікаве коло спілкування в теперішньому і майбутньому	30,0	15,8
Вважали, що вища освіта надасть можливість стати культурною, високоосвіченою людиною	12,3	29,5
Хотіли успадкувати професію батьків	1,9	1,9
Хотіли жити і вчитися у великому місті	5,3	6,1
Вступили до ВНЗ, бо зараз майже всі так роблять	3,1	4,4
Хотіли відчути студентську романтику, бо студентське життя - це пора веселощів та розваг	15,0	12,3
Важко відповісти	1,4	0,9
Інше	1,9	1,4

Що стосується мотивів вибору спеціальності навчання, то польські та українські студенти солідарні у тому, що обрана галузь викликає інтерес (32% і 27,9% відповідно). Вони також поділяють думку про те, що у фахівців їхньої спеціальності гарні шанси знайти роботу в майбутньому (20,8% та 16,2%, відповідно).

У контексті обраної нами дослідницької проблеми цікаво було дізнатися, коли польські і українські студенти дійшли рішення обрати ту спеціальність/професію, за якою вони отримують вищу освіту. Як виявилося, більшість польських студентів (51,3%) визначилась зі спеціальністю у старшій школі, а практично половина українських студентів (48,3%) обирала напрям навчання в останній момент перед вступом до ВНЗ.

Аналізуючи ставлення наших респондентів до професії, ми порівняли їхні відповіді на питання «Які можливості обраної майбутньої професії Ви цінуєте?» Аналіз отриманих відповідей показав, що польські студенти перш за все сподіваються, що обрана професія надасть їм можливість *самореалізуватися, добре заробляти та спілкуватися з людьми*. Українські студенти також, в першу чергу, цінують *самореалізацію*, проте друге місце відводять *суспільній корисності* своєї спеціальності, а на третє, як і їхні польські колеги, ставлять *спілкування з людьми* (див. табл. 2).

Таблиця 2

Можливості майбутньої професії в оцінках польських та українських студентів

(у % до опитаних)

Майбутня професія надасть можливості…	Польща	Україна
…використовувати і розвивати свої здібності, самореалізація	56,0	57,7
…приносити користь людям, суспільству	27,7	46,4
…займатися творчою працею	21,7	18,7
…мати повагу з боку оточуючих	15,1	17,6
…мати престижну роботу	15,1	33,0
…добре заробляти	37,0	32,6
…зайняти високе положення у суспільстві	9,5	18,9
…спілкуватися з іншими	41,8	34,5
…мати вільний час протягом робочого дня	5,1	6,7
…самостійно розв’язувати проблеми, що виникають	19,0	19,2
…не втомлюватися фізично	15,1	7,9
…знайти роботу за кордоном	15,6	23,4
…не наносити шкоду здоров’ю	8,0	8,0
…самостійно визначати режим свого робочого дня	12,4	7,5
…набувати нові знання та навички	38,4	41,0
…раніше піти на пенсію	6,3	1,3
Інше	0,7	0,5

Досліджуючи проблему професійного самовизначення, не можна не звернути увагу на спроби студентів у працевлаштуванні під час навчання. Як засвідчили отримані нами дані, 34,8% польських та 31,2% українських студентів паралельно з навчанням працюють. Проте в переважній більшості така робота не пов’язана з майбутньою спеціальністю. Серед причин, що спонукали до працевлаштування, польські студенти виділили *прагнення бути незалежними від батьків, брак коштів на особисті потреби, необхідність оплачувати навчання у ВНЗ*. Натомість, українські студенти поряд з браком коштів та прагненням незалежності говорять про бажання *отримати професійний досвід та налагодити корисні контакти та зв’язки на майбутнє.*

Виділивши групи працюючих та непрацюючих студентів, ми намагалися з’ясувати, наскільки різняться їхні оцінки перспектив працевлаштування. Виявилось, що серед працюючих польських студентів розповсюджена думка, що легше знайти роботу за фахом, що потребує вищої освіти. Натомість, непрацевлаштовані студенти вважають, що найлегше знайти роботу, яка не потребує вищої освіти (див. табл. 3). Це може бути пов’язане з

розповсюдженим у Польщі феноменом «виїзду на заробіток», до якого, вочевидь, долучаються і студенти.

Таблиця 3

Розподіл відповідей на питання «Як Ви вважаєте, яку роботу знайти легше?»

(у % до тих, хто відповів)

	Поляки		Українці	
	працюють	не працюють	працюють	не працюють
Роботу за фахом, яка потребує вищої освіти	40,7	36,9	21,9	16,3
Роботу не за фахом, яка потребує вищої освіти	22,8	17,2	44,8	50,0
Роботу, яка не потребує вищої освіти	36,5	45,9	33,3	33,7

Серед українських студентів (як працюючих, так і непрацюючих) розподіл відповідей гомогенний. Однак, на відміну від поляків, українці вважають, що найлегше знайти *роботу не за фахом, яка потребує вищої освіти*. Як бачимо, і польські, і українські студенти впевнені, що працевлаштуватися за спеціальністю буде складно (57,3% та 55,2%, відповідно).

Щоб зрозуміти, яке місце у свідомості студентів займає цінність професіонального самовизначення, ми проаналізували фактори життєвого успіху (див. табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей на питання «Що, на Ваш погляд, сприяє життєвому успіху в сучасному суспільстві?» *(у % до опитаних)*

Чинники життєвого успіху	**Польща**	**Україна**
Професіоналізм	58,7	65,7
Працьовитість	48,2	69,6
Організаторські навички	48,2	69,6
Підприємливість	58,2	40,6
Чесність, порядність	27,1	28,7
Впливові знайомі	58,2	40,6
Вміння використовувати будь-які засоби для досягнення мети	28,3	32,6
Везіння	42,8	52,3
Впевненость у собі	30,4	27,3
Наявність початкового капіталу	16,2	22,1
Освіченість	36,9	46,7
Високий рівень культури	31,6	22,9
Зовнішність	37,2	22,1
Вдалий шлюб	10,2	7,8
Інше	11	10,7

Як засвідчують результати дослідження, на думку польських студентів, найважливішим чинником життєвого успіху є *працьовитість*, на друге місце вони поставили *професіоналізм,* на третє – *впливових друзів та знайомих*. Для українців головними факторами успішності є *професіоналізм та підприємливість*, лише на третьому місці –

працьовитість. Можна припустити, що на модель життєвого успіху українців вплинув досвід «підприємництва 1990-х» , тобто досвід батьків сучасних студентів.

Таким чином, аналіз отриманої нами інформації засвідчив, що і для польських, і для українських студентів обрана професія важлива перш за все завдяки можливостям безпосереднього спілкування з людьми. Водночас польські студенти більшою мірою акцентують увагу на можливості досягнення матеріального статку. Натомість для українських студентів важливіше реалізувати себе як висококваліфікованого спеціаліста. Незважаючи на те, що з вибором спеціальності та майбутньої професії і польські, і українські студенти визначилися достатньо пізно, а можливо, саме з цієї причини, досить значна частина із них уже під час навчання намагається випробувати себе у професійному плані, працевлаштовуючись, у тому числі за спеціальністю. Проте основними причинами працевлаштування є прагнення бути незалежними від батьків, мати альтернативне джерело заробітку. Цікавим є те, наскільки відрізняється модель життєвого успіху опитаних нами студентів: для поляків – це працьовитість, професіоналізм, впливові зв'язки; для українців – професіоналізм, підприємливість і працьовитість. Безумовно, у цьому контексті слід говорити про різний культурний бекграунд України та Польщі, а також про відмінності ринку праці та суб'єктивних уявлень молоді цих країн щодо факторів життєвого успіху.

1. Амбражей О. А. Особливості ринків праці й освітніх послуг в умовах глобалізації / О. А. Амбражей // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2010. – Вип. II (38). – С.335 – 339.
2. Бондарчук К. Профорієнтація як складова відтворення людського потенціалу в Україні / К. Бондарчук // Україна: аспекти праці. – 2007. – №7. – С. 26-34.
3. Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / В. Л. Арбєніна, О. С. Голіков, О. О.Дейнеко, Д. О. Заєць, А. Л. Куразаєва; ред.: В. Л. Арбєніна, Л. Г. Сокурянська; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2012. – 519 с.
4. Чередниченко Г.А. Жизненные траектории молодежи на разных этапах образования / Г. Чередниченко // Социол.исслед. – 2011. – №7. – С.101-110.
5. Шеремет І.І., Борисов Р.І. Соціально-демографічні чинники професійної соціалізації студентів / Борисов Р.І., Шеремет І.І. // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1045. – С. 186-194.

Tetiana Holovchenko

PROFESSIONAL AND STATUS DEMANDS OF STUDENTS: COMPARATIVE ANALYSIS OF POLAND AND UKRAINE

The article analyzes professional and status demands of university students of Ukraine and Poland. Based on the results of the study "Students frontier: identity, values, life plans," conducted by the Department of Sociology VN Karazin's Kharkiv National University and the Institute of Sociology University of Zielona Góra (Poland), the author concludes on commons and differences in professional self-determination of Polish and Ukrainian students. The study found that students in Ukraine and Poland are guided by different motives for admission to the university; they relate differently to the specialty, they study at; to a future profession; have varied ideas about factors of life success, mechanisms of professional socialization and so on.

***Keywords**: professional and status demands, professional self-determination, student's youth, factors of life success, specialty, higher educational establishment*

Володимир Тищенко,
студент соціологічного факультету,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

МІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ СТУДЕНТСТВА ПОГРАНИЧЧЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЕВРОПИ

У статті на основі результатів міжнародного дослідження, яке проводилося у польському місті Зелена Гура, та українських містах Луцьк та Харків, аналізуються міграційні настрої, установки та практики студентства пограничних регіонів України та Польщі. Розглядається теоретико-методологічна база соціологічного аналізу проблематики даної статті. На емпіричному рівні проаналізовано кореляції між міграційними настроями та соціальним положенням студентів; визначено вплив різних факторів на міграційні настрої серед студентства обох країн. Проведено порівняльний аналіз міграційних процесів, що відбуваються в студентському середовищі в Україні та Польщі.

Ключові слова: *міграційні настрої, міграційні установки, міграційні практики, прикордонний рух, студентство пограниччя.*

Міграційні процеси є однією з найактуальніших проблем у сучасному світі. Що вимагає їхнього наукового, зокрема соціологічного дослідження. Особлива увага при цьому має бути приділена, на нашу думку, молоді, перш за все студентській, як найбільш мобільній частині населення. З огляду на це, об'єктом нашого дослідження є студентська молодь України та Польщі, зокрема таких прикордонних міст цих країн, як Харків, Луцьк та Зелена Гура. За нашою гіпотезою, студентство пограниччя має більший досвід міграційних практик, у тому числі в сусідній країні. Зазначимо, що особливої актуальності питання міграції набуває в сучасній Україні; де перманентна економічна криза змушує громадян мігрувати в інші регіони країни або за кордон. Сьогодні одним із найважливіших факторів міграційних настроїв в Україні є війна на сході нашої держави. У більш заможній Польщі економічний фактор міграції, як ми припустили, посідає нижчі рангові позиції (порівняно з Україною). З огляду на це, цікаво дізнатись, чим перш за все, зумовлені міграційні настрої польських студентів.

Отже, метою цієї статті є визначення поширеності та факторів, що зумовлюють міграційні настрої та установки українського та польського студентства.

Реалізуючи цю мету, ми звернулися до короткого огляду теоретичних напрацювань з обраної нами проблеми. Це дозволило нам дійти висновку, що теоретична база досліджень міграційних настроїв постійно розвивається, збагачуючись новими концептами. Вагомий внесок у дослідження міграційних процесів зробили такі вчені, як Е. Лібанова [1], М. Шульга[2], Т. Юдіна [3] та інші.

Міграційні настрої та практики студентської молоді, в тому числі її академічну мобільність, активно вивчають соціологи Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. У ході підготовки цієї статті нашу увагу привернули публікації таких авторів, як О. Голіков, О. Дейнеко, А. Остроухова, Л. Сокурянська (див. наприклад: [4, 5, 6, 7, 8]). Теоретичні напрацювання цих науковців були використані нами при аналізі емпіричної інформації за темою даної статті.

У цьому контексті зазначимо, що емпіричною базою цієї публікації є результати міжнародного соціологічного дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани», здійсненого за нашої участі студентами, які спеціалізуються на кафедрі соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Дослідження було проведено в 2014 – 2015 рр. серед студентів Зеленогурського університету (Польща), а таких таких українських вишів, як Харківський національний університети імені В.Н. Каразіна, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки та Луцький національний

технічний університет. Всього було опитано 1214 студентів; серед них: 508 студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 178 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 111 студентів Луцького національного технічного університету та 417 студентів Зеленогурського університету. Вибірка по цих університетах є репрезентативною.

Отже, звернемось до результатів зазначеного дослідження.

Першим питанням, що може характеризувати міграційні настрої (саме настрої, а не установки), було питання щодо бажаного місця життя після закінчення ВНЗ. На жаль, варіанти відповідей на це питання для польських та українських студентів відрізнялися, тож ми не стали зводити результати до однієї таблиці. Що стосується українського масиву даних, то відповіді студентів на питання про бажане місце життя після завершення навчання у виші ми зкорелювали з відповідями на питання про матеріальній стан батьківської сім'ї та про місце проживання до вступу до ВНЗ. Результати здійсненого нам кореляційного аналізу представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Бажане місце проживання луцьких та харківських студентів у залежності від їхнього матеріального стану та місця проживання до вступу у ВНЗ

(у % до тих, хто відповів)

Хотіли б…	Місце навчання		Жили до вступу у ВНЗ		Матеріальний стан	
	Луцьк	Харків	У великому місті[1]	У малому місті[2] та селі	Заможні[3]	Бідні[4]
Жити та працювати у місті/регіоні, де жили до вступу у ВНЗ	22,9	15,6	19,6	17,3	18,6	18,6
Жити та працювати в іншому місті/регіоні країни	5,7	5,7	4,3	6,5	4,9	5,6
Жити та працювати у місті, де отримують вищу освіту	33,3	30,8	23,9	39,2	31,9	34,2
Жити та працювати в столиці	5,4	6,9	5,1	7,3	5,6	6,8
Жити та працювати в одній із зарубіжних країн	32,6	41,1	47,2	29,6	39,0	34,8

[1] До великих міст були віднесені: столиця, обласні центри, міста, де мешкають більше 250 тис. жителів.

[2] До малих міст були віднесені міста менше 250 тис. мешканців

[3] Об'єднані альтернативи «в основному грошей вистачає, але придбання товарів тривалого користування викликає певні труднощі», «живете у достатку, але придбати деякі дорогі речі не в змозі» та «маєте можливість придбати практично все, що бажаєте»

[4] Об'єднані альтернативи «грошей не вистачає навіть на найнеобхідніші продукти» та «вся зарплата витрачається на продукти та недорогі речі»

Як свідчать дані, наведені в табл. 1, існують певні розбіжності у бажаному місці проживання між харківськими та луцькими студентами. Так, серед студентів-харків'ян більше тих, хто хоче емігрувати: 41,1%, серед луцьких студентів цю альтернативу обрали 32,6% опитуваних. Водночас, серед харківських студентів менше тих, хто хотів би

повернутися до місця проживання до вступу у ВНЗ (15,6% проти майже 23% серед луцьких студентів).

Що стосується кореляції між місцем проживання до вступу у ВНЗ і бажаним місцем мешкання та роботи після його закінчення, то у цьому випадку ми можемо побачити статистично значущу різницю у бажанні емігрувати серед вихідців з сіл та невеликих міст, з одного боку, та великих міст, обласних центрів та столиці, з іншого. Так, якщо серед колишніх мешканців малих населених пунктів 29,6% опитаних бажають жити в іншій країні, то серед мешканців великих міст таких більше 47%.

Корелюючи відповіді студентів щодо бажаного місця мешкання та їхнього матеріального стану, ми можемо побачити, що значних розбіжностей між «бідними» та «заможними» немає. Таким чином, ми можемо зробити висновок що, скоріш за все, матеріальне положення не детермінує міграційні настрої, а отже, структурно-функціональна теорія не пояснює природу сучасної міграції.

Аналізуючи відповіді студентів Зеленогурського університету щодо їхніх міграційних планів після завершення навчання у виші, ми з'ясували, що емігрувати бажають трохи більше 10% із них; 11,6% студентів, які походять із Зеленої Гури, бажають залишитись і працювати в цьому місті; 6,7% - бажають поїхати до іншого міста Польщі. Серед студентів, що походять із інших регіонів країни, 22,5% бажають повернутися до рідного краю, 29,6% хочуть залишитися у Зеленій Гурі, 19,5% хотіли б жити та працювати в іншому регіоні країни.

Цікавими у контексті аналізу обраної нами проблеми є відповіді студентів пограниччя на питання щодо їхніх міграційних практик. Це дозволило нам оцінити інтенсивність прикордонного руху мешканців пограниччя, що є важливим критерієм для аналізу міграційних настроїв студентської молоді (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Інтенсивність еміграційних практик студентів прикордоння

(у % до тих, хто відповів)

	Бували в останні 5 років у…		
	Польщі (Луцьк)	Росії (Харків)	Німеччині (Зелена Гура)
Не були жодного разу	69,5	53,7	21,8
1 раз	9,9	18,0	17,3
2 рази	6,4	10,3	15,1
3 рази	6,0	7,1	16,8
Більше 5 разів	8,2	10,9	29,0

Як ми бачимо з цього двомірного розподілу, найбільш активно міграційними прикордонними практиками займаються студенти з Зеленої Гури (лише 21,8% із них жодного разу не були в Німеччині). Найменш активні студенти з луцьких університетів. Вірогідно, це пов'язано із бюрократичними перешкодами перетинання кордону, які відсутні на польсько-німецькому пограниччі та практично максимальні на українсько-польському. Що стосується мешканців українсько-російського пограниччя, то вони, можливо, частіше мають родичів по іншу сторону кордону, ніж на українсько-польському пограниччі. Відповіді про мету поїздки за кордон студентів-українців свідчать що це здебільшого, відвідування друзів, родичів (55,3%), що підтверджує гіпотезу про родинні транскордонні зв'язки. Туризм як мету поїздки за кордон назвали 42,4% опитаних. Всі інші альтернативи набрали значно менше відповідей респондентів. Так, серед тих, хто виїжджав за кордон, 10,4% виїжджали на тимчасову роботу.

На польсько-німецькому пограниччі ситуація дещо інша: за рангом перше місце займає «туризм», а друге – не існуючий в українській анкеті варіант «покупки». Лише третє місце посідає така мета, як поїздка до родичів. Таким чином, ми бачимо, що транскордонні родинні зв'язки на українському пограниччі значно сильніші, ніж на польському, що вочевидь пов'язано із історичним розвитком цих країн (див. табл. 3).

Таблиця 3

Мета поїздки до сусідньої країни (у % до опитаних)

	Україна	Польща
Тимчасова робота	10,4	11,6
Поїздка до друзів, родичів	55,3	17,8
Туризм	42,4	28,5
Довгострокове навчання (1-2 роки)	1,7	3,2
Короткострокове навчання (до 6 місяців)	4,0	
Розваги	—	17,5
Покупки	—	21,5
Інше	7,8	—

А тепер звернемось до аналізу інформації щодо мотивації міграційних настроїв студентів пограниччя. Як засвідчують отриманні нами дані, більшість опитаних в Україні мотивують своє бажання переїхати до іншого міста (регіону) своєї країни прагненням кращих умов життя, поліпшенням свого економічного становища (див. табл. 4). Через відсутність перспектив професійної реалізації на кар'єрного росту хотіли б поїхати в інше місто 56,4% опитаних. Через відсутність чи страх залишитися без роботи – 56%. Через військовий конфлікт хотіли б виїхати з свого регіону більше 42% харківських та близько 23% луцьких студентів. Серед домінуючих мотивів внутрішньої міграції студентів із Зеленої Гури є бажання поліпшити економічне становище (близько 96%), знайти роботу (близько 80%) та реалізуватися в професії(більше 65%) (див. таблицю 4).

Найбільш інформативними в контексті встановлення ланцюга «бажання-установка-дія» є аналіз відповідей на питання про плани виїзду наших респондентів у найближчий час до однієї з країн далекого зарубіжжя. На нашу думку, відповіді на це питання можуть засвідчити наявність установки на еміграцію (див. табл. 5).

Таблиця 4

Мотивація внутрішньої міграції студентів пограниччя

(у % до опитаних)

Для чого прагнуть виїхати із свого міста в інше місто/регіон	**Харків**	**Луцьк**	**Зелена Гура**
Щоб поліпшити економічне становище	70,5	75,4	95,6
Через відсутність роботи, страх залишитися без роботи	52,0	63,2	79,7
Прагнення кращих умов життя	76,5	73,0	41,9
Через відсутність перспектив професійної реалізації	55,6	57,9	65,4
Через екологічні проблеми	2,6	2,6	5,4
Кримінальна загроза	10,6	4,6	4,2
Через міжнаціональні конфлікти	11,0	3,2	—
Через військові конфлікти	42,2	22,8	—
Через політичні мотиви	17,7	5,3	—
Через проблеми, що виникають на релігійному грунті	1,8	1,1	—
Важко відповісти/інше	4,2	5,6	3,9

Таблиця 5

Плани студентів пограниччя щодо виїзду до однієї з країн далекого зарубіжжя

(% тих, хто планував це зробити)

Планують поїхати…	Україна	Польща
…на навчання	19,0	6,0
…на тимчасову роботу	27,8	25,2
…на ПМП	18,6	8,1

Як бачимо, відсоток тих, хто готовий поїхати на чужину для тимчасового заробітку, як в Україні, так і в Польщі значно більше, ніж відсоток тих, хто готовий поїхати на ПМП чи на навчання. При цьому серед польських студентів у три рази менше, ніж серед їхніх українських колег, тих, хто хотів би, навчатися за кордоном, та більше, ніж у два рази, тих, хто прагне виїхати зі своєї країни на ПМП.

У цьому контексті згадаємо, що прагнення жити та працювати в одній із зарубіжних країн у відповіді на інше питання висловили 38% опитаних в Україні, а свої плани щодо еміграції артикулювали лише 18,6%. Таким чином, можна говорити про різницю між міграційними бажаннями та міграційними установками.

Зроблений нами аналіз емпіричних даних дозволив дійти деяких висновків, які важко назвати оптимістичними. Не дивлячись на зростання національної самосвідомості та патріотизму українців, у тому числі молодих, їхні міграційні настрої, установки та практики продовжують актуалізуватися та набувати все більш потужного вираження.

Порівняльний аналіз міграційних настроїв харківських, луцьких та зеленогурських студентів виявив досить помітно різницю у багатьох показниках цих настроїв. Звичайно, війна, що йде вже другий рік на сході нашої країни, суттєво вплинула на міграційні, в тому числі еміграційні, плани української студентської молоді. Українським студентам не додають впевненості у майбутньому й перманентні економічна та політична кризи, що також стає потужним чинником зростання їхніх еміграційних настроїв. Натомість, достатньо стабільна соціальна, економічна та політична ситуація в польському суспільстві до певної міри блокує міграційні настрої зеленогурських студентів, хоча, звичайно, мобільність як атрибутивна характеристика юнацтва притаманна й польським студентам.

Звичайно, здійснений нами у цій статті аналіз міграційних настроїв студентів пограниччя Центральної та Східної Європи не є вичерпним, адже дослідження, на результати якого ми спираємось у цій публікації є справжнім «клондайком» соціологічної інформації майже з усіх питань, що стосуються сучасного студентства.

1. Лібанова Е. Зовнішні трудові міграції населення України/ Е.М. Лібанова // К.: РВПС України НАН України. – 2002.

2. Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. -К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.

3. Юдина Т. Н. О социологическом анализе миграционных процессов / Т.Н. Юдина // Социологические исследования. – 2002. – № 10. – С. 102-109.

4. Дейнеко О., Академічна мобільність сучасного українського студентства: чинники та ризики актуалізації феномену / О. Дейнеко, Л. Сокурянська // Українське студентство у пошуках ідентичності: Монографія / за ред. В.Л. Арбєніної, Л.Г. Сокурянської – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 470-491.

5. Сокурянская Л.Г. Социокультурные основания академической эмиграции украинских студентов постсовецких мегаполисов/ Л.Г. Сокурянская, А.А. Дейнеко // Студенчество начала XXI века: ценностные ориентации и повседневные практики / под общ. ред. Ю.Р. Вишневского. Екатеринбург: УрФУ, 2012. – С. 161-169.

6. Сокурянская Л.Г. Академическая мобильность украинских студентов перед вызовами современного мира: риски академической эмиграции / Л.Г. Сокурянская, А.А. Дейнеко // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2011. – № 941. Сер.: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – С. 239-245.

7. Сокурянская Л. Г. Украинский студент в Европе и Америке: современное состояние, перспективы и последствия академической мобильности молодых украинцев / Л. Г. Сокурянская // Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины: материалы Междунар. науч.-практ. конф. – Х. : НУА, 2010. – С. 282-291.

8. Дейнеко О., Еміграційні настрої студентства України: вектори, мотиви, зв'язок з ідентичністю/ О. Дейнеко, О. Голіков // Українське студентство у пошуках ідентичності: Монографія / за ред. В.Л. Арбєніної, Л.Г. Сокурянської – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – С. 432-470.

Volodymyr Tyshchenko

MIGRATION SENTIMENTS OF THE STUDENTS LIVING IN THE BORDER REGIONS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE

This article deals with analysis of the migration sentiments and practices of students from the border regions of Poland and Ukraine, which is based on the international research in the Polish city of Zielona Gora and the Ukrainian cities of Kharkiv and Lutsk. Theoretical and methodological base of the sociological analysis of this article's problematics was sumbitted. At the empirical level, correletions between migration sentiments and social position were analysed. Influence of the variety of factors on migration sentiments of the student youth of Ukraine and Poland was identified. Comparative analysis of the migration processes taking place between the student youth of Ukraine and Poland was conducted.

Keywords: *migration sentiments, migration adjustment, migration practices, border traffic students of borderlands*

Ігор Щербак,
студент соціологічного факультету,
Харківський національний університету імені В.Н. Каразіна

ПОДІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ В ОЦІНКАХ СТУДЕНТСТВА УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

У статті на основі результатів міжнародного дослідження аналізуються думки студентів України (м. Харків і м. Луцьк) та Польщі (м. Зелена Гура) щодо подій на Сході України. В дослідницький фокус автора потрапили питання джерел інформації про конфлікт та поточні події, моделювання подальшого розвитку подій та визначення ролі міжнародної спільноти у вирішенні ситуації. Підкреслюється, що українські студенти із більшим оптимізмом ставляться до перспектив конфлікту та ролі міжнародної спільноти в його врегулюванні, а польським студентам притаманні побоювання щодо поширення конфлікту в просторі та песимізм щодо його перспектив. Наголошується, що різні погляди спровоковані безпосередньою близкістю до території конфлікту та роллю держави у ньому.

Ключові слова: *студенти України і Польщі, події на сході України, Крим, Донбас*

Останні роки є одними із найбільш трагічних в історії України. Військова агресія на Сході України не лише задає економічного та політичного ударів по державі, але й провокує нове загострення соціальної ситуації в суспільстві.

Актуальність соціологічного вивчення ставлення молоді, зокрема студентської, до конфлікту на Сході України не вимагає детальної аргументації. Стрімкий розвиток подій за останні два роки провокує постійну суспільну рефлексію, майже всі українці осмислюють поточні події, намагаються з'ясувати їхні причини та подальший розвиток ситуації. Позиції українців щодо зазначених подій багато в чому впливають на інші соціальні процеси в нашій країні.

Вивчення громадської думки щодо подій в Україні актуалізується і в інших країнах. У контексті політичної та економічної інтеграції України в європейську спільноту варто вести мову і про інтеграцію соціальну, яка ґрунтується, в тому числі, на спільних думках, що може бути важливим чинником євросолідарності. Знати про думки міжнародної спільноти

важливо з точки зору позиціонування України у світі, поширення правдивої інформації про ситуацію та протидії інформаційним атакам на Україну.

Вивчення громадської думки щодо конфлікту на Сході України поширене в практиці вітчизняних та міжнародних соціологічних організацій і аналітичних центрів. Як приклад, можемо навести дослідження Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» [1], Українського центру економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова [2], польського Центру вивчення громадської думки (Centrum Badania Opinii Społecznej) [3] та Інституту світової політики (Instutute of world policy) у співпраці з TNS Ncompass [4]. Ці дослідження дозволяють отримати інформацію щодо ставлення українців та європейців до різних аспектів конфлікту в Україні, дізнатись про бачення майбутнього України та її міжнародної підтримки.

Метою цієї статті є визначення ставлення студентів України та Польщі до конфлікту на Сході України та його факторної зумовленості.

Щоб реалізувати цю мету, ми звернулись до результатів міжнародного соціологічного дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани»[74], здійсненого за нашої участі студентами, які спеціалізуються на кафедрі соціології соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

В рамках опитування, результати якого аналізуються, основний дослідницький акцент робився на моделюванні подальших сценаріїв розвитку ситуації та оцінці ролі і функцій міжнародної спільноти у вирішенні цього конфлікту. Окремим аспектом дослідження був такий чинник формування думок щодо подій на Сході України, як звернення до тих чи інших інформаційних джерел. Аналіз відповідей на питання щодо джерел інформації дозволив виявити інформаційну складову конструювання громадської думки про ситуацію та побачити ефективність інформаційних політик.

Для того, щоб виміряти ступінь звернення до різних джерел інформації, ми[75] використовували питання «Звідки Ви отримуєте інформацію про події на Сході України?», розподіл відповідей за яким подано у табл. 1.

Отже, як свідчать отримані нами дані, серед джерел інформації, до яких звертаються студенти і в Україні, і в Польщі, домінують національні, при цьому українці звертаються до них частіше, що може зумовлюватися більшою зацікавленістю українських студентів інформацією із зони конфлікту. Тематика України посідає високе місце серед тем, що турбують поляків; лише близько 8% із них зазначили, що такою інформацією не цікавляться.

Окремо варто проаналізувати звернення до зовнішніх для кожної країни засобів масової інформації. В Україні, як і в Польщі, західні інформаційні джерела мають більше поширення, ніж російські, проте українці звертаються до світових ЗМІ дещо частіше (цей варіант обрала п’ята частина українських студентів, напротивагу 6,8% польських). Щодо російських ЗМІ варто зазначити, що до цього джерела найменше звертається студентство обох країн. Проте в Україні через певне розповсюдження проросійських політичних поглядів, а також через відсутність мовного бар’єру цей відсоток більший (13,5% проти польських 2%). Об’єктивно низьким є рівень звернення до українських джерел у Польщі, що, на наш погляд, є індикатором прогалин в інформаційній політиці України.

---

[74] Дослідження було проведено в 2014 – 2015 рр. серед студентів Зеленогурського університету (Польща), Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та Луцького національного технічного університету. Всього було опитано 1214 студентів; серед них: 508 студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 178 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 111 студентів Луцького національного технічного університету та 417 студентів Зеленогурського університету. Вибірка по цих університетах є репрезентативною.

[75] Тут і далі автор має на увазі команду колег та керівників, які брали участь у реалізації всіх етапів дослідження.

Таблиця 1

Джерела інформації щодо подій на Сході України, до яких звертаються українські та польські студенти[76] *(у % до тих, хто відповів)*[77]

	Україна	Польща
Українські інформаційні джерела	69,3	3
Російські інформаційні джерела	13,5	2
Європейські та світові інформаційні джерела	21,2	–
Польські інформаційні джерела	–	40,4
Західні інформаційні джерела	–	6,8
Спілкування в соціальних мережах	22,6	22,2
Розмови зі знайомими, родичами, іншими особами	40,5	23,9
Інше	6,0	1,8
Не цікавить така інформація	–	7,9

Однакові позиції в обох країнах мають спілкування в соціальних мережах – п'ята частина респондентів вдається до практик одержання інформації через контакти із безпосередніми очевидцями подій через Інтернет. Більшу частку в Україні мають контакти із близькими та друзями , що можна пояснити тим, що масштаби переселення з Криму та Донбасу в більшості випадків обмежуються територією України.

Варто відзначити, що у варіанті відповіді «Інше» респонденти найчастіше вказували Інтернет як простір, де перетинаються згадані в інших варіантах відповідей інформаційні джерела.

Отже, можемо сказати, що найбільший вплив на формування думок студентства обох країн про ситуацію на Сході України мають національні джерела інформації та спілкування із тими особами, яких конфлікт стосується безпосередньо. Російські засоби масової інформації мають досить низький рівень звернення як в Україні, так і в Польщі.

Моделювання подальшого розвитку ситуації

Для того, щоб дізнатись, як наші респонденти уявляють собі подальший розвиток ситуації на Сході України, ми поставили низку питань про характер відносин України та Росії, а також про можливості подальшого поширення конфлікту та долі окупованих територій.

Оцінки природи конфлікту, що аналізується, різні. Однією із найпоширеніших думок є думка щодо прагнень Російської Федерації знищити суверенітет України, тому ми запитали наших респондентів про те, чи вдасться Україні його захистити. Розподіл відповідей наведено на рисунку 1.

[76] Сума за кожним стовпчиком більша, ніж 100%, оскільки респонденти могли обрати декілька варіантів.

[77] Тут і далі відсутність інформації в таблиці означає, що ця альтернатива не була включена в українську або польську анкету.

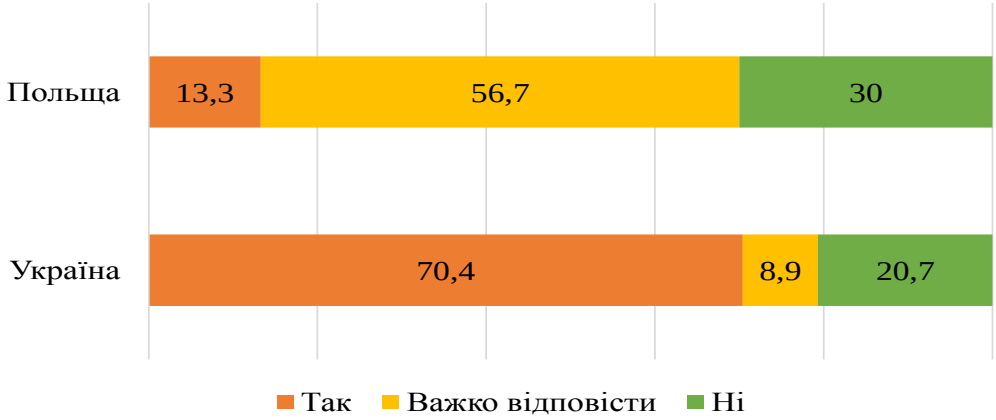

Рис. 1. Розподіл відповідей на питання «Як Ви вважаєте, чи зможе українська держава у найближчий час зберегти незалежність від Росії?»
(у % до тих, хто відповів)

Розподіл відповідей респондентів демонструє нам декілька тенденцій. По-перше, польські студенти і студентки більше схильні до песимістичного сценарію: майже третина вважає, що Україні не вдасться зберегти свою незалежність; серед українських студентів таку думку висловила п'ята частина опитаних. По-друге, польському студентству притаманне більш обережне та опосередковане ставлення до оцінки майбутнього української незалежності – більше половини з них вагалися у відповіді на поставлене питання (серед українців – близько 9%). По-третє, українські студенти мають оптимістичний погляд на майбутнє України: незалежною і далі її бачать майже три чверті опитаних.

Моделюючи ситуацію далі, ми намагались з'ясувати, чи бачать опитані нами студенти загрозу у поширенні подібних дій на інші території. Ці дані наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на питання «Чи вважаєте Ви, що події на Сході України спровокують подібну ситуацію…?» *(у % до тих, хто відповів)*

	Україна			Польща		
	Ні	Вагаються	Так	Ні	Вагаються	Так
…в інших частинах України	25	36,5	38,5	3,2	8,4	88,5
…у Білорусі, Литві, Латвії	54	34,2	11,8	12,3	31,9	55,8
…у Польщі	62,6	29,6	7,8	14,7	27,8	57,5
…в Європі	59	30,6	10,5	22,9	28,8	48,3
…у світі в цілому	55,9	31	13,1	38	27	35

Насамперед варто відзначити оптимістичніший погляд студентів України та обережність в оцінках респондентів з обох країн, що виражається у великих частках тих, хто вагається. Найбільша частка студентів висловила думку про можливе розповсюдження конфлікту на інші регіони України. Проте в Україні таку можливість допускають трохи більше третини респондентів, а в Польщі – майже 90%, тобто польські студенти допускають погіршення ситуації в Україні в цілому.

Лише невелика частина українських студентів припускає, що події на Сході України спровокують подібну ситуацію в інших країнах. Так, оцінюючи можливість поширення

конфлікту на Білорусь, Литву, Латвію та Польщу, допускає такий розвиток ситуації приблизно десята частина опитаних студентів, така ж частка респондентів вважає, що український конфлікт може каталізувати конфлікти в Європі або у світі в цілому. Більше половини респондентів з України вважають, що існуючий конфлікт залишиться в сьогоднішніх межах. Можемо припустити, що українські респонденти при оцінці перспектив поширення конфлікту виходили з думки про «унікальність» цього конфлікту (оскільки ні з чим таким вони не стикались) та із сподівань на ізоляцію та скорочення лінії фронту.

У свою чергу, польські студенти відрізняються песимістичними оцінками. Половина польських респондентів вважають, що ситуація в Україні здатна спровокувати подібну ситуацію в самій Польщі, в прибалтійських країнах, в Білорусі та в Європі в цілому. При цьому оптимістичні погляди притаманні приблизно восьмій частині респондентів. Подібний розподіл демонструє, що у польському суспільстві високо оцінюються ризики можливих конфліктів та поширені побоювання щодо них.

Отже, велика частка українських респондентів та переважна більшість польських опитаних вважають, що конфлікт може поширитись лише на території України. Для деталізації того, як наші респонденти бачать можливий розвиток подій, ми з'ясували, який із потенційних сценаріїв розвитку конфлікту (перспективи (де)окупації територій) вони вважають найбільш реальним (дані наведено у таблиці 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на питання «Який з наведених нижче сценаріїв здається Вам найбільш реальним?» *(у % до тих, хто відповів)*

	Україна	Польща
Україна визнає автономію територій, які зараз контролюються сепаратистами, але отримає контроль над ними	12,9	11,2
Україна поверне контроль над територією східної частини країни, але Крим залишиться за її межами	24,2	13,1
Україна остаточно втратить території, що контролюються сепаратистами, але інша частина України збереже незалежність	18,5	17,5
Україна поверне всі втрачені території	16,5	2,9
Україна втратить контроль ще над деякими регіонами, але збереже незалежність від Росії в обмежених кордонах	8,6	10,2
Росія підкорить собі всю Україну	2,9	14,8
Важко відповісти	16,5	30,3

Визначити точно, яка думка домінує серед українських або польських студентів, важко. Сценарії різних напрямків оцінюються майже однаково. Проте приблизно половина українських респондентів вважають, що конфлікт вирішиться на корить України, при цьому варіант із деокупацією Криму обрали менше респондентів, ніж варіант без неї. Певна частка респондентів (13%) вважає, що Україна використає сценарій надання спеціального статусу Донецькій та Луганській областям. Варто зазначити, що чверть українських респондентів сподіваються на відновлення status quo – територіальної цілісності України зразка 1991 – 2013 років. Песимістичні варіанти розвитку подій обираються респондентами дещо менше, але варіанти із подальшою втратою територій обрали біля 11% респондентів.

Варто зазначити, що питання подальшого розвитку подій несе у собі певний ступінь сенсетивності та сумнівів, що демонструється великими частками респондентів, які вагаються у своїх відповідях (серед польських респондентів таких відповідей майже третина).

За наведеним розподілом прослідковуються песимістичні настрої, що панують серед польських студентів. Вони трохи більше обирають варіанти, що прогнозують подальшу втрату Україною своїх територій, ніж сценарії з їхнім поверненням, а до варіанту повного відновлення територіальної цілісності України схиляються лише 3% опитаних у Польщі.

Таким чином, моделювання подальшого розвитку ситуації демонструє, що українські студенти оптимістичніше дивляться на майбутній розвиток подій. Польські студенти з обережністю ставляться до оцінки українських подій та проявляють більший песимізм у прогнозуванні їхнього подальшого ходу.

Для України Польща є міжнародним партнером, у тому числі у вирішенні проблем Сходу, тому нам важливо було дізнатися, як молоді поляки, які представляють частину міжнародної спільноти, бачать наше майбутнє, а також якою є як внутрішня (з точки зору українських студентів), так і зовнішня (з точки зору їх польських колег) оцінка ролі та зусиль міжнародної спільноти у вирішенні конфлікту в Україні, про що йдеться у наступній частині нашої статті.

Визначення ролі міжнародної спільноти

З самого початку окупації територій АР Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей міжнародна спільнота активно реагує на події, що відбуваються. Україні надається фінансова та організаційна допомога, на Російську Федерацію накладаються політичні та економічні санкції та чиниться дипломатичний тиск. Всередині України часто зустрічаються сподівання на збільшення міжнародної підтримки, а на Заході ведуться розмови про необхідність корекції дій, спрямованих на припинення агресії Росії проти України. В ході опитування ми дізнались, як студенти в Україні та Польщі уявляють дії міжнародної спільноти, що допоможуть вирішити конфлікт на Сході (див. таблицю 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей на питання «Чи має, на Вашу думку, міжнародна спільнота здійснювати перелічені нижче дії, щоб покращити ситуацію в Україні?»

(у % до тих, хто відповів)

	Україна			Польща		
	Ні	І так, і ні	Так	Ні	І так, і ні	Так
Здійснювати фінансову допомогу Україні	9,4	16,6	74	27,1	26,2	46,7
Здійснювати дипломатичний тиск на Росію	13,9	17,5	68,6	25,1	24,9	50
Посилити економічні санкції проти Росії	14,9	18,9	66,2	22,5	17,5	60
Доозброїти українську армію, продати їй військову техніку	18,8	20,2	61	27,2	18,8	54,1
Відправити військові підрозділи в Україну	25,7	30,9	43,4	36,8	29,9	33,3
Пом’якшити економічні санкції проти Росії	67,6	23,4	9	40,2	31,4	28,4
Підтримати Росію	–	–	–	78,4	16,2	5,4
Не втручатися в конфлікт	–	–	–	47,3	22,0	30,7

Максимальна кількість українських респондентів (від двох третин до трьох чвертей) зазначає, що міжнародна спільнота має надати Україні фінансову та матеріально-військову допомогу та вести діалог с Росією шляхом економічних санкцій та дипломатичного тиску.

На допомозі Україні та тиску на Росію акцентують також і польські респонденти, хоча відсоткові частки у їхньому випадку менші та наближаються до половини.

Варто відзначити, що в Польщі на здійсненні фінансової допомоги Україні акцент роблять на 30% респондентів менше, ніж в Україні, що може слугувати індикатором негативного міжнародного економічного іміджу України. Така ж частка респондентів вважає, що міжнародна спільнота не має втручатися у вирішення конфлікту в Україні.

Оцінка практик допомоги та пошуку компромісу з Росією в Україні мінімальна – лише 9% респондентів вважають, що санкції варто пом'якшити. Серед поляків така думка більш розповсюджена, майже четверта частина польських респондентів вважає необхідним лібералізацію санкцій, а 5,4% вважають, що західні партнери мають підтримати Росію.

Таким чином, результати опитування демонструють, що як українські, так і польські студенти вважають, що міжнародна спільнота має надавати підтримку Україні та шляхом тиску та санкцій проти Російської Федерації сприяти вирішенню українського конфлікту.

У нашому опитуванні, окрім дослідження того, що має робити міжнародна спільнота для покращення ситуації в Україні, з'ясовувалось також, хто має допомагати Україні. Ми дізнались, як наші респонденти оцінюють зацікавленість окремих країн та міжнародних інституцій у вирішенні українського конфлікту (див. табл. 5).

Таблиця 5

Розподіл відповідей на питання «Як Ви вважаєте, якою мірою зацікавлена міжнародна спільнота і деякі країни у вирішенні конфлікту в Україні?»[78]

(у % до тих, хто відповів)

	Україна			Польща		
	Низько	Нейтрально	Високо	Низько	Нейтрально	Високо
ООН	19	36	45	30,4	52,6	17
Європейський Союз	17,5	30	52,5	26,8	46,4	26,8
НАТО	18,7	39,6	41,7	33,1	51	15,9
США	19,4	30,1	50,5	35,2	45,1	19,7
Росія	55,3	21,3	23,5	39,9	29,7	30,4
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	23,1	38,5	38,5	–	–	–
Польща	17,1	35,5	47,3	18,7	48,8	32,6

Українським респондентам притаманна висока оцінка ролі майже всіх перерахованих країн та організацій. Найвище оцінюється роль Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки – половина респондентів відзначає високу зацікавленість цих партнерів. Дещо нижче оцінюються зусилля Польщі, Організації Об'єднаних Націй та НАТО (трохи менше половини). Більше третини респондентів високо оцінюють зацікавленість ОБСЄ, більше половини – низько оцінюють зацікавленість Росії. Варто відзначити, що серед українських респондентів приблизно третина оцінює діяльність міжнародної спільноти нейтрально.

Серед польських студентів частка тих, хто нейтрально оцінює діяльність країн та міжнародних спільнот, наближається до половини; поляки менше оцінюють зацікавленість

[78] Альтернативи «не зацікавлені» і «скоріше, не зацікавлені» трансформовані у низьку зацікавленість, «і так, і ні» – в нейтральну, «скоріше, зацікавлені» і «зацікавлені» – у високу.

як своєї країни, так і західних партнерів, проте дещо вище, ніж українці, оцінюють зацікавленість Росії у вирішенні конфлікту. На їхню думку, саме Росія, ЄС та Польща є найбільш зацікавленими у вирішенні українського конфлікту.

Таким чином, на думку українських студентів, міжнародна спільнота має надавати Україні широку допомогу різного роду, при цьому у вирішенні конфлікту зацікавлені саме західні країни та організації. У свою чергу, поляки також акцентують на допомозі Україні, проте вони відчувають, що як західні організації, так і Росія в меншій мірі зацікавлені в українському питанні, що демонструє певну втомленість від цієї тематики.

Отже, порівнюючи оцінку подій на Сході України українським та польським студентством, варто зазначити, що більш оптимістичними є саме українські студенти. Студентам із Польщі більше притаманні песимістичне бачення розвитку подій, орієнтація на відносини із Росією (необхідність пошуку компромісів) та втома від української тематики. Можемо сказати, що українці сподіваються на допомогу ззовні у вирішенні конфлікту, а поляки акцентують на вирішенні конфлікту між його безпосередніми учасниками.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що студентство є специфічною групою, від ставлення якої залежатиме, в тому числі, характер українсько-польських відносин. Ставлення польських студентів до подій на Сході України є індикатором впливу глобальної інформаційної політики. Міжнародна спільнота, яку в нашому дослідженні презентують польські студенти, втомлюється від українських проблем, але продовжує виражати нашій державі так необхідну їй підтримку.

1. Ставлення населення до подій на Донбасі: ціна миру і шляхи подолання конфлікту [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/stavlennjaa-konfliktu.htm.

2. Результати соціологічного дослідження «Оцінка громадянами ситуації на Донбасі» [Електронний ресурс] // Український центр економічних та політичних досліджень імені Олександра Разумкова. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/news.php?news_id=735.

3. O konflikcie na Ukrainie i sankcjach gospodarczych wobec Rosji [Електронний ресурс] // Komunikat z badan CBOS. – № 84. – 2015. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_084_15.PDF.

4. Війна на Донбасі очима європейців: де є проблеми і що варте уваги МЗС [Електронний ресурс] // Європейська правда. – Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/11/4/7040279/.

Igor Shcherbak

EVALUATION OF EASTERN UKRAINE EVENTS BY UKRANIAN AND POLISH STUDENTS

The article deals with the opinion of the students from Ukraine (Kharkiv and Lutsk) and Poland (Zielona Gora) about the events in Eastern Ukraine; it's based on the results of an international research. Author mainly focuses on the sources of information about the conflict and current events, modeling further developments and defining the role of the international community in resolving the situation. It is emphasized that Ukrainian students are more optimistic about the prospects of the conflict and the role of the international community in its settlement, meanwhile Polish students are more concerned about the conflict spreading and are more pessimistic about its prospects. It is noted that different views are provoked by the immediate proximity to the area of conflict and the role of the state in it.

Keywords: *students of Ukraine and Poland, the events in eastern Ukraine, Crimea, Donbass*

4. ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА СУЧАСНІ ТРЕНДИ

EDUCATION POLICY: MODERN TRENDS

Людмила Сокурянська,
доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ КОМПАРАТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті аналізуються проблеми методології, методики та інтерпретації даних порівняльних досліджень студентської молоді. Обґрунтовується вибір об'єкту дослідження; акцентується увага на труднощах методологічного та методичного характеру, з якими стикаються соціологи, здійснюючи компаративні дослідження. На прикладі двох міжнародних досліджень, здійснених викладачами та студентами кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, автор розкриває методологічні принципи та проблеми інтерпретації результатів порівняльних досліджень студентства різних країн, підкреслюючи необхідність врахування суб'єктивної культури певного соціуму у поясненні відмінностей між різними країнами (чи соціальними спільнотами).

Ключові слова: *компаративні дослідження, студентська молодь, методологічні, методичні та інтерпретаційні проблеми порівняльних студій*

Мабуть, серед колег-соціологів знайдеться небагато тих, хто заперечував би думку про те, що соціологічний аналіз – це завжди порівняльний аналіз. Як стверджував Е. Дюркгейм, «порівняльна соціологія не з окремою галуззю соціології; це сама соціологія, оскільки вона не перестає бути чисто описовою наукою та прагне пояснювати факти» [1, с. 115]. Щоб здійснити останнє, тобто пояснити ті чи інші соціальні факти (процеси, феномени тощо), необхідно порівняти їх (чи то у часі, чи то у просторі) з подібними фактами. Тільки за таких умов можна з'ясувати, як і чому змінюються соціальні феномени та процеси, а отже, виявити чинники суспільного розвитку в цілому та перевірити причинно-наслідкові зв'язки, які постулює та чи інша соціологічна теорія, пояснюючи ці зміни.

Глобалізація і (як її наслідок) глокалізація (Р. Робертсон) сучасного світу, інтернаціоналізація соціальних проблем, «експорт» та «імпорт» економічних, політичних, культурних тощо практик за межі національних кордонів надзвичайно актуалізували міжнародні компаративні дослідження, кількість яких зростає з кожним роком[79]. Втім, вони мають переважно емпіричний характер, що може бути пояснено як теоретичною кризою, яку переживає сьогодні соціологія, так і певною байдужістю соціологічної компаративістики до теорії як такої. На жаль, ми можемо констатувати відсутність сучасних фундаментальних робіт з теорії та методології порівняльних досліджень. Серед російськомовних публікацій виняток становлять роботи Г. Андрієнкової [2-3] та П. Федорова [4]. Проте ще 20-30 років тому таких робіт було чимало (див., наприклад: [5-11]), хоча не всі вони були «обтяжені» серйозною теорією щодо компаративістської аналітики. Все це, на нашу думку, не в останню чергу спричиняє низку методологічних, методичних та інтерпретаційних проблем у контексті реалізації тих чи інших порівняльних досліджень.

---

[79] Перш за все ми маємо на увазі такі проекти, як Afrobarometer - http://www.afrobarometer.org; Eurobarometer - http://ec.europa.eu/public_opinion/standard_en.htm; European Community Household Panel Survey - http://epunet.essex.ac.uk/echp.php; European Social Survey (ESS) - http://www.europeansocialsurvey.org; European Value Survey - http://www.europeanvalues.nl; International Social Survey Programme (ISSP) - http://www.issp.org; Latinobarometer - http://www.latinobarometro.org; World Values Survey (WVS) - www.worldvaluessurvey.org.

Метою цієї публікації є визначення деяких проблем методології та методики міжнародних компаративних досліджень студентської молоді, а також інтерпретації їхніх результатів.

Обравши об'єктом свого аналізу порівняльні міжнародні дослідження такої соціокультурної спільноти, як студентська молодь, ми виходили з того, що, по-перше, в межах такого аналізу ми можемо спиратися на потужну базу соціологічної інформації щодо життєдіяльності пострадянського студентства[80], по-друге і головне, на наше глибоке переконання, студентська молодь є чи не головною рушійною силою тих соціокультурних перетворень, які відбуваються сьогодні на пострадянському і більш широко – на постсоціалістичному просторі в цілому та в українському суспільстві, зокрема.

Зазначимо, що міжнародні дослідження, здійснені нами за останні 15 років, були проведені серед студентства трьох пострадянських країн (України, Росії, Білорусії), виняток становлять лише дослідження 2012-1013 рр., участь в якому взяли також вірменські студенти, дослідження 2014 року, в межах якого були опитані лише українські та білоруські студенти, а також дослідження, здійснене в 2014-2015 рр. серед українських та польських студентів.

У контексті цієї публікації, розглядаючи методологічні, методичні та інтерпретаційні проблеми порівняльних досліджень, ми будемо фокусувати свою увагу на двох дослідженнях: «Нове покоління: надії, цілі та ідеали: 20 років потому» (2012-2013 рр.)[81] та «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани» (2014-2015 рр.)[82].

Що стосується першого із зазначених досліджень, то воно було проведено за інструментарієм, розробленим в межах програми «Громадська думка», яка була створена при Міністерстві вищої освіти СРСР наприкінці 1980-х рр. з метою вивчення проблем життєдіяльності всіх суб'єктів вузівського освітнього процесу та вищої школи в цілому. Автор даної статті був учасником цієї програми від України (як і такі наші колеги, як В. Арбєніна, О. Кізілов, О. Навроцький, Л. Філінська та ін.). Застосована нами в дослідженні 2012-2013 рр. методика (анкета студента) була абсолютно ідентичною методиці дослідження, здійсненого навесні 1991 р., тобто ще до розпаду СРСР. Учасники зазначеної нами програми від Росії, України, Білорусії та Вірменії, плануючи повторне дослідження, ставили за мету з'ясувати спільне та відмінне в цінностях, ідеалах та життєвих планах, з одного боку, студентства чотирьох пострадянських країн (тобто здійснити синхронний порівняльний аналіз), з іншого, порівняти відповідні внутрішньоособистісні феномени останнього покоління радянського студентства та покоління студентів, народжених уже за часів незалежності своїх країн (тобто здійснити діахронний порівняльний аналіз).

---

[80] Йдеться про результати міжнародних соціологічних досліджень, здійснених за нашим керівництвом кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна протягом 2002-2015 рр., а саме: «Вища школа як суб'єкт соціокультурної трансформації» (2002-2004 рр.); «Вища освіта як фактор соціоструктурних змін: порівняльне дослідження посткомуністичних суспільств» (2005–2007 рр.), «Проблеми формування громадянської ідентичності молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008–2009 рр.); «Духовний світ сучасного студентства: національні джерела та глобальні орієнтири» (2010-2011 рр.); «Пострадянське студентство: інтереси, цілі, ідеали» (2012-2013 рр.); «Ставлення студентства до Євромайдану та його наслідків» (2014 р.); «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани» (2014-2015 рр.); «Випускник – 2015: професійні плани, громадянські позиції, дозвіллєві практики шкільної молоді Центральної та Східної Європи» (2015 р.).

[81] У межах цьогодослідження за простою районованою вибіркою було опитано 4 тисячі студентів (по тисячі в Росії, Україні, Білорусії та Вірменії).

[82] Дослідження було здійснено за нашим керівництвом студентами, які спеціалізуються на кафедрі соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. За репрезентативною вибіркою протягом 2014-2015 рр. було опитано 1214 студентів; серед них: 508 студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 178 студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк), 111 студентів Луцького національного технічного університету та 417 студентів Зеленогурського університету (Польща).

Підкреслимо, що певні методологічні та методичні проблеми виявились уже на етапі вирішення питання щодо використання того самого інструментарію, що й у 1991 р. У 2012 році ми розуміли, що анкета , розроблена більше 20 років тому, не просто застаріла, вона містила, м'яко кажучи, певні неточності у формулюванні питань, шкалуванні тощо. Більш того, інструментарій двадцятирічної давності, звичайно, не міг враховувати ті зміни, які відбулися за цей час у соціально-політичному та економічному житті чотирьох країн та, безперечно, позначились на свідомості їхнього населення, в тому числі на ціннісному дискурсі студентської молоді. З огляду на зазначене вище, ми навіть почали переробляти інструментарій 1991 р., витративши на це чимало часу, але згодом все ж таки дійшли висновку, що з переробленою анкетою наш порівняльний аналіз буде некоректним.

Отже, дослідження було здійснено за старою методикою. Ми отримали, на перший погляд, дуже цікаві результати. Але як їх інтерпретувати? Ми не знаємо, чи задавалися цим питанням наші російські, білоруські та вірменські колеги, проте у нас особисто з інтерпретацією одержаних даних виникали певні труднощі, подекуди досить серйозні.

Звичайно, ми виходили з того, що молодь різних країн, у тому числі студентська, має багато спільного, зокрема у ціннісному дискурсі. При цьому це спільне переважно зумовлене саме специфікою віку, притаманними молоді уподобаннями щодо дозвілля, музики, спілкування тощо. Проте, на відміну від радянського студентства, яке виховувалось у достатньо однорідній соціокультурній та соціально-економічній (не кажучи вже про політичну) системах, отримувало освіту в умовах єдиної системи вищої школи СРСР, сучасне студентство незалежних країн живе та навчається у зовсім іншій системі економічних, політико-ідеологічних, соціокультурних тощо координат. Як за цих умов можна інтерпретувати отриману нами соціологічну інформацію, наприклад оптимізм вірменських студентів (див. таблицю 1), який просто зашкалює?

Таблиця 1

З яким настроєм дивиться сучасне студентство у своє майбутнє (% до опитаних)

	Росія	**Білорусія**	**Україна**	**Вірменія**
З надією та оптимізмом	59	61	52	80
Спокійно, але без особливих сподівань та ілюзій	31	27	29	16
З тривогою та невпевненістю	7	10	14	3
Зі страхом та відчаєм	2	1	4	1

Чим зумовлений цей оптимізм? Особливостями національної свідомості вірмен, їхнім, так би мовити, природним оптимістичним сприйняттям реальності, якою б вона не була? Чи це зумовлюється актуальною ситуацією, що склалася сьогодні у вірменському суспільстві та дозволяє студентській молоді з надією та оптимізмом дивитися у своє майбутнє? І тут знову проблема. Ми достеменно не знаємо, що реально відбувається в економіці та політиці Вірменії, але за тією інформацією, якою ми володіємо завдяки ЗМІ, справи там не набагато кращі, ніж у Білорусії, Росії чи Україні.

У пошуках відповідей на всі ці питання, ми звернулись до аналізу відповідей вірменських студентів на інші питання нашої анкети. Деякі із цих відповідей тісно корелювали з оптимістичними настроями студентства Вірменії, деякі – категорично суперечили ним. Так, надзвичайно високий рівень оптимізму студентів–вірмен тісно пов'язаний з їхніми уявленнями про життя: 85% із них вважають, що «життя – це свято, від нього треба взяти все, що можливо» (для порівняння: серед російських студентів таку думку висловили 60% опитаних, серед білоруських – 67%, серед українських – 66%), 82% зазначили, що «життя – це дар Божий, і людина відповідальна за своє життя перед Богом» (у Росії так відповіли 49% опитаних студентів, у Білорусії – 54%, в Україні – 58%). До речі, саме наші вірменські респонденти підкреслювали, що «релігія є найважливішою складовою

культури народу» (77%), що «гідне життя людини можливо лише з вірою в Бога» (75%). В інших країнах, де було здійснене дослідження, таких відповідей на питання про релігію було на 25-45% менше.

Суперечили оптимізму вірменських студентів, їхній впевненості у завтрашньому дні дані щодо страхів, які вони відчувають. Як виявилось, окрім загрози здоров'ю та життю близьких як абсолютного лідера серед джерел страху студентів усіх зазначених вище країн, студентство Вірменії, в першу чергу, побоюється громадянської війни (41% опитаних), самотності (41%) та втрати свободи (38%). Якщо останнє досить важко інтерпретувати, оскільки незрозуміло, яку саме свободу побоюються втратити вірменські студенти (свою власну свободу чи свободу своєї країни), а страх самотності можна віднести до природнього для молодіжного віку відчуття, то загроза громадянської війни як одна із найбільш серйозних соціально-політичних проблем, безумовно, мала б спровокувати далеко не оптимістичні настрої студентської молоді Вірменії. У цьому контексті зазначимо, що серед українського студентства громадянської війни навесні 2013 року, тобто на момент опитування, побоювались лише близько 9% респондентів, що, на нашу думку, може бути ще одним аргументом на користь того, що військові дії на Сході нашої країни не є громадянською війною, що вони не були очікувані населенням України.

Зазначимо, що розходження у відповідях російських, білоруських та українських студентів практично по всім згаданим вище питанням є переважно незначними, що є свідченням культурної близькості респондентів цих країн (див. про це більш докладно: [12]).

Отже, інтерпретуючи результати компаративних досліджень студентської молоді різних країн, ми маємо обов'язково виходити з головного, на нашу думку, методологічного принципу такого роду досліджень – врахування специфіки культурного контексту кожної країни-учасниці дослідження. Наш власний досвід реалізації подібних проектів дозволив дійти висновку, що при інтерпретації отриманої інформації варто займати позицію поміркованого релятивіста (чи поміркованого об'єктивіста), оскільки крайній релятивізм маніфестує культурну унікальність та неможливість здійснення достовірних міжкультурних порівнянь, а крайній об'єктивізм абсолютизує принцип достовірності будь-яких порівнянь за умов додержання правил обґрунтування дослідницьких процедур (див. про це більш докладно: [13]).

Підкреслимо, що «культурна чутливість» має виявлятися не лише при інтерпретації отриманих даних, а й на всіх інших етапах здійснення порівняльних досліджень. Це стосується, зокрема, їхньої концептуалізації, тобто змістовної адекватності певної теоретичної бази для культури кожної країни-учасниці дослідження; вибору дослідницького методу, в тому числі відсутності культурних бар'єрів, пов'язаних із застосуванням цього методу; операціоналізації, тобто однакової валідності та надійності вимірювання для всіх культур; вибору об'єкту дослідження (мається на увазі еквівалентність популяцій, які порівнюються); визначення процедури збору даних (можливості застосування обраної процедури у всіх культурах); імплементації результатів дослідження, недопустимість їхнього використання у контексті етнокультурних упереджень [13].

Як зазначав Є. Головаха [13], саме культурна чутливість при підготовці та проведенні компаративних досліджень, а також у контексті інтерпретації отриманих завдяки ним даних дозволяє досліднику розрізняти базисні складові так званої суб'єктивної культури[83], пов'язані з глибоко укоріненими особливостями національної (чи регіональної) психології (тобто з психологічною культурою), та менш усталені складові, що знаходяться під безпосереднім впливом соціальної ситуації, що змінюється (тобто під впливом соціальної культури).

[83] На думку Г. Тріандіса, на якого посилається Є. Головаха, суб'єктивна культура – це засіб сприйняття, категоризації та оцінки індивідами всього, що існує у їхньому оточенні [14].

У ході реалізації порівняльних досліджень надзвичайно важливо враховувати особливості суб'єктивної культури населення тієї чи іншої країни, яка залишається незмінною протягом довгого часу, оскільки є укоріненою в традиціях, віруваннях, забобонах, мові, когнітивних структурах, а також у деяких базисних формах соціальної поведінки та взаємовідносин [13].

Саме суб'єктивна культура зумовила, на наш погляд, досить суттєві відмінності в оцінці тих чи інших феноменів і процесів, з одного боку, студентами Вірменії, з іншого – Росії, України та Білорусії. Останні є більш близькими за своєю суб'єктивною культурою, саме тому їхні відповіді на питання нашого інструментарію, як підкреслювалось вище, у багатьох випадках відрізнялись лише незначною мірою.

Одним із результатів порівняльного, зокрема крос-культурного, дослідження може бути розробка міні-теорії, заснованої як на вже існуючих теоріях та емпіричних студіях в обраній галузі, так і на даних, отриманих у межах компаративного дослідження. Формулюючи деякі положення міні-теорії, в основу якої були покладені результати зазначеного вище дослідження, ми дійшли висновку, що саме особливості суб'єктивної культури країн, студенти яких взяли участь у нашому опитуванні, зумовили ціннісні відмінності між студентами Росії, України та Білорусії, з одного боку, та студентами Вірменії, з іншого. Аналіз ціннісного дискурсу наших респондентів, у тому числі їхніх уявлень щодо чинників життєвого успіху, які ми розглядаємо як орієнтації на інструментальні цінності (тобто, за типологією Шелера-Рокича, цінності-засоби), дозволив нам сформулювати гіпотезу, згідно з якою більш глибока укоріненість суб'єктивної культури у свідомості вірменських студентів зумовлює порівняно більш високий рівень традиціоналізму їхніх ціннісних преференцій. Що стосується виявленої нами «модернізації» та «постмодернізації» ціннісного дискурсу українських, російських та білоруських студентів, то це, на наше припущення, може бути, в тому числі, спричинено високим рівнем споживання ними «імпортних» культурних форм та зразків поведінки.

Певні методологічні та методичні проблеми виникали у нас і при реалізації українсько-польського дослідження «Студентство пограниччя: ідентичності, цінності, життєві плани» (2014-2015 рр.). Вони були зумовлені декількома чинниками. Перш за все відмінностями між соціальною культурою нестабільного українського суспільства та соціальною культурою в цілому більш стабільного польського соціуму. За цих умов, а також завдяки актуальним культурним відмінностям, історичній пам'яті поляків та українців тощо ключові поняття нашого порівняльного дослідження могли наповнюватися українськими студентами, з одного боку, та польськими, з іншого, специфічним культурним змістом. А, отже, розуміння питань нашого спільного інструментарію могло кардинально відрізнятися. На етапі підготовки дослідження, працюючи над його програмою та інструментарієм, ми намагалися мінімізувати можливі розбіжності у сприйнятті тих чи інших питань нашої анкети респондентами обох країн, максимально враховуючи особливості їхньої політичної, економічної, правової тощо культур. Проте, незважаючи на інтенсивні творчі контакти між виконавцями цього проекту – студентами-соціологами Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та Зеленогурського університету (Польща), нам не вдалося запобігти певних розбіжностей у формулюванні деяких питань нашого інструментарію, кількості тих чи інших змінних тощо.

Це не могло не спричинити труднощі при інтерпретації отриманих нами даних. Тим не менш, результати цього порівняльного дослідження виявились надзвичайно цікавими. Враховуючи обсяг цієї публікації, ми не можемо докладно проаналізувати отримані нами дані. Зупинимося лише на тих із них, які перш за все «болять» українцям. Ми маємо на увазі питання щодо подій на Сході України та уявлень наших респондентів про майбутнє української держави. Наше дослідження надало змогу порівняти сприйняття зазначених подій та майбутнього України зсередини (українськими студентами) та з боку (польськими студентами), що зазвичай визначається як одна із переваг компаративних соціологічних розвідок.

Отже, звернемось до матеріалів українсько-польського дослідження. Оцінки наших респондентів перспектив збереження Україною своєї незалежності представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Студентські оцінки перспектив дослідження українською державою незалежності від Росії *(% до тих, хто відповів)*

Україна…	Українські студенти	Польські студенти
…зможе зберегти у найближчій час свою незалежність	70,4	13,3
…не зможе зберегти незалежність	20,7	30
Важко відповісти	8,9	56,7

Намагаючись з'ясувати, чим зумовлюється така разюча різниця у відповідях українських та польських студентів на поставлені нами питання, ми звернулись до даних про джерела інформації щодо подій на Сході України, якими користуються студенти обох країн (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Джерела інформації щодо подій на Сході України, до яких звертаються українські та польські студенти *(% до тих, хто відповів)*

	Україна	Польща
Українські інформаційні джерела	69,3	3
Російські інформаційні джерела	13,5	2
Європейські та світові інформаційні джерела*	21,2	-
Польські інформаційні джерела**	-	40,4
Західні інформаційні джерела**	-	6,8

* Такої альтернативи не було у польському варіанті анкети.

** Таких альтернатив не було в українському варіанті анкети.

Отже, і в Польщі, і в Україні студенти перш за все звертаються до національних інформаційних джерел. З огляду на представлені вище уявлення наших респондентів щодо можливостей збереження Україною своєї незалежності, можна припустити, що прогнози польських джерел інформації щодо майбутнього нашої країни є більш песимістичними.

За нашим припущенням, інформаційний чинник, як і суб'єктивна культура певної частини українського населення, провокують позицію майже третини вітчизняних студентів, які не змогли визначитися або припустили можливість негативного сценарію подальшої долі нашої держави.

Підсумовуючи викладене нами вище, зазначимо, що аналіз даних, отриманих у межах останнього з наведених нами досліджень, ще далекий від завершення. Поглиблюючи його, ми, безперечно, зіткнемося з іншими проблемами інтерпретації одержаної інформації. Мабуть, це природно для порівняльних досліджень (як би ретельно вони не були підготовлені). Проте вже сьогодні ми можемо зробити висновок, що здійснене нами дослідження можна віднести, за типологією Ю. Кокка, до евристичних. Стверджуючи це, ми виходимо з того, що ті порівняння, які були здійснені у його контексті, актуалізували питання, які до застосування цієї процедури залишалися латентними й виявили себе лише у дискурсі порівняльного дослідження.

Ми переконані, що порівняння як ідеологія соціологічного дослідження є одним із найважливіших інструментів пізнання та пояснення соціальних феноменів та процесів, їхньої регуляції та розвитку. Сподіваємось, що наші подальші компаративні дослідження студентської молоді будуть здійснені з урахуванням як позитивного, так і негативного досвіду реалізації таких студій.

1. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм. – М. : Канон, 1995.
2. Андреенкова А. В. Межстрановые сравнительные исследования в социальных науках: методология, этапы развития, современное состояние // Мир России. – 2011. – Т. 20. – № 3. – С. 125-154.
3. Андреенкова А. В. Сравнительные межстрановые исследования в социальных науках: теория, методология, практика / А. В. Андреенкова. – М. : Новый хронограф, 2014. – 520 с.
4. Федоров П. М. О сравнимости результатов кросскультурных исследований (на примере измерения установок в отношении мигрантов) / П. М. Федоров // Социологические исследования. – 2015. – № 1. – С. 73-78.
5. Паниотто В. И. Метод множественных парных сравнений / Паниотто Владимир Ильич // Социологические исследования. – 1980. – № 1.
6. Андреенков В. Г. Сравнительный анализ и качество эмпирических социологических данных / В. Г. Андреенков, М. С. Косолапов. – М., 1984.
7. Методические и методологические аспекты сравнительных социологических исследований. – М., 1984.
8. Проблемы сравнительных исследований в социологии: Методы сбора данных. – М., 1988.
9. Андреенков В. Г. Сравнительный анализ и методика социологических исследований / В. Г. Андреенков, О. М. Масова. – М., 1989.
10. Сравнительная социология. Избранные переводы. – М., 1995.
11. Орлова И. Б. Сравнительная социология / Орлова И. Б. – М., 1995.
12. Сокурянская Л. Г. Новое поколение: надежды, цели, идеалы (двадцать лет спустя) / Сокурянская Людмила Георгиевна // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 448-459.
13. Головаха Е. И. Сравнительные социологические исследования в познании современных социальных феноменов / Е. И. Головаха // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. – 2010. – № 1/2. – С. 26-30.
14. Триандис Г. Культура и социальное поведение / Г. Триандис. – М. : Форум, 2007. – 384 с.

Ludmila Sokurianska

METHODOLOGICAL AND METHODICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL COMPARATIVE RESEARCH OF STUDENT YOUTH

The article is devoted to analysis of methodologies, techniques and interpretation problems of comparative studies of student youth. Substantiates selection of research objects; focuses on the methodological and methodical difficulties faced by sociologists, making comparative studies. The author reveals methodological principles and problems of interpretation of the results of comparative studies of students from different countries based on the example of two international studies conducted by faculty and students of the V. N. Karazin Kharkiv National University Sociology Department. The article is emphasizing necessity of considering subjective culture of a particular society (or social community) in the explanation of differences between countries.

Keywords: *comparative study, student youth, methodological, methodical and interpretational problems of comparative studies*

Лариса Хижняк,
доктор соціологічних наук,
професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ «ПОРТФЕЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА» В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються можливості втілення ідеї «портфельного працівника» завдяки технологіям електронного навчання. Автор визначає переваги і обмеження електронної освіти в розвитку «портфельного працівника». «Портфельний працівник» збирає разом в єдиний портфель усі свої трудові і життєві компетенції, починає контролювати власні трудові зусилля і фінансові потоки в різні періоди життя з

урахуванням різних трудових ситуацій і життєвих обставин. Самоконтроль свого трудового життя, самозайнятість, зайнятість неповний робочий день, тимчасові підробітки, виробництво благ в домашніх умовах можуть створити такому індивіду більш стійкий і одночасно гнучкий фундамент матеріального забезпечення, свободу в розпорядженні власним трудовим життям. Поява на ринку праці електронних фрилансерів як особливої категорії «портфельних працівників» актуалізує використання технологій електронної освіти. Інноваційна економіка, яка базується на використанні інтелектуального потенціалу працівників, потребує неперервного навчання людей, яке за умов електронної освіти стає більш доступним і масовим.

Ключові слова: *«портфельний працівник», електронні фрилансери, електронна освіта, технології електронного навчання, інтелектуальний потенціал працівника.*

Під впливом сучасних інформаційно-комунікативних технологій відбувається трансформація як сфери праці й зайнятості, так і освіти, яка є важливим чинником формування, збереження і підвищення трудового потенціалу країни, регіону, галузі, окремих трудових організацій і працівників. Аналізуючи трансформацію праці і зайнятості, М. Кастельс зауважує: «В цілому, традиційна форма роботи, що базується на зайнятості протягом повного робочого дня, чітко окреслених професійних позиціях і моделі просування щаблями кар'єри протягом життєвого циклу, повільно, але розмивається» [1, с. 199-266]. Відбувається модернізація професійної структури з ростом частки занять, що вимагають вищої кваліфікації і високого рівня освіти. Разом з комп'ютеризацією виробництва «заміщується робота, яка може бути закодована в програмовану послідовність, і збагачується робота, що вимагає аналізу, рішень і перепрограмування в реальному часі на рівні, де може впоратися тільки людський мозок» [1, с. 235]. Саме на перетині проблем у сфері праці й освіти науковці шукають шляхи підвищення ефективності економіки, яка все більше починає залежати від інтелектуального ресурсу. Носієм цього ресурсу постає особистість, задіяна в тих чи інших ролях в соціально-економічному житті суспільства.

Змінюються уявлення про компетентності сучасного працівника. Р. Абрамов наголошує на універсальності запиту на новий тип працівника незалежно від специфіки професії. На його думку, наразі затребуваний працівник, який, з одного боку, міг би дотримуватися технологічних вимог конкретної посади, а з іншого – мав здатність до самостійності й самоконтролю, відрізнявся вмінням гнучко, нестандартно, самостійно вирішувати проблеми, що виникають в процесі виконання виробничих завдань. Це потребує постійного навчання, самоосвіти, оволодіння новими трудовими навичками, які часто виходять за межі певної конкретної професії (спеціальності) [2, с. 99]. Таким вимогам відповідає працівник, якому притаманні особливі риси, узагальнення яких сприяло появі ідеї «портфельного працівника». Освітньо-професійна підготовка такого працівника вимагає нових підходів до неперервної, доступної освіти, яка стає можливою при використанні технологій електронного навчання. Актуалізує тему «портфельного працівника» активне поширення на ринку праці фрилансерів, освітня підготовка яких відрізняється від професійної підготовки вузько спеціалізованих фахівців. Фрилансер – це «незалежний професіонал високої кваліфікації, який не перебуває в штаті організацій і не включений в традиційні соціально-трудові відносини, а самостійно реалізує свої послуги на ринку різним клієнтам, не будучи субпідрядником єдиного замовника» [3, с. 9]. Одна з тенденцій у сфері освіти, яка безпосередньо впливає на долю і перспективи електронної освіти, полягає в тому, що «освіта стає прагматичним інструментом, сервісом, який обслуговує інтереси основних споживачів – фізичних осіб, роботодавців, держав» [4, с. 55].

Мета статті – виявити особливості втілення ідеї «портфельного працівника» в умовах електронної освіти.

Портфельний аналіз в останні роки став складовою частиною й інструментом стратегічного менеджменту, фінансового планування діяльності організаційних утворень

різного рівня. В умовах нестабільної зайнятості й швидких соціальних змін портфельний аналіз все частіше привертає увагу фахівців з управління не тільки матеріальними, фінансовими, інвестиційними, а й людськими ресурсами. Термін «портфельний працівник» все частіше використовується при характеристиці висококваліфікованого персоналу. Портфельний образ працівника активно обговорюється науковцями і практиками. Наприклад, Ч. Хенді пропонує особистості з метою підвищення контролю над своїм життям розглядати життя як портфель, що складається з різних видів діяльності, які треба збалансувати, розширювати і постійно поповнювати новими компетентностями шляхом освіти й самоосвіти [5]. Це дозволяє пом'якшити ризики втрати роботи, зміни професії, виду зайнятості і т. ін. за рахунок готовності до урізноманітнення місць роботи, навичок і способів дозвілля. Ч. Хенді вводить дві метафори для пояснення взаємодій між роботодавцями і найманими працівниками, а саме: «слонів» він асоціює з великими роботодавцями, а «блох» – з хитрими найманими та самозайнятими працівниками. Блохи, які стрибають по спинах слонів у стаді, можуть переміщатися швидше, ніж рухається один окремо взятий слон, для блохи важливо вчасно покинути слона, який зашкутильгав, і знайти того, з ким найвигідніше і перспективніше бігти далі [5]. Тобто працівник має орієнтуватися на перспективного роботодавця, який цінує самостійність персоналу. Звісно, такий підхід ставить під сумнів доцільність використання технологій підвищення лояльності працівників до своїх роботодавців, однак враховує відмінність інтересів роботодавців і найманих працівників і націлює особистість на активну соціально-професійну самореалізацію. Д. Пінк переконаний, що наразі підвищується відповідальність самої людини за своє життя, тому не вважає звільнення працівника з роботи проблемою, а пропонує розглядати це як стимул до нових кроків у професійній кар'єрі [6]. В умовах поглиблення індивідуалізації трудової кар'єри і зайнятості, ресурсність працівника починає залежати не стільки від інституційних умов, скільки від його зусиль для нарощування свого трудового потенціалу, в тому числі його освітньої складової.

Перевагою електронної освіти в розвитку «портфельного працівника» є її відкритість. Т. Мерцалова виділяє три моделі, в рамках яких поняття «відкрита освіта» використовується в освітній практиці: 1) *відкритість операційна*, яка досягається завдяки дистанційному навчанню; 2) *відкритість інституційна,* що базується на врахуванні інтересів учасників освітнього процесу, а також умов і потреб суспільства; 3) *відкритість інформаційна*, що досягається через забезпечення інформаційного обміну між учасниками освітнього процесу і громадськістю, між освітніми організаціями і органами управління освітою, між державним і публічним секторами суспільства. Інформаційна відкритість системи освіти для різних категорій користувачів освітніми послугами стає умовою реалізації операційної та інституційної відкритості [7, с. 41-42]. Зауважимо, що наразі у світі, в тому числі в Україні, створюється сучасне інформаційно-освітнє середовище, яке задовольняє вимоги відкритості і сприяє поширенню технологій електронного навчання. Слід зазначити, що поняття «інформаційно-освітнє середовище» трактується неоднозначно [8]. Ми розуміємо його як частину інформаційного середовища, що включає комплекс засобів передачі даних та інформаційних ресурсів, програмного і апаратного забезпечення, організаційно-методичних умов, орієнтованих на задоволення освітніх потреб різних категорій, а також «портфельних працівників».

Відкритість освіти, вищої професійної зокрема, по-перше, впливає на мету та принципи навчання, які не можуть залишатися незмінними в умовах неперервної освіти і формування «суспільства знань», по-друге, змінює методи, засоби і зміст навчання, що обумовлено зміною форм, видів взаємодії суб'єктів освітнього процесу; по-третє, повною мірою може реалізуватися через використання електронних технологій навчання. Утвердження парадигми відкритого електронного (мобільного, дистанційного) навчання передбачає вирішення завдань повсюдного впровадження комп'ютерної техніки в освітні установи, інтеграції найсучасніших інформаційних і комунікативних технологій з системою організації навчання, з реальним навчальним процесом, розвитком ринку електронних

освітніх послуг, з індивідуальними освітніми траєкторіями споживачів електронних освітніх послуг.

У концепції «портфеля робіт» яскраво проявляється ставлення до часу як особистого ресурсу, а також спроба знайти компроміс між свободою, вільним розпорядженням своїм часом і одержанням засобів для життя завдяки трудовій діяльності. Під «портфелем робіт» розуміється набір видів діяльності (як оплачуваних, так і безоплатних), якими людина зайнята протягом життя. Робота над власним портфелем робіт сприяє індивідуалізації освіти. Індивідуалізація освітніх траєкторій в умовах неперервної освіти вимагає трансформації самого процесу надання освітніх послуг: формується відкритий ринок освітніх програм і мінімізується роль стандартних програм; зміст освіти орієнтується не стільки на засвоєння готових спеціалізованих знань, скільки на формування креативних соціальних компетентностей і готовності людини до перенавчання; організаційні межі системи освіти стають рухливими і варіативними.

Затребуваність «портфельного працівника» стає відчутною не тільки в середовищі фрілансерів і самозайнятих, а й у бізнесових структурах, які в умовах гнучкої зайнятості реалізують стратегії не тільки кількісної гнучкості, а й гнучкості функціональної. Функціональна гнучкість вимагає наявності працівників, здатних до виконання неспецифічних їх професійній підготовці функцій. Багато в чому підготовку таких працівників, які відповідають базовим характеристикам «портфельного працівника», забезпечує корпоративна освіта, у т. ч. електронна. А. Сімакова проаналізувала деякі аспекти корпоративної освіти, серед яких: 1) оцінка її спрямованості та результативності; 2) виявлення системи, форм, методів навчання персоналу; 3) аналіз мотивації менеджерів і рядових працівників до навчання, а також стану діючої системи заохочення їхньої участі в освітніх проектах; 4) виявлення взаємозв'язку рівня освіти і кар'єри працівників, які пройшли корпоративне навчання. Це дозволило їй зробити висновок про те, що розвиток корпоративної освіти став відповіддю на те, що «фахівці, підготовлені суто в рамках системи традиційного професійної освіти, не задовольняють потреби бізнесу. ... Вирішенням даної ситуації є розвиток корпоративної освіти, здатної забезпечити необхідний рівень якості освіти для бізнес-структур. Незважаючи на те, що це в основному вимушений і компенсаторний процес, він відіграє важливу роль у підтримці ефективності діяльності багатьох корпорацій і, навіть, може приносити прибуток компаніям в довгостроковій перспективі [9, с. 169].

Ми припускаємо, що не тільки підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації «портфельних працівників», а й саме їх існування пов'язані з електронною освітою, або з її гібридними формами, зокрема, з поєднанням традиційних і електронних технологій і форм навчання. Однак на шляху поширення електронної освіти є чимало перешкод, пов'язаних з технічними, психологічними, управлінськими, соціальними бар'єрами. Європейська асоціація університетів (EUA) опублікувала звіт про електронне навчання (e-learning) у вузах Європи. Аналіз даних, отриманих від 249 університетів із 37 країн з жовтня по грудень 2013 р., показав, що зростання електронного навчання підкреслює потребу в якісних, гнучких освітніх програмах, що відповідають сучасним вимогам до персоналу. Однак це дослідження виявило і неготовність університетів і коледжів до таких технологій навчання. Лише 91 % університетів використовують змішане навчання; у 82 % пропонують онлайн-курси; у кожному другому університеті електронне навчання поширене у всьому закладі, в інших випадках йдеться про пілотні проекти або застосуванні його лише на окремих факультетах. Хоча електронне навчання широко використовується в університетах Європи, у опитаних залишаються сумніви відносно того, що застосування технологій електронного навчання сприяє підвищенню якості вищої освіти [10].

Обмеження електронної освіти стосуються не тільки технічних, комунікативних моментів, а й мотиваційних. Адже усвідомлення сучасними працівниками значущості «портфельного» підходу до свого трудового життя може призводити до їхнього нестримного бажання мати якомога більше формальних ознак, що підтверджують їхню освіту, зокрема

здобуту шляхом технологій відкритого електронного навчання. Технології електронного навчання дозволяють формувати індивідуальну траєкторію навчання. У цьому випадку слушним видається застереження Г. Ключарева: «Так як зараз у багатьох вузах увійшло в моду отримувати диплом за другою спеціальністю, так само може увійти в моду колекціонування дипломів. Людина, яка має п'ять дипломів, буде відчувати себе більш успішною, аніж та, у якої їх наразі тільки три. … Оскільки в разі інтернет-освіти попит визначають самі студенти і старшокласники, то очевидно, що держава не зможе ефективно контролювати цей процес» [4, с. 54]. Ймовірно, що стандартизація електронної освіти, її ліцензування й акредитація дозволять здійснювати ефективний державний контроль над нею, а також підвищувати довіру до «портфельних працівників», які користуються електронними освітніми послугами.

У наш час відбувається перехід від спроб відповісти на питання «Який він – сучасний працівник?» до аналізу того, як він формується в умовах економіки знань і поширення новітніх інформаційно-комунікативних технологій в різних сферах (виробництво, освіта та ін.). Найбільш конкурентоспроможними стають «портфельні працівники», що здатні до неперервної освіти і самоосвіти, застосовуючи технології електронного навчання.

Можна припустити, що в майбутньому людство при підготовці «портфельних працівників» перейде від традиційних, гібридних форм навчання до повної електронної освіти.

1.Кастельс М. Трансформация труда и занятости: сетевые работники, безработные и работники с гибким рабочим днем / М. Кастельс // Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: пер. с англ. – М.: ГУВШЭ, 2000. – С. 199-266.

2.Абрамов Р. Н. Современный работник: концептуализация и эмпирическая проверка понятия / Р. Н. Абрамов, С. Г. Климова // Мир России. 2010. – Т. XIX. – № 2. – С. 98-117.

3.Стребков Д. О. Фрилансеры в информационной экономике: как россияне осваивают новые формы организации труда и занятости (по результатам Первой всероссийской переписи фрилансеров): Препринт WP4/2009/02 / Д. О. Стребков, А.В. Шевчук. – М. : Изд. дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 2009. – 76 с.

4.Ключарёв Г. А. Интернет-образование и будущее просветительского проекта / Г. А. Ключарев // Социологическая наука и социальная практика. – 2014. – № 2. – С. 45-58.

5.Хэнди Чарльз. Слон и блоха; пер. с англ. / Чарльз Хэнди. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 204 с.

6.Пинк Дэниел. Нация свободных агентов; пер. с англ. / Дэниел Пинк. – М. : Издательский дом «Секрет фирмы», 2005. – 330 с.

7.Мерцалова Т. А. Информационная открытость системы образования: вопросы эффективности государственной политики / Т. А. Мерцалова // Вопросы образования. – 2015. – № 2. – С. 40-75.

8.Наливалкин А. Ю. Анализ понятия информационно-образовательной среды / А. Ю. Наливалкин // Вестник РМАТ . –2012. – Вып. 1 (4). – С. 101-103.

9.Симакова А. А. Корпоративное образование в российских компаниях: социологический анализ // Вестник Института социологии. – 2012. – № 4. – С. 166-181.

10. Исследование «E-learning in European Higher Education Institutions». – Электронный ресурс. – Режим доступа: http://education-events.ru/2014/12/22/eua-survey-e-learning-in-european-higher-education-institutions

Larysa Khyzhnyak

THE FEATURES OF THE «PORTFOLIO WORKER» IDEA IMPLEMENTATION UNDER THE CONDITIONS OF ELECTRONIC EDUCATION

The article considers the possibility of implementing the idea of a "portfolio worker" through the technology of e-learning. The author defines the benefits and limitations of e-learning in the development of a "portfolio worker". "Portfolio workers" bring together in a single portfolio all their work and life competences, they begin to control their own labour force and financial flows in different periods of life, taking into account the various labour situations and circumstances. Self-monitoring of their working life, self-employment, part-time employment, temporary third career, production of home-made goods can create for that individual a more stable and simultaneously flexible foundation for financial security, freedom in managing their own working lives. Labour market introduction of electronic freelancers as a specific category of "portfolio workers" makes the use of e-education technology up-to-date. Innovative economy based on the use

of employees' intellectual potential, needs lifelong learning of people, which in terms of e-learning is becoming more affordable and widespread.

Keywords: *"portfolio worker", electronic freelancers, e-education, e-learning technology, employees' intellectual potential*

Денис Яковлев,
доктор політичних наук, професор,
Національний університет «Одеська юридична академія»

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЧИ ПОЛІТИКА versus ОСВІТА?

Статтю присвячено вибору моделі освіти в Україні та необхідності здійснення відповідних кроків щодо її впровадження. Досліджено джерела реформування освітнього простору – політичні (як-от: радянська модель освіти, модель перестройки, модель посткомуністичних трансформації без визначеного «пункту прибуття») та наукові («політологія посткомунізму», теорія публічного вибору). Наголос зроблено на ситуації вибору моделі освіти, у якій знаходиться українське суспільство. Визначено, що вибір освітньої політики структурує соціальний простір, конструює відповідну політику уряду (у тому числі – освітню) та конструюється нею. У той же час політика, у сенсі електоральної боротьби за голоси виборців, утворює ситуації вибору. У посткомуністичному просторі політична боротьба визначає освітню модель та напрямки урядування у цій сфері. Суб'єкти вибору моделі освіти не можуть вийти за межі політичної доцільності ані у альтернативах освітньої політики, ані у процесі урядування в цілому. Тобто, обирати певне рішення щодо реформування освітнього простору доводиться з-поміж альтернатив, визначених політикою. Відзначено, що у ситуації вибору моделі освіти посткомуністичний правлячий клас завше намагається відтворити модель перестройки, що її започаткував М. Горбачов. А саме: за будь-яку ціну уникнути вибору, поєднати несумісні, альтернативні рішення. Модель перестройки передбачала поєднання капіталізму та соціалізму, приватної та державної власності, свободи слова та цензури, парламентаризму та диктатури з єдиною метою – симуляції справжніх реформ. Шлях напівреформ призводить до того, що у спробах поєднання несумісних моделей плюсуються мінуси кожної з альтернатив.

Головне питання, на яке шукає відповідь автор: як у процесі створення моделі education policy подолати спротив politics?

Ключові слова: *реформа освіти, інтелектуальні джерела освітніх реформ, політичні трансформації*

I. Вступ

В умовах глобальних соціальних та політичних змін державні інститути опиняються у складній ситуації – вони мають дати адекватну раціональну відповідь на виклик часу. Цю ситуацію можна інтерпретувати як «ситуацію вибору». Держава опиняється на роздоріжжі, а тактичні «рятувальні» кроки зі збереження наявної системи вертикальних та горизонтальних соціальних і політичних інтеракцій не можуть замінити стратегічного бачення мети та умов сталого розвитку. Повною мірою це стосується українського суспільства, яке сьогодні знаходиться у ситуації вибору моделі освітніх реформ. Суттєвою альтернативою в умовах посткомуністичного патерналізму виступає уникнення вибору, а також намагання еліт поєднати альтернативи і виробити псевдо-консенсусну модель освітньої політики.

Вибір освітньої політики інтерпретується як інтелектуальна модель прийняття рішень щодо впровадження інновацій в освітньому просторі в умовах нестабільності, кризи, перехідного періоду. Вибір моделі освіти породжує соціальні відносини та відповідну політику (у тому числі – освітню), а політика утворює ситуації вибору та визначає освітню модель. При цьому, переваги освіти не завжди є очевидними для неосвічених людей. Суб'єкти вибору не можуть вийти за межі соціального простору, ані у альтернативах, ані у самому рішенні та його реалізації: обирати доводиться з-поміж певних альтернатив, визначених *політикою*. Від відповіді на питання «Як у процесі створення моделі education policy подолати спротив politics?» залежить вибір моделі реформування освітнього (і не тільки освітнього!) простору**.** Здається, ми тільки й робимо, що очікуємо вибору *справжніх* реформ: освіта постає як справжнє поле битви за майбутнє суспільства. Напевно, так було завжди, натомість у сучасному світі вибір напрямку освітньої політики з метою забезпечення інноваційного розвитку став справді одним із визначальних факторів життя усіх індивідів.

Вибір є важливою складовою демократичної освіти, а право на вибір передбачає наявність альтернативних моделей та концепцій освіти, можливість для батьків та дітей обирати одну із них. Варто погодитись із тим, що «Ми ніколи не станемо цивілізованою демократичною державою, якщо не дамо батькам і дітям права вибору. Вибір ще більш необхідний, коли йдеться про вищу школу» [2, с. 161].

Ситуація вибору розуміється як пошук та визначення оптимального варіанту з-поміж наявних (а не уявних!) альтернатив; тобто вибору між далекими від ідеалу, а натомість реалістичними моделями реформ. Вибір освітньої політики потребує не утопій, а рутинної діяльності з визначеною послідовністю кроків.

Здійснення вибору моделі освіти потребує вольових зусиль на усіх етапах. Це складна процедура, яка включає усвідомлення проблеми, її «ідентифікацію» серед інших проблем, формулювання альтернатив вирішення (обов'язково звести альтернативи до двох!) та раціональне обрання і впровадження однієї з них.

Виклики, перед якими сьогодні опинилась Україна, змушують усіх нас зрештою зробити чіткий та однозначний вибір із визначених альтернатив освітньої політики.

ІІ. Перебудова як модель реформування освітнього простору: шлях напівреформ

У 1985 році «*радянське»* суспільство, втомлене та розгублене після радянської диктатури, розпочало пошук шляхів реформування усіх соціальних просторів – у тому числі освіти та науки. Генсек КПРС М. Горбачов винайшов модель напівреформ під назвою *«перебудова»***.** *Перебудова* була спробою шляхом половинчастих реформ створити «гібридну модель» освіти, поєднати європейську демократичну та радянську авторитарну традиції.

Можна стверджувати, що відтоді українське суспільство та український політичний клас обирають *«перебудову»*, як модель поєднання формальних інститутів та неформальних практик.

Наслідки радянської системи освіти відчутні донині. «Одним із наріжних каменів радянської доктрини виховання був зразок для наслідування. Пріоритет ідеї, зведеної до рангу релігії, над особистістю, вірність і відданість, дисципліна й покірливість були найвищими чеснотами, найбажанішими продуктами цієї системи. Суспільство втратило здатність до формування особистості, поцінування гідності, звички покладатися на себе, поваги до прав іншого» [2, с. 160].

Політична програма *перебудови* включала демократизацію, розвиток парламентаризму, місцевого самоврядування, увагу влади до громадської думки, підвищення якості державного управління, гарантії прав людини та політичну культуру, що базується на загальнолюдських морально-етичних цінностях.

Як бачимо, ця програма у свої основних положеннях є цілком співставною з порядком денним реформ у пострадянських країнах. Для збільшення «ефекту присутності» (та відсутності реформ за вищезгаданими напрямками), пропоную до уваги читачів роздуми радянського соціолога Ф. Бурлацького. Вони датуються 1988 роком і присвячені освітньому

простору. Ф. Бурлацький вважає, що удосконалення системи радянської освіти потребує зміцнення зв'язку суспільних наук з усією системою соціального управління і організації життя суспільства. «Перше і головне – зміцнення зв'язку суспільних наук з «соціальним виробництвом», тобто перш за все з системою освіти, виховання, підготовки і перепідготовки кадрів, діяльністю засобів масової інформації, а потім, звичайно, і з усією системою соціального управління та організації життя суспільства. Але це передбачає розвиток самого гуманітарного знання, подолання консервативних традицій, що заважають становленню прогресивних наукових напрямків, які особливо тісно пов'язані з практикою. Йдеться, наприклад, про теорію організації і управління, про конкретну економіку, про конкретну соціологію, про політичну науку, про соціальну психологію та вивченні громадської думки, науки про людину. Ці нові (або порівняно нові) наукові напрямки потребують особливої підтримки з боку громадськості, але, на жаль, далеко не завжди її отримують» [1, с. 264].

Перебудова поставила низку важливих питань щодо організації наукових досліджень, ролі соціології («…зараз, як ніколи, необхідні глибоке знання суспільства, в якому ми живемо, його реальних інтересів і проблем, розробка моделей… соціального управління», – писав Бурлацький [1, с. 264]) та важливості наукової методології для реформування суспільства. На думку Ф. Бурлацького, «Багато що залежить від вдосконалення організації наукової праці. Наприклад, підраховано, що провідні фахівці витрачають від однієї третини до половини свого робочого часу на засідання. 20, а то і 30 членів тієї чи іншої вченої ради витрачають сотні годин на заслуховування дисертацій. Причому тільки кілька членів ради – фахівці з теми – беруть участь у дискусії. Але технологічний прогрес вимагає точних експертних оцінок з боку професіоналів – не кількістю, а якістю» [1, с. 264].

Щоправда, обґрунтування необхідності освітніх реформ залишалось цілком радянським: «Готувати школярів до професій сьогоднішнього дня без урахування бурхливого розвитку науки і техніки, автоматизації та механізації виробництва – це все одно що, як казали у давнину, готувати солдатів до минулої, а не до майбутньої війни» [1, с. 263].

Не можна недооцінювати радянську методологію прийняття рішень, адже вона пережила не одне потрясіння і довела свою стійкість. Радянська/пострадянська модель виявилась дієвою, бо її представники навчились уникати вибору. Так, *перестройка* М. Горбачова була спробою шляхом половинчастих реформ поєднати капіталізм та соціалізм, партократів та підприємців, свободу слова та КДБ, марксизм та сталінізм, авторитаризм та демократію, Захід та Схід. М. Горбачов барився із переходом на ринкові відносини, відкидав радикальні плани перетворень. Він відмовився деколективізувати сільське господарство і десубсидувати ціни, відсував «на завтра» легалізацію приватної власності.

Як наслідок вибору шляху «перебудови» М. Горбачовим, планова радянська економіка фактично припинила функціонувати, а ринкова економіка ще не могла зародитись. Горбачов обрав відразу *два* шляхи: комунізм та демократію, нове і старе мислення. Радянська школа керівництва вчила, що не можна діяти за принципом «або – або». Ці принципи «*Old school*» проявлялась потім у діяльності Л. Кравчука та Л. Кучми, відчутними вони є й сьогодні. Зокрема, якщо говорити про освітню реформу, то «Ми вперто вважаємо, що освіта і виховання, одержані нами, – це найкращий шлях і для наших дітей також. Ми згодні реформувати систему освіти, але зберігши її основоположні принципи; визнаємо безглуздя комуністичної ідеології, намагаючись натомість виховувати патріотів; готові ввести два ступені (бакалавр і магістр), залишивши чітку орієнтованість на кар'єру і таку саму тривалість навчання, ніби перейменування спеціаліста в магістра вносить істотні зміни в зміст його освіти; приймаємо постулат про безцінність учнівської творчості й ініціативи у навчальному процесі, але все ж таки насичуємо університетські програми шаленою кількістю обов'язкових предметів; багато говоримо про самостійність вузів, про індивідуальну неповторність професора – і робимо їх заручниками Державної атестаційної комісії, яка має практично безмежну владу ліцензувати чи не ліцензувати…» [2, с. 158].

Метою *перебудови* було створення режиму, де б комфортно почували себе як різні ідеології. Як результат, маємо «гібридний» режим, у якому процвітають політичні оксюморони: «змішана» форма правління, «змішана» виборча система, «змішана» конституція та ін.

Перебудова стала символом половинчастості у політиці. Історичні виклики, які не знаходять адекватної відповіді у політичній площині протягом значного часового відрізку утворюють нові небезпечні «лінії розколу» у суспільстві, призводять до збройних протистоянь та військових конфліктів. Вартість помилок зростає, як вона збільшувалась для Горбачова від 1985 до 1991 року.

Чи не стали 25 років *незалежності* продовженням *перебудови* освітнього простору? Шлях освітніх реформ потребує, нарешті, чіткого визначення альтернатив освітньої політики та раціонального і неполітичного вибору однієї з них.

ІІІ. Теорія вибору як методологія реформ освітнього простору

Завдання раціоналізації реформ та подолання радянської спадщини залишаються актуальними і для сучасного політичного дискурсу. Феномен *перестройки* потребує окремих досліджень, її досвід актуалізується у періоди очікування реформ в Україні у 1991, 1994, 2004 та 2014 роках. Уроки «поразок» останнього генсека не засвоєні ані політичним класом, ані суспільством. Політичний клас не обирає модель раціонального вибору реформ, а намагається імітувати їх.

Дослідження проблематики вибору моделі реформ у пострадянських країнах представлено у роботах О. Зінов'єва (теорія «комунізму як реальності»), М. Олсона («логіка колективної дії»), Р. Салецл («тиранія вибору»), Є. Бистрицького («філософія посткомунізму»), Є. Головахи («патології пострадянського суспільства»), С. Макєєва («корупція як соціальний феномен»), В. Полохала («політологія посткомунізму»), ін.

В українській політичній науці сформувався окремий напрямок – «Політологія посткомунізму». Передусім, як засвідчує назва дослідницького напряму, йдеться про зв'язок сучасного стану суспільства із радянською епохою. Його фундатори досліджували епохальні зміни, які відбувались на початку 90-х років минулого століття у пострадянських країнах. Зокрема, аргументовано відзначалась необхідність раціоналізації політичної дії (Є. Бистрицький) та потреба у дослідницькій увазі до фундаментальних передумов демократичних реформ в Україні (В. Полохало).

З одного боку, у пострадянській політиці, як «…боротьбі за голоси виборців» (Г. Колбеч) слід відзначити вплив демократичних норм та принципів. Виборчі кампанії, порівняно з радянськими часами є змагальними, хоч і не альтернативними. З іншого боку, у публічному адмініструванні відчувається як латентний, так і явний вплив радянської політики. Це стосується назв органів влади («Верховна Рада СССР» – «Верховна Рада України»), системи прийняття та реалізації політичних рішень. Останні часто спрямовані на імітацію демократичних реформ.

У «Політології посткомунізму» сформувалась достатньо розвинута система раціональної аргументації щодо переходу від пострадянської політики до демократичної взаємодії. Серед тих проблем, які заважають демократичному переходу, відзначено радянське минуле, різноманітні «фундаменталізми», а також бюрократію, що не зацікавлена у реформах. До чинників, які не сприяють демократизації, відносяться також діяльність «партії влади» (яка час від часу проходить етапи «перезавантаження», зберігаючи владу та власність) та медіатизацію політики. Остання означає, що «…політичний порядок денний формується під впливом мас медіа, які використовують іміджеві стратегії, руйнують бар'єри між публічним і приватним просторами, перетворюють політику на «шоу» та не залишають місця змістовним дискусіям» [3, с. 106].

Досвід пострадянських країн, які свого часу пішли на радикальні реформи (Польща, Литва, Латвія, Естонія, Грузія та ін.) переконує у думці, що для кардинальних реформ потрібна воля керівництва, уміння знайти союзників та підтримка великих суспільних груп.

З «висоти» сьогодення ми розуміємо, що перебудова була приреченою на невдачу спробою дати команду номенклатурі реформувати саму себе та добровільно позбутись «теплих містечок». Саме тому, шлях «напівреформ» – *перебудова* – не дав результату.

У дискурсі радянських та пострадянських модернізаторів – реформаторів послідовно змінювались цілі: «комунізм», «соціалізм з людським обличчям», «перебудова», «прискорення», «капіталізм», «соціальна держава», «правова держава», «демократія»… Питання полягало у тому «Що ми будуємо?», а от питання «Як ми будуємо?» та «Як ми реформуємо?» не ставилось, напевно, у силу цілковитої зрозумілості відповіді.

Можливо, проблема полягає у власній міфології радянського типу модернізації – вірі реформаторів у те, що за допомогою адміністративних методів можна командою «зверху» здійснити усі необхідні реформи. Цей міф пострадянські еліти намагаються відтворювати у сучасних умовах, видаючи його за ринкові реформи та демократизацію.

Модернізаційний тип реформ у освіті висуває ряд вимог до типу суспільства, ідеологічного простору, політичних технологій та політичної системи в цілому, які у сучасному глобалізованому світі фінансової економіки, інформаційної політики та постматеріальних цінностей просто неможливо задовольнити. Мова йде про галузеву структуру уряду, ставку на індустріалізацію, захист вітчизняного виробника, вимогу щодо необхідності ідеологічної складової у діяльності партій та фракцій, впровадження технологій, механізмів та алгоритмів для вирішення надскладних проблем сучасності.

У процесі пошуку інтелектуальних джерел та раціональних моделей освітньої політики можна сформулювати головний виклик: визначення актора вибору (або інституції освітньої реформи). Коли суспільство потребує вибору освітньої політики, держава надто вже часто «…йде пити каву». Інститути «стабільності» (а насправді – стагнації), які сформувались протягом років незалежності, не здатні реалізовувати реформи та реагувати на виклики глобальних соціальних змін.

Усе це актуалізує дослідження теорії вибору як методології реформ освітнього простору. Чим відрізняється вибір у традиційному, модерному та постмодерному суспільствах? Якщо дуже стисло, то у традиційному суспільстві вибір був привілеєм еліт, царів та героїв. Вибір – героїчний акт, дія всупереч встановленим нормам та традиціям, на яку здатні далеко не усі.

Навпаки, у добу модерну вибір стає звичайним явищем. Індивіди обирають щодня, якщо не щохвилини. Вибір перетворюється на рутинну справу з визначеною послідовністю кроків: проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення. Модернізація утворила суспільство, в якому споживач щодня обирає товари у супермаркеті, глядач обирає телевізійні канали, виборець обирає політиків, а бюрократ – напрямок політики (Policy). «Великі наративи» легітимізують вибір, пояснюють його та утворюють альтернативи.

Нарешті, постмодерністи, як прихильники інтелектуальної гри, деконструювали вибір. У постмодерністському дискурсі образ «лицаря на роздоріжжі», що ілюстрував ситуацію вибору у традиційному суспільстві, змінюється моделлю «людини з пультом» (або з іншим ґаджетом), яка «перегортає» канали, сайти, комп'ютерні ігри, послуги, товари, партії, лідерів, ідеології. Один із основних викликів постмодерної епохи – це перетворення вибору на Simulacrum. Як «копія копії», симулякр означає повне розмежування ситуації вибору та реальності. Вибір набуває автономного статусу та переноситься у віртуальну площину, яка конструюється медіа. Симулякр вдало «маскує і спотворює» фундаментальну реальність політичного вибору, взагалі не маючи стосунку до жодної реальності. І якщо симулякри першого порядку («підробки», «фальш-копії» реальності) та другого порядку (конвеєрні серії, які мають еквівалентну цінність) співвідносяться із соціальним простором, то симулякри третього порядку утворюють гіперреальність, що позбавлена будь-якого референта. Вони прив'язані до віртуального світу мас-медіа. Вибір стає частиною гіперреальності. Така ситуація утворює дилему «реальний вибір» - «віртуальний вибір».

Що це означає для сучасного українського суспільства в умовах чергових версій

конституційних та інституційних реформ? Необхідність розробки та впровадження інтелектуальної моделі справжніх реформ, у тому числі – освітніх. На наш погляд, теорія вибору здатна запропонувати таку модель. Вибір передбачає наявність лише двох альтернатив та обов'язків вибір однієї із них. Раціональна модель демократичного переходу передбачає й розуміння переваг та недоліків сучасного наукового дискурсу, передусім – соціологічного. Без вирішення соціологічних дилем (структура vs дія, мережа vs ієрархія, індивідуалізм vs колективізм, конфлікт vs стабільність) неможливо побудувати модель сучасного українського суспільства. А отже – і визначити напрямки його реформування. Без знання соціологічних моделей та розуміння соціального фундаменту реформ прихильникам демократичного переходу залишається лише апелювати до успішного досвіду інших країн, а значить – жити у їх реальності, у світі поганих копій демократії («симулякрів»).

IV. Висновки

Таким чином, вибір моделі освітніх реформ передбачає здійснення таких кроків.

По-перше, вибір у політичній площині. Політичний клас має обрати тип політичного режиму. Тобто, усвідомити, що процес переходу від радянської / пострадянської до демократичної політичної системи можливий лише за умов здійснення політичного вибору між двома альтернативами: авторитаризмом та демократією. Це передбачає вибір відповідної форми правління (парламентської або президентської) та виборчої моделі (пропорційної або змішаної).

По-друге, вибір освіти та науки як цінностей усього суспільства. Варто погодитись із тим, що сьогодні «Замість того, щоб заохочувати учня присвятити себе навчанню заради навчання, замість того, щоб прищеплювати йому справжню любов до предмета вивчення та дослідження, йому накидають думку, що вчитися слід задля власної кар'єри, а відтак змушують здобувати лише ті знання, які допоможуть йому подолати перешкоди на шляху до підвищення…» [2, с. 161]. Натомість, справжня освітня реформа передбачає усвідомлення самоцінності освіти та науки, їх справжньої соціальної і політичної ваги та впливу.

По-третє, вибір методології освітніх реформ. У сучасних умовах змінюється роль наукового знання, раціональності, знижується суспільна довіра до соціологічного та політологічного дискурсів. І це на тлі трансформацій «книжкової культури», бібліотек, університетів. І хоча ефективне урядування епохи модерну цілковито базується на наукових принципах (уряд має чітко й однозначно формулювати завдання і визначати показники, мобілізувати необхідні знання та досвід, розробляти багаторічні плани, проявляти увагу до віддаленого майбутнього, посилювати вимоги до державного управління), але на даному етапі не можна підмінити необхідну терапію хірургічними методами. Саме тому, методологією освітніх реформ може виступати теорія публічного вибору.

За зовнішнім благополуччям (раціональністю та технологічністю) модерністського типу реформ ховається «дамоклів меч» безпорадності, що загрожує не лише реформаторам, а й усьому суспільству в умовах кризи. Рефлексія та угода – ці слова мають стати суттєвим доповненням до «ідеологій» та «технологій» вибору моделі освітніх реформ.

1. Бурлацкий Ф.М. Новое мышление: Диалоги и суждения о технологической революции и наших реформах. – М.: Политиздат, 1988. – 334 с.

2. Іванюк С. Знання і вміння: альтернативи вищої освіти / С. Іванюк // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 156 – 165.

3. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес : медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

Denys Yakovlev

DOES EDUCATION POLICY OR POLICY *VERSUS* EDUCATION?

The article is devoted to the choice of the model of education in Ukraine and the need for appropriate reform steps. The sources of reforming educational space are noted: political sources (like the Soviet model of education, «perestroika» model, a model of post-communist transformation without a specific «point of arrival») and scientific ones (politology of post-communism, theory of public choice). The emphasis is placed on the situation of choice of education model, in which the Ukrainian society is. It is stated that the choice of model of education structures social space and constructs appropriate government policies (including education). At the same time, politics, in terms of electoral struggle for votes, forms the situation of choice. In the post-communist space politics defines an educational model and direction of governance in this domain. The choice of educational model cannot go beyond political expediency. It is noted that in the situation of choice post-communist ruling class always tries to recreate the model of perestroika, which was launched by Gorbachev. Namely, at any cost to avoid the choice and to combine incompatible alternative solutions. The model of perestroika included the combination of capitalism and socialism, private and public property, freedom of speech and censorship, parliamentary and dictatorship and the only purpose was the simulation of real reforms. The main problem that the author seeks an answer is: how in the process of creating a model of educational policy to overcome the opposition of politics?

Keywords: *education reform, intellectual sources of educational reform, political transformation*

.

Оксана Заболотна,
доктор педагогічних наук, професор,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ТРАНСКУЛЬТУРНА ОСВІТА НА ТЛІ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

У статті розглянуто педагогічні ситуації, що демонструють необхідність керування принципами транскультурної освіти на українському грунті. Проілюстровано такі вияви транскультурності, як: (1) трансференційність, (2) транзакційність, (3) трансформаційність (4) трансмутаційність і (5) трансцендентність. Обгрунтовано думку про те, що транскультурна освіта застосовується на забезпечення потреб суспільства, що складається з багатьох культур, і включає в себе як елементи мультикультуралізму, так і міжкультурності. Крім того, одна й та ж особистість може одночасно бути представником різних культур, а з часом, входячи в інше середовище (освітнє, професійне, родинне, дозвіллєве тощо), може змінювати погляди і власний влив на нього. Отже, у процесі транскультурної освіти людина змінює культуру. Це твердження відповідає конструктивістському підходу до розуміння культури і опосередковано обґрунтовує роль транскультурної освіти. За логікою, людина яка, з одного боку, є поєднанням культур, а з іншого – їхнім творцем, може під впливом освіти бути головним суб'єктом творення культурного середовища. Від того, які цінності інтериоризує особистість безпосередньо у культурах і опосередковано – під впливом транскультурної освіти – залежить сконструйована нею культура.

Ключові слова: *транскультурна освіта, трансференційність, транзакційність, трансформаційність, трансмутаційність, трансцендентність, особистість як носій багатьох культур***.**

Цілком природно, що у характеристиці освіти на тлі цивілізаційних змін ключовим є поняття «культура», яке визначається як «локалізоване у просторі і часі соціально-історичне утворення, що специфікується за соціально-історичними типами або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками людства» [1, с. 206].

Іншими словами, культура – це стиль життя, характерний для кожної соціальної групи, який не успадковується, а конструюється самими членами цієї групи і пізнається індивідом у процесі соціалізації. Крім того, потребує висвітлення поняття «крос-культурне розуміння», оскільки досить часто воно ототожнюється з терпимістю домінуючою культурою інших культур. За визначенням американського педагога Раймонда Кохена, «крос-культурне розуміння – це той стан свідомості, який спрямовує особистість на визнання альтернативи, існування інших соціальних груп, яким притаманні інші, проте не менш значимі ідеї світосприйняття і стиль життя» [5, с. 51].

Досягнення крос-культурного розуміння може бути можливим лише тоді, якщо відмінності адекватно сприймаються при співіснуванні культур. Це не виключає можливості культурного шоку, тому для вчителя виховання в учнів здатності приймати особливості інших культур є надзвичайно важливим і складним завданням.

Поняття «мультикультурна» (чи полікультурна) і «міжкультурна освіта» досить широко висвітлені в науковій літературі, в той час як таке поняття, як «транскультурна освіта» вимагає всебічного аналізу й роз'яснень

Після другої світової війни поступово почала трансформуватися культурна функція освіти, яку все частіше вбачали у асиміляції представників різних культур з головною, домінуючою в тій чи іншій країні. Історично у входженні особистості в мультикультурне суспільство домінувала асиміляційна ідея. І хоча вона робить значний внесок у формування єдиної нації з різноманітних етнічних груп, вона не може знищити етнічних і культурних розбіжностей і, очевидно, не досягне цього в майбутньому. Асиміляційному підходу протиставляється інше розуміння освіти, згідно з яким вона має загальну, універсальну основу, яка охоплює всіх незалежно від походження. В той же час кожна культура включає значну кількість елементів, які не стали універсальними , і поділяються на сьогодні лише певною етнічною групою.

Незважаючи на кардинальні культурні відмінності між країнами капіталістичного й соціалістичного табору, можна стверджувати, що в повоєнний час політика міжкультурності в освіті була притаманна обом групам. Головна різниця полягала в ідеологічних цілях Радянського Союзу, для якого це було одним із шляхів укріплення «непорушного союзу вільних республік» і країн, які змушені були поділяти ідеали спільного комуністичного майбутнього. Для держав, які належали до іншого ідеологічного табору, це був шлях до налагодження співжиття як у повоєнній Європі з перекроєними кордонами, так і на інших континентах у тих країнах, які приймали іммігрантів переважно з країн з нижчим рівнем життя або тих, хто був змушений залишити радянську батьківщину, утікаючи від переслідувань через політичні погляди.

На основі аналізу практичного застосування концепції мультикультурної освіти у 1980-х рр. в Європі, Америці й Австралії, низкою дослідників (Дж. Олдрідж, Дж. Каглгоун, Р. Кохен, Р. Аман, М. Міллер, А. Петрівський) було поставлено під сумнів і доведено неспроможність розв'язати суперечки на релігійному ґрунті і проблеми меншин [3, 9].

Важливі позиції викладено у статті Дж. Олдріджа, Дж. Кілго і Л. Крістенсен «Перевертання культури з ніг на голову» [2]. Автори зазначають, що транскультурна освіта приходить на зміну мультикультурній чи міжкультурній освіті, і вказують на основні ознаки прояву цього процесу в освітній практиці. Автори описують 12 прикладів на доведення необхідності запровадження моделі транскультурної освіти [2].

Як співвідносяться моно-, між-, мульти/полі- і транскультурна освіта? Ми повернемося до цього запитання в кінці представленої публікації.

Відповідь певною мірою залежить від трактування поняття «транс». Якщо наше завдання полягає в тому, щоб визначити, як транскультурна освіта може позитивно вплинути на освіту загалом або як вона може вдосконалити існуючі міжкультурні або мультикультурні підходи, ми мусимо точно визначити, що означає префікс «транс-» у слові «транскультурний».Найпростіше визначення «транс» це «через», «перенесення» або «зміна» (наприклад, як у словах трансформація, трансатлантичний тощо). У цьому випадку транскультурна освіта означає «освіта через культури», «освіта з перенесенням», «освіта зі зміною якості». Для кращого усвідомлення теорії і практики транскультурної освіти, автори статті [3] наводять п'ять її характеристик, які починаються префіксом «транс», і ілюструють їх прикладами з життя школи. Спробуємо розглянути їх і пересвідчитися, чи можуть подібні практичні ситуації виникнути в українській освіті і чи можуть інструменти транскультурної педагогіки впоратися з проблемними ситуаціями.

Автори наводять 5 характеристик, які починаються префіксом «транс»: (1) *трансференційність* (від transference – перенесення), (2) *транзакційність* (від transaction – поведінковий аспект, сутністю якого є взаємодія між особою, іншими людьми та навколишнім середовищем (психологічний термін), (3) *трансформаційність* (від transformation – зміна, перетворення) (4) *трансмутаційність* (від transmutation – зміна якості) і (5) *трансцендентність* (від transcendence – перевага, перевищення, вихід за межі).

Під час уроків і в позаурочних видах діяльності учителі й учні вступають у взаємодію, яка виявляє культурні відмінності між ними. Зробимо спробу продемонструвати згадані вище характеристики, виходячи з українських шкільних реалій.

Як видно з етимології поняття *«трансференційність»*, воно пов'язане з перенесенням. Що стає предметом перенесення і яким є його поле в транскультурній освіті? У процесі освітньої взаємодії виникає необхідність використовувати або взаємодіяти з домінуючою культурою, яка має певні очікування або сподівання. «Домінуючий» не має жодного зв'язку з політикою – у цьому випадку це поняття означає «переважаючий в межах конкретної групи, в якій інші сподівання складають меншість».

Розглянемо таку педагогічну ситуацію.

Ситуація 1.

Олена, 13 років, з Києва з родиною переїхала в Москву, оскільки батьки знайшли там високооплачувану роботу. Олена почала навчання в одній із шкіл, причому в перший же день зіткнулася з мовною проблемою. Незважаючи на те, що в родині завжди спілкувалися російською мовою, в московській школі її фонетичне й інтонаційне звучання викликало жарти щодо того, «как смешно говорит хохлушка». Олена прийшла додому в сльозах…

Ситуація 2

Ірина, 4 роки, в родині якої завжди спілкувалися українською мовою, потрапила в російськомовний дитячий садок. Діти не розуміли її української мови, а вихователі посміювалися. Так було весь перший день. На другий день Іринка замовкла…

Як може розв'язатися ця ситуація? За логікою трансференційності під впливом очікувань «домінуючої» культури дитина повинна переключитися на інший комунікативний код, який є притаманним для спілкування у відповідному контексті. Дитина вчиться розмовляти в різних ситуаціях (з батьками, однолітками, вихователями, вчителями тощо), а відтак її манера спілкування відрізняється в різних контекстах. З іншого боку, вибір дискурсивної форми може бути справді складним, особливо в нових культурних умовах. Науковці [6] ведуть полеміку щодо того, де знаходиться межа між збереженням ідентичності і груповою соціалізацією, наскільки важливим є компроміс для ведення діалогу з іншими?

Трансакційність–це наступна характеристика транскультурної освіти за Олдріджем і Голдманом. Трансакційність, яка визначається через взаємодію між особою, іншими людьми та навколишнім середовищем, може бути синонімом до міжкультурної комунікації, за умови, що до її учасників, які відносяться до різноманітних культур, ставляться справедливо, неупереджено і з повагою.

Інша характеристика транскультурної освіти відома як *трансформаційність*, що полягає у необхідності означає «навчати дітей турбуватися про світ та одночасно намагатися змінити його» [4]. Адаптуючи це визначення, можна сказати, що йдеться про навчання учнів,спрямоване на трансформування їхньої власної культури, у процесі роботи над тим, щоб виправити несправедливість і зробити світ кращим. Цей вияв транскультурної освіти теж є досить неоднозначним щодо того, як вчитель має організувати роботу з класом. І чи в цьому випадку йдеться про роботу з класом, де є представники різних культур, чи з окремою дитиною, яка водночас є поєднанням культур.

Розглянемо таку педагогічну ситуацію.

Ситуація 3.

Вчитель однієї зі шкіл міста Умань у контексті виховання міжнаціональної і міжконфесійної толерантності в межах більш широкого проекту запропонував учням впорядкувати єврейське кладовище, яке перебувало в досить занедбаному стані.

N.B. Це було після паломництва 50 тис хасидів на могилу цадика Нахмана в період Рош-Хашана (святкування нового року), коли на вулицях м. Умань, які перебувають неподалік місця поховання святого лежать груди сміття, залишеного паломниками-хасидами. Родини учнів переважно проживають там, оскільки це територіально мікрорайон школи.

Наскільки виправданою і вчасною є благородна спроба вчителя виховати толерантність за допомогою трансформаційності як одного з механізмів транс культурної педагогіки? Які наслідки може мати ця ситуація? Що можна порадити вчителеві?

Через проблеми та невирішені питання, які виникають під час трансформації, важливо усвідомлювати, на кого спрямований процес трансформації і які наслідки він матиме.

Наступна характеристика транскультурної освіти – *трансмутаційність* (від transmutation – зміна якості), яка полягає в здійсненні таких впливів на особистість, які приводять до зміни якості. Як пояснюють Олдрідж і колеги, трансмутація це, фактично, те ж, що і трансформація, лише у вищій формі. Постає питання щодо того, що саме включає в себе ця «вища форма». Для її визначення не можна поминути ідею Виготського щодо того, що ми всі є водночас творіннями культури і її творцями, а культура не є статичною, вона постійно змінюється. Отже, у процесі транскультурної освіти людина змінює культуру. Це твердження відповідає конструктивістському підходу до розуміння культури і опосередковано обґрунтовує роль транс культурної освіти. За логікою, людина яка, з одного боку, є поєднанням культур, а з іншого – їхнім творцем, може під впливом освіти були головним суб'єктом творення культурного середовища [8]. Від того, які цінності інтеріоризує особистість безпосередньо у культурах і опосередковано – під впливом транскультурної освіти – залежить сконструйована нею культура.

Якщо йдеться про *трансцендентність* як якість транскультурної освіти, вона виявляється через спілкування з іншими через вихід за межі або подолання культурних бар'єрів, що обмежують людське спілкування. Метою транскультурної освіти є руйнування традиційних культурних шаблонів і орієнтування на побудову спільноти унікальних особистостей, які самі роблять внесок і отримують користь від вічно змінних культурних груп.

Ситуація 4

У одній зі шкіл в Центральній Україні вчитель реалізувати проект, пов'язаний з патріотичним вихованням, у п'ятому класі. Послуговуючись думкою, що все починається з малої батьківщини і родини, вчитель запропонував всім учням розпочати з того, що вони принесуть родинне фото і намалюють родинне дерево з якомога глибшим корінням.

У цьому класі навчається 2 переселенців з Криму, чиї бабусі з дідусями залишилися на окупованій території і не спілкуються з рештою родини, які проживають на українській території, з політичних міркувань. Крім того, в класі навчається 5 дітей, яких матері виховують без чоловіка.

Чи це відповідний проект для реалізації в цій ситуації? Чи досягне він поставлених цілей? Які можуть бути варіанти його дії на дітей?

Більшість родин не уособлюють стереотипну сім'ю, що складається з матері, батька, двох дітей, які живуть у трикімнатній квартирі або у власному будинку на околиці міста. Діти у класі повинні виходити за межі культури, яка домінує. Як видно з прикладів, вчителі досить часто посилюють ізоляцію дітей, які походять із сімей, що не відносяться до домінуючої культури. Для того щоб діти у цьому класі відчували підтримку і таким чином підвищували свої шанси принести користь суспільству, вони мусять переступити через стереотипи домінантної культури.

Що означає вийти за межі культури, особливо за ті обмеження, які накладаються на дітей у сім'ях, і культурах домінантним суспільством? Це зовсім не просте питання. З багатокультурною освітою, торжество різних культур не зайшло далеко. У міжкультурній освіті, ціллю якої була глибока взаємодія з багатьма культурами, теж не все вдалося. Теоретичні дискусії щодо розмежування понять «полі / мультикультурність», «міжкультурність», «транскультурність» точаться впродовж кількох десятків років.

Багато теоретиків обґрунтовують відмінності між явищами, що позначаються цими поняттями, обстоюючи перевагу одного з них над іншими у визначенні підходів до освіти. Так, А. Портера наводить дефініції цих понять, розмежовуючи їх у такий спосіб: «Мультикультурна освіта стосується зусиль у навчанні дітей (зазвичай іммігрантів) основній культурі з одночасним докладанням зусиль для збереження їхніх власних культур, які вважаються менш важливими. Транскультурна освіта стосується ідеї, що всіх дітей слід навчати універсальним цінностям і ідеям, стираючи різниці між ними. Міжкультурна освіта є поєднанням обох понять, причому у ній до уваги беруться спільні і подібні риси» [10]. Інші дослідники не погоджуються з цими визначеннями, вважаючи мультикультурність елементом транскультурності, а не її альтернативою. Крім того, існують науковці, які не надають великої уваги цій диференціації, вважаючи їх взаємозамінними.

На нашу думку, транскультурна освіта застосовується на забезпечення потреб суспільства, що складається з багатьох культур, і включає в себе як елементи мультикультуралізму, так і міжкультурності (що, власне, видно і на візуальній презентації відмінностей) (див. рис. 1).

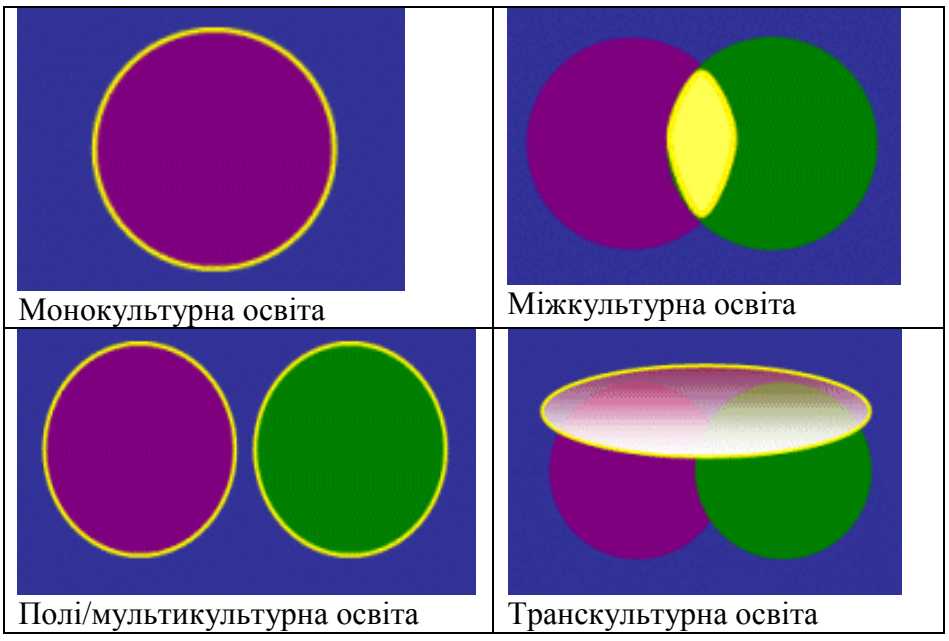

Рис. 1. Культурологічні концепти освіти

Головною ознакою транскультурної освіти є те, що вона пропагує не сприйняття культури як засобу дії на особистість, а особистість як рушія культурних змін і носія різних

культур. Немає особистості, яка була б представником монокультури. Людина є носієм гібридної культури, елементи якої перебувають у стані інтракультурної мінливості.

У процесі практичної реалізації освітніх концепцій, асоційованих з культурою у її різних проявах, не настільки важливими є термінологічні суперечки. Значення має те, для якого культурного майбутнього закладає підвалини освіта. Відтак, цінною до використання може бути адаптована модель, що базується на принципах планування навчання К. Рейгелюта (1999) [11]:

- (Крок 1) – аналіз контексту, в якому відбувається навчання: що характеризує ситуацію (заклад, учнівський контингент, тема, зміст навчального матеріалу тощо);
- (Крок 2) – визначення навчальних цілей: якими будуть результати навчання для учнів (студентів);
- (Крок 3) – визначення змісту, форм і методів для досягнення визначених цілей;
- (Крок 4) – впровадження: як це спрацює на практиці;
- (Крок 5) – оцінювання: чи досягнуто поставлені цілі;
- (Крок 6) – узагальнення: чого можна навчитися із практичного застосування запропонованих змісту, форм і методів для творення культури.

Для постановки навчальних цілей важливою є кінцева мета, якою вони визначені. Яке культурне майбутнє є ідеальною перспективою для особистості, громади, нації, раси, людства?

На думку Дж. Хофстеда, автора концепції класифікації культур, «Культура – це колективне програмування думки, що відрізняє членів однієї групи чи категорії людей від іншої» [7]. Це завжди колективне явище, але може пов‘язуватися з різними колективами, що складаються з різних особистостей. Термін «культура» застосовують стосовно племен і етнічних груп (в антропології), для націй (в політології, соціології, управлінні тощо), для організацій (в соціології, управлінні та ін.). Він може бути застосований і для представників різних професій, статей, поколінь, соціальних класів тощо.

Моделювання з опорою на національні особливості є предметом наукових розвідок низки науковців. Вони пропонують різні виміри культур, що лягають в основу порівняння, дослідження культур та формулювання соціальних, політичних та освітніх цілей. Проте слід визнати (і автори концепцій переважно визнають це), що запропоновані виміри є теоретичними конструктами – узагальнення щодо однієї культури можуть сприйматися для кращого усвідомлення того, як краще застосувати їх у практичній діяльності. Вони більшою мірою допомагають зрозуміти культури, а не представників цих культур. Крім того, одна й та ж особистість може одночасно бути представником різних культур, а з часом, входячи в інше середовище (освітнє, професійне, родинне, дозвіллєве тощо), може змінювати погляди і власний влив на нього. Ці моменти взято до уваги у транскультурні освіті, спрямованій на засвоєння цінностей через призму сприйняття особисті як носія багатьох культур.

1. Российская социологическая энциклопедия. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА, 1998. – 672 с.
2. Aldridge J., Kilgo J., Christensen L. Turning Culture Upside Down: The Role of Transcultural Education // Social Studies Research and Practice. 2014. – Volume 9. – Number 2. – P. 107119ю.
3. Aldridge J., Calhoun C., Aman R. 15 misconceptions about multicultural education // ACEI Focus on Elementary. – 2000. – № 12. – P. 1-6.
4. Aldridge J., Manning M., Christensen L., Strevy D. Teaching for transformation / *Moving toward transformation: Teaching and learning in inclusive classrooms.* – Birmingham, AL: Seacoast, 2007. – P. 27-32.
5. Cohen R. Living and Teaching across Cultures// International Studies Perspectives. – 2001. – N 2. – P. 151-160.
6. Delpit L. *Other people's children: Cultural conflict in the classroom.* New York, NY: The Free Press, 2006.
7. Hofstede G. Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context // Online Readings in Psychology and Culture. – 2011. – 2(1). http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1014
8. KOZULIN A. VYGOTSKY'S EDUCATIONAL THEORY IN CULTURAL CONTEXT / ALEX KOZULIN. – CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2003 P. – 477 P.

9. Miller M., Petriwskyj A. New directions in intercultural early education in Australia // International Journal of Early Childhood. – 2013. – N 45. P. 251-266.

10. Portera A. Intercultural education in Europe: Epistemological and semantic aspects // Intercultural Education. – 2008. – № 9(6), P. 481-491.doi: 10.1080/14675980802568277

11. Reigeluth C. M. Instructional-design theories and models: A new paradigm of instructional theory. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 1999.

Oksana Zabolotna

TRANSCULTUTAL EDUCATION AGAINST THE BACKGROUND OF SOCIAL CHANGE

The article analyses vignettes from school practices proving the need for applying the principles of transcultural education in Ukrainian classroom. transculturalism. Five possibilities (Aldridge at al.) related to the meaning of «trans-» in transcultural education have been explored. These include (a) transferential, (b) transactional, (c) transformational, (d) transmutational, and (e) transcendent. The author states that transcultural education is used to satisfy the needs of the society of many cultures, and includes some elements of both multiculturalism and cross-culturalism. Besides, a person may at the same time represent different cultures, and in other environments (educational, professional, family, leisure etc.), and change his / her views and influence those environments in different ways. Thus, in transcultural education people change culture. This goes in line with constructivist approach to understanding culture and indirectly explains the role of transcultural education. Following the logics, a person who, on the one hand, is a fusion of cultures, and on the other hand – their creator, under educational influences becomes the main subject of creating cultural environment. Values interiorized directly from cultures, and indirectly through transcultural education influence the newly constructed culture.

Keywords: *transcultural education, transferential, transactional, transformational, transmutational, transcendent, person as fusion of many cultures*

Наталія Гордієнко,
кандидат соціологічних наук, доцент,
Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ОСВІТНІХ ТРАЄКТОРІЙ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розкрито сутність і основні характеристики освітньої траєкторії, особливості її формування у вихованців інтернатних навчальних закладів. Обґрунтовано значення набуття вихованцями освітньо-культурного капіталу та ключових життєвих компетенцій для успішної побудови та реалізації власної освітньої траєкторії. Визначено роль освітнього курикулуму у досягненні суспільного консенсусу щодо передумов, необхідних молодій людині для побудови оптимальної освітньої траєкторії. Проаналізовано ресурси інтернатного навчального закладу щодо вирішення цього завдання: використання сучасних освітньо-реабілітаційних технологій, організація особистісно-зорієнтованого навчання, впровадження у виховний процес цільових життєтворчих програм, залучення учнів до соціальної та життєвої практики, функціонування системи учнівсько-студентського самоврядування, діяльність дитячого реабілітаційного театру.

Ключові слова: *освітня траєкторія, вихованці інтернатних навчальних закладів, освітньо-культурний капітал, ключові життєві компетенції, освітній курикулум.*

Однією з позитивних тенденцій розвитку освіти в Україні є зростання уваги фахівців і громадськості до проблем соціалізації та інтеграції в суспільство учнів інтернатних закладів. У практику їх роботи впроваджуються інноваційні моделі, нові технології та методики, які успішно заповнюють прогалини корекційно-педагогічної роботи з учнями зазначеної категорії. Разом із тим, досить поширеними є випадки, коли випускники інтернатних закладів вступають у доросле життя недостатньо підготовленими до нього, з низьким рівнем соціальної компетентності та творчої активності. Вирішити цю проблему лише за рахунок оновлення навчальних програм неможливо, оскільки для перетворення знань, умінь і навичок у якісно нову характеристику – життєву компетентність – необхідно приділяти увагу формуванню конструктивних життєвих траєкторій учнів, їх здатності і готовності побудувати власне життя як висхідну послідовність різних позицій у суспільстві. Одним із видів життєвих траєкторій є освітня траєкторія, яка репрезентує динаміку реалізації інтелектуального потенціалу особистості і є впливовим чинником її успішної соціалізації та соціальної мобільності. Враховуючи це, соціологічний аналіз процесу формування освітніх траєкторій учнів інтернатних закладів є важливим дослідницьким напрямом сучасної соціології освіти, реалізація якого сприятиме оптимізації інституційних засад соціалізації молоді цієї категорії. Центральними питаннями цього аналізу є, по-перше, визначення сутнісних характеристик і емпіричних показників освітніх траєкторій; по-друге, з'ясування значення освітньо-культурного капіталу та ключових життєвих компетенцій для реалізації освітніх траєкторій вихованців; по-третє, розгляд ресурсів інтернатного навчального закладу щодо вирішення цього завдання.

Фундаментальні дослідження освітніх траєкторій були проведені Д. Константиновським і Д. Куракіним. Освітня траєкторія визначається ними як сукупність кроків, що здійснюються окремими індивідами та соціальними групами для задоволення своїх освітніх потреб. На їх думку, траєкторії можуть включати в себе формальні та неформальні види освітньої діяльності. Вони можуть бути переривистими (і тоді має значення період «уходу» з освітньої системи), рекурсивними (які включають в себе серію повернень в освітню систему для більш успішної адаптації на ринку праці), неперервними (в яких, наприклад, початок трудової діяльності не означає припинення навчання, а навпаки, стимулює освітні потреби) [1, с. 34-35].

До емпіричних показників освітніх траєкторій можна віднести:

1. Головні характеристики, які визначаються зовнішніми регуляторами участі суб'єктів в освітній та професійній діяльності. Позначеннями можливостей, умов та обмежень формування траєкторій виступають структурні елементи та складові системи освіти, ринку праці, демографічні ситуації, а також інститути та установи, які регламентують доступ та «навігацію» суб'єктів по різним «осередкам» освітньої та соціально-професійної структур.
2. Позиції, які вибирає молодь, тобто елементи інфраструктури системи освіти та робочих місць. Це, зокрема, рівні освітньої шкільної підготовки, типи середніх закладів, рівні професійної освіти, форми навчання (денне, заочне), типи навчальних закладів (державні/недержавні), а також елементи включення в систему розподілу праці, які складають галузеву, кваліфікаційну, соціально-професійну структуру зайнятості молоді.
3. Сукупність виборів (опцій) молоді в сфері отримання та поновлення будь-яких видів освіти. Ці опції можуть фіксуватися хронологічно: шляхом порівняння зі стартовими позиціями або шляхом зіставлення позицій, які займаються послідовними віковими групами молоді з різним трудовим стажем (аналіз всередині поколінь). Опції можуть визначатися також типологічно шляхом зіставлення аналогічних вікових груп, які розрізняються об'ємом та видами накопичених освітньо-професійних ресурсів.

Аналіз значення освітньо-культурного капіталу для реалізації освітніх траєкторій вихованців повинен враховувати наявність варіативних освітніх потоків випускників інтернатних закладів різних типів. Різниці інкорпорованого освітньо-культурного капіталу (набутих знань, компетенцій) система освіти закріплює інституційно властивими їй

прийомами офіційної номінації – видачею дипломів, присвоєнням знань, титулів, ступенів. Як зазначає Г. Чередніченко, саме ці інструменти забезпечують визнання та легітимізацію засвоєних індивідом умінь, знань, що означає гарантії матеріальних та символічних вигід, на які набутий освітньо-культурний капітал може бути обмінений на ринку праці [2, с. 140-141]. Успішна реалізація навіть дуже великих за об'ємом та високих за якістю накопичених освітньо-культурних капіталів стає можливою тільки за умови їх затребуваності, вона є відсутньою або виявляється неповноцінною, якщо попит на них ще не з'явився і не представлений в існуючих структурах масового застосування відповідної праці.

Сприйняття молоддю освітньо-культурного капіталу може змінюватися так само, як і її ставлення до цінності освіти. У радянські часи молодь акцентувала термінальну цінність освіти. За результатами дослідження, проведеного в 1960-1980 рр., на час закінчення середньої школи у своїх життєвих планах юнаки та дівчата перш за все прагнули до освіти як такої. Орієнтуючись на отримання вищої освіти, вони головним чином намагались певним чином соціально ствердитися [3, с. 128-131]. Сьогодні освіта, спеціальність, кваліфікація у більшій мірі цінуються інструментально, як капітал для інвестування у гарантоване перспективне заняття, як засіб досягнення матеріальних цілей та доступу до інших суспільних благ [4, с. 161].

Групи молоді, які беруть участь в отриманні освіти та накопиченні освітньо-культурного капіталу, конвертуючи його в подальші соціально-професійні позиції, розглядаються як суб'єкти, які здійснюють серію послідовних одна за одною опцій та реалізують тим самим свої потреби в освіті та набутті професійного статусу. Ці соціальні дії здійснюються під впливом зовнішніх регуляторів, які співвідносяться із загальною ситуацією в країні та процесами глобалізації, які на них впливають. Г. Чередніченко зазначає, що в ході конкретного вивчення виокремлюється ряд складових цієї ситуації: демографічні процеси, ринок праці та система освіти, яка в динаміці свого розвитку визначає можливості та умови реалізації молоді в сферах освіти і праці. Результатом цієї складної взаємодії – впливу соціальних підсистем та соціальної дії самих суб'єктів – стає формування освітніх траєкторій молоді [2, с. 58-59].

Соціологічний аналіз значення ключових життєвих компетенцій для реалізації освітніх траєкторій вихованців інтернатних закладів повинен враховувати той факт, що психосоціальний потенціал особистості у період шкільного навчання в значній мірі детермінується освітнім курикулумом, який фактично в сконцентрованому вигляді виражає очікування соціуму щодо образу випускника школи (які знання, вміння, навички, ціннісні орієнтації та інші характеристики будуть у нього сформовані), відображає результат суспільного консенсусу відносно передумов, необхідних молодій людині для побудови оптимальної освітньої траєкторії. Саме така інтерпретація курикулуму є найважливішою в соціологічному дискурсі, спрямованому на аналіз соціальної місії школи – підготувати особистість до успішного життєздійснення.

Оскільки в Україні, як і в більшості прогресивних країн, освітній курикулум визначається парадигмальними характеристиками компетентнісного підходу, закладеного в державних стандартах освіти, то готовність особистості до успішної побудови та реалізації власної освітньої траєкторії описується в термінах компетентностей (набутих у процесі навчання інтегрованих здатностей учня, що складаються із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення та можуть цілісно реалізовуватися на практиці) і компетенцій (суспільно визнаних рівнів знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини). Серед численних підходів до визначення репертуару та змісту компетентностей і компетенцій найбільш обґрунтованою і перспективною ми вважаємо концепцію вітчизняних вчених І. Єрмакова, В. Нечипоренко і Д. Пузікова, згідно з якою, окрім традиційного репертуару компетенцій (інформаційних, самоосвітніх, комунікативних, соціальних, екологічних, політико-правових, культурно-дозвіллєвих, сімейно-побутових, професійно-трудових і полікультурних), виключно важливим для реалізації гуманістичної місії освіти XXI століття є формування в учнів життєтворчих компетенцій, які полягають у здатності і готовності особистості

самостійно, свідомо і творчо визначати (проектувати) і здійснювати власне життя, та компетенцій життєздатності та життєстійкості, що визначають спроможність людини розвивати та відтворювати на якісно вищому рівні свій життєвий потенціал, застосовувати його для успішного, свідомого та творчого розв'язання життєвих завдань [5, с. 51].

Ще одним пунктом соціологічного аналізу процесу формування освітніх траєкторій учнів інтернатних закладів є розгляд інституційних ресурсів щодо вирішення цього завдання. За результатами емпіричного дослідження, проведеного нами протягом 2013-2015 рр. в Запорізькій і Дніпропетровській областях, було визначено інтернатний заклад, в якому акумульовано всі необхідні ресурси для формування освітніх траєкторій учнів, – загальноосвітню санаторну школу-інтернат І-ІІІ ступенів Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії, м. Запоріжжя. Вивчення освітньо-реабілітаційної системи цього інтернатного закладу дозволило виділити її компоненти, що визначають ефективність формування освітніх траєкторій учнів на засадах компетентнісного підходу, зокрема:

- впровадження в освітньо-реабілітаційний процес 15 освітньо-реабілітаційних технологій: проективно-рефлексивної технології навчання, виховної технології проективного життєздійснення, виховної інтерактивної технології «Океан життєвої компетентності», технології планування життєдіяльності дитячих колективів, технології життєвого проектування саморозвитку особистості, технології педагогічного супроводу розвитку життєвої компетентності школярів, технології педагогічного супроводу соціальної і життєвої практики учнів, технології учнівсько-студентського самоврядування, технології реабілітації через спілкування з природою, технології реабілітації мистецтвом, технології загальнофункціональної реабілітації, технології розвитку професійної компетентності педагогів, технології моніторингу освітньо-реабілітаційного процесу, технології організації медико-психолого-педагогічного консиліуму та мета-технології системного управління навчально-реабілітаційним центром, які сприяють переходу особистості на якісно новий рівень життєдіяльності, що характеризується свідомим і відповідальним ставленням до власного життя, здатністю раціонально вибирати життєві цілі та планомірно їх досягати;
- розбудова навчального процесу, в центрі якого – учень як творець і проектувальник власного життя. Організація особистісно зорієнтованого навчання спрямована на постійне збагачення досвідом творчості, формування механізму самоорганізації та самореалізації кожного учня;
- впровадження у виховний процес цільових життєтворчих програм («Я – особистість», «Я серед людей», «Я – громадянин України», «Я і праця», «Я і мистецтво», «Я і природа») для вихованців молодшого, середнього та старшого шкільного віку;
- залучення учнів до соціальної та життєвої практики в рамках освітньо-реабілітаційного простору;
- функціонування системи учнівсько-студентського самоврядування, яка забезпечує суб'єкт-суб'єктні відносини між усіма учасниками освітнього процесу;
- діяльність народного дитячого реабілітаційного театру «Інклюзив», в якому кожна дитина має можливість розвинути свої креативні здібності і таланти, знайти власний репертуар творчого самовираження.

Хоча ці компоненти синергетично поєднуються в рамках освітньо-реабілітаційної системи санаторної школи-інтернату, цілком можливим є їх використання і в інших інтернатних закладах з метою оптимізації процесу формування освітніх траєкторій учнів. При цьому найбільший потенціал для екстраполяції і творчого використання інноваційного досвіду закладу мають такі компоненти, як освітньо-реабілітаційні технології і цільові життєтворчі програми, оскільки їх структурно-функціональна завершеність і алгоритмічність дозволяють педагогам швидко опановувати їх і використовувати в інших інституційних умовах без спеціальної адаптації.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що освітні траєкторії, які можуть бути переривистими, рекурсивними чи неперервними, репрезентують динаміку

реалізації інтелектуального потенціалу особистості і є важливим чинником її соціалізації та соціальної мобільності. Для успішної побудови та реалізації вихованцями власної освітньої траєкторії необхідне набуття ними освітньо-культурного капіталу та ключових життєвих компетенцій: інформаційних, самоосвітніх, комунікативних, соціальних, екологічних, політико-правових, культурно-дозвіллєвих, сімейно-побутових, професійно-трудових, полікультурних, життєтворчих, компетенцій життєздатності та життєстійкості.

Емпіричне дослідження показало, що формуванню освітніх траєкторій учнів інтернатних закладів на засадах компетентнісного підходу до освіти сприяють впровадження в освітньо-реабілітаційний процес сучасних освітньо-реабілітаційних технологій, організація особистісно зорієнтованого навчання, впровадження у виховний процес цільових життєтворчих програм, залучення учнів до соціальної та життєвої практики в рамках освітньо-реабілітаційного простору, функціонування системи учнівсько-студентського самоврядування на засадах суб'єкт-суб'єктних відносин між усіма учасниками освітнього процесу, діяльність дитячого реабілітаційного театру, в якому кожна дитина має можливість знайти власний репертуар творчого самовираження.

1. Константиновский Д. Л. Реальность образования. Социологическое исследование: от метафоры к интерпретации / Константиновский Д. Л., Вахштайн В. С., Куракин Д. Ю. – М. : ЦСП и М., 2013. – 224 с.
2. Чередниченко Г. А. Формирование образовательных и профессиональних траекторий молодёжи: внешние регуляторы и действия субъектов : дисс. … доктора социол. наук : 22.00.04 / Чередниченко Галина Анатольевна. – М., 2014. – 330 с.
3. Чередниченко Г. А. Молодёжь вступает в жизнь (социологические исследования проблем выбора профессии и трудоустройства) / Чередниченко Г. А., Шубкин В. Н. – М. : Мысль, 1985. – 150 с.
4. Чупров В. И. Молодёжь в обществе риска / Чупров В. И., Зубок Ю.А., Уильямс К. – М. : Наука, 2001. – 161 с.
5. Єрмаков І. Г. Проектне бачення компетентнісно спрямованої середньої школи : практико зорієнтований посібник / І. Г. Єрмаков, В. В. Нечипоренко, Д. О. Пузіков. – Запоріжжя : Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2011. – 204 с.

Natalia Gordienko

SPECIFICS OF FORMING EDUCATIONAL TRAJECTORIES OF STUDENTS OF BOARDING SCHOOLS

The article deals with the essence and main characteristics of educational path, as well as peculiarities of its formation by pupils of boarding schools. The researcher proves the importance of acquiring educational and cultural capital and formation of key life competences for successful planning and realization of a personal educational path. Ascertained is the part of educational curriculum in reaching social consensus as to the conditions that are essential for an adolescent to form an appropriate educational path. The state of the relevant resources of boarding school are analyzed: use of modern educational and rehabilitation technologies, organization of personality-centered education, adoption of goal-oriented life-creation programs, engaging pupils in social practice, a functioning system of students' self-governance, activities of children's rehabilitation theatre.

Keywords: *educational path, pupils of boarding schools, educational and cultural capital, key life competences, educational curriculum*

Владислав Вербець,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри політології та соціології,
Рівненський державний гуманітарний університет

ДІАГНОСТИКА ЯКОСТІ ОСВІТИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: ПОШУКИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті аналізуються теоретико-методологічні та організаційно-методичні проблеми створення та упровадження соціально-педагогічного моніторингу в навчально-виховний процес ВНЗ. Репрезентуються основні тенденції освітнього процесу, аналізуються основні проблеми, бар'єри та негаразди щодо реалізації інтелектуального потенціалу особистості в складних умовах сьогодення.

Ключові слова: *освіта, моніторинг, студентська молодь, професійно-кваліфікаційний портрет викладача, показники, параметри.*

Вищий навчальний заклад – один із найбільш ефективних соціальних інститутів, який органічно пов'язаний із фундаментальними основами державного устрою, його соціально-економічною і суспільно – політичною організацією та найвагоміший чинник становлення та розвитку інтелектуального потенціалу молодого покоління. Тому надзвичайно важлива проблема сьогодення – налагодження систематичного вивчення впливу об'єктивних чинників на функціонування вищих освітніх закладів та унеможливлення негараздів соціально-економічного, психолого-педагогічного та інформаційного характеру й ролі потенціалу ресурсів особистості у поглибленні компетентності й креативності при вирішенні навчальних проблем.

Вивчення функціонування ВНЗ, як важливого соціального інституту, надзвичайно актуальна проблема сьогодення. Адже вищий навчальний заклад «вбудований» у систему інших елементів системи освіти і має самодостатній потенціал у справі забезпечення підготовки висококваліфікованих спеціалістів для соціальної практики. Водночас в освітніх закладах існують проблеми не лише «зовнішнього» характеру – невідповідність рівня фахової підготовки спеціалістів до вимог соціальної практики й відсутність науково обґрунтованого прогнозу потреб у фахівцях для конкретного регіону, але й «внутрішні» специфічні негаразди – брак інноваційних методик та технологій навчання, домінування вузькопрофесійних інтересів професорсько-викладацького корпусу, обмежена кількість методичного оснащення навчального процесу, відсутність налагодженого «зворотного» зв'язку між рівнем репрезентації знань та їх відповідним засвоєнням і використанням студентами у повсякденній практиці.

Мета наукової статті – аналіз проблем упровадження соціально-педагогічного моніторингу якості освіти та особливостей діагностики ефективності педагогічної процесу.

Сьогодні виникає необхідність зупинити руйнівні процеси у галузях освіти, науки, культури. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають конкретні соціологічні дослідження, які дозволяють не лише вивчати громадську думку, але й здійснювати наукові розвідки у царині державотворення, подальшого розвитку освіти, науки, культури, аналізу проблем формування та реалізації невичерпного інтелектуального потенціалу студентської молоді. Тим часом, на думку З. Фройда, «дуже мало користі з того, коли хтось гучно проголошує, що береться досліджувати ту або ту велику проблему. У науковій роботі перспективніше братися за те, що лежить безпосередньо перед вами, і тоді самі собою з'являються і шляхи досліджень… і дозволить підступити до вивчення складних проблем» [1, с. 21], зокрема дієвості потенціалу молоді, що відповідно дозволить унеможливити руйнівну дію чинників. Тим часом в системі освіти нагромаджуються такі тенденції:

1. Проявляється низька адаптивність молоді до ринкових зрушень й неготовність її діяти більш самостійно щодо облаштування власної долі на перетині сформованих та задекларованих впродовж попереднього періоду стереотипів соціальних орієнтацій та очікувань щодо «стабільності» й належної «турботи» держави до підростаючого покоління.

2. Відбувається ескалація патерналістських очікувань молоді в нових ринкових умовах завдяки домінування стереотипізації як необхідного способу людського мислення й здобуття молоддю нового соціального досвіду, але, водночас, уповільнюється процес прийняття адекватних рішень.

3. Зростають розбіжності економічного та соціального статусів в молодіжному середовищі («залежних від підтримки держави» та «залежних від ринкових трансформацій»), внаслідок ініціюються різні за наслідками процеси: відпливають найкомпететніші та найкваліфікованіші працівники із державного сектору економіки в ринковий, з одного боку, руйнується система мотивації особистості у професійній зорієнтованості на підґрунті відсутності ресурсів ідентифікації, з іншого.

4. Зменшується рівень професійної компетентності та кваліфікованості, водночас збільшується індивідуальне пристосування особистості до ринкових перетворень, і як наслідок послаблюється соціальний престиж освіти як чинника суспільної диференціації.

Звичайно, існуючі бар'єри ускладнюють процеси реалізації потенціалу особистості у виробничій, соціальній та інтелектуальній сфері і провокують елементи девіації: динамізуються вчинки агресивності, бездуховності, аморальності, збільшується психічне напруження, поглиблюється соціальна аномія в цілому.

Тим часом надзвичайної актуальності набуває проблема формування освіченої, конкурентно-спроможної, мобільної на ринку праці молоді з глибокими та сильними мотивами, раціональною поведінкою, почуттям відповідальності, високою адаптивністю, готовністю призвичаїтися, опанувати та сприйняти зміни пріоритетів у виробленні нової системи цінностей та орієнтацій у складних соціальних умовах сьогодення. Внаслідок виникає необхідність надзвичайно потужних дій щодо переорієнтації молоді з традиційних цінностей, на вартості ініціативно-творчого, соціально-активного та відповідального типу креативного працівника. Зростає безробіття в умовах невідповідного рівня життя широких верств населення, зокрема молоді, як найбільш мобільної частини українського суспільства. Молодь змушена здійснювати інтенсивний виїзд за кордон з метою працевлаштування й здобуття коштів. Відповідно виникає завдання щодо необхідності оперативної розробки тактики та стратегії інноваційних заходів професійної підготовки, адекватної сучасним вимогам та пошуків шляхів ефективного працевлаштування випускників вищих навчальних закладів різного рівня акредитації та форм власності – державних, приватних, муніципальних тощо.

Важливою умовою у науковому аналізі соціальних проблем молоді, виступає необхідність проведення систематичних та широкомасштабних соціологічних, соціально-педагогічних та психологічних досліджень мотивації навчання, професійної спрямованості, психологічної готовності до ринкових перетворень, а також вивчення глибинних, історико-ментальних, генетико-біологічних, інформаційно-культурологічних та інших характеристик потенціалу особистості нової формації в незалежній українській державі. В даному разі виникає запитання, що, зокрема, аналізувати в спектрі проблем молоді, явні чи латентні елементи функціонування соціального об'єкта – студентської молоді?

Зважаючи на специфіку вивчення життєдіяльності студентської молоді, її динамізм, певну амбівалентність дій та вчинків, виникає необхідність охопити широкий спектр проблем не тільки «внутрішнього», суто соціально-демографічного та психологічного характеру, але й «зовнішнього» – соціально-економічного контексту побутування молодіжної спільноти. Звичайно, такий соціальний об'єкт має дві форми життєдіяльності – латентну та явленеву (явну). Така багатовекторність молоді як соціального об'єкта, на думку соціолога В. Тарасенка, вимагає, поза сумнівом, діагностики «внутрішнього» стану об'єкта, тобто способу його іманентного існування (латентної форми). Одначе, «прямо це

діагностування вчинити неможливо, а тільки через спосіб явленого існування. Діагностика має пройти той самий шлях, що його проходить соціальне, а відтак і соціологічне пізнання – від явленої до латентної форми об'єкта» [2, с. 20]. Учений пропонує технологічну схему соціального пізнання в такій послідовності: 1) явлена форма фіксується й аналізується за певними кількісними і якісними параметрами; 2) результати аналізу інтерпретуються «углиб», тобто у напрямі латентної форми існування об'єкта, яка звісно, спочатку не є конституйованою, а тому залишається невідомою; 3) інтерпретація конституює (встановлює) тип латентного буття (форму існування) об'єкта і термінологічно чи поняттєво позначає її; 4) пояснення встановленої форми (уточнення, характеристика тощо) на основі певної концепції чи теорії; 5) на підставі пояснення встановлюється діагноз об'єкта, тобто оцінка його стану у тій конкретній латентній формі, яку попередніми процедурами конституйовано і пояснено» [2, с. 20]. Така методологія пізнання та діагностування соціального об'єкта, на думку В. Тарасенка, має постати як «певна інтелектуально-технологічна цілісність» [2, с. 21]. Звичайно, всі елементи такої технологічної схеми взаємопов'язані та мають чітку ієрархічну підпорядкованість для наступного теоретизування, зокрема концептуалізації об'єкта, створення нової теорії та технологічного образу для практичного перетворення й узагальнення з можливістю екстраполяції в інші галузі життєдіяльності студентської молоді.

Існує широка джерельна база, яка розкриває напрямки пошуків у впровадженні моніторингу в галузях політики, екології, економіки, соціології, педагогіки тощо. В цілому з проблемою впровадження моніторингу якості освіти можна познайомитися в працях Н. Балакіревої, М. Барни, Б. Бодрякової, Т. Борової, С. Братченко, Н. Вербицької, В. Гузеєвої, Н. Дерзкової, Г. Єльникової, Е. Заїки, А. Зубка, В. Лізинського, Т. Лукіної, О. Морева, С. Подмазіна, В. Рєпкіна, Г. Рєпкіної, Н. Товстухи, Д. Уілмса, С. Щудло, О. Яременка та інших [3, 4, 5, 6, 7]. Водночас складність моніторингових досліджень якості освіти, на думку С. Щудло, зумовлюється тим, що їх об'єктом є якість освіти – категорія багатогранна та складна за структурою [8, с. 77]. Моніторинг, як метод постійного спостереження і діагностики конкретного соціального процесу й визначення його динаміки за допомогою аналізу емпіричної інформації (масиву анкет, бланків інтерв'ю, протоколів спостережень тощо) з метою порівняння базових і нормативних показників й попередження небажаних відхилень в процесах пізнання, спілкування та дозвілля викладачів і студентської молоді, використовується в різних галузях соціальної практики.

В науковій літературі аналізуються «позитиви» й «негативи» цієї системи, яка репрезентується специфікою впровадження моніторингу в різних галузях. Учені вважають, що моніторинг – це «форма організації, збору, обробки і розповсюдження інформації про діяльність педагогічної системи, яка забезпечує безперервне відстеження її стану і прогнозування розвитку педагогічної системи» [9, с. 6]. Так, Г. Єльникова вважає, що моніторинг – це «комплекс процедур спостереження, поточного оцінювання перетворень керованого об'єкта і спрямування цих перетворень на досягнення заданих параметрів його розвитку» [10, с. 17]. Тим часом важливо зазначити, що діагностика процесів формування та реалізації ресурсів студентської молоді повинна здійснюватися на підґрунті глибокого вивчення процесів становлення її самосвідомості, самовизначення, самореалізації та самоствердження як взаємозалежних і взаємообумовлених елементів «індивідуальної творчої лабораторії» особистості [11, с. 72]. Це звичайно, вимагає налагодження тісної співпраці колективів освітніх закладів з учнівськими, студентськими, творчими організаціями та установами молодіжного спрямування. Тому визначення конкретних закономірностей і механізмів взаємозв'язку між особистістю та суспільством уможливлює вплив на функціонування соціальної групи й поглиблює соціально-психологічну регуляцію в умовах навчального колективу [12, с. 17]. Отже, педагогічний процес як соціально-освітній феномен потребує не лише глибокого та всебічного вивчення, але й вирішення проблем залучення інтелектуальних ресурсів для творчого розвитку суб'єктів соціально-педагогічної взаємодії.

Сьогодні особливого значення набувають проблеми узгодження взаємодії політичних, гуманітарних, соціально-психологічних та духовно-творчих факторів у процесі визначення

та забезпечення оптимальної траєкторії подальшого розвитку суспільства. Здійснюючи аналіз проблем студентської молоді як динамічної соціально-демографічної спільноти та потужного соціального феномена державотворення, необхідно окреслити коло питань, які розкривають її ресурсний потенціал, що має сукупність психофізіологічних, соціокультурних, морально-етичних, духовно-творчих та професійно-кваліфікаційних детермінант.

Звичайно аналіз процесу формування професійного потенціалу молоді передбачає врахування зовнішніх та внутрішніх елементів впливу, іншими словами єдності та гармонійного поєднання багатьох «світів», зокрема соціально-економічного, особистісного, морально-етичного, духовно-творчого, освітнього, інтелектуального та багатьох інших.

Водночас феномен соціального потенціалу охоплює надзвичайно величезну сукупність ресурсів, умов, чинників та елементів інтегративного й цілісного характеру, що вимагає бачення структури особистості як складної системи біологічних, фізіологічних, історично-ментальних, соціально-психологічних, культурологічних, морально-етичних та професійно-кваліфікаційних елементів, що перебувають під впливом соціокультурного та техногенного середовища в динаміці та розвитку. В цьому контексті виникає запитання щодо необхідності глибокого розуміння молоддю природи громадянського суспільства, засад демократії, усвідомлення нею особистих прав, можливостей та обов'язків, дотримання демаркаційних меж між такими різноаспектними, багаторівневими та поліфункціональними детермінантами суспільного розвитку.

Тим часом феномен потенціалу молоді варто розглядати в системі, елементи якої перебувають у складній ієрархії і повною мірою залежать від соціально-економічних, морально-етичних та соціокультурних умов сьогодення. Між тим, елементи системи ознак та характеристик молоді у своїй природі самодостатні і мають варіативний характер залежно від особистісних рис, які були сформовані в реальному соціумі з надзвичайно амбівалентними характеристиками. Зазначимо, що для оцінки реального стану різних галузей життєдіяльності особистості необхідно здійснити аудит стану (констатацію, аналіз негараздів та труднощів) соціальної та освітньої галузі як надзвичайно важливих сфер українського суспільства.

Для отримання об'єктивної, надійної та репрезентативної соціокультурної інформації необхідно побудувати систему показників та критерій вимірювання. Така система показників та індикаторів повинна репрезентувати кількісні та якісні характеристики соціальної галузі й охоплювати широкий спектр ознак і характеристик в динаміці та розвитку.

З іншого боку, така система критеріїв та показників повинна визначати стійкі ознаки та основні тенденції розвитку конкретної галузі, організації, установи, закладу тощо. Тим часом така система показників повинна бути потужно обґрунтована і репрезентувати інтегроване уявлення про рівень, побутування, структуру та динаміку соціальних та освітніх процесів. Зазначимо, що така система повинна давати можливість зіставлення, порівняння та обґрунтованої екстраполяції (поширення) отриманих результатів в інші площини освітнього середовища.

Проблема визначення ефективності педагогічного процесу – справа не лише актуальна, але й досить суперечлива за функціональною неоднозначністю. Адже оцінка якості освітнього процесу й результативності праці кожного викладача складається з багатьох елементів, які мають об'єктивні та суб'єктивні суперечності. Так, до об'єктивних чинників можна зарахувати досягнення викладача ВНЗ щодо захисту дисертацій, підготовки монографій, наукових статей, методичних посібників та рекомендацій, рівень проведення лекцій, семінарів та здійснення керівництвом аспірантами, здобувачами тощо. Звичайно потрібно також враховувати актуальність, наукову новизну та практичну значущість наукових праць викладача, рівень та частоту їх цитування, а також активність впровадження інноваційних методик та технологій в педагогічний процес.

Суб'єктивні чинники дещо складніші та мають латентний характер, адже у мотивації діяльності викладача не завжди простежується відповідність досягнутих результатів та

адекватного відображення в системі морального або матеріального винагородження й публічного визнання в соціальному контексті. Разом з тим, загальна ефективність роботи педагогічного колективу залежить не лише від зусиль сумісної діяльності, але й від кожного викладача, зокрема.

Існують різні підходи до оцінки колективної творчості і ролі особистості в результатах діяльності виробничого, наукового, творчого та педагогічного колективу. Разом з тим, методика аналізу загальновизнаних результатів діяльності особистості – навчальної, організаційної, методичної на наукової роботи, динаміки службової кар'єри та зростання економічного й соціального статусу повинна враховувати також й інші додаткові параметри:

1. Оцінки за об'єктивними результатами, які репрезентують результати діяльності та досягнутого статусу (кваліфікаційні досягнення, професійна мобільність, кар'єрне зростання тощо);

2. Аналіз результатів ситуативної діяльності на основі об'єктивного відображення та фіксації динаміки досягнень наукової, методичної, організаційно-навчальної та виховної роботи (наприклад, ефективність виконання індивідуального плану викладачем);

3. Експертні оцінки – групова оцінка професійної діяльності особистості (в групу експертів варто включати як незалежних, не заангажованих фахівців з різних структурних підрозділів навчального закладу, так і з інших установ освітнього профілю);

4. Оцінка студентами процесу реалізації особистісних та інтелектуально-професійних характеристик викладача за допомогою тестування та анкетування;

5. Самооцінка праці викладача щодо успішності керівництва навчальної, науково-дослідної та творчої діяльності студентів на основі методик, які мають варіативний та креативний характер.

Методика діагностики елементів евристичної моделі «професійно-кваліфікаційний портрет викладача ВНЗ» повинна передбачати стратифікаційні відмінності рівня соціального статусу та його соціальної мобільності (переміщення) в штатному розкладі колективу ВНЗ: 1 – асистент, викладач; 2 – старший викладач (без наукового ступеня); 3 – кандидат наук, доцент; 4 – професор (без наукового ступеня); 5 – доктор наук, професор.

У побудові ***вибірки*** для соціологічного аналізу варто передбачати репрезентацію окремих досягнень викладачів: кількість років педагогічного досвіду членів колективу, їх науково-дослідна й соціальна активність у здійсненні наукових розвідок та врахування специфіки роботи кафедр ВНЗ - фундаментальних дисциплін, гуманітарних та профілюючих, а також додаткові характеристики викладачів – базова освіта, рівень комунікативної культури, громадська активність, захоплення, творчі вміння та навички тощо.

Також представникам різних професійно-кваліфікаційних груп викладачів пропонується за 5-бальною шкалою оцінити ступінь важливості професійно-кваліфікаційних та соціально-психологічних ознак діяльності працівника ВНЗ.

В результаті аналізу експертних вимог та пропозицій і на основі рейтингових оцінок варто визначити чотири групи рис, які певною мірою репрезентують ***ядро*** структури евристичної моделі професійного портрета викладача ВНЗ:

До ***першої групи*** варто віднести риси, які характеризують професійну діяльність викладача: аналітичність, ерудиція, евристичність, оригінальність мислення, креативність, новаторство, творчий підхід до справи, здатність до узагальнення та рівень володіння професійними знаннями.

У **другій групі** репрезентуються такі риси: самокритичність, організаторсько-методичні вміння, досвід роботи тощо.

Третю групу складають якості, які представляють комунікативно-адміністративну діяльність: педагогічне вміння здійснювати керівництво колегами та студентами, навички творення позитивного соціально-психологічного клімату в колективі, вміння стимулювати, вимагати, контролювати та знати проблеми власного колективу, а також вимогливість та турбота про зростання професійно-кваліфікаційного статусу інших колег.

Четверта група складається із рис, які притаманні особистості в галузі загальної культури: духовні запити, потреби та інтереси, творчі вміння та навички, а також знання гуманітарного характеру, загальна ерудиція, навики ораторського мистецтва та вміння розбудовувати власний імідж викладача.

Таке емпіричне «ядро» складається із групи досить тісно пов'язаних між собою показників та індексів. Водночас зі зниженням рівня кореляційного зв'язку між конкретними елементами кластерів (груп ознак), перелік якостей, які входять до такого ядра, може бути збільшена або розширена. При зменшенні тісноти зв'язків у цій структурі шляхом експериментальної роботи можуть бути запропоновані додаткові групи ознак професійного портрета викладача.

До такої «додаткової» групи можуть входити такі риси, як вихованість, витриманість, толерантність, вміння спілкуватися з колегами та студентами, справедливість, доброзичливість та повага до іншої думки.

До другої («резервної») групи можна також віднести окремі професійні риси, а саме: корпоративність, гордість за власний колектив та його досягнення, власний стиль поведінки, обов'язковість, принциповість, авторитетність та енергійність.

Дослідницька методика повинна передбачати включення контрольних запитань в дослідницький інструментарій, які дозволяють не лише пересвідчитись в отриманні достовірних та об'єктивних результатів, але й розширити параметри евристичної моделі викладача з наступною її екстраполяцією в інші галузі соціальної практики.

До основних особистих параметрів професійного простору, які характерні для викладачів та які посідають більш високий статус у колективі й виконують контролюючі обов'язки, можна віднести: високий рівень виконання соціальних вимог, свідомий контроль поведінки, моральних норм та педагогічних правил. Такі риси істотно корелюють із діловою спрямованістю особистих інтересів та мотивацій до лідерства.

Отримані характеристики віртуальної евристичної моделі викладача ВНЗ можуть бути використані при оцінці конкретних осіб та слугувати підґрунтям в атестації кадрів та більш раціональній кадровій політиці в управлінні професорсько-викладацькими та вчительськими колективами. Тим часом, «ні роботодавці, ні окремі споживачі освітніх послуг не володіють достатньо тривалим горизонтом планування» [11, с. 376].

При проведенні діагностики різноаспектних видів інтелектуальної, професійної й духовно-творчої діяльності та визначення основних характеристик соціально-професійного портрета викладача важливо враховувати соціально-психологічні та морально-етичні цінності, які мають певний самодостатній характер та узагальнюються поняттями «ставлення до інших», «моральна самооцінка», «особиста гідність та незалежність суджень», «кар'єра», «дружба»: ставлення до викладача його колег (експертні оцінки); власна поведінка, вчинки щодо колег (самооцінка); розширення ерудиції, розвиток здібностей (стажування тощо); можливість бути незалежним у поглядах та вчинках (статус); громадське визнання, суспільна оцінка досягнень викладача (рейтинг); можливість професійного зростання (соціальна мобільність); наявність друзів та оцінка ними характерних рис конкретної особистості.

Запровадження системи соціально-педагогічного моніторингу в навчальному закладі дозволяє отримати широку та різноаспектну інформацію стосовно якості освітнього процесу, динаміки засвоєння знань й здобуття вмінь і навичок студентів, дізнатися про соціальні установки та ціннісні орієнтації суб'єктів навчально-виховного процесу, проводити виважену та науково обґрунтовану кадрову політику. Для отримання об'єктивної та репрезентативної соціальної інформації соціально-педагогічний моніторинг передбачає відповідні рівні, способи та етапи збору, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації. Широкого резонансу набувають дослідження, які проводяться систематично, з використанням нових методів, з метою визначення динаміки соціально-педагогічного процесу в багатьох вимірах соціального часу й простору.

Отже, можна зробити такі висновки:

1. Реформування освіти в країні залежить від активної модернізації і вдосконалення державних стандартів освіти та оптимізації системи моніторингу обсягу знань, умінь і навичок студентів й запровадження новітніх морально-етичних засад процесу освіти.

2. Важливий напрям здійснення освітніх реформ полягає в глибокому і тісному поєднанні фахової підготовки з урахуванням регіональних особливостей і можливостей розширення та реалізації ресурсного потенціалу суб'єктів навчально-виховного процесу.

3. Моніторинг як метод постійного вивчення навчально-виховного процесу та аналізу емпіричної інформації з метою порівняння базових і нормативних показників й попередження небажаних відхилень у процесах пізнання, спілкування та дозвілля студентської молоді важливо запроваджувати в діяльність освітніх закладів.

4. Моніторинг набуває поширення в екології, економіці, політології, соціології, педагогіці та інших наукових галузях. Він зумовлює відстеження динаміки прояву соціальних орієнтацій та установок різних соціально-демографічних груп населення, уможливлює здійснення діагностики проявів політичної активності електорату, дозволяє здійснити вимірювання ступені соціально-психологічної напруженості в різних регіонах країни.

5. За допомогою методики соціально-педагогічного моніторингу можна визначити ефективність функціонування різних компонентів навчально-виховного процесу та результативності педагогічних дій. При цьому налагоджується зворотний зв'язок між педагогічною системою та іншими елементами соціальної структури суспільства, між рівнем презентації навчального матеріалу викладачами та його засвоєнням студентами.

6. Соціально-педагогічний моніторинг сприяє визначенню ступеня дисперсії (відхилення) між запланованими параметрами навчально-виховної моделі та реально отриманими результатами успішності, мотивації, професійної спрямованості суб'єктів навчально-виховного процесу.

7. Універсальність методики моніторингу проявляється в можливостях його впровадження в діяльність загальноосвітньої школи, ВНЗ та інших соціальних інститутів освіти й виховання з метою подальшої діагностики динаміки розвитку здібностей студентської молоді, здобуття умінь займатися самоосвітою та самовдосконаленням й розбудовувати інноваційні морально-етичні моделі соціальної взаємодії.

1. Фройд З. Вступ до психоаналізу / З. Фройд / Пер. з нім. П. Таращук. – К.: Основи, 1998. – 709 с.

2. Аграрна реформа в Україні (соціологічна діагностика). За ред. В. Тарасенка. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – 576 с.

3. Подгурецки Ю., Щудло С. Образование как информационно-комуникативная система / Ю.Подгурецки та ін. – Москва-Сосновец-Дрогобич, 2010. – 166 с.

4. Сидоренко О.П., Раков С.А., Русанова Н.О. Міжнародні порівняльні дослідження як інструмент вдосконалення національних систем математичної освіти / О.П. Сидоренко та ін. // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наук. праць. – Харків: Видавничий відділ ХДУ, 2008. – С. 514 – 519.

5. Вербець В.В. Соціально-педагогічний моніторинг у вузі: методологія, методика, організація: Монографія / В.В.Вербець. – Рівне: РДГУ, 2002. – 309 с.

6. Федеральний Інтернет-екзамен у системі вищої освіти Російської Федерації / Наводнов В., Масленіков О. // Вісник ТІМО: Тестування і моніторинг в освіті. – 2007. – №12. – С.12 – 15.

7. Щудло С. Моніторингові дослідження якості освіти / С. Щудло // Молодіжна політика: Збірник матер.VI Міжнар. Наук. – практ. конфер. – Дрогобич, 2009. – С. 193 – 197.

8. Щудло С.А. Якість освіти: методологічні аспекти дослідження / С. Щудло // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. – Харків: Видавничий відділ ХДУ, 2008. – с. 76 – 79.

9. Моніторинг якості освіти: методи, форми, організаційне забезпечення / Південоукр. Регіон. ін-т післядипломної освіти педагог. кадрів / Уклад. Зубко А.М., Товстуха Н.В., Морев О.О. – Одеса, 2001. – С.7 – 21.

10. Єльнікова Г.В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою / Г.В. Єльнікова. – Харків: Крок, 1999. – С. 17 – 23.

11. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Под ред. В.А.Сластенина. – М.: Академия, 2000. – С. 372.

12. Орбан-Лембрик Л. Перспективні напрями розвитку соціальної психології в контексті реальних потреб суспільства / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2003. – № 1. – с.16 – 21.

13. Щудло С.А. Освітні реформи: небезпеки інституційних пасток / С. Щудло // Молодіжна політика: проблеми та перспективи. Вип. 2: [збірник наукових праць / наук. ред. С.А.Щудло]. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 374 – 379.

Vladyslav Verbets

DIAGNOSTING OF EDUCATION QUALITY OF UNIVERSITY: SEARCH, PROBLEMS AND PROSPECTS

Theoretical and methodological as well as organizational problems of creating and implementing socio-pedagogical monitoring in the educational process of higher educational institutions have been analyzed in the article. The major trends of educational process are represented; the main problems, obstacles and difficulties in order to implement the intellectual potential of the personality in difficult conditions nowadays have been analyzed.

Keywords: *education, monitoring, students, professional and qualification portrait of a teacher, parameters, options*

Ярина Мороз,
аспірантка факультету соціології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається проблема, пов'язана з дослідженням якості вищої освіти. Процеси, що відбуваються в сфері освіти в значній мірі залежать від сучасних тенденцій розвитку ринку праці. Автор обґрунтовує доцільність соціологічних досліджень, спрямованих на виявлення мотивації до навчання у студентів, їх планів на майбутнє, задоволеності навчанням, очікувань на ринку праці та ціннісних орієнтацій, які і визначають в цілому вимоги до навчального процесу у вищих навчальних закладах. Звертається увага на те, що предметне поле соціологічного підходу до оцінювання якості вищої освіти поки що не є чітко визначеними; недостатньо розробленою залишається методологічна база, відсутні комплексні дослідження з урахуванням вимог всіх суб'єктів освітнього процесу.

Ключові слова: *якість вищої освіти, освітній процес, суб'єкти освітнього процесу, ринок праці, безперервна освіта.*

Проблема якості вищої освіти тісно пов'язана з сучасними реаліями розвитку суспільства та новими потребами ринку праці. В добу глобалізації соціальні зміни відбуваються наскільки швидко, що освітні програми не встигають змінюватися та адаптуватися відповідно до них, однак у сфері професійної підготовки надзвичайно важливим є саме тісний взаємозв'язок між сферами освіти та праці. З одного боку, відповідь здається очевидною – перебудувати систему згідно запитів ринку праці, але з іншого боку ми спостерігаємо відсутність таких чітких критеріїв та вимог, їх постійна трансформація.

Нові потреби ринку праці обумовлені двома ключовими напрямками: продукування нових професій та зміна вимог до кандидатів в цілому, незалежно від професії. Ці два напрямки тісно переплітаються, навіть якщо студент оволодів спеціальністю, він має завжди слідкувати за тенденціями та поглиблювати знання у своїй професійній царині, так сказати тримати руку на пульсі, оскільки недавно здобуті знання піддаються критиці вже сьогодні;

те, що було істиною вчора, сьогодні вже може не бути таким. До того ж прагнення до вдосконалення та оптиматизації будь-яких процесів все ще продовжується; сфера промисловості і економіки орієнтується на критерії функціональної раціональності і ефективності. Стає очевидним, що в умовах інформаційного суспільства освіта має бути безперервною.

Безперервне навчання – навчання, що триває протягом всього життя індивідуума, і обумовлене інтенсивним оновленням знань і умінь, необхідних для успішної професійної діяльності. Вперше, концептуально оформлена, ця ідея була представлена на конференції ЮНЕСКО в 1965 р. відомим теоретиком безперервної освіти П. Ленграндом. На підставі його повідомлення були розроблені рекомендації з даного питання. У 1972 р. ЮНЕСКО робить наступний крок: слухається доповідь комісії, що працювала під керівництвом Е. Фора, на тему «Вчитися, щоб бути». З середини 1970-х рр. ідея безперервної освіти знаходить підтримку майже в усіх країнах, стає основним принципом освітніх реформ. Разом з цим терміном широко застосовуються і інші терміни, такі як «безперервна освіта», «продовжена освіта», «освіта дорослих», «освіта протягом всього життя», «самокероване навчання».

З цього можна зробити висновок, що університет має надавати базу для студента, що дала б йому інтелектуальний поштовх і підтримку при виході на ринок праці, а постійна комунікація та підтримка діалогу між суб'єктами освітнього процесу сприятиме отриманню інформації про необхідну якість вищої освіти. В той же час гарантію утримання та адаптації на ринку праці, може дати спеціалісту тільки безперервна освіта як запорука його конкурентоспроможності.

Система освіти структурує професійні групи та готує спеціалістів в різних сферах, в той час як ринок праці формує основні вимоги до підготовки і контролює якість отриманої освіти. Не дарма одним з критеріїв престижності вузу є успішність працевлаштування його випускників. Зрозуміло, що вузи не можуть гарантувати працевлаштування своїм випускникам, однак вони створюють основу і дають поштовх для подальшої успішної реалізації. Так, теорія людського капіталу пропонує розглядати отримання освіти як інвестиції в людський капітал здобувача освіти, які в подальшому визначають його успіх на ринку праці і рівень благоустрою.

Сфера освіти зазвичай вважається предметним полем філософських, педагогічних, економічних та управлінських наук – найбільше досліджень здійснено з точки зору саме методологічних підходів даних наук. Зокрема, філософський підхід предметом обговорення має найзагальніші підходи до освіти і педагогіки: місце і смисл освіти в культурному універсумі життя; розуміння людини й ідеалу освіченості; смисл і особливості педагогічної діяльності тощо. Методологічна і, зокрема, проективна орієнтація філософії освіти зумовлюють обговорення шляхів і способів вирішення кризи освіти і образ нової школи [1, с. 23]. Педагогічний підхід, вивчаючи стійкі аспекти процесу освіти (самоосвіти), навчання, виховання, самовиховання, розвитку, саморозвитку й професійної підготовки людей до певного виду діяльності, обґрунтовує принципи, методи та організаційні форми навчально-виховної роботи, рекомендації, правила, прийоми керівництва тощо [2, с. 10].

Соціологічний підхід має свої особливості і предметне поле, які поки що не є чітко окресленими. Зважаючи на недостатньо розроблену методологічну базу, відсутні комплексні дослідження з урахуванням вимог всіх суб'єктів освітнього процесу, їхнього бачення узгодження ринкових критеріїв до вищої освіти та їх практичної реалізації у вузах.

Соціологічний аналіз різних аспектів вищої освіти можна знайти в працях як соціологів-класиків так і сучасних фахівців, зокрема в наукових працях таких дослідників, як Б. Артур, А. Аузан, Т. Веблен, Є. Головаха, А. Гриценко, В. Дементьєв, Е. Дюркгейм, Д. Дьюї, М. Култаєва, С. Макеєв, І. Малий, М. Матусевич, Д. Норт, Т. Парсонс, В. Полтерович, В. Ядов та ін. В працях Р. Будона, П. Бурдьє, М. Вебера, Н. Гросса, З. Коллінза, К. Маннгейма, Х. Ортеги-і-Гассета, Т. Парсонса та ін. здійснено фундаментальний аналіз змін в освіті. Інституційні ризики освіти знайшли експертне

відображення в доробках К. Астахової, Є. Балацького, А. Бронської, Н. Веретеннікової, І. Кононова, С.Курбатова, К. Павленко, В. Пелехової, В. Чепак, П. Щеглова, С. Щудло та ін. Однак найчастіше науковці зосереджуються на окремих її сторонах, як от модернізація освіти, забезпечення якості вищої освіти в умовах глобальних викликів і безперервної освіти, показниках оцінювання якості освіти, якості освітніх послуг у контексті ринкових відносин, впливі якісних характеристик професорсько-викладацького складу на якість вищої освіти та ін.

Аналіз соціологічних публікацій з проблеми якості вищої освіти свідчить про відсутність системного дослідження якості вищої освіти, зокрема, поза увагою дослідників залишаються такі питання, як зв'язок якості освіти з ціннісними орієнтаціями споживачів освітніх послуг, з сучасними тенденціями розвитку ринку праці.

Реальна реформа вищої освіти передбачає реформування системи вищої освіти як цілого, а це в свою чергу підкреслює необхідність залучення всіх суб'єктів освітнього процесу, зокрема і врахування студентського бачення недоліків та переваг університетської освіти.Концепт якості вищої освіти досить складний, і набір його критеріїв залежить від різних рівнів його визначення. Можна виокремити наступні такі рівні:

- економічний;
- управлінський;
- гуманістичний;
- критичний;
- розвиток людських можливостей.

Різні показники та методики використовуються при оцінці якості освіти, проте найбільш часто використовуваними є рівність доступу до освіти, рівень освіти(вимірюється кількістю років) та рівень знань.

Порівняльні дослідження якості вищої освіти найчастіше ґрунтуються на міжнародних рейтингах вузів, серед яких найбільш авторитетними є Шанхайський ARWU, QS World University Rankings, Топ-200 (реалізований центром «Євроосвіта»). В Україні КМІС протягом останніх 5 років здійснює проект, спрямований на дослідження в сфері освіти, і має власну методику складання рейтингу ВНЗ.

В цілому рейтинги включають в себе орієнтацію на студентів та батьків (при виборі університету), роботодавців, які оцінюють «якість диплому» та політиків, які оцінюють ефективність фінансування освіти. Також до уваги беруться такі показники, як кадрова структура викладацького складу та умови навчання, наукова діяльність (кількість проектів, публікацій, науковий внесок та інновації), якість навчального процесу.

Всю систему внутрішнього забезпечення якості вищої освіти можна поділити на чотири рівні, що допоможе класифікувати як критерії оцінки якості, так і процедури оцінювання якості:

- рівень організації роботи викладача;
- рівень організації роботи вузів (рівень організації адміністративної роботи);
- рівень організації роботи студентів: перевірка знань та вмінь студентів, забезпечення процедур зворотного зв'язку, самостійна навчальна, наукова та громадська робота;
- рівень організації участі роботодавців: формування вимог до наповнення практичної частини навчальних курсів [3, с. 9].

За результатами загальнонаціонального опитування студентів, проведеного фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» з 5 по 12 березня 2015 року 1, загалом студенти вищу освіту в Україні оцінюють нижче, ніж задовільно – у 2,8 бала за 5-бальною шкалою, хоч освіту в своєму навчальному закладі оцінюють дещо вище, ніж задовільно. Але якщо порівнювати з 2011 роком – ці оцінки нижчі: в 2011 році було 3,5 бала. Це треба сприймати як підвищення вимогливості студентів, оскільки вони самі починають вимагати якості навчання. 87% опитаних вважають важливою проблему її вдосконалення. Студенти, як і населення України загалом, вважають, що кількість ВНЗ повинна визначатися потребами

ринку праці (52% населення і 46% студентів), а також їхньою спроможністю давати справді якісну освіту (35% населення та 41% студентів) [4].

Студенти, як найбільш вразлива та чутлива сторона, яка завжди першою відчуває на собі найменші зміни впроваджених реформ, може на першому етапі справедливо оцінити їх оптимальність та доцільність. Характеристики студентської поведінки є одним з інформативних способів оцінки реформ та інновацій в системі освіти, їх наслідків – як позитивних так і негативних. До того ж студенти, як суб'єкти освітнього процесу є сполучною ланкою між всіма іншими зацікавленими сторонами освітнього процесу.

Все ж таки для всіх є беззаперечним твердження, що основна мета та результат вищої освіти – це задоволення потреби особистості і надання їй впевненості в конкурентному середовищі на локальному та міжнародних ринках праці. У випадку її недостатнього рівня поведінка студентів змінюється (а це в свою чергу призводить до втрати інтересу до навчання у студентів, а отримання диплому – на формальність) – виникає альтернативна стратегія поведінки, що включає в себе пошук релевантних шляхів для забезпечення бажаної бази знань та навичок, які б дали змогу успішно отримати перше місце роботи. Таким альтернативними шляхами можуть бути додаткові курси, тренінги, онлайн-курси, що часто досить високо оцінюються роботодавцями, аніж диплом про закінчення вузу за денною формою навчання; і, звичайно ж, як можливий варіант – поєднання практики та навчання водночас – стажування в організаціях, компаніях чи працевлаштування на неповний, а то й повний робочий день. Страх після закінчення навчання залишитися на лаві безробітних спонукає молодих людей до розставлення пріоритетів між навчанням у вузі та іншими видами діяльності. Такі практики студентів свідчать про те, що базові знання, які надає вуз, не є достатніми для вирішення практичних завдань на робочому місці. На думку роботодавців молоді спеціалісти, щойно після закінчення вузу, не володіють достатніми професійними компетенціями і тому не можуть бути включені відразу ж до виконання трудових обов'язків, оскільки не здатні виконати їх ефективно.

Велика кількість досліджень в Україні, проведених з метою вивчення проблеми якості освіти показують, що уявлення освітян про якість освіти пов'язані перш за все з кількістю засвоєних знань та гармонійним розвитком особистості, тобто зводяться до якості результату, в той час якості самого процесу не приділяється достатньо уваги.

Оцінка студентами освітнього процесу багато в чому залежить від їх уявлень про цілі отримання вищої освіти та уявлень про свою майбутню зайнятість після закінчення вузу й вимоги до майбутньої роботи. Існують відмінності у ставленні до моделі навчання у різних соціальних групах студентів, декого все влаштовує, а дехто прагне змінити. Справа в тому, що при наявності певних видів капіталу окремі групи студентів вважають успіхи та знання не важливими, оскільки вони не забезпечують подальшої підтримки та успішного працевлаштування. Серед цих двох крайностей існують ще різні варіації уявлень про вищу освіту та її якість.

Начальна та позанавчальна діяльність студентів є важливою для вивчення з огляду на те, що вони є не лише об'єктом, а й суб'єктом освітнього процесу. Мотивація до навчання, плани на майбутнє, задоволеність навчанням, очікування на ринку праці, уявлення про свої подальші перспективи, а також, в деякій мірі, ціннісні орієнтації визначають і вимоги до навчального процесу.

Актуалізація соціологічних опитувань саме студентів, присвячених вивченню їх думки та ставлення до освітнього процесу в вузі, в якому вони навчаються, полягає в наступному:

1) підвищення вимогливості студентів, що пояснюється нездатністю вищої освіти цілком відповідати зростаючим вимогам суспільства;

2) збільшення кількості альтернативних варіантів отримання освіти, оскільки вони надають більш релевантну очікуванням студентів освіту, необхідної для них якості;

3) студенти є повноправними суб'єктами освітнього процесу, які несуть відповідальність за якість свого соціального та професійного саморозвитку.

Студенти як найбільш численна частина освітньої спільноти повинні формувати вимоги до якості освіти знизу. Проте, потрібно враховувати, що молоді абітурієнти часто не дуже розуміють, куди вони ідуть навчатися, а студенти на перших курсах – чому їх повинні вчити, тому відповідно певних вимог до якості вищої освіти вони не спроможні сформувати. Це варто брати до уваги при побудові вибірки про розробці соціологічного інструментарію та поширенні результатів опитувань.

Основний напрямок в сучасних дослідженнях якості вищої освіти – це перехід від оцінки рівня знань до оцінки компетенцій, здібностей, практичних навичок – саме тих критеріїв, що є важливими для роботодавця та для працевлаштування студента. Є дві основні причини такої зміни кута зору дослідників: по-перше, рівень освіти, що найчастіше вимірюється кількістю років, присвячених навчанню показує тенденцію до відсутності кореляції з економічним зростанням, по-друге, рівень знань, отриманих студентом, не завжди може конвертуватися в професійну діяльність. Відкритим залишається питання про комплексне дослідження якості вищої освіти з врахуванням думки всіх суб'єктів освітнього процесу.

1. Філософія освіти: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Андрущенка, І. Передборської. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 329 с.

2. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Л. Ортинський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

3. Забезпечення якості вищої освіти: європейські кращі практики для України [Електронний ресурс]; упорядник: Тарас Добко. – Режим доступу: http://education-ua.org/ua/analytics/305-zabezpechennya-yakosti-vishchoji-osviti-evropejski-krashchi-praktiki-dlya-ukrajini

4. Вища освіта в Україні: громадська думка студентів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/visha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv-.htm

5. Балакірєва, О.М., Яременко, О.О., Валькована, О.В. (2004) Соціальні проблеми працевлаштування молоді. Київ: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді.

6. Факультет соціології КНУ. Працевлаштування студентів факультету соціології. Пошук першої роботи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/nauka/poshuk-pershoyi-roboti (access date. 11.11.2015)

Yaryna Moroz

VARIANTS OF EVALUATION OF QUALITY OF HIGHER EDUCATION

This article focuses on the problem of the quality of higher education. There is relationship between educational sphere and current trends in the labor market. The author proves the importance in sociological studies the following aspects: student's motivations, their future plans, satisfaction with education, labor market expectations and student's values, which determines requirements for the whole educational process in higher educational institutions. Attention is drawn to the fact that the subject matter of sociological approach for evaluating the quality of higher education is not yet clearly defined; methodological framework is not enough developed. There is no comprehensive studies of all subjects of the educational process.

Keywords: *quality of higher education, educational process, subjects of the educational process, labor market, continuing education*

Олена Городецька,
кандидат соціологічних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук,
Таврійський державний агротехнологічний університет

МОТИВАЦІЯ ВИБОРУ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ТА ПРОФЕСІЙНІ ПРІОРИТЕТИ ПЕРШОКУРСНИКІВ

У статті представлені матеріали моніторингу студентів першого курсу Таврійського державного агротехнологічного університету впродовж 2013, 2014 і 2015 років. Проаналізовано мотивацію і основні мотиви вибору університету. Результати опитування показали, що абітурієнти найчастіше роблять вибір університету за рік чи півроку до подачі документів. Виявлено, що основними чинниками вибору професії є гарний заробіток, інтерес, престиж, користь людям і суспільству. Проведене дослідження показало, що студенти першокурсники при виборі спеціальності і ВНЗ були орієнтовані, насамперед, на власну думку, судження рідних, друзів, і фінансові можливості сім'ї. Розглянуто, що профорієнтаційна робота повинна бути спрямована, перш за все, не тільки на школярів, але і на їхніх батьків, які відіграють ключову роль при виборі ВНЗ. З'ясовано, що інформування випускників шкіл слід продовжити через спілкування зі студентами і представниками (керівниками, викладачами) університету. Виявлено, що використання Інтернет-сайту і соціальних мереж університету, а також подача матеріалу про ВНЗ на Інтернет-сайти та соціальні мережі шкіл дає позитивний результат.

Ключові слова: *моніторинг, мотив, мотивація, студент, профорієнтаційна робота, вимоги до професії*

Щорічна проблема, яка постає перед випускниками шкіл, що бажають продовжити навчання, – це вибір вищого навчального закладу. Сьогодні для випускників шкіл, перш за все, важливим є не лише правильний вибір вищого навчального закладу, а і вибір спеціальності. Мотиви вибору майбутньої професії і мотиваційна сфера випускників шкіл до навчання в університеті розглядаються як важливі елементи професійної освіти. Для ВНЗ щорічний прийом абітурієнтів – не тільки кількість, але і «якість» студентів. Аналіз мотивації студенів першого курсу, вивчення мотивів і потреб при виборі університету, дає можливість правильно вибудовувати профорієнтаційну роботу університету.

Вивчення проблеми мотивації випускників шкіл до вступу в ВНЗ і студентства займались В. Арбєніна, Л. Божович, Е. Дісі, А. Леонтьєв, Л. Сокурянської, Л. Хижняк, С. Щудло, А. Яковенко та ін. Суттєвий внесок до аналізу особливостей профорієнтаційної роботи серед учнів старших класів та їх професійного самовизначення внесли Н. Абашкіна, Л. Йовайши, Я. Зоськи, Є. Кімової, О. Ткаченко та інші вчені.

Мета статті – проаналізуват мотивацію вибору вищого навчального закладу студентами першого курсу ТДАТУ та їх професійні пріоритети.

Суть соціологічного моніторингу полягає в проведенні з встановленою регулярністю повторних вимірів за одними і тими ж показниками для накопичення даних та аналізу їх динаміки на основі їх порівняння з базовими показниками, прийнятими в якості еталону для даного об'єкта. Проаналізувати динаміку мотивації студентів першокурсників ТДАТУ спробуємо за допомогою результатів соціологічного моніторингу (N_{2013}=276, N_{2014}=237, N_{2015}=158) [1; 2; 3].

Відповідно до поставленої мети ми сформулювали завдання дослідження, які включали: аналіз мотивів обрання першокурсниками університету як місця навчання за обраною спеціальністю; визначення оцінки першокурсниками чинників впливу на їхні плани життєвого самовизначення і, зокрема, вибору професії; виявлення професійних пріоритетів студентів та джерел, з яких черпають майбутні абітурієнти інформацію про ВНЗ; розглянути вплив і особливості профорієнтаційної роботи. Особа, яка закінчує школу, ще не виступає потенційним абітурієнтом. Перш за все випускник має прийняти рішення про те, чи хоче він

здобувати вищу освіту. Отже, випускники шкіл поділяються на дві категорії: ті, хто прагне здобути вищу освіту, і ті, хто цього не планує [4, с. 51-57**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Для початку розглянемо, звідки до нашого університету прийшли наші студенти-першокурсники. За даними, які ми отримали, ми бачимо, що переважна більшість студентів першого курсу поступили одразу після отримання базової середньої освіти (2013 р. – 85,5%; 2014 р. – 89,0%; 2015 р. – 88,0%), другу сходинку займають випускники профтехучилищ (2013 р. – 9,1%; 2014 р. – 8,0%; 2015 р. – 5,1%), а замикає трійку випускники непрофільних коледжів (2013 р. – 1,8%; 2014 р. – 2,1%; 2015 р. – 2,5%).

Згідно з нашим дослідженням, рівень підготовки студентського контингенту обумовлюється мотивацію вибору спеціальності, якістю шкільної освіти та рівнем додаткової підготовки абітурієнта. Також важливою умовою виступає якість базової освіти, яку випускник здобув у середній школі, без цього успішне засвоєння програм ВНЗ неможливе.

Як і будь-який ВНЗ, нас теж хвилює, які студенти будуть у нас навчатися, з яким рівнем підготовки, навичок та вмінь. Для розуміння цього сегменту спробуємо намалювати «соціальний портрет першокурсника»: з одного боку, рівень освіти студентів зростає з 83-85% у 2013-2014 рр. до 90% у 2015 р. і ми бачимо достатньо високий бал атестату, з іншого – після першої сесії результати знань студентів не завжди вражають. Це підтверджує занепокоєність фахівців, про те, що після впровадження тестової системи оцінювання знань у школярів знизилось ставлення до інших предметів, які не входять до ЗНО.

Основним мотивом професійного самовизначення для випускників шкіл є вибір не тільки вищого навчального закладу, але і вибір спеціальності. За допомогою отриманих даних проаналізуємо, коли наші першокурсники прийняли рішення про поступлення до ВНЗ (див. рис. 1).

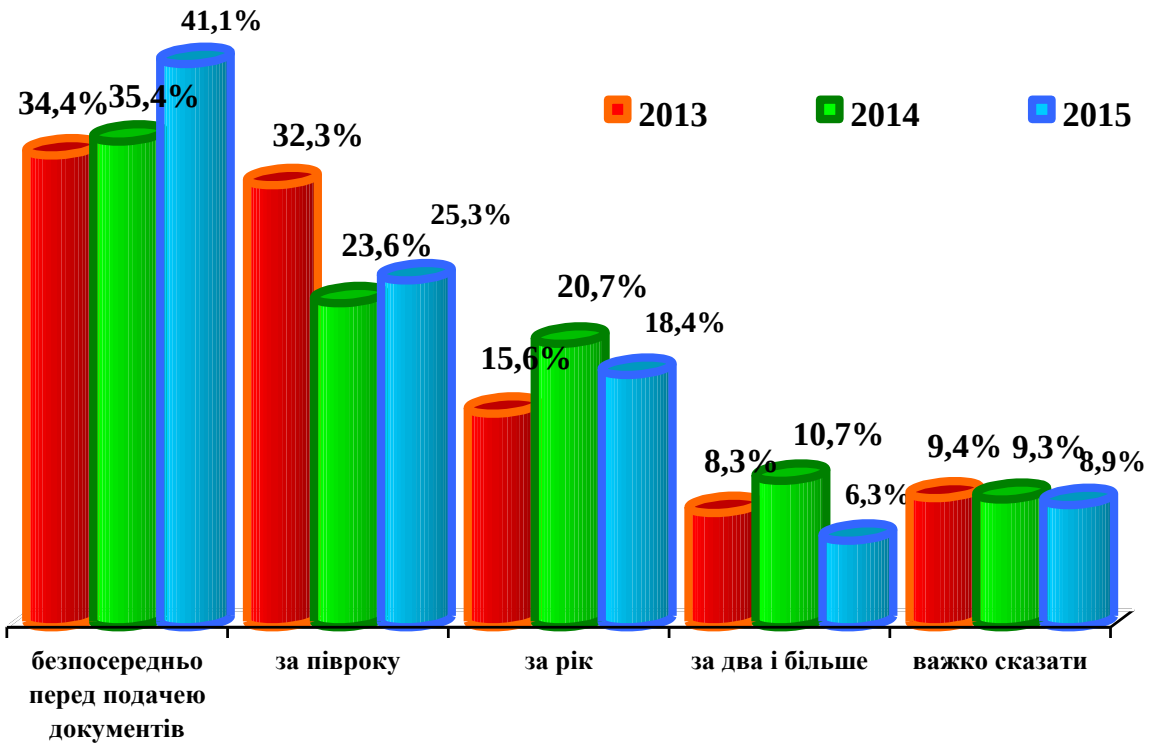

Рис. 1. Порівняльна динаміка за 2013, 2014 та 2015рр. по обранню спеціальності, на яку поступили студенти першого курсу

Данні гістограми засвідчують, що кількість першокурсників, які обрали спеціальність безпосередньо перед подачею документів збільшується з кожним роком, натомість, кількість

першокурсників, які обрали спеціальність за два і більше років до подання документів знизилась. Порівнюючи ці дані, ми можемо зробити однозначний висновок, який полягає у доцільності та необхідності роботи з учнями випускних класів.

Так чим же керувалися наші першокурсники при виборі вищого навчального закладу?

Таблиця 1

Порівняльні відповіді першокурсників на питання:
«Вступаючи до університету, Ви керувалися?»
за 2013, 2014 та 2015 рр., (в %)

Судження респондентів	2013 р.	2014 р.	2015 р.
вибором спеціальності	37,3	46,8	38,6
вибором навчального закладу	12,0	13,5	15,2
одне пов'язане з іншим	38,8	29,5	30,4
вибір був випадковим	12,0	10,1	15,8

Дані таблиці свідчать, що більшість студентів керувалися своєю прихильністю до спеціальності, але при цьому значну роль зіграв взаємозв’язок спеціальності й навчального закладу, натомість, варто звернути увагу і на випадковість вибору, як університету, так і спеціальності.

Розглянемо мотивацію студентів які вчаться за рахунок бюджету та на контрактній основі:

Таблиця 2

Двомірний розподіл вибору спеціальності по формі навчання *(2015 р., %)*

Судження респондентів	вибором спеціальності	вибором навчального закладу	одне пов'язане з іншим	вибір був випадковим
за рахунок бюджету	36,9	14,6	30,0	18,5
на контрактній основі	46,4	17,9	32,1	3,6

Виходячи з отриманих даних, ми бачимо, що для 18,5% бюджетників (це приблизно 80% наших студентів першокурсників) цей вибір навчання був випадковим, все це може призвести до «професійного розчарування», втрати часу та фінансів. Саме це веде до зниження престижу конкретного університету і вищої освіти в цілому. На рівні суспільства мова йде про даремне використання державою грошей, безробіття, нестачі кваліфікованих кадрів.

Зважаючи на те, що питання вибору професії, якщо розглядати його в часових параметрах, передбачає велику кількість суб’єктивних відповідей, ми у наших дослідженнях, які здійснювались раніше, адресували аналогічні запитання випускникам 9-х та 10-х класів. Отримані під час опитувань 2004, 2012-2015 рр. дані дозволяють дійти висновку, що час вибору професії сільською молоддю залежить, як мінімум, від двох груп чинників.

По-перше, на час формування вибору професії (спеціальності) впливає належність респондентів до певних вікових груп. Серед випускників неповної середньої школи, які ледве досягли порогу своєї належності до когорти молоді, майже чверть вказали, що вже рік - два тому цей вибір було зроблено. Серед випускників повної середньої школи ця частка підвищується до 30-33%, що свідчить про пробудження інтересу до професії приблизно у 10–11-му класах загальноосвітньої школи.

По-друге, істотний вплив на час формування орієнтацій соціально-професійного плану сільської молоді справляє конкретна належність її окремих груп та верств до рольових

когорт професійно-трудового процесу. Зіставляючи відповіді абітурієнтів сільськогосподарських вищих навчальних закладів із розряду випускників сільських шкіл з відповідями молодих селян, які мають досвід праці в сільському господарстві, ми дійшли висновку, що професійний вибір останніх має глибше часове коріння, яке формувалося в період їхньої трудової діяльності. Загалом, слід зазначити, що наші дослідження доводять: чим раніше був зроблений вибір спеціальності та вищого навчального закладу, тим стабільніше та успішніше вчиться студент, тим вище рівень його світоглядної, загальнонаукової та професійної підготовки.

Мотивація здобуття вищої освіти займає одне з провідних місць у структурі особистості. Якщо мотив – це внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до діяльності [5], то спонукання до дії певним мотивом позначається як мотивація, тобто мотивація пояснює цілеспрямованість дії. Спробуємо за допомогою нашого інструментарію визначити мотивацію обрання нашого університету.

Таблиця 3

Порівняльні відповіді першокурсників на питання:
«Чому, при вступі, Ви обрали саме наш університет?»
за 2013, 2014 та 2015 рр., (в %)

Судження респондентів	**2013 р.**	**2014 р.**	**2015 р.**
інтерес до обраної спеціальності	51,8	50,2	43,0
побажання (вимоги) батьків та друзів	20,7	24,1	19,6
можливість отримання стипендії	21,0	19,0	28,5
бажання отримати диплом про вищу освіту	48,6	39,2	39,2
бажання здобути самостійність	10,1	8,4	8,2
любов до роботи у сільському господарстві	10,1	11,4	10,1
бажання бути корисним суспільству та людям	7,3	6,8	14,6
близькість навчального закладу до дому	30,4	33,8	37,3
менша вартість навчання, ніж у інших ВНЗ	6,5	11,4	7,0
поступив на державне місце	22,5	26,2	33,5
бажання отримати друзів та весело провести час навчання	9,1	6,8	7,0
інше	0,7	4,2	1,3

Як бачимо, вибір університету для більшості нинішніх студентів не був спонтанним. Серед найважливіших виділяється такий мотив, як інтерес до обраної спеціальності: його відзначили більшість опитаних студентів. Для решти – вирішальну роль відіграли інші чинники. Зокрема, бажання отримати диплом, близькість навчального закладу.

Виходячи з отриманих даних, «інтерес до обраної спеціальності» нічим не мотивований, а «любов до сільського господарства» і «бажання бути корисним суспільству і людям» знаходяться лише на сьомому і восьмому місці, відповідно [5, с. 111].

Мотиви до отримання будь-якої професії можуть бути: *внутрішніми*, заснованими на особистісних потребах людини і *зовнішніми***,** сформованими під впливом зовнішніх факторів: потреба суспільства в тих чи інших фахівцях, престиж професії, перспективи її зміни і розвитку (одні професії зникають, видозмінюються, інші навпаки з'являються), матеріальні та моральні цінності, рівень життя сім'ї і т. д.

Спробуємо розібратися з мотиваційними факторами наших першокурсників (див. табл. 4.)

Таблиця 4

Порівняльні відповіді першокурсників на питання: «Які вимоги Ви пред'являли до своєї професії, коли починали вибирати її в шкільні роки?» за 2013, 2014 та 2015 рр., (в %)

Судження респондентів	2013 р.	2014 р.	2015 р.
професія повинна бути престижною	34,8	35,9	39,9
повинна забезпечити гарний заробіток	72,1	69,6	63,9
повинна мати творчий характер	9,8	11,8	10,8
повинна бути корисною людям, суспільству	30,4	35,4	29,1
повинна відповідати особистим схильностям, інтересам	38,4	39,7	43,7
повинна забезпечувати гарні умови праці	26,1	20,3	23,4
дати можливість бути ближче до рідних	3,6	3,0	6,3
повинна давати досить вільного часу	4,7	7,2	6,3
дати можливість одержати самостійність	10,1	13,5	15,8
допомогти завоювати авторитет у суспільстві	8,0	7,2	5,7
не знаю, не замислювався	2,5	4,2	3,8

Порівнюючи відповіді першокурсників за 2013, 2014 та 2015 рр., п'ятірка лідерів практично не змінилась: матеріальні мотиви, соціальні мотиви, престиж професії, моральні та утилітарні мотиви. Приблизно 44% (2015 р.) зазначили, що важливим мотивом для них є інтерес до спеціальності – це одна з найбільш вагомих причин професійного вибору. Якщо людині подобається зміст праці, то він більш охоче буде працювати, підвищувати свою професійну кваліфікацію, завойовувати авторитет у оточуючих і, в кінцевому рахунку, більше заробляти. Найменше турбує наших першокурсників, як і рік тому, те, що їм доведеться бути далеко від рідних (родини) – це можна пояснити тим, що практично всі опитані сприймають майбутню роботу, як можливість більше не повертатися додому та втекти від наявних там проблем.

Отже, правильне виявлення професійних інтересів і схильностей є важливим прогностичним фактором задоволеності професією в майбутньому. Причиною неадекватного вибору професії можуть бути як зовнішні (соціальні) чинники, пов'язані з неможливістю здійснити професійний вибір за інтересами, так і внутрішні (психологічні) чинники, пов'язані з недостатнім усвідомленням своїх професійних схильностей або з неадекватним уявленням про зміст майбутньої професійної діяльності.

Наступним важливим показником успішності в навчанні і подальшому застосуванні отриманих знань, є відповідь наших респондентів на запитання щодо їх головних чинників, на які вони орієнтувалися у виборі професії. В 2015р. респонденти мали право обирати до трьох варіантів відповідей, замість одної (2013 і 2014 рр.), тому деякі показники дуже різняться, див. табл. 5.

Таблиця 5

Розподіл суджень респондентів на питання: «Назвіть головні чинники, що визначили Ваш вибір спеціальності й вплинув на життєві плани» за 2013, 2014 та 2015 рр., (в %)

Судження респондентів	2013 р.	2014 р.	2015 р.
профорієнтаційна робота викладачів ТДАТУ	0,7	4,6	8,9
тільки я сам	60,9	53,2	53,2

батьки, родичі	21,7	21,9	51,9
інтереси суспільства	1,8	1,7	5,1
улюблена людина	1,5	1,7	8,2
вчителі школи, ліцею, коледжу	1,5	1,3	3,2
друзі, знайомі	0,4	2,1	20,9
матеріальні умови	2,9	3,4	22,2
важко відповісти	8,7	9,7	7,0
для мене було байдуже на яку спеціальність поступати	-	-	3,8

Розглядаючи причини, що впливають на вибір абітурієнтами конкретного ВНЗ, можна називати перш за все те, що вибір професії визначають самі абітурієнти, по-друге, це сім'я, у якій формується особистість і закладаються основи її світогляду, по-третє, це матеріальні умови. Погляди особи формуються не лише під впливом родини, активну роль у цьому відіграє і громадськість (друзі, однокласники, вчителі, тобто ті, хто найчастіше спілкується з абітурієнтом). Слід зазначити, що суспільство втратило важелі орієнтування учнів шкіл на набуття корисної для людей і для себе професії. Лише батьки, певною мірою, зберігають «право вирішального голосу».

У сучасній педагогіці термін «*профорієнтація*» розглядається як цілеспрямована соціально-психологічна та педагогічна діяльність з підготовки молоді до свідомого і обґрунтованого вибору професії відповідно до особистих схильностей, інтересів, здібностей, а також суспільним потребам в певних професіях.

Розглянемо питання, про джерела, з яких наші першокурсники дізналися про ТДАТУ:

Таблиця 6

Розподіл суджень респондентів на питання: «Звідки Ви дізналися про ТДАТУ?» (2015 р., в %)

Судження респондентів	%
з відгуків знайомих, родичів	48,7
мені розповіли студенти ТДАТУ	20,3
з Інтернет-сайту, соціальних мереж університету	19,0
з профорієнтаційної роботи викладачів університету	13,9
з "Дня відкритих дверей" університету	12,0
від вчителів	7,0
важко відповісти	3,8
з рекламних буклетів, листівок і т.п.	3,2
з інформації в пресі, на радіо і телебаченні	2,5

Таким чином, можна зробити висновки про те, що думка батьків, які відігравали, так і відіграють найважливішу роль при виборі ВНЗ. На нашу думку, батьки повинні стати окремою цільовою аудиторією інформування про навчальний заклад (на батьківських зборах, на дні відкритих дверей у ВНЗ та ін.).

Інформування, яке отримують випускники шкіл в результаті спілкування з однолітками, студентами, агітбригадами і представниками (керівниками, викладачами) університету, також відіграє важливу роль. Саме спілкування для молодих людей з представниками університету, дає можливість не тільки мати повну інформацію о ВНЗ, а й задати питання.

Також, відповідає сучасній тенденції широке проникнення Інтернету в життя молоді. Тому активне використання Інтернет-сайту і соціальних мереж університету: розміщення

повної інформації на офіційному сайті ТДАТУ, розміщення реклами в соціальних мережах («Одноклассники», «Вконтакте», Facebook, Twitter), дають певний результат. Все це підтверджують дані, які ми отримали (див. табл.7).

Таблиця 7

Розподіл суджень респондентів на питання: «Які форми профорієнтаційної роботи для старшокласників Ви вважаєте найбільш ефективними?» (2015 р., в %)

Судження респондентів	%
інформація, яку отримують старшокласники від студентів університету (зустрічі, бесіди, змагання тощо)	47,5
інформація, яку отримують старшокласники від представників університету (керівників, викладачів) при зустрічах, бесідах, екскурсіях	42,4
екскурсія до навчального закладу, "День відкритих дверей"	38,6
інформація з Інтернет-сайту та соціальних мереж (Odnoklassniki, Vkontakte, Facebook, Twitter)	29,8
підготовчі курси, які організує університет	13,3
важко відповісти	5,7

Першу сходинку студенти віддали спілкуванню зі студентами, з представниками університету, та «Дню відкритих дверей»; другу – Інтернету та соціальним мережам. Також на вибір старшокласників може вплинути закордонне стажування (78%), та можливість отримати другого диплому іншої країни (70%).

Виходячи із отриманих даних, варто розглядати як один з додаткових варіантів профорієнтаційної роботи, це подача матеріалу про ВНЗ на Інтернет-сайти та соціальні мережі шкіл, тому що з кожним роком це інформаційне джерело набирає все більше користувачів і не тільки серед школярів, але і їх батьків, що немало важливо, а також він практично не є фінансово-витратним.

Висновки. Проведене дослідження показало, що студенти-першокурсники при виборі спеціальності і ВНЗ були орієнтовані, насамперед, на власну думку, поради рідних, друзів, і фінансові можливості сім'ї. Професійне становлення особистості починається зі стадії формування професійних намірів. Найважливішими чинниками професійного вибору залишаються інтерес до спеціальності, бажання отримати диплом та близькість ВНЗ до дому. В свою чергу, основними мотивами вибору професії є гарний заробіток, зацікавлення професією, престиж, користь людям і суспільству. Профорієнтаційна робота повинна бути спрямована, перш за все, не тільки на школярів, але як показали результати дослідження, й на їхніх батьків. На нашу думку, моніторинг мотивацій майбутніх студентів дає можливість не тільки виявити ті причини і фактори, які мають вирішальний вплив на їх вибір вищого навчального закладу, але і сприяє більш ефективному проведенню профорієнтаційної роботи.

1. Аналіз результатів дослідження студентів першого курсу ТДАТУ : науковий звіт відділу соціологічних досліджень ТДАТУ, листопад 2013 р. / О.Г. Городецька – Мелітополь, [б.в.], 2013. – 24 с.

2. Аналіз результатів дослідження студентів першого курсу ТДАТУ : науковий звіт відділу соціологічних досліджень ТДАТУ, травень 2015 р. / О.Г. Городецька – Мелітополь, [б.в.], 2014. – 27 с.

3. Аналіз результатів дослідження студентів першого курсу ТДАТУ : науковий звіт відділу соціологічних досліджень ТДАТУ, грудень 2015 р. / О.Г. Городецька – Мелітополь, [б.в.], 2013. – 29 с.

4. Городецька О.Г. Особливості мотивації абітурієнтів при виборі вищого навчального закладу / О.Г. Городецька // Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies. – S. 51-57. – I/2014 ISNN 2409-952X.

5. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навч. посібник / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко. – К.: МАУП, 2000. – 256 с.

6. Городецька О.Г. Вибір вищого навчального закладу очами студентів першокурсників (соціологічний аналіз) / О.Г. Городецька // Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами

міжнародної науково-практичної конференції: «Досягнення науки в 2015 році», м. Київ: збірник статей (рівень стандарту, академічний рівень). – К.: Центр наукових публікацій, 2015. – С. 108-113.
ISSN: 6827-2341

Olena Horodetska

CHOICE MOTIVATION OF SCHOOL AND PROFESSIONAL PRIORITIES OF FRESHMEN

The monitoring materials of TSATU first-year students during 2013, 2014 and 2015 academic years are represented in the article. The motivation and the main motives of choice of the university are analyzed. Survey findings showed that applicants often make a choice of the university in a year or six months before filing. Revealed that the main factors of career choice are long shillings, the interests tendency, prestige, benefit for people and society. The study showed that first year students focused primarily on independent thought, judgments of relatives and friends, and financial ability of the family when choosing a specialty and universities. Considered that career guidance work should be aimed, first of all, not only at students but also at their parents who play a critical role in choosing of the university. It was found that informing of the school graduates should continue through communication with students and representatives (managers, teachers) of the University. Found that the use of the Internet site and social networking of the university and also material presentation about university on Internet sites and social networks of schools give a result.

Keywords: *monitoring, motive, motivation, student, career guidance work, profession requirements*

Світлана Щудло,
доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри правознавства, соціології та політології,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ОСВІТНІ СУБ'ЄКТИ ПРО РЕФОРМУ ВИЩОЇ ШКОЛИ: CASE STUDY ДРОГОБИЧА

У статті представлені основні результати всеукраїнського соціологічного проекту «Реформи вищої освіти в оцінках учасників освітнього процесу», проведеного наприкінці 2015 – на початку 2016 рр. Проаналізовано результати фокусованих групових інтерв'ю, проведених серед студентів та викладачів у Дрогобичі. Проаналізовано погляди викладачів та студентів як суб'єктів освітнього процесу на реформу освіти, а також виявлено думки відносно основних труднощів імплементації нового освітнього законодавства. Виявлено відмінності у сприйнятті реформ викладачами та студентами. Викладачі ставляться до реформ як до тимчасового фруструючого періоду, а студенти сприймають їх як невід'ємний і необхідний атрибут розвитку освіти.

Ключові слова: *освіта, освітня реформа, case study*

З-поміж усіх сфер сучасного українського суспільства можемо переконливо стверджувати, що у даний час найактивнішими та найвідчутнішими для соціуму є реформи у сфері освіти. Водночас перманентні трансформації у вітчизняному освітньому просторі за останні чверть століття ускладнюють розуміння того, які зміни можемо розглядати та інтерпретувати як реформи, а які з них є лише імітацією реформ чи звичайними організаційними інноваціями. На наш погляд, ознакою реформ є наявність нормативно-

правового підґрунтя для кардинальних змін. З огляду на це, прийняття нового закону України «Про вищу освіту» [1] може бути переконливим маркером реформ у вищій школі. Однак зауважимо, що прийняття нового нормативного документу не є свідченням реформи, його положення повною мірою мають бути імплементованими в освітню практику. Доопрацювання фахівцями та громадське обговорення нормативної бази реформування інших щаблів освітньої системи свідчить про намагання провести освітні реформи, які б мали цілісний і системний характер, пронизували освітню систему знизу догори.

Беззаперечно, що проведення реформ вимагає наукового, насамперед соціологічного супроводу. На даний час соціологічний науковий доробок осмислення освітньої реформи не є значним. В цьому контексті слід відзначити праці Л. Сокурянської та Ю. Сороки [2; 3], в яких відображені дослідницькі результати всеукраїнського соціологічного проекту «Реформи вищої освіти в оцінках учасників освітнього процесу». На нашу думку, такий дослідницький ракурс є обґрунтованим і виправданим. У фокусі наукової уваги дослідники повинні тримати не стільки організаційні та технологічні аспекти реформи, скільки мати постійний «зворотній зв'язок» зі суб'єктами освітнього простору.

У нашому науковому апараті ми свідомо вживаємо поняття «суб'єкт освіти», яке найбільшою мірою характеризує діяльну, активну, креативну особистість (соціальну групу) чи організацію. Детальний аналіз потенціалу використання понять «учасник» – «актор» – «суб'єкт» відносно простору вищої освіти ми проводили у наших попередніх працях [4, с.86]. Ми солідаризуємося з Л. Сокурянською, яка відзначає, що «саме це поняття (*суб'єкт – авт.*) відображає самодіяльність, самостійність індивіда (соціальної групи), його авторство конкретної соціальної дії, тобто інноваційність, творчий характер його діяльності» [5, с. 143 – 144]. Натомість, Закон України «Про вищу освіту» оперує виключно поняттям «учасник освітнього процесу». Вважаємо, що це поняття не відображає його активності і потенціалу впливу на освітній процес. У нашому дослідженні ми з позицій суб'єктності учасників освітнього процесу будемо аналізувати реформу вищої освіти.

Метою статті є соціологічний аналіз ставлення викладачів та студенів як суб'єктів вищої освіти до освітньої реформи.

Емпіричну базу нашої наукової розвідки склали результати всеукраїнського соціологічного проекту «Реформи вищої освіти в оцінках учасників освітнього процесу», проведеного Соціологічною асоціацією України на замовлення Міністерства освіти і науки України та за фінансової підтримки фонду «Відродження» (керівник проекту – акад. В. Бакіров). Дослідження проведене у грудні 2015 р. – січні 2016 р. методом фокусованих групових інтерв'ю у 16 містах різних регіонів країни. У кожному з міст було проведено 2 фокус-групи – з викладачами та зі студентами. Таким чином, членами САУ організовано та проведено 32 фокус-групи, що дало змогу зібрати великий обсяг неймовірно цінної інформації. Ця інформація може розглядатися як соціальна експертиза академічним середовищем ходу та ефективності реформ, інформаційна платформа для подальшої реалізації реформ. За узагальненими даними організаторів дослідження, «у фокусованих інтерв'ю взяли участь 150 викладачів та 154 студенти, які представляли 57 ВНЗ (із них 49 державних і 8 приватних)» [2, с.109]. Авторами гайду та модераторами фокус-груп були члени правління САУ, в тому числі й автор цієї статті. Ми зосередимо свою увагу на основних результатах, одержаних під час проведення інтерв'ю з викладачами та студентами у Дрогобичі. Поділимося певними суб'єктивними враженнями, відчуттями атмосфери та емоційного настрою учасників, які ми відчули, модеруючи фокус-групи. Зауважимо, що результати будуть представлені лише в узагальненому вигляді, оскільки ми гарантували учасникам конфіденційність, а їхні думки та висловлені оцінки будуть представлені під кодами персональних даних викладачів та студентів[84]

[84] Запропоноване нами кодування було погоджене організаторами та застосоване усіма модераторами при транскрибуванні інформації для можливості узагальнення та подальшого аналізу інформації. Приклад

Дослідницький інструментарій був досить широкий, охоплював різноманітні аспекти реформування вітчизняної освіти. Питання гайду можемо згрупувати у декілька блоків: оцінка стану вітчизняної вищої освіти, ставлення до реформ; найгостріші проблеми реформування вищої освіти; імплементація нового Закону України «Про вищу освіту».

Представимо одержані нами основні результати. Вибудуємо наш аналіз на зіставленні оцінок викладачів та студентів.

Загалом стан вітчизняної вищої освіти був оцінений викладачами у діапазоні від «три з мінусом» до «чотири з плюсом» за п'ятибальною шкалою. Середній бал функціонування української вищої освіти може бути визначений як «три з плюсом». Очевидно, що такі оцінки є досить відносними і суб'єктивними, однак вони дають розуміння соціального самопочуття академічної спільноти у освітньому середовищі. Детальніший аналіз оцінок засвідчує, що різні аспекти освіти оцінювалися по-різному:

«*Однозначно її (вищу освіту –* авт.*) оцінювати не можна: якщо ми візьмемо навчальний, науковий потенціал, інтелектуальний потенціал нації, то він дуже високий. А якщо взяти матеріальний і фінансовий стан, то можемо оцінити стан освіти як абсолютно низький. Тому, якщо виводимо «середню температуру по лікарні», то виводимо «трійку»* **(В_Ж_26_ДН_СГ).**

Треба відзначити, що є глибоке усвідомлення і викладачами, і студентами того, що проблеми у вищій освіті слід розглядати комплексно, у поєднанні з середньою освітою. Якість вищої освіти закладається і корелює з якістю середньої освіти:

«Не можна говорити про реформування вищої освіти, відірвавши її від середньої освіти. Треба дивитися комплексно. Коли говоримо про молодого вчителя, студента, то спочатку потрібно говорити про підготовчу базу, шкільну освіту» **(В_Ч_12_КН_Е).**

Більшою мірою викладачі артикулюють проблемні зони реформи, а меншою – позитивні зрушення та успішні результати. Серед основних проблем називалися такі: фінансування, відсутність чіткої і зрозумілої стратегії реформ, відсутність підтримки університетів найвищими органами влади задля розвитку (а не виживання), відсутність фінансування пріоритетних нарямків, відсутність єдиних галузевих стандартів і, як наслідок, суттєве зниження якості освіти.

Серед проблем сучасної вищої освіти відзначено і недосконаліть нормативно-правової бази. Йдеть про нечіткість і незрозумілість механізмів реалізації досить прогресивних положень Закону:

«Міністерство не завжди чітко розробляє необхідні інформативно-правові документи, не всі законні акти діють на сьогодні однозначно для поліпшення та розвитку вищої освіти. Рішення Міністерства часто не відповідають реаліям вищого навчального закладу» **(В_Ж_10_КН_Т).**

Оцінки системи вищої освіти студентами також є неоднорідними, що може свідчити про суперечливість реформаційних процесів. З іншого боку, диференційовані оцінки свідчать про зміни в освіті. Загальний стан вищої освіти студентами оцінений у діапазоні від «три» до «чотири». Оцінки студентів характеризуються меншим «розмахом», тобто у

кодування даних викладачів: стать (Ч – чоловік, Ж– жінка); науковий ступінь (БС – без ступеня, К – кандидат наук, Д – доктор наук); стаж роботи у вищій школі (кількість років); дисципліни якого напряму викладає (СГ – соціально-гуманітарний, П – природничий, Т – технічний, Е – економічний). В загальноукраїнському масиві при аналізі інформації також використовувалося ім'я учасника та форма власності навчального закладу (Д – державний, П – приватний). Кодування даних студентів: стать (Ч – чоловік, Ж– жінка); курс навчання; профіль навчання (СГ – соціально-гуманітарний, П – природничий, Т – технічний, Е – економічний). Для ддрогобицького дослілдження репрезентативно було сформовано групу з 9 викладачів та групу з 8 студентів, враховуючи при відборі критерії статі, статусу, стажу (освітнього рівня: Б – бакалавр, С – спеціаліст, М – магістр), напряму викладання (навчання). Опитуванні в кожній з груп здійснювалось окремо і тривало близько двох годин.

відповідях звучали лише оцінки «три» та «чотири». Більше спостерігалося задовільних оцінок (три). У відповідях студентів наголошується на відставанні вітчизняної освіти від західних університетів. Неодноразово студенти наголошували на потребі наздоганяти європейську освіту:

«*У порівнянні із західними університетами, наша вітчизняна освіта відстає»* **(С_ Ж_Б_СГ).**

«…нам є куди йти дальше, вдосконалюватися, разом з тим, у нас не все так катастрофічно, як думають інші». **(С_Ж_С_СГ)**

І викладачами і студентами визначено низку «проблемних зон» вищої освіти. Викладачі наголошували на консервативності та інерційної освітньої системи. Погодимося, що освіня система не є гнучкою. Однак такі її властивості мають, на думку опитаних, як недоліки, так і переваги:

«Ця інерційність та консерватизм і рятує освіту, тому що це не дає дуже швидко відмовитися від кращих напрацювань, які у нас є» **(В_Ч_35_КН_Т)**

Досить тривожно викладачі реагують на лібералізацію у сфері вищої освіти. Забезпечити ефективне функціонування освіти за законами ринку веде до перетворення освіти у сферу освітніх послуг, що є небезпечним процесом. Так, помилкою влади викладачі вважають надмірну комерціалізацію освіти:

«Таке відчуття, що нашу освіту хочуть перевести в прибуткову сферу, в галузь цілком не зрозумілу для нормального, цивілізованого суспільства. Якщо освіта сама буде заробляти на цьому, то вона буде заробляти гроші, а не виконувати свою основну функцію, вчити дітей, студентів чи доросле покоління» **(В_Ч_12_КН_Е)**.

Найчастіше серед проблем вищої освіти викладачі відзначали недостатність фінансування освіти, що нівелює мотивацію до праці науково-педагогічних працівників:

«Ми маємо хорошу систему освіти, яка може функціонувати. Вона може функціонувати, перш за все, за рахунок людей, які працюють в цій системі. Якщо говорити про фінансування системи освіти, то на жаль, зараз система освіти є в такій ситуації, що ні працівник освіти, ні здобувач – не є мотивованим. Викладач не є мотивований фінансово, це є дуже помітно з усіх позицій, тобто викладач себе зараз відчуває далеко не середнім класом. Я вже мовчу про становище українського викладача, коли він виїжджає за межі держави» **(В_Ч_12_КН_Е).**

До проблемних зон вищої освіти викладачі також віднесли відсутність паритетних умов та можливостей спілкування українських науковців з закордонними колегами:

«*Найгостріші проблеми полягають в тому, що немає активного міжнародного обміну, відкритого доступу до спілкування із зарубіжними колегами ми не помічаємо*». **(В_Ж_10_БС_СГ).**

Така ситуація не буде стимулювати академічної молобільності викладачів, їх активної інтеграції у міжнародне наукове середовище. Також, на думку викладачів, важливе значення в підвищенні якості вітчизняної освіти має стандарт вищої освіти. Серед основних проблем учасники опитування вказували відсутність освітніх стандартів:

«Для нас поки що найслабшим місцем є те, що Закон передбачає розробку державних стандартів. І стоїть питання: "Коли ці стандарти будуть розроблені?", тобто вони є отим стримуючим фактором, який не дозволяє нам розробити освітню програму такою, якою вона має бути в кінцевому варіанті» **(В_Ч_35_КН_Т)**.

Відсутність стандартів освіти, своєю чергою, гальмує якісну розробку освітніх програм.

«*Освітні програми мають формувати три інституції – викладачі, студенти та роботодавці. Найслабшою ланкою в цій тріаді є роботодавці, тому що ми з ними фактично не маємо такої тісної співпраці, тобто нам потрібно її*

налагоджувати цю співпрацю, але, з другого боку, ми бачимо ситуацію в нашій державі. Безробіття «зашкалює» і це також є проблемним місцем в формуванні освіти» **(В_Ч_35_КН_Т).**

Незважаючи на усвідомлення необхідності реформ, у викладацькому середовищі спостерігається і певна втома від перманентних реформ, а інколи й скепсис відносно можливості усішно проведестиі завершити реформи, що вибудовується на тривалому попередньому досвіді :

«Найкращою реформою освіти в Україні, була би та реформа, яка б зупинилася і дала можливість працювати освіті. Хоча би період 10 – 15 років без реформ. Щоб люди бачили перспективу, тобто щоб колективи вищих навчальних закладів могли напрацювати якісь базис, створити якусь встановлену базу, щоб викладач знав, що сьогодні він працює на таких умовах, через стільки-то років працюватиме на таких умовах, якщо він схоче піти на пенсію, то піде на таких умовах. Це був би найкращий результат реформ» **(В_Ч_12_КН_Е).**

«*Дуже багато колег, з якими я спілкуюся, не мають впевненості в майбутньому. Дуже великий рівень скептицизму відносно реформ…. Дуже часто немає розуміння того, для чого це все*» **(В_Ж_26_ДН_СГ).**

Треба наголосити, що ставлення до реформ у викладачів та студентів є неоднаковим. Незважаючи на те, що і перші, і другі вважають реформи своєчасними і потрібними, студенти відносяться до них як до невід'ємного атрибуту вищої освіти., викладачі ж – як до фруструючого тимчасового процесу.

«Досить складно якось оцінювати в балах цю систему, тому що у нас постійні реформи. Як я пам'ятаю, впродовж 5 років у нас постійні реформи, реформи, реформи…» **(С_Ч_Б_Т)**

Студенти у своїх висловлюваннях також буди досить відкритими і критичними, навіть самокритичними. Наголошується, що загалом студенти є досить пасивними в освітньому процесі. Причиною цього знову ж визначається низька мотивованість частини студентів до здобуття знань, бо отримані знання часто відірвані від практики. На низьку мотивацію до навчання здобувачів вищої освіти негативно впливає розбалансованість освіти з ринком праці*:*

«З другого боку, сам студент не мотивований, тому що він не бачить в більшості випадків перспектив знаходження відповідної праці, тобто студент також погано мотивований. І сама проблема освіти є не в системі, а в самій мотивації і підтримці державою людей з вищою освітою. Я говорю не тільки про систему, а й про результат системи - наших випускників» **(В_Ч_12_КН_Е).**

Незважаючи на те, що тема освтіньої реформи досить активно обговорюється через різноманітні медійні канали, студенти (зрештою, і викладачі) мають досить поверхневе уявлення про суть реформ, цілісне бачення освітніх змінзмін:

«*Так, вони* (*студенти* – авт.) *почули про реформу, так, вони дізналися, що закон вступив в силу, вони десь відчули на собі, що змінилася система оцінювання, змінилася здача іспитів. Це все, що знають студенти, тобто відкрити і прочитати закон вони не мають зацікавлення»* **(С_ Ж_С_СГ).**

«*Про освітні зміни вони в основному вони дізнаються безпосередньо від викладачів»* **(С_Ж_Б_СГ).**

«*Добре, що у нас на магістратурі був вибірковий курс «Правові основи діяльності вищої школи», де ми детально аналізували положення нового Закону. Однак навіщо нам аж на останньому курсі ця інформація, вона була б дуже корисною на першому-другому курсах. Я, наприклад, для себе дізнався багато чого нового*» **(С_ Ч_М_СГ).**

Досить дражливою і активно обговорюваною проблемою у викладацій фокус-групі стало питання профільності ВНЗ. Це важливо для редагогічного університету, який може досить болісну відчути цю новацію. Викладачі активно заперечували ідею визначення профільних навчальних закладів. Наголошувалося, що профільність вишу не корелює з

якістю освітніх програм, за якими ведеться підготовка фахівців. Важливо враховувати якість підготовки фахівців, результативність освітнього процесу, результативність наукових досліджень тощо :

«На мою думку, профільність зараз є дуже суб'єктивна. Не треба забувати про міждисциплінарність сучасної науки, яка сама нівелює цю профільність Існування профільності абсолютно не впливає на якість. Ми можемо називати просто університет, ми можемо назвати педагогічний університет, політехнічний університет і дана приставка абсолютно не впливає на якість чи на якійсь інші характеристики. Якщо говорити про профільність у фактичному розумінні, то запізно ламати систему фактів, щоб зробити з політехнічних університетів – тільки політехнічні, з педагогічних університетів – тільки педагогічні університети. Але я думаю, що на якість освіти і на якісь ключові показники освіти це абсолютно не впливає». **(В_Ч_12_КН_Е)**

Загалом проведений нами аналіз дав змогу зовередитися лише на аналізі окремих аспекті ставлення викладачів та студентів до реформи освіти. Одержані нами оцінки та судження є досить диференційованими. Можемо стверджувати, що академічна спільнота має значний потенціал до реформування. Водночас, для оптимального розкриття та використання цього потенціалу небхідні зважені і продумані механізми, які працюватимуть на збалансування освіти з іншими соціальними інститутами суспільства, зокрема, ринком праці, а також передбачатимуть удосконалення нормативної бази для імплементації нового ЗаконуУкраїни «Про вищу освіту».

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

2. Сокурянська Л.Г. Реформування вітчизняної вищої школи в оцінках учасників освітнього процесу / Л.Г.Сокурянська // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Вип. 36. – 2016. – С. 108 – 114.

3. Сорока Ю.Г. Оцінка українськими студенами еформування вітчизняної вищої школи в оцінках учасників освітнього процесу / Ю.Г. Сорока // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Вип. 36. – 2016. – С. 114 – 123.

4. Щудло С.А. Вища освіта у пошуку якості quo vadis : монографія / Світлана Щудло. – Х. – Дрогобич : Коло, 2012. – 340 с.

5. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностый дискурс перехода [Текст]: монография / Л. Г. Сокурянская. – Х. : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.

Svitlana Shchudlo

EDUCATIONAL ACTORS ABOUT THE HIGHER EDUCATION REFORM: *CASE STUDY* OF DROHOBYCH

The article presents the main results of a nationwide sociological project «Evaluation of Higher Education Reforms by the Participants of Educational process" conducted at the end 2015 - beginning of 2016 years. In this paper we analysed the results of focus-group interviews with students and teachers in Drohobych. We analyzed the opinion of teachers and students about the educational reform. Also we analyzed the views of participants on key issues of implementation of new legislation in higher education of Ukraine. We found differences in the perception of education reform between teachers and students. Teachers are considering educational reform as the temporary difficult period, and students treat it like the an integral and necessary attribute. of development of higher education.

Keywords: *education, education reform, case study*

Збірник наукових праць

МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Випуск 7

YOUTH POLICY: PROBLEMS AND PROSPECTS

Number 7

Макетування та комп'ютерна верстка
Світлана Щудло

Дизайн обкладинки
Іван Гамаль

Здано до набору 20.04.2016 р. Підписано до друку 20.04.2016 р.
Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Гарнітура. Times. Наклад 300 прим. Ум. друк. арк. 24,3
Друк ТзОВ «Трек ЛТД». Зам. № 33.
М.Дрогобич, вул.. Д.Галицького, 1
Тел.. (244) 1-08-90. druksv@gmail.com